

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR KISKÖNYVTÁRA 14.

2020

Háború és Katonasors

Szerkesztette:
MARINKA MELINDA

Debrecen, 2020

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR KISKÖNYVTÁRA 14.

A Györffy István Néprajzi Egyesület és a
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék kiadványa

Sorozatszerkesztő:
MARINKA MELINDA

Felelős kiadó a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke:
BARTHA ELEK

A kötet tanulmányait lektorálták:
Bartha Elek, Bihari-Nagy Éva, Csíki Tamás,
Kavcsásnszki Máté, Keményfi Róbert

Készült az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási programja
keretében és az OTKA NKFIH K115886 sz. pályázat támogatásával.

ISBN 978-963-490-220-1
ISSN 1217-4769

Borítóterv: M. Szabó Monika készítette, Juhász Eszter 2018-ban, Nyírvásváriban
gyűjtött fényképének felhasználásával. A fénykép magántulajdon, a Belényessy
család házi archívumában található.

Nyomdai munka: Kapitális Kft., Debrecen
Tulajdonos: Kapusi József

TARTALOM

Marinka Melinda	
<i>Háború és katonasors „diákszemmel”</i>	7

ÍRÁSOK

Juhász Eszter	
<i>Értelmiségi naplóíró visszaemlékezésének néprajzi kérdései</i>	11
Doma Boglárka	
<i>Napló és Háború. (Egy parasztember feljegyzései)</i>	48
Barna Anita	
<i>Egy hajdúnánási parasztember versei a Nagy Háborúból</i>	79

FORRÁSOK

Kmellár Viktória	
<i>Az első világháború emlékezete Papp Zsigmond, gyomai parasztgazda hagyatékában</i>	115
Vadász Márton	
<i>Egy első világháborús debreceni képeslapgyűjtemény</i>	165
Czinege József	
<i>Elvesztett részletek. (Györffy István és a Lénárd-féle expedíció)</i>	197
Kusnyír Éva	
<i>„Volt-e esőtök? Hogy mutat a vetés? Requiráltak-e már nálatok?” (Első világháborús harangrekvirálások az Abaúji Református Egyházmegyében)</i>	214

FELDOLGOZÁSOK

Kész Réka	
<i>Sárga József első világháborús emlékei</i>	259
Kész Barna	
<i>Kárpátaljai magyar katonabeszámoló</i>	287
Nagy Gergő	
<i>Almosd települészerkezeti változásai 1910 és 1920 között</i>	303
Sándor Vivien	
<i>Megváltozott kisvilág. (Az első világháború és a trianoni döntés hatásai Vámospércs életére)</i>	324
Kutasi Imre	
<i>A hajdúnánási Hősök temetője restaurálása</i>	343

Háború és katonasors „diákszemmel”

Nem egyszerű azoknak a fiatal kutatóknak, kutatójelöltnek a feladata, akik a Nagy Háború eseményeit 100 év távlatában kívánják feltárni. Azoknak sem könnyű, akik az elmúlt 50–60 évre fókuszáltnak próbálják meg a háborús helyzeteket és a katonáélet mozzanatait vizsgálni. A háború és katonaság marginális élet-helyzetet szül, kutatásuk esetében olyan eseménysorok felszínre hozatala látható, amit az időben eltávolodó, az adott kort már nem ismerő, esetleg az élettérből kiaszakadó ifjabb kutatónemzedék már másképpen tud értelmezni. Akiknek szerencsére nem kellett ezeket megélni azért, akik sajnos még is megélték valamilyen formában, azok pedig szemléletmódjuk szerint láthatják másképp.

A kötetben szereplő tanulmányok nagyrészt eltávolodnak a kutató személyes érintettségétől, a szerzők kutatói attitűdje viszont – a beleélés technikáit is alkalmazva – jelzi érzékenységüket a téma iránt, lehetővé téve a mélyebb analízist.

A kötet *írások*, *források* és *feldolgozások* tematikus egységei a témafeldolgozás perspektíváit mutatják, de nem merítik ki annak minden lehetőségét. A naplók és prózai alkotások ismertetése (*Jubász Eszter*, *Doma Boglára*, *Barna Anita*) lehetőséget ad többféle társadalmi rétegből származó egyén megváltozott élethelyzetének értelmezésére. A forrásfeltárások – részben egy-egy képeslapgyűjtemény vagy hagyaték, egy-egy kutatástörténeti adat részleteinek kibontása vagy egy térségre vonatkozó egyházi forráscsoport ismereteinek összegzése (*Kmellár Viktória*, *Vadász Márton*, *Czinege József*, *Kusnyír Éva*) – jelzik, hogy még mindig fellelhetők olyan

tények, amelyek az adott kor és élethelyzet ismérveit új adatokkal gazdagíthatják.

A katonasorsot bemutató tanulmányok (*Kész Réka és Kész Barna*) az egyén és közösség viszonyára, a társadalmi helyzetekre fókuszálnak. Így a háború okozta változásokról is képet kapunk úgy, mint azoknál a cikkeknél (*Nagy Gergő, Sándor Vivien, Kutasi Imre*), amelyek esetében a hátszágbeli területek településszerkezeti következményeit és a 21. századi emlékezeti tereit vizsgálják.

A Györffy István Néprajzi Egyesület megalakulását követően, 1993-ban indította útjára a *Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára* sorozatot. A kiadványsorozat célja a külhoni tematikájú, monografikus jellegű tudományos értekezések, munkák közzététele volt. Az első tizenhárom kötet ennek a szellemében jelent meg. A kiadványsorozat most napvilágot látó kötete a monografikus jelleget továbbra is szem előtt tartva, de már többszerzős kiadványként kívánja a *háború és katonasors* kérdését a fiatal kutatónemzedék látószögén keresztül bemutatni. Megújuló formája kívülről is jelzi a kötetssorozat új irányvonalát, amely a hazai és a külhoni magyarság mellett már az európai etnológia ifjú kutatóinak is publikálási lehetőséget kíván – akár a saját anyanyelvén – nyújtani.

ÍRÁSOK

Juhász Eszter
Doma Boglárka
Barna Anita

Dr. Belényessy András

(A fénykép magántulajdon, a Belényessy család házi archívumában található, gyűjtötte Juhász Eszter, Nyírvasvári, 2018.)

Értelmiségi naplóíró visszaemlékezésének néprajzi kérdései

Az első világháború olyan része a magyar és európai történelemnek, amelyről nemcsak a történelemtények, tanulmányok és kutatók számolnak be, hanem a népi írott munkákban is nagy számban találhatunk az 1914–1918-as évekről feljegyzéseket, leírásokat.¹ Ezáltal értelmet nyer az a kifejezés, hogy ahány ember, annyi háború, hiszen annyiféle érzésről, történetekről, nézőpontokról olvastunk, amelyek bemutatják a küzdelem valós arcát.²

Az első világháború eseményeinek megismerése a néphagyományban megtalálható folklorisztikai emlékekkel is lehetséges.³ Ez az „első demokratikus háború” érintette az európai polgárok összességét,⁴ ezáltal létrejöttek olyan népi leírások a Nagy Háborúról, amelyek újabb információval szolgálnak, árnyalják az eddig ismert képet.⁵ A harcok egyszerű fekete-fehér megítélését vonják kétségbe, és sok esetben a naplók, visszaemlékezések sorai megcáfolják azokat. A háború harcterei közül a hírhedt Isonzó mellett a keleti fronton is sokan küzdöttek az országért, az életükért. A túlélőkben mély és kitörölhetetlen nyomokat hagyott a háború, amely végigkísérte életüket.⁶ Ezekkel a kimondatlan emlékekkel találkozhatunk az általam bemutatott naplóban is.⁷

Dr. Belényesy László első világháborús visszaemlékezéseit tartal-

¹ A tanulmányt lektorálta Bartha Elek.

² Katona 2015: 29.

³ Környeyné Gaál 1985: 5.

⁴ Gyáni 2010: 294.

⁵ Környeyné Gaál 1985: 6.

⁶ Gyáni 2010: 294.

⁷ Vö. Katona 2014.

mazó naplójának az elemzésére vállalkozom a munkámban. A visszaemlékezés írása egyáltalán nem ritka a háborút megjárt egyének életében. *Belényessy László* a leírt háborús tapasztalataival, majd a hadifogolytáborok, kórházak, illetve a társas kapcsolatok jellemzésével lényegében a történelmi események krónikásai közé emelkedett. Az egykori frontkatona beszámolója jelentősen eltér a bevett történelmi képtől, ugyanis olyan szemszögből közelíti meg ezt a történelmi eseményt, amelyet a történészek is ritkán vizsgálnak.⁸

Az emlékirat szerzőjének ez a munkája egyfajta sajátos, személyes perspektívából készült kulturális és társadalmi válasz az adott történelmi eseményekre. Családtagjainak ajánlja, bízva abban, hogy ez a visszaemlékezés erősíteni fogja a leszármazottainak nemzeti, a haza iránt érzett elkötelezettségét. *Belényessy* motivációja tehát a napló megírására az oktató, nevelő, moralizáló szándék.⁹

„Adjon ez az írás impulzust bátortalan hazaszeretetre, s ha kell nagyobb áldozatkészségre a Haza visszaszerzésénél, mint amit az elődök adtak annak szomorú elvesztésénél.”¹⁰

A világháborút átélte, sokszor névtelen hősök, az emberi tapasztalataik és a megrendítő élmények átélése miatt a legjobb adatközlőknek bizonyultak. Ahogy *Gyáni Gábor* is megfogalmazza munkájában, lehetőség adódik a kutató számára ezeknek a nagyszámú nem hivatalos dokumentumoknak az elemzésére, bemutatására, amely a háborúnak a sötét emberi oldalát ismerteti az utókorral. A leírtakban megszólaló tanúságtevők rávilágítanak arra, hogy mennyire lényeges a háború emlékezete, utóélete,¹¹ hiszen a fronton, kötözőkben, kórházakban, fogolytáborokban embertömegek

⁸ Gyáni 2010: 295–296.

⁹ Keszeg 2011: 177.

¹⁰ *Belényessy* 1929: 1.

¹¹ Gyáni 2010: 295.

találkoztak minden nap a kiszolgáltatottsággal, a kényszerrel, a halállal és minden erejükkel azért harcoltak, hogy túléljék a háborút és hazajussanak.¹² A néprajztudomány első világháborús narratívái közül a naplók egyediségét az adja, hogy nemcsak az események tényszerűségét, hanem a szubjektív megnyilvánulásokat is tartalmazzák. Megállapítható, hogy a nép – függetlenül attól, hogy paraszt vagy értelmiségi – maga írta a történelmét, igen sajátos szemlélettel és őszinteséggel.¹³

A néprajzi szempontok szerinti vizsgálatom középpontjában nem egy parasztúró, hanem egy értelmiségi férfi és az ő első világháborús tapasztalata áll. A harcokról, az érzésekről, vágyakról és félelmekről ugyanúgy számol be az értelmiségi, mint a városi tisztviselő vagy a munkás-, parasztember. A különbség sokkal inkább a megfogalmazás nyelvi fontosságában, illetve a visszaemlékező adatokban, tényekben mutatkozik meg.¹⁴

A világháborút általában történelmi oldalról vizsgálják, kutatják. Munkámban azt szeretném bemutatni, hogy egy háborús naplóra nemcsak a történettudomány tekinthet forrásként, hanem a néprajztudomány egyaránt, hiszen egy történelem témájú forrás egyben néprajzi alapidokumentum is. Azzal a feltételezéssel kezdem el vizsgálni a visszaemlékezést, hogy etnográfiai gyűjtéseket nem csupán néprajzkutatók végezhetnek, hanem civil, hétköznapi emberek. Nemcsak a béke idején, családi vagy közösségi alkalmon, hanem a háború hétköznapijaiban is. Az élet-halál harc küzdelmei között, kiszolgáltatva távol az otthontól, hazától akaratlanul is lehetőség adódik megismerkedni más kultúrával, szokásrendszerrel.

Munkámban ismertetem, hogy egy idegen értelmiségi az orosz hadifogolytáborokban hogyan figyelte meg a kulturális másságot,

¹² Mohay 1994: 42.

¹³ Vö. Ujváry 1980: 454, 460.

¹⁴ Vasvári 2007: 443.

hogyan reprezentálja azokat. Ezen néprajzi vonatkozások és ábrázolási módok mellett ismertetem a szerző fogságban kialakított kapcsolati hálóját. Tehát nem a teljes írás elemzésére vállalkozom, csupán a hadifogságban megélt élményeire fókuszálok.

MÓDSZEREK

Vizsgálatom középpontjában *dr. Belényessy László* első világháborús visszaemlékezésének vizsgálata áll. Ehhez fontosnak tartom az írónak a bemutatását. „*Laci bácsi*”¹⁵ életének megismerésére nagy segítségemre volt az általa elkészített *Belényessy Család Krónikája*, melyben a család származásának vonalát vezeti végig, részletesen leírva a saját történetét is.

Az írott forrást kiegészítve kvalitatív, vagyis a minőségi kutatási módszeren belül félig strukturált, mélyinterjút készítettem egy családtaggal,¹⁶ annak érdekében, hogy minél árnyaltabb képet kaphassak a szerzőről. Ez sokat segített a főhős kapcsolati hálójának megismerésében, felépítésében. Az interjú során többnyire nyitott kérdéseket tettem fel azzal a szándékkal, hogy beszélgetőpartnerem a saját gondolatát is megossza velem. Ennek a módszernek köszönhetően a társalgás fonalát az adatközlő adta, így a legtöbbször az ő gondolatmenetét követve beszélgettünk. Az interjú során nagyon ritkán kellett őt visszavezetni a beszélgetés főirányába.¹⁷ Ennek köszönhetően részletes képet kaptam a család történetéről, „*Laci bácsi*” jelleméről.

A munkámban használt legfőbb forrás a napló, amelyet az író *unokaöccse* bocsátott rendelkezésemre. Említésre érdemes, hogy ez

¹⁵ A megnevezés az adatközlőtől származik.

¹⁶ Vö. Héra–Ligeti 2014: 51. Az interjút adó családtag Belényessy László unokaöccse, a hagyatékának őrzője.

¹⁷ Héra–Ligeti 2014: 52.

nem az eredeti dokumentum. Az eredeti irat az Országos Széchényi Könyvtár Kézírtattárában található a család összes eredeti irataival együtt, melyet még maga, *Belényessy László* az *unokaöccsével* szolgáltatott be. Az eredeti dokumentumokról készült másolatot kapta meg a család, melyet a mai napig családi hagyatékként őriznek.

A napló a visszaemlékezések közé sorolható, hisz írója az említett eseményeket több évvel később írta le. Ebből adódóan a forráskritikai szempontok folyamatos figyelembe vételével tanulmányoztam, hiszen a *Belényessy László* által elkészített munkában lehetnek esetleges torzítások, hiányos eseményleírások.¹⁸

Belényessy, mint írói egyéniség, nem sorolható a parasztírók sorába. Munkásságát és életének e szakaszát mégis érdemes vizsgálni és bemutatni, hiszen a magyar irodalom és a néprajztudomány is sok esetben olyan írók munkáját emeli ki, akiket nem lehet a parasztírók közé sorolni.¹⁹ A napló elemzése során, azonban nem tudok eltekinteni azoktól a naplóírással foglalkozó munkáktól, amelyek a parasztírókat emelik középpontba, hiszen olyan módszertant és elemzési lehetőségeket mutatnak be, amelyet tanulmányom megírása során alkalmaztam.²⁰

Az előbb említett források segítségével a naplóban található fejezetek közül csak az orosz hadifogságról írtakat vettem vizsgálat alá, amelyekben a néprajzi jelentőségű feljegyzéseket kerestem és elemeztem. Ennek köszönhetően képet kaptam egy értelmiségi szemszögből bemutatott orosz kultúráról.

¹⁸ Vö. Szilágyi 1986: 7–8.

¹⁹ Ujváry Zoltán foglalkozott részletesebben az előbb említett paraszt és értelmiségi írók munkáival és az azokban fellelhető néprajzi vonatkozásokkal a *Folklor az irodalomban* című munkájában. Ujváry 2014.

²⁰ Ide sorolhatóak Keszeg Vilmos és Ujváry Zoltán könyvei.

Belényessy László
(Fotó: magántulajdon, a Belényessy család archívumából.)

1898. március 20-án született Barabásban.²¹ A négy elemi osztály elvégzése után a Beregszászi Állami Főgimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol nemcsak jó tanulónak, de kiváló sportolónak is bizonyult. Ezt támasztja alá, hogy 1914-ben megrendezett vívóversenyen vereség nélkül ért el első helyezést.²² A *Belényessy Család Krónikája* című munkájában így ír erről:

„A sportolás fejlesztette erőleti állapotomat olyan fokra, hogy pár év múlva szerveztem meg tudott birkózni az élet-halál küzdelemben és életben maradtam.”²³

Az érettségi után családi javaslatra a debreceni Jogtudományi Kar hallgatója lett 17 évesen. A tanulmányait zavartalanul nem végezhetette, ugyanis 1916-ban megkapta a behívóját a Nagy Háborúba. 1916. május 29-én bevonult Munkácsra, majd Szatmáron, Losonczon és Kassán képezték a többi bajtársával a katonai létre. A sikeres tiszti vizsga után őrzetetői, majd 1917-ben tizedesi rangot kapott. Ugyanebben az évben a menetszázadba kerülve a harctérre küldték, de a fronton nem sokat tartózkodott. A Stanislau-i harcban gépfegyvertűzbe került, ennek köszönhetően öt golyó találta el, amelyben kettő a tüdejét érte. Mindemellett három szúrást is kapott, kettőt a tüdejébe, egyet az arcába. Súlyos, életveszélyes sérülésekkel került orosz hadifogságba.

1918-ban sikerült hazajutnia Barabásba. 1919-ben Debrecen-

²¹ Barabás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, az ukrán határ közvetlen szomszédságában fekvő beregi község. A beregi Tiszaháton fekvő település református felekezetű. A vidék meglétét és forgalmasságát bizonyítják a régészeti leletek (lengyel ezüstérmek és kettő fekete hamvvödör). Forrás: <http://barabas.hupont.hu/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 07.); Pocsainé Eperjesi 2001: Palágyi Deák Geyza; Balogh 1985: 65.

²² Belényessy 1985: 235–236.

²³ Belényessy 1985: 237.

ben folytatni kívánta a jogi tanulmányait, azonban a forradalom, illetve a „*tartós melankólia*” végett néhány hónapig a barabási kúriában pihent.²⁴ 1920-ban a Nemzeti Hadseregbe jelentkezett, miközben az egyetemen folytatta jogi tanulmányait. A hadseregben való szolgálatát egészségügyi gondjai – „*tüdőlövés utáni tüdőburut vérzéssel*” – miatt nem tudta tovább gyakorolni.²⁵

Tanulmányait folyamatos betegségei és a politikai események miatt csak 1926-ban tudta befejezni Szegeden, ahol 1926. december 22-én avatták az államtudományok doktorává. Ekkor kezdte el, ahogy ő fogalmaz, a „*szenvedélyévé*” váló családtörténeti kutatást, amelyet 25 évig kitartással végzett. 1941-ben gazdasági tudósítói tisztséget kapott. 1942-ben a főispán kinevezte „*Barabás község háborús elszámoló bizottságának tagjává*”.²⁶ 1943-ban tartalékos hadnagy lett, azonban az első világháborúban elszenvedett sebesülései miatt harcképtelennek nyilvánították.²⁷

1944-ben behívták katonai szolgálatra. Feladata – rossz egészségi állapota miatt – a vasúti vonalak őrsegeinek ellenőrzése volt. Ebben a beosztásban új információkat tudott meg az oroszok előretöréseiről. Tisztában volt azzal, hogy el fogják hurcolni, ezért otthonába hazautazott, ahonnan erőltetett menetben indult a többi helybelivel az orosz fogságba. A következő állomás „Orjol”²⁸, ahol fogolyként élt. A magas szintű, egyetemi tanulmányainak köszönhetően a magyarok képviselője lett. A „*barbár, elpusztításunkra törő, embertelen cselekedet*”²⁹ hatására fizikai állapota, erőnléte rohamosan romlott. Ennek ellenére nem engedték el a hadifogságból.³⁰ Két év után, 1946-ban sikerült hazatérnie Barabásba.

²⁴ Belényessy 1985: 257.

²⁵ Belényessy 1985: 258.

²⁶ Belényessy 1985: 277.

²⁷ Belényessy 1985: 277.

²⁸ Oroszország területén található város.

²⁹ Belényessy 1985: 279.

³⁰ Belényessy 1985: 279–280.

A második világháború után jogászként már nem dolgozott, inkább a családi birtokot rendezte. A döntésének okát interjúalanyom magyarázta meg. Elmondása szerint ekkor sok külföldi magyar nagycsaládos, értelmiségi költözött át az anyaországba, akik marhavagonokban laktak. *Belényessy László* nem kívánta elvenni tőlük a megélhetési lehetőséget, ezért inkább nem vállalt munkát, helyette a családi birtokot gondozta, addig, amíg azt is el nem vesztették az államosítás következtében. Ezután alkalmi munkákból tartotta el magát, miközben a szenvedélyéről, a családtörténet kutatásáról és írásáról nem mondott le. A kitartását mi sem bizonyítja jobban, mint a közel 1000 oldalas, két kötetes családtörténeti összefoglaló munka. A Krónikában, élete fő művében a Belényessy családfát vezeti végig, kitérve a családtagok életének részletes ismertetésére. Több éves kutatómunkája és folyamatos írása 1985-ben fejeződött be. 1989. július 10-én 91 éves korában adta vissza lelkét a Teremtőjének.³¹

Nem nősült meg, gyermeke sem született, ezért minden kutatását, írásos emlékeit unokaöccsére hagyományozta.

A NAPLÓ BEMUTATÁSA

A naplókval kapcsolatosan *Ujváry Zoltán* az alábbiakat írja le:

*„A napló az ember személyiségének fontos tükré, amelyből az írónak a jellemére, egyéniségére, a környezet és a világ dolgaival, eseményeivel kapcsolatos véleményére kapunk fényt. A naplóból kitűnik, hogy az írójának milyen az érdeklődése, milyen kérdések foglalkoztatják, a nap eseményeiben egyénisége milyen szerepet kap és a sajátos egyéni szemléletben hogyan tükröződnek (...) a hozzával összefüggő események.”*³²

³¹ B.S. 91 éves. Saját gyűjtés, 2018.

³² Ujváry 1980: 516.

Az általam bemutatott naplóval kapcsolatban is megfigyelhetőek az előbb idézett megállapítások. A hazával kapcsolatos események jelen esetben az első világháborúval állnak összefüggésben, amelyben az egyén személyisége minden általa leírt történetnél jól értelmezhető.

A visszaemlékezésésként számon tartott naplót *Belényessy László* készítette, aki az első világháború előzményeit, a fronton átélt élményeit, hadifogságát és a hazatérésének körülményeit, majd a háború utáni forradalmat mutatja be kilencvenöt oldalban. Ezt a háborús leírást a saját élettörténetébe ágyazva mondja el, ugyanis ez életének egyik kiemelkedő és tragikus élménye.³³

A napló megírására közeli családtagok, barátok bíztatták, akik hallgatva a háborús tapasztalatait, fontosnak tartották, hogy ezeket papírra vesse, és ezáltal áthagyományozza az utókornak.³⁴ Egészségügyi állapota miatt az írásra csak tíz év után, 1928-ban szánta el magát. Ennek következtében nem tudott olyan részletes és pontos információkat adni, mintha a fronton vagy a fogságban, esetleg közvetlenül a hazajutása után írta volna le.

A háborús beszámolókbán a szubjektív és az objektív igazság nem mindig fedte egymást. A XX. században megváltozó népi világkép által a háborút megjárt férfiak történetei által kapott képet az íthón maradt egyén a harcokról. A hadi állapotokat, fogságot részletező naplók, beszámolók és elbeszélések ragaszkodnak a hitelességhez, bár nem minden részletet, eseményt ábrázolnak.³⁵ Így *Belényessy* által megélt valóságot és a leírt történetet szükséges különválasztani egymástól.³⁶ Maga az író is tisztában van azzal, hogy munkája nem lehet minden szemszögből hiteles, ezért már az első oldalon felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy megfelelő

³³ Vasvári 2007: 445.

³⁴ *Belényessy* 1929: 1.

³⁵ Vö. Szilágyi 2018: 127–128.

³⁶ *Tengelyi* 1998: 26.

forráskritikával olvassa sorait:

„Természetesen 10 év múlva ezt a munkát már nem végezhettem olyan jól, mint akkor a friss benyomások és emlékek hatása alatt tehettem volna. A hátrány abban mutatkozik, hogy sok érdekes epizód, melyek időközben emlékeimből elmosódtak, a keretből kimaradnak.”³⁷

A háborús visszaemlékezés időben két évet, térben több ezer kilométert ívelt át. Tehát semmiképpen sem pillanatképről beszélünk, sokkal inkább egy hosszabb életszakasról, a hadifogoly élet változását bemutató műről.³⁸ Az események taglalása bizonyítja, hogy a személyes érintettség, az úgynevezett szenvedéstörténet³⁹ túlnyomó hatással van arra, hogy az egyén mit észlelt, és arra is, hogyan emlékezik.⁴⁰ Az idézet utolsó tagmondata egyértelműen igazolja, hogy a visszaidézés a jelenből íródik, többé, vagy kevésbé pontos ismételése a múltbéli eseményeknek, azonban a történet részletes felidézése az idő haladtával folyamatosan romlik. Ez a felejtés a történetírás nagy ellensége, ugyanis nemcsak emlékek kopnak meg, hanem eseménysorok cserélődhetnek fel, esetleg nevek változhatnak meg. Nagy időtávlat esetében pedig akár összekavarodhatnak a valós és a képzelt mozzanatok.⁴¹

A feljegyzéseinek elejére a következő címet írta: *„Ezért ne legyen háború! Emlékiratszerű feljegyzések az 1914-18-as világháború emlékeiből”*.⁴² Bár a visszatekintésben nem található háborúval kapcsolatos propaganda, de a cím első fele árulkodik az író háborúhoz fűződő viszonyulásáról. A felszólító mód használata szinte utasítás az utókornak. Naplója bizonyíték a háborúellenességének. A füzet

³⁷ Tengelyi 1998: 26.

³⁸ Vö. Turbulý 2015: 135.

³⁹ Szilágyi 2018: 131.

⁴⁰ Gyáni 2000: 131.

⁴¹ Gyáni 2000: 132.

⁴² Gyáni 2000: 132.

mottója: „*Ezért ne legyen háború*”. A címdalón kívül, az eseményekre való reflektálás esetében is feltűnik, sőt a végzőban is ezzel nyomatékosítja a mondanivalóját.

A naplóban számos fejezetet találhatunk, amelyek az 1914–1918-as időszakot mutatják be *Belényessy László* szemszögéből. Ezek alapján az alábbi csoportokra bonthatóak a fejezetek:

I. A bevonulása előtti időszakhoz sorolható az *Előszó, A világ-háború kitörése, Károly testvérem és Sándor sógorom katonáskodása, Otthon, a háborús idők alatt, István katonai pályafutása* című fejezetek.

II. A bevonulása utáni és a harctéri időszakhoz sorolható a *Katonai kiképzésem és a Harctéri élményeim* című fejezet.

III. Hadifogságban eltöltött éveit még további részekre bontotta, attól függően, hogy éppen melyik városban tartózkodott: Cserkaszi, Darnica, Kurszk, Moszkva, Buy, Kosztroma, Vjatka, Nolsk, Vjatka, Szentpétervár, Zolkiev.

IV. A hazatérésének is külön fejezetet jelöl ki *Haza érkezésem* címmel.

V. Hazatérése utáni időszak alatt *Kassa, Néhány emlék a forradalmak és megszállások idejéből* és a *Végző* című fejezeteket találhatjuk meg.

A visszaemlékezés során először röviden vázolta a származását, bevonulása előtti élethelyzetét. Ezt követően szó esik a katonaidő megpróbáltatásairól, amely taglalása során kiemeli az életrevalóságukat, ötleteiket és bravúros tetteiket.⁴³

Az előbb felsorolt fejezetek azonban nem mindig kronologikusan követik egymást, ezt ő is említi: „*csak úgy, amint az egyes epizódok emlékezetemben éppen előtűnnek.*”⁴⁴

Az emlékiratban a történeteket saját szemszögéből mutatja be. Önmagát helyezi a középpontba és csak olyan eseményt ír le, amelyben aktívan vagy passzívan részt vett.

⁴³ Vasvári 2007: 446.

⁴⁴ Belényessy 1929: 1.

A napló legnagyobb részét a hadifogságának története tölti ki, amelyben a társas alkalmakat, az öltözködést, a táplálkozást és az ünnepeket mutatja be. Ebből adódóan a hadifogságának néprajzi vetületeit és az orosz fogolytáborokban kialakított kapcsolati hálóját kívánom a továbbiakban bemutatni.

KAPCSOLATI HÁLÓ ALAKÍTÁSA A HADIFOGSÁGBAN

Az első világháborúban az Osztrák-Magyar Monarchia csapataiból 2,5 millió katona esett orosz hadifogságba.⁴⁵ Legtöbben a harctéren szerzett sérüléseik következtében jutottak orosz kézre. *Belényesy László* is a fronton szerzett súlyos sérülései – öt lövés, három szúrás – miatt kényszerült több évig orosz rabságban élni. Mivel a fogságban töltötte a legtöbb időt, így ez a fejezet a legterjedelmesebb a naplójában. Olvashatunk az édesanyja, testvére iránti érzelmeiről, a szerelemeiről, a barátságairól és az otthonához való ragaszkodásáról.⁴⁶

A naplórészletben a családtagok, a katona-, és fogolytársak, az ápolók, az orvosok, az orosz közemberek és az orosz katonákkal kialakult kapcsolatrendszeréről kaphatunk képet.

Kapcsolatainak bemutatása során a naplóíró többnyire pozitív emlékeket reprezentál. Az otthon – *Belényesy* esetében Barabás – iránti vágyódását többször megfogalmazza munkájában. Mindig ragaszkodását fejezi ki és bizakodóan reméli a viszontlátást.⁴⁷ Szülőföldje iránti vágyódása mellett a családtagok iránti kötődése és szeretete emelkedik ki a sorok közül. Édes szülője irányába folyamatos aggodás és vágyódás kettősege figyelhető meg.

⁴⁵ Gatrell 2005: 560.

⁴⁶ Vö. Környeyné Gaál 1985: 178.

⁴⁷ Vö. Környeyné Gaál 1985: 180.

„Mikor ott hagyott (...) édesanyám jutott eszembe. Vele foglalkozva önkéntelenül jött a kérdés: Vajon mit csinál? Ha látna? Csak egy percre lenne itt mellettem, hogy a drága jószágos kezét megcsókolhatnám. Egy megfoghatatlan választ kapok: Hiszen vasárnap délelőtt van, talán éppen a templomban imádkozik értem.”⁴⁸

A legerősebb érzelmi szálak az édesanyjához kötődtek. A halál szélén az anyja jutott az eszébe, rá gondolt. Ezekben a sorokban a gyermeki szeretet, a nagymértékű kötődés mellett a remény és az élni akarás is jelentősen kidomborodik.

Tehát az író életében nagy szerepe van a családnak, amely a kapcsolati hálójában is megfigyelhető. Édesanyja és szintén a fronton harcoló *Károly* testvére felé közvetített érzéseit említi leggyakrabban. Bátyja és ő is azon munkálkodtak, hogy egymást megtalálják oroszországi tartózkodásuk alatt. A barátoknak, sorstársaknak, illetve saját leleményességüknek köszönhetően, a várva-várt találkozás megtörtént Vjatkán.

Kiemelten fontosnak ítélem ezt az eseményt, nem csupán a két testvér által megélt érzelmi katarzis miatt, hanem azért, mert magyar hadifogolyként sikerült megvalósítani azt. A találkozás leírása, a fogságról, az ott uralkodó állapotokról és az ott élő emberek egymáshoz való viszonyulásáról is árulkodik. Az olvasó elé tárja, hogy fogolyként egy idegen országban milyen könnyen tudtak létesíteni kulcsfontosságú kapcsolatokat az emberek. Természetesen a magyar tisztek, akik elég nagy számban voltak jelen, képességükhöz mérten mindenkinek igyekeztek segítséget nyújtani. Nagyban hozzájárultak a katonatársak *Belényessy* túlélésében és hazajutásában. A család után ebből adódóan őket emeli ki a kapcsolati hálójának ismertetésében.

A barakk-kórházakban több ilyen magyar katonával találkozott, akik segítőként vagy ápolóként dolgoztak. Külön kiemel két sze-

⁴⁸ Belényessy 1929: 33.

mélyt közülük, név szerint *Deákot* és *Vaskót*, akik a kórházi tartózkodása alatt végig támogatták és ápolták őt.

„Volt nekem ettől kezdve jó dolgom. Köötzésre mindig ők vittek el. Körülöttem forogtak, s ez a kedves kényeztetés igen boldoggá s meglelegetetté tett.”⁴⁹

Földiák nevű magyar katona a harmadik olyan személy, akinek nevét megtalálhatjuk a naplóban. Szerepe *Belényessy* fogságában kiemelkedő, ugyanis a két testvér találkozásában döntő szerepet játszott. Emellett vjatkai tartózkodása alatt *Laci bácsi* gondját viselte.⁵⁰

Hadifogsága során nemcsak a katonatársakkal, hanem az orosz és magyar ápolókkal is sikerült létfontosságú kapcsolatot kialakítani. A legtöbb esetben az orosz ápolónők irányába gyengéd érzelmeket táplált. Irántuk érzett elfogultsága, sokszor szerelemmé alakuló érzelmi világa, a fogva tartása alatti időkbén jelentős szerepet játszott. A sokszor plátói, néhol beteljesedett szerelmekről mindig pozitív hangvétellel írt naplójában.

„Mindjárt a második vagy harmadik nap igen megharátkoztunk. (...) A kis bájos tünemény mind gyakrabban kezdett az ágyamhoz jární. (..) Észrevettem egy-kettőre a kis huncut érdeklődését, s én is reá-reá mosolyogtam bár ekkor ez még nehezen ment. (..) Félálomból arra ébredtem, hogy forró pusztít kaptam. Ó volt. (...) Ezzel aztán az én éjjellemmel is befűtött. Volt olyan nagy melegem. Egész éjjel nem aludtam, végig ábrándoztam, miképpen telt el ez a gyönyörű nap.”⁵¹

Az orosz nők iránti rajongásáról az alábbi írtá: *„A magyar nők lehetnek belsőleg értékesebbek, de külsőleg bizony csak az orosz nők versenyképesebbek.”⁵²*

⁴⁹ Belényessy 1929: 38.

⁵⁰ A naplóban nincs utalás a keresztnévére vonatkozóan. Belényessy 1929: 61.

⁵¹ Belényessy 1929: 39.

⁵² Belényessy 1929: 39.

Visszaemlékezése során tisztában volt azzal, hogy ezek a szerelmek a 19 éves, még gyermeki énjének és az embert próbáló helyzetnek köszönhetőek.⁵³ A naplóban ettől függetlenül kiemeli ezeket a történeteket, ugyanis az élet-halál harc kellős közepén nagy hatást gyakorolták rá, mert az ábrándozások jelentették számára a kiutat a háború borzalmas hétköznapijaiból.

Hadifogsága alatt találkozott orosz polgárokkal és katonákkal. Velük kapcsolatban legtöbbször pozitívan nyilatkozik. Csupán egyetlen példát említ arról, hogy az oroszok magyarsága miatt rosszul bántak vele:

„A kocsis hangosan kiabált rám. Káromkodott. Megtudta, hogy magyar hadifogoly vagyok. Haragos szemforgatással nézett rám hátra. Ez volt az első s talán utolsó orosz, ki nem tett barátságos benyomást rám.”⁵⁴

Doktorok emberfeletti tetteit, a nehéz körülmények ellenére, jó szándékú segítségüket is számtalanszor részletezi írásos munkájában. A történetekből kiderül, hogy hadifogoly státusza lévén nem élvezett előnyt a többi sebesült, orosz katonával szemben, még úgy sem, hogy életveszélyes sérülései voltak. A frontvonaltól távolodva, a rabságban egyre több napot eltöltve, az orosz orvosok viselkedése változást mutatott. Annak ellenére, hogy fogolyként került a kórházakba, a doktorok lelkiismeretesen végezték munkájukat, emberségesen viselkedtek vele.

„Az orvosnő kedvelt betege lettem.(...) Nagyon sokszor ő rendelt nekem jó és bőséges ételmezt. Minden este bejött hozzám, a pulzust ellenőrizte. Reggel amint belépett mosolygva jött hozzám megkérdezni, hogy vagyok.”⁵⁵

Az orvosok és az ápolók a körülményekhez képest, mindent

⁵³ Belényessy 1929: 39.

⁵⁴ Belényessy 1929: 37.

⁵⁵ Belényessy 1929: 38.

megtettek bármely betegért a háború során. A jóakarát semmiképpen sem hiányzott az oroszokból,⁵⁶ háborús körülmények között is hőiesen gyógyították *Belényesy László* lövésekből és szúrásokból keletkezett sebeit. Az orosz hadifogság ideje alatt kialakított kapcsolatok bemutatása során, ellentétes véleményt formál a rabságban tartókkal kapcsolatban. A negatív megnyilvánulás az első hetek eseményeire vonatkozik. Később, ahogy egyre inkább megtapasztalta a segítő szándékot, úgy változott a véleménye is. A naplóban, nagyobb számban az oroszok pozitív oldalát emeli ki. A komoly és életveszélyes sebei miatt, a gyors gyógyulása csodának számított. Az orvosok többször is bemutatták az ő „varázslatos” lábadozását. Így emlékeiben kiemelt fontosságú a gyógyulási időszak.

Az idegen kultúra megismerése és egy bizonyos szintig való elsajátítása nagyban hozzájárult hazajutásának sikerességéhez. Az idegenség és az ismeretlennel való együttélés hatására, a fogva tartásban szerzett ismeretségek szoros barátságokká fonódtak. Ezek az erős kötelékek segítették őt, hogy magyarságát megőrizze elhagyatott napjaiban is. Ennek hatására 10 évvel későbbi felidézésben ezeket az érzéseket, élményeket és kapcsolatokat domborítja ki. A naplóban a kórházzal és kötözőkről való emlékei helyenként hiányosnak mondhatóak.

Összességében elmondható, hogy a fogsága alatt felépített kapcsolati háló, amelyet szorgalmasan alakított barátsággá, sőt életet mentő szövetséggé, mennyire meghatározták az ő akkori életét. A fogságban történt eseményeknél mindig említést tesz az érzelmeiről, főleg a szerelemről és a barátságról. De nem lehet eltekinteni attól a tényről sem, hogy láthatólag az időbeli távolság miatt az egyes események néhol megszépülnek, vagy teljesen elszürkülnek.⁵⁷ *Belényesy László* által felépített kapcsolati hálón

⁵⁶ Barabás 1916: 17.

⁵⁷ Környecné Gaál 1985: 197.

keresztül is jól érzékelhető a katonai- és nemzeti büszkeség. Katonaruhába bújtatott parasztfiúk, az egyetemet végzett értelmiségi fiatal férfiak, ugyanolyan büszkén viselték az egyenöltözéket, amely ezáltal az összetartozásukat és a nemzethez való hűségüket is szemléltette.⁵⁸

NÉPRAJZI TARTALMAK ÉS AZ IDEGEN MEGISMERÉSÉNEK FOLYAMATÁBRÁJA A NAPLÓN KERESZTÜL

Az egyéni és kollektív tapasztalatok vizsgálatából kiemelkednek a harctéri naplók és a visszaemlékezések.⁵⁹ Ezek a dokumentumok mind az egyén, mind a széles társadalom számára extrém helyzetet, annak kaotikus eseményeit és a történelemmel, jelen esetben az első világháborúval kapcsolatos tapasztalatokat, észrevételeket örökítenek meg.⁶⁰

Belényesi László produktuma a hadifogságban tapasztalt idegen-ség és az idegennel való együttélés modelljét tükrözi. Értelmiségiként a kulturális másságot, amelybe került, igyekezett alaposan megfigyelni és megismerni, így egyszerre töltötte be a hadifogoly és a laikus kutató szerepét. Ennek a kettős szerepnek köszönhetően a naplóban számos néprajzi vetülettel találkozhatunk, amelynek fontosságát az bizonyítja, hogy a múltbéli események felidézésekor főként ezen emlékképek jelennek meg benne.

Hadifogságba esett katonák számára a legfontosabb az élelem és a fődél alá jutás volt.⁶¹ Visszatekintésében az alapvető emberi szükségletek kielégítésének biztosítására tett erőfeszítések, vagyis az étkezés, a ruházzkodás, a tisztálkodási lehetőségek, esetleges betegségek és azok kezelési módja ismerhető meg.

⁵⁸ Vasvári 2007: 443, 445.

⁵⁹ Csíki 2016: 52.

⁶⁰ Keszeg 2008: 288.

⁶¹ Bayor 1930: 498.

Az első világháborúban használt új típusú fegyverek által okozott tömeges sérülések ellátását tartották a legfontosabb feladatnak az orvosok. A harctéren szerzett sebek, öt lövés és három szúrás, e fegyverek nyomai voltak. A sebek súlyosságát a naplójában is hosszan taglalja.

„(...) ingemet ki gombolom s most látom meg sebeimet mellkasomon. Az egyik mellem fel van puffadva, megborzadok. Számban alvadt vér, de nem merem nyelvemmel piszkálni, mert azonnal vérzik.”⁶²

A kötözők, a harctérhez közel helyezkedtek el. A nevéből eredően a legtöbb esetben minden sérülést tisztán tartottak és kötöztettek. Nem varrták a sebeket, annak ellenére, hogy az gyorsabb gyógyulást eredményezett volna. Magyarázatul az szolgált, hogy a körülmények nem tették lehetővé a megfelelő ellátást.⁶³ Belényessy súlyos sebesüléseit is felületesen látták el. A fogságban sérüléseinek köszönhetően több napig a kötözők vendégeként élte napjait. Állapotának javulása már lehetővé tette számára, hogy alaposan megfigyelje a környezetét. Visszatekintésében a korabeli állapotok-ról, mint ápolt beteg és laikus kutató az alábbiakat írta:

„Sötét este volt mikor a kötöző helyre beértünk. Itt szármalmas állapot volt, hosszú sorokban feküdtek a földön a sebesültek.” ...

„Csak másnap este voltam megint eszméletemnél. A földön szalmazsákok voltak végig rakva, egy ilyen ágyon feküdtem.” ...

„Egy szép, tiszta fehér ágyon tértem magamhoz. Hatalmas nagy sátorban voltam. Volt benne vagy 200 ágy, mindegyikben súlyos beteg.”⁶⁴

Az oroszok, a fogságukba ejtett sebesülteket a frontvonalról elszállították. A súlyos sérülteket szekerekkel, a könnyebben sebe-

⁶² Belényessy 1929: 34.

⁶³ Kótyuk 2016: 88.

⁶⁴ Belényessy 1929: 35.

sülteket pedig gyalog, a legközelebbi vasúti pontig hurcolták.⁶⁵ *Belényes*yt is sebei súlyosságából adódóan, szekérrel vitték egyre távolabb a frontvonalától. Az ápolási helyszínek fejlődését mutatja, hogy a tábori kötözők a harctér mellett, több kilométerrel később Stanisluban,⁶⁶ már barakk-kórházzá alakulnak, amelyek ágyakkal voltak felszerelve. A németek előretörése végett Stanislából Cserkasziba⁶⁷ szállították, ahol sebesült hadifogolyként a társaival együtt egy iskolai épületben voltak elszállásolva. Az objektum külső és belső elrendezéséről és az ott uralkodó állapotokról így ír: „*Az iskolához nagy udvar és kert tartozott. (...) Az épület igen kicsi volt, két kis terem és a kötöző.*”⁶⁸ Az orvosi ellátás és a lábadozási helyszínek is folyamatosan változtak. Modern állapotot jelzett, ha a betegek már kórtermekben, ágyakban aludhattak, valamint az étkeztetés és az ellátás is elfogadható volt.

A frontvonalától folyamatos szállítások következtében, egyre inkább eltávolodott. A legtöbb magyar fogvatartott, így ő is, az egyik legnagyobb hadifogoly gyűjtőhelyre, Darnicára⁶⁹ került. Ebben a központi gyűjtőtáborban több hétig vesztegeltek a rabok.⁷⁰ Az oroszok részéről a tudatos várazoztatás oka a fogságba esettek számának növelése volt. A rabállomány négy- ötezerre való duzzadása esetén kezdték elkészíteni a további táborok beosztásait.⁷¹ A hadifoglyok száma Darnica esetében is felülmúlta a helyi lakosság számát. Az oroszok nem törődtek az adott település kapacitá-

⁶⁵ Bayor 1930: 497.

⁶⁶ Ukrán város, mai elnevezése: Ivano-Frankivszk.

⁶⁷ Település Ukrajnában.

⁶⁸ Belényessy 1929: 40–41.

⁶⁹ Város Kijev mellett.

⁷⁰ Váry 1920: 4.

⁷¹ Vö. Cseh 2018: 14. https://dea.lib.unideb.hu/dea/static/pdf_viewer/pdf.js/web/viewer.html?f=MjExNzQ3L1N6YWtkb2xnb3phdF9fNF9fdG10a29zaXRvdHQuRGMrP3NlcXVlbmNiPTMmaXNBbGxvd2VhPjE= (Letöltés ideje: 2018. 11. 15.)

sával,⁷² amely a rabok elszállásolásában is megmutatkozott. A darnicai táborról⁷³ három hetes kényszerpihenő ellenére sem található részletes leírás *Belényessy László* munkájában, mint ahogy a korábbi településekkel, épületekkel kapcsolatban már-már jellemzővé vált. Darnicával kapcsolatosan csupán a sérüléseinek az ápolását fejt ki részletesebben.

A naplóban található történetek alapján megállapítható, hogy a szállások tekintetében *Belényessy* a hadifogsága alatt a tizedesi rangjából kifolyólag rossz minőségű hajlékokat kapott. A testvérével való találkozás lehetővé tette nemcsak az ő, hanem az olvasó számára is a legénységi és a tiszti ellátás összehasonlítását. A beszámoló alapján a hadifogoly tisztek szép, bútorozott házban éltek, amelynek nemcsak külön szobái, hanem külön konyhája is volt.

„Közös konyhát tartottak fenn. (..) A konyha és tálaló a földszinten volt. Egy kis lift volt ügyesen szerkesztve mely a feltálatl ebédet felhozta s az üres edényeket levitte.”⁷⁴

Jobb életmódot a tiszteknek járó fizetés révén tudták fenntartani, így lehetőségük volt megvásárolni az élelmiszereket, a ruhadarabokat, a tüzelőanyagot és a bútordarabokat.⁷⁵

A tiszti házakban a legtöbbször szalmával tömött matracokon aludtak, ezzel szemben a legénység deszkapriccseken húzta meg magát, amely sokszor vizes, hideg és koszos volt. A pricc a

⁷² Nachtigal–Radauer 2017: 4. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-prisoners_of_war_russian_empire-2014-10-08.pdf (Letöltés ideje: 2018. 11. 21.)

⁷³ A darnicai táborról részletes leírást Váry Rezső: Szibéria című munkájában ad.

⁷⁴ *Belényessy* 1929: 63.

⁷⁵ Cseh 2018: 16. https://dea.lib.unideb.hu/dea/static/pdf_viewer/pdf.js/web/viewer.html?f=MjExNzQ3L1N6YWtkb2xnb3phdF9fNF9fdGl0a29zaXRvdHQucGRmP3NlcXVlbmNlPTMmaXNBbGxvd2VkPXXk= (Letöltés ideje: 2018. 11. 15.)

paraszti gazdálkodásban, az istállóban jelent meg, mint fekhelye a legénynek, esetleg a gazdának.⁷⁶ Ez a fajta fekvőhely éles ellentéte a szalmával tömött matracoknak, amely nemcsak a hadifogságban, hanem a paraszti társadalomban is hátrányos helyzetet jelölt.

A napló hadifogságról szóló részeit elemezve megállapítható, hogy a szállásait a legtöbb település esetében ismerteti. Az általa átélt események bemutatása is azt támasztja alá, hogy a hadifoglyok tábori elhelyezésére nem volt külön séma, minden használaton kívüli létesítmény megfelelt a célnak. Gyakran használtak egykori kaszárnyákat, iskolaépületeket, üresen álló gyárépületeket, börtönöket és barakkokat.⁷⁷

A fogsági körülmények másik jelentős mozzanata az élelmezés kérdése. Az étkezést, mint kulturális megnyilvánulást kell megvizsgálni.⁷⁸ A legtöbb esemény során *Belényesy* kitér az ételek minősíthetetlen állapotára, vagy akár a helyzethez mérten, a kiemelkedő ellátásra.

A kórházak élelmezése pozitív kivételt jelentett. Az ellátás során változatosabb és minőségibb ételeket kapott. A jobb állapotának köszönhetően visszatérve a bajtársak közé, a rendszertelen, napi egyszeri étkezés lett a jellemző.⁷⁹ A fogvatartás alatti kosztról *Kaba Eszter* az alábbiakat írja: „*A koszt sem volt kielégítő: a tea, a fekete kenyér, a káposzta és a kása mellett alig színesítette valami az étlapot.*”⁸⁰

Belényesy visszaemlékezése szintén alátámasztja az előbbi kijelentést. Ahogy egyre nagyobb lett a távolság közte és a frontvonal között, úgy csökkent a kapott élelem mennyisége és minő-

⁷⁶ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/iv-eletmod-41AA/epiteszet-4399/az-epitmenyek-fajtai-4483/a-lakohaz-4484/elet-a-hazban-450B/a-pihen-es-alvas-helye-4529/> (Letöltés ideje: 2018. 11. 20.)

⁷⁷ Vö. Kaba 2018: 54.

⁷⁸ Kisbán 1997: 10.

⁷⁹ Bayor 1930: 499–500.

⁸⁰ Kaba 2018: 55.

sége is. Megemlíti naplójában a Moszkvába való utazását, amely során egy szállítmányról leeső káposztát fogyasztott el, hogy éhségét csillapítsa.⁸¹ Gondolatait és emlékeit olvasva az-az érzése lehet az olvasónak, hogy a kínzó éhsége nem gyötörte annyira, mint az otthona, pontosabban édesanyja iránti vágyódása és aggodása. Ezt támasztják alá azok a tettei, amelyet a fogsága alatt, viszontagságos körülmények között meglépett. A kockacukrokat, amelyet minden reggel kaptak, összegyűjtötte majd eladta társainak, hogy annak árán levelező lapot vásárolhasson és értesítse a családját állapotáról.⁸²

Kevés és minőségtelen táplálkozás alól, a vjatkai állomás jelentette a kivételt. A hadifogoly életének kivételesen remek pillanatai voltak azok. Nemcsak a katonatársának, nevezetesen *Földiáknak* a támogatása, hanem az emberséges ellátás is nagyban hozzájárult ehhez. Bőséges reggelik, étkezdék kínálatának soráról számol be, és többször hozzáfűzi, hogy a sok koplalástól nem tud mindenből sokat enni.⁸³

Moszkvai tartózkodásának emlékei közül az ebédet mutatja be alaposan. Az általa leírt közös étkezés egy nagy barakkban történt, ahol legalább harminc asztal volt elhelyezve. Mindegyik asztalhoz tíz emberállt, majd egy nagy kenyeret és egy fatálnyi „*gőzölgő kotyvalékok*”⁸⁴ kaptak. Leírásából kiderült, hogy mindenki egy nagy, közös tálból evett. Ez a fajta közösködés a fogolytársaival, viszolygást váltott ki belőle. Éppen ezért egy kidobott, de kitisztított konzerves dobozt használt tányér helyett, így ezzel a furfangos ötletével, ahogy ő fogalmaz: „*a közös fatálból való étkezéstől megszabadultam.*”⁸⁵

A táplálék mennyiségére a többi településsel kapcsolatban, ahogy korábban említettem nem mindig utal, de valószínűsíthető,

⁸¹ Belényessy 1929: 43.

⁸² Belényessy 1929: 43.

⁸³ Belényessy 1929: 58.

⁸⁴ Belényessy László nevezte így a kapott ételmet.

⁸⁵ Belényessy 1929: 45.

hogy a Bujban⁸⁶ kapott ételmennyiség általános adagnak számított a fogságban. Eszerint 1 font (40 dkg) kenyeret, másfél kockacukrot és hallevest kaptak a foglyok általánosan. Az előbb felsorolt minimális táplálkozást teafogyasztással egészítették ki, amely a napi étkezések szerves részévé vált. A naplóban is említést tesz, hogy a kapott cukorral az alábbi módon ízesítették a teát: „*a cukorból kis darabkát leharaptunk, nyelviünk alá szorítottuk s a teát azon keresztül kortyolgattuk.*”⁸⁷

Erről a szokásról Környeyné Gaál Edit szintén beszámol a munkájában.⁸⁸ A *csajázás*⁸⁹, ahogy Belényessy említi a teázást, beépülő tradíciónak bizonyult a hadifogság ideje alatt. Gyakran hódolt ennek az új szokásának, ha a környezete és az életmódja lehetővé tette.⁹⁰ Bujban jutott olyan nagyobb összegű kölcsönhöz, amelyeknek köszönhetően nem kellett a foglyoknak szánt ételből enni, mert így megtehetette, hogy a napi táplálkozását kiegészíti egyéb élelmiszerekkel. Ekkor vásárolt, az előbb említett teázási szokásának hódolva, egy teás kancsót és egy poharat. A hiányos táplálkozás és a minimális kalóriabevitel – 900 kalóriánál többet nem kaptak naponta⁹¹ – okozta a legtöbb gondot a foglyok életében. A leggyakoribb a skorbut, tífusz vagy a hastífusz volt. A legyengült immunrendszerű foglyok sok esetben az embertelen

⁸⁶ Város Oroszországban.

⁸⁷ Belényessy 1929: 47.

⁸⁸ Környeyné Gaál 1985: 188.

⁸⁹ A csája, az orosz szamovár tea. „*A teázás alapja a szamovár és a teaeszcencia. Üvegpohárból isszák, amehet fűles, fém pohártartó foglal be. A tealevelet a teáskannába teszik, a szamovár ugyanis nem teaőző, hanem ízforraló. Eredetileg bronzból, sárga-vagy vörösréz-ből készül.*” <https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/csaja.html> (Lectöltés ideje: 2018. 11. 13.)

⁹⁰ A világháború utáni újításokat említi Bihari Nagy Éva is. Bihari Nagy 2014: 188.

⁹¹ Bayor 1930: 499.

körülményekből adódó betegségekben lelték halálukat.⁹²

A harctéri nélkülözések, a hiányos táplálkozás, a kimerítő fizikai teljesítmény által megviselt szervezet, a szerzett sebesülésekkel, a vérvesztéssel, a primitív és nyomorúságos szállításokkal és ellátásokkal tovább harcolt.⁹³ A naplóban is találunk a skorbutról, vagyis krónikus C-vitamin hiányról, és az abból származó tüdőgyulladásról leírásokat. A fogság ideje alatt megélt betegségek nincsenek részletesen leírva és bemutatva. Ebből adódóan a rabságuk során elhunyt társakról sem tesz említést a visszaemlékezésében. Ezeknek a sötét foltoknak a kiszínesítésében lehet segítségünkre a többi első világháborús visszaemlékezés és napló.

Többször leírja, hogy a fogságban kapott adagoktól nem tudott volna a sérüléseiből felépülni. A gyógyulásához hozzájárultak azok az orosz orvosok és ápolók, akik segítőkészen, az előírtnál több és jobb élelemhez juttatták. „*A táplálkozás, mint a létfenntartás alapvető szükséglete*”⁹⁴ tehát meghatározó szerepet játszott minden katona életében.

A lábadozása után már a többi fogolytársakkal együtt töltötte a téli hónapokat. A légénységi szállásokon vaskályhákat használták, de a hatalmas barakkokat mégsem tudták befűteni.⁹⁵ Legtöbben, akik a barakkokban voltak, a kályha köré gyűltek, beszélgettek és meséltek egymásnak. A naplóban, szintén megtalálható egy ilyen estének a bemutatása. Ezt az alkalmat a visszaemlékezésében „*meleg boldog estékként*”⁹⁶ definiálja. A meghatározásból az derül ki, hogy több ilyen társas alkalmat éltek át a bajtársakkal. A „*boldog estékhez*” lehet sorolni a karácsonyt, amelyről az alábbiakat írja:

⁹² Kaba 2014. https://nagyhaboru.blog.hu/2014/05/01/orosz_hadifogsag_kutatasi_lehetosegek_becsben (Letöltés ideje: 2018. 10. 24.)

⁹³ Bayor 1930: 497.

⁹⁴ Kisbán 1997: 10.

⁹⁵ Kaba 2018: 55.

⁹⁶ Belényessy 1929: 48.

*„A jó egészségben lévő hadifoglyok még előadást is rendeztek.
Éneklés, orosz nemzeti táncok szerepeltek a műsoron.”⁹⁷*

A katonák ezekben a kegyetlen helyzetekben próbálták félelmüket a jó magyar humorral leplezni. Társasági történésként számon tartott eseményről számol be *Belényessy* is. Egy olyan fiatal tisztről ír, aki egy dal⁹⁸ éneklésével oldotta a barakkban lévő feszültséget. Az előbb említett társasági történések nagy hasonlóságot mutatnak a magyar paraszti kultúrában fellelhető közösségi alkalmakkal. A zenés multságok, lakodalmak, bálók, legény- és leányavatások, mint szervezett tevékenységek,⁹⁹ szerves részét képezték a falusi társadalomnak, majd a fogolytáborban a katonáknak. A közös élmények szorosan összekovácsolták nemcsak a falu társadalmát, hanem ebben az esetben a barakkban élőket is. A népi alkalmakhoz hasonlíthatóak *Belényessy* Vjatkán való tartózkodásának történetei. Az említett településen a hadifoglyok igazán szabadon élhettek. Bizonyítékul szolgálnak a naplóban olvasható események, úgymint a magyar cigányzenészekkel való mulatozások. Ezeket a nótázásokat a naplóban hosszasan taglalja, hiszen eszébe jutatták az otthonát, a hazát és a magyar kultúrát. Többször említi, hogy ezeken a társasági eseményeken mennyire meghatódott minden jelenlévő, köztük ő is. Előfordult az is, hogy az oroszokkal együtt énekeltek, sokszor akár orosz népdalokat is, így kapcsolva össze a kultúrák közötti diverzitást:

*„amint meglátnak bennünket üdvözlésünkre magyar nótába kezdenek, össze-
nézünk s bármunk arca csak így vonaglik az elérzékenyüléstől.”¹⁰⁰*

⁹⁷ *Belényessy* 1929: 49.

⁹⁸ „*Most látszik meg ki az igazi árva.*” *Belényessy* 1929: 64.

⁹⁹ <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-1919.html> (Letöltés ideje: 2018. 11. 21.)

¹⁰⁰ *Belényessy* 1929: 66.

Vjatkai tartózkodása során egy különleges ünnepelést említ, a Lászlók „névestélyét”. Az eseménnyel kapcsolatosan csak egy ételről ír, a madártejről, ahogy ő említi *gólyabeppről*. A madártej jelentős *Belényessy* szempontjából, hisz fogsága alatt a rossz minőségű táplálékokkal szemben, végre tápláló ételt ehetett. A madártej eszébe jutatta az édesanyját, aki gyakran készítette el neki ezt a kedvenc édességét. A személyes vonatkozás miatt a „névestélyről” nem sok információval szolgál.¹⁰¹

Belényessy a lábadozás és fogság ideje alatt megfigyelte az orosz kultúrát. A hadifogságban töltött évek során akarva-akaratlanul találkozott az orosz nyelvvel, ünnepekkel és szokásokkal. Az ünnepek közül a húsvétról ír részletesebben. Orosz szokásként említi a tálcányi ételt – csokoládét, kalácsot, süteményeket, gyümölcsöket – amelyet egy háziasszonytól kapott. Ez az ételadományozás a magyar népi kultúrában a komatál küldésben is megjelenik. Fiatal lányok barátságuk megpecsételéseként adják egymásnak, gyakran húsvéthétfőn, pünkösdkor vagy május elsején. Ebben a tálban is kalács, édesség sütemény és hímes tojás található.¹⁰²

Annak ellenére, hogy a magyar kultúrában is megfigyelhető az ünnep alatti ételajándékozás, *Belényessy* számára idegen volt az orosz asszony tette. Szerelmi közeledésnek vélte. A helyi orvossal való beszélgetés során derült ki számára, hogy az asszony tette az orosz húsvét egyik jellegzetes népszokása volt.

A ruházkodás fontos része volt a harcoknak, a hadifogságnak majd a szökésnek is. A fronton az osztrák-magyar haderő katonái csukaszürke színű egyenruhában álltak szembe a földszínű, khaki uniformisba öltöztetett szerb, orosz haderővel.¹⁰³ Ilyen szürke

¹⁰¹ Belényessy 1929: 70.

¹⁰² <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-653.html> (Letöltés ideje: 2018. 11. 23.)

¹⁰³ Bálint 2015. https://nagyhaboru.blog.hu/2015/01/23/az_osztrak_magyar_hadsereg_felszerese_es_az_egyenruha_valtozasai_az_i_vilaghaboruban (Letöltés ideje: 2018. 11. 24.)

színű egyenruhában érte a súlyos sérülés *Belényessy* is, akit a sérüléseinek ellátása végett az egyen öltözékétől megfosztottak. Egyszerű ingben és lábravalóban¹⁰⁴ szállították át egyik kötözőből a másikba. Amikor már betegségéből kezdett felépülni és egyre többet tudott sétálni, a hiányos öltözéke számára is nyomasztónak bizonyult. Buj településen jutott bakancshoz egy magyar tiszt-helyettes révén, aki a többi katonatársától összegyűjtött pénzből vásárolta. Ez a segítőkészség ékesen bizonyította *Belényessy László* számára, hogy létezik a bajtársi gondviselés, hiszen emberek tudtak maradni abban az embertelen élethelyzetben is. A bajtársak tette tehát abban az élethelyzetben sokat jelentett neki, valamint életmentőnek is bizonyult, hiszen az a gyékény lábbeli, amit addig hordott, az orosz időjárási körülmények között nem bizonyult a legmegfelelőbb viseletnek. Naplójában részletes említést tesz erről a mozzanatról, amely számára ott a legnemesebb tettnek bizonyult, és ami őt könnyekig meghatotta.

„Még annyit sem vagyok képes kimondani, hogy köszönöm, csak sorba szorítok velük kezét. Én sírok, ők könnyeznek.”¹⁰⁵

Belényessy legtöbbször megfigyelője volt az orosz kultúrának, azonban rádöbbsent arra, hogy a sikeres szökés, hazajutás érdekében nem elegendő a külső szemlélődés. El kell sajátítani az orosz nyelvet, az orosz szokásokat is. Felismerte, hogy a menekülésében nagy szerepet játszik, hogy mit tanul meg az idegen kultúrából. Tehát az egyik legfontosabb az ismeretlen, orosz nyelv tanulása volt. A fogsága elején bár még nem tudatosan, egyfajta szerelmi játékként gyakorolta, nem sejtve, hogy később mekkora jelentősége lesz. *„Másnap egész nap oroszul tanított köszönni, számolni, bókol-*

¹⁰⁴ *Belényessy* 1929: 37.

¹⁰⁵ *Belényessy* 1929: 46.

ni, no meg nótázni.”¹⁰⁶

Amint megfogalmazódott benne a menekülés gondolata, már tudatosan próbálta a fontos szavakat, kifejezéseket tanulni. Habár a nyelvet nem tudta elsajátítani.

Fogolyként többször utaztak a városok között, így volt alkalma megfigyelni a vonatozás rendjét, az ellenőrzéseket, az orosz civil viseletet. A sikeres szökéshez fontosnak tartotta a nyelv mellett az orosz emberek jellemének, viselkedésének pontos megismerését is. Tudta, hogy a hiányos orosz nyelvtudása nem lesz elég a sikeres menekülés végrehajtásához, így folyamatos alvást színlelt orosz egyenruhában, majd polgári viseletben a vonaton.

„Fekete cipő, fekete szövet hosszú nadrág, rubáska övvel, tányér sapka, fekete felső kabát. A kabát kivételével minden új volt rajtam és úgy néztem ki, mint egy elegánsan öltözködött oroszpolgár.”¹⁰⁷

A barátság érzése, az egy közösségből, egy faluból való származás, új értelmet nyert nemcsak a fronton, hanem a hadifogolytáborban is. A közös sors, az együtt átélt szenvedések hatására még szorosabb baráti kötelék alakult ki a katonatársakkal.¹⁰⁸

A néprajztudomány számára értékes leírást jelent *Belényessy László* munkája. Az első világháborúnak ez a szubjektív bemutatása kitér a kegyetlenség és ezzel szemben az emberségesség megnyilvánulására is. A háború brutalitása ellenére a hagyományok, szokások, ünnepek továbbra is színesítették a szörnyű hétköznapiakat. Az orosz kultúrának jellegzetességei a magyarok számára ismeretlenek voltak, mégis beépültek a katonák mindennapjaiba. Így több esetben is passzív cselekvői voltak ezeknek az eseményeknek, laikus megfigyelőként szemlélték a körülöttük zajló történeteket, amelyek kiszakították őket a mindennapokból. A magyar

¹⁰⁶ Belényessy 1929:39.

¹⁰⁷ Belényessy 1929: 53.

¹⁰⁸ Környecné Gaál 1985: 179.

katonák is igyekeztek a saját hagyományaikat, főleg nagyobb ünnepeket szintén megünnepelni és abban aktívan részt venni, így oroszországi tartózkodásuk alatt, egyszer aktív-, másszor passzív cselekvőivé váltak a szokásoknak.¹⁰⁹

Az író visszaemlékezése során főleg ezekre az alkalmakra, társas összejövetelekre, eseményekre utal, és pozitív emlékként mutatja be azokat. Ezek a mondatok a naplóban felvillantják a fogságnak, a bezártságnak az igazán őszinte és valós oldalát. Ezen sorok között *Belényessy László* háborúról való vélekedését és állásfoglalását is megtalálhatjuk, hiszen nemcsak rögzítette az eseményeket, hanem számos szubjektív megnyilvánulásának is jelét adta.¹¹⁰

ÖSSZEGZÉS

Belényessy László által írt visszatekintés a Nagy Háborúnak, pontosabban az orosz hadifogolytáboroknak az általa megélt eseményeit foglalja össze. Az első világháború nem mondható sem hosszú, sem rövid háborúnak. Az első világégés jelentősége nem az időben, hanem az intenzitásában kereshető.¹¹¹ Ez a mélyreható összecsapás egyszerre okozott testi és lelki sebeket a résztvevőkben.

A bemutatott naplóban is érezhető és olvasható az átélt élmények által okozott testi és lelki szenvedései. *Belényessy* a külső és belső küzdelmek ismételtetése mellett, nagy hangsúlyt fektetett a munkájában saját életstratégiájának, pontosabban túlélési technikájának¹¹² bemutatására, amelyet a másik – orosz – kultúrának megismerésével, értelmezésével és az abban való elhelyezkedéssel

¹⁰⁹ Ujváry 1980: 42.

¹¹⁰ Ujváry 1980: 454.

¹¹¹ Strachan 1998: 8.

¹¹² Szilágyi 2018: 132.

próbált elérni.

A napló fő értéke nem a múlt politikai eseménytörténetének, gazdasági és társadalmi makrotörténetének a bemutatásában, hanem a szubjektív történelem, a primer feljegyzésekben rejlik. Azáltal válik használhatóvá és lényegessé, hogy a bennük lévő információk a múlt személyes átéléséről szólnak.¹¹³

A naplót vizsgálva megfigyelhető, hogy a testi kínok eltörpültek a lelki szenvedések mellett. A hazavágódás, a családja hiánya hatalmas küzdés volt a számára. A hadifogság szenvedéseinek főleg a fizikai oldalát láttatták a világgal. Az éhezés, fázás, betegségek mellett a valóságban a raboknak sokkal iszonyúbb megpróbáltatás volt a lelki szenvedés. A külső és belső elemek egymásból való táplálkozása révén a testi szenvedés már-már üdítő hatást gyakorolt a lélek fájdalmára. Elvonta az ember figyelmét önmagáról, megszabadította őket az önmegfigyelés szörnyű terhétől. Ebből fakadóan a legapróbb jelenségekben a legnagyobb boldogságot lelték meg. Örömet okozott egy ragacsos kenyér, melegség a barakkban.¹¹⁴

Belényesy László szavainak, mondatainak olvasása során érezhető, hogy néhol túlságosan pozitív képet kapunk a fogságról. A tíz évvel később papírra vetett emlékképek térhez és időhöz kötöttek¹¹⁵, még is jelentősen torzultak. Ezt bizonyítja, hogy a háború után több évig depressziós tünetekkel élte a hétköznapjait a naplóíró, amely ugyanis a fronton és a fogságban tapasztalt élethelyzetek mély nyomot hagytak benne.

„1926 tavaszáig, három egész évig súlyos betegállapotban éltem. Egyetemi tanulmányaimat nem végezhettem. (...) megbetegedésem fő okát mégiscsak a háborus évek alatt végig élt nehéz szenvedéseim képezték. Hány millió embernél

¹¹³ Gyáni 2000: 149.

¹¹⁴ Bayor 1930: 506–507.

¹¹⁵ Assmann 1999: 39.

*okozott a háború az enyémben hasonló állapotokat? (...) Ezért ne legyen háború*¹¹⁶

Elszigetelte önmagát a környezetétől. Fizikailag is meggyengült állapotban volt sokáig. Talán ennek a következménye, hogy nem alapított családot.

A fogság élményeinek újból felidézésével, a vele járó fájdalommal nem akart ismét azonosulni. A füzetben oly sokszor megjelent mottó – „*Ezért ne legyen háború*” – is erre utal. Az általa ismertetett történetbe beleszövődik az ő saját személyisége és az eseményekhez fűződő érzelmi viszonyulása is.¹¹⁷ Az életére nagy hatással lévő események és élmények bemutatása során érezhető, hogy *Belényessy* megpróbálja történeti egységbe építeni a sikereit, kudarcait, adottságait, választásait, erőit és hibáit. Ez az írásbeli produktuma lehetőséget teremtett számára, hogy megpróbálja levezetni az ontológiáját.¹¹⁸

Vasvári Zoltán fogalmazta meg, hogy senki nem tud saját magáról teljesen objektíven beszélni, így a visszaemlékezés olvasása során néhány túlzással számolnunk kell. Igazán teljes képet önmagáról és az első világháborúban átélt eseményekről nem igazán tud adni senki, de a valós események néhány mozzanatába a kapcsolatai során tudja bevezetni az olvasót a leghitelesebben.¹¹⁹

A Nagy Háborút kivételesen nem a történelem oldaláról kívántam láttatni, hanem az etnográfia tükrén keresztül. A tanulmányban bemutatott visszaemlékezések is alátámasztják, hogy a nagy világegés ellenére az egyén képes néprajzi gyűjtést végezni. Ez a munka is a személyes, primer oldalát mutatja meg a világháborúnak, mely egy nem tudatosan végzett gyűjtés eredménye. A túlélés és hazajutás miatt voltak fontosak számára. Az orosz nyelv,

¹¹⁶ *Belényessy* 1929: 95.

¹¹⁷ *Környeyné Gaál* 1997: 127.

¹¹⁸ *Hankiss* 1980: 30.

¹¹⁹ *Vasvári* 2007: 443.

öltözködés, szokás, kultúra megfigyelése és elsajátítása eredményesnek bizonyult, hisz életveszélyes sérüléseket túlélve, hazatérhetett az édesanyjához. Számára ezek a megfigyelések az életet jelentették, az utókornak pedig történelmi és etnográfiai forrásanyagként szolgálnak. *Belényessy László* egyénileg és kollektíven is a történelmet egészíti ki, hiszen képet kapunk az 1914-18-as háborúról egy olyan fiatalember szemszögéből, aki erős hittel, a család és a haza iránt érzett szeretettel és nem utolsó sorban hatalmas élni akarással rendelkezett.

FORRÁSOK

BELÉNYESSY László

- 1929 *Ezért ne legyen háború! Emlékiratszerű feljegyzések az 1914-18-as világháború emlékeiből.* (kézirat)
1985 *Belényessy család krónikája I.* (kézirat)

INTERNETES FORRÁSOK

- <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/p-44572/priccs-4665D/> (Letöltés ideje: 2018. 04. 06.)
<http://barabas.hupont.hu/> (Letöltés ideje: 2018. 05. 07)
<https://terebeess.hu/keletkultinfo/lexikon/csaja.html> (Letöltés ideje: 2018. 11. 13.)
<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-653.html> (Letöltés ideje: 2018. 11. 23.)

IRODALOM

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas kultúrában.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

BARABÁS Béla

1916 *Magyar hadifoglyok élete orosz és olasz földön*. Budapest: Dick Manó Kiadása

BAYOR Dezső [et al.]

1930 A hadifogság egészségügyi története. In Baja Benedek – Pilch Jenő – Lukinich Imre – Zilachy Lajos (szerk.): *Hadifogoly magyarok története*. 2. 497–512. Budapest: Athenaeum

BALOGH István

1985 Bereg megye leírása. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*. V–VI. 9–70. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár

BÁLINT Ferenc

2015 *Az osztrák-magyar katonák felszerelése és az egyenruha változásai az I. világháborúban*. https://nagyhaboru.blog.hu/2015/01/23/az_osztrak_magyar_hadsereg_felszerese_es_az_egyenruha_valtozasai_az_i_vilaghaboruban (Letöltés ideje: 2018. 11. 24.)

BIHARI NAGY Éva

2014 Ízek és értékek. Hungarikumok és a változó gasztronómia. *Néprajzi Látóhatár*. 2014/ 1–2. 166–193.

CSEH Viktor István

2018 *Orosz hadifoglyok Magyarországon az első világháborúban*. DEA https://dea.lib.unideb.hu/dea/static/pdf_viewer/pdf.js/web/viewer.html?f=MjExNzQ3L1N6YWtkb2xnb3phdF9fNF9fdGl0a29zaXRvdHQuGGRmP3NlcXVlbmNlPTMmaXNBbGxvd2VkPXk= (Letöltés ideje: 2018. 11. 15.)

CSÍKI Tamás

2016 Az I. világháború hétköznapijai. Egy borsodi polgár, Lévy József naplója. *Tomus*. XX. 52–60.

GATRELL, Peter

2005 Prisoners of War on the Eastern front during World War I. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. VI. 3. 557–566.

GYÁNI Gábor

2000 *Emlékezés, emlékeztet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó

2010 *Az elveszített múlt: a tapasztalat mint emlékeztet és történelem*. Budapest: Nyitott Könyvműhely

HANKISS Ágnes

- 1980 „Én-ontológiák” (Az élettörténet mitologikus áthangolása). In Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. II. 30–38. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont

HÉRA Gábor – LIGETI György

- 2014 *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*. Budapest: Osiris Kiadó

KABA Eszter

- 2014 *Orosz hadifogság kutatási lehetőségek Bécsben*. https://nagyhaboru.blog.hu/2014/05/01/orosz_hadifogsag_kutatasi_lehetosegek_becsben (Letöltés ideje: 2018. 10. 24.)
- 2018 Magyar hadifoglyok Oroszországban, orosz hadifoglyok Magyarországon a Nagy Háború idején. *Rubicon*. XXIX. 319. 50–55.

KATONA Csaba

- 2014 Naplók és emlékiratok az első világháborúból. *Tempevölgy*. 6. 4. 69–74.
- 2015 „Mindig beljebb keveredtünk a világháborúba.” Naplók és emlékiratok mint a „nagy háború” forrásai. In Szabóné Bognár Anikó – Tombáczné Végh Katalin (szerk.): *Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai*. 29–48. Kecskemét: Katona József Múzeum

KESZEG Vilmos

- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: KJNT – BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- 2011 *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék

KISBÁN Eszter

- 1997 Étkezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában. In Romsics Imre – Kisbán Eszter (szerk.): *A táplálkozáskultúra változatai a 18-20. században. A néprajzkutatók I. táplálkozáskutatói konferenciájának előadásai*. 9–24. Kalocsa: Kalocsai Múzeumi Értekezések 2.

KÓTYUK Erzsébet

- 2016 A hadiorvoslás metamorfózisa az első világháborúban. *Múltunk*. 2. 83–119.

KÖRNYEYNÉ GAÁL Edit

- 1985 Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szájhagyományban. *Studia Folkloristica et Ethnographica*. 15. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék
- 1997 Parasztsorsok. Források a 20. század első feléből. *Folklor és Etnográfia*. 97. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék

MOHAY Tamás

- 1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. *Dissertationes Ethnographicae*. 8. Budapest: ELTE BTK Tárgy Néprajzi Tanszéke

NACHTIGAL, Reinhard – RADANAUER, Lena

- 2017 *Prisoners of War (Russian Empire)*. https://encyclopedia.1914-1918online.net/article/prisoners_of_war_russian_empire?version=1.0 (Letöltés ideje: 2018. 11. 21.)

POCSAINÉ EPERJESI Eszter

- 2001 *Palágyi Deák György 1871-1931*. Acta Patakina V. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei

STRACHAN, Hew

- 1998 *The Oxford Illustrated History of the First World War*. Oxford: Oxford University Press

SZILÁGYI Miklós

- 1986 Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban. *Folklor és Etnográfia*. 26. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék
- 2018 *Személyes emlékezet, élettörténet, szépirodalom*: Néprajzi tanulmányok. Budapest: Kalligram Könyv és Lapkiadó Kft.

TENGELYI László

- 1998 *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz Kiadó

TURBULY Éva

- 2015 „Valami felfoghatatlan történet!” Frontszolgálat és hadifogság Becht Rezső: A bűvös henger című visszaemlékezésében. *Soproni Szemle*. LXIX. 2. 131–153.

UJVÁRY Zoltán

1980 Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok. *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*. 35. Debrecen: Alföldi Nyomda

2014 *Folklor az irodalomban*. Debrecen: Ethnica Kiadás

VASVÁRI Zoltán

2007 Második világháborús hadifogoly-narratívák és a történelmi emlékezet. In Szemerkényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem*. 440–451. Budapest: Akadémiai Kiadó

VÁRY Rezső

1920 *Szibéria. Képek a magyar hadifoglyok életéből*. Budapest: Légrády testvérek kiadása

Napló és Háború

Egy parasztember feljegyzései

1914 és 1918 között egy olyan időszak érkezett el, melyet a korszakban a *Nagy háborúnak* neveztek. A háború során többen a levél, illetve naplóírással próbáltak könnyíteni a szörnyű hétköznapiakon. Ebben leírták a rájuk nehezedő félelmet, a csatatéren átélt borzalmakat, szeretteik hiányát. Így a háborús napló egy olyan műfajt teremtett meg, amely cenzúrától mentesen a hű valóságot tárja az olvasó elé. Az általam bemutatott napló írója is ezt a megoldást választotta érzelmei, emlékei, álmai megosztása érdekében.¹

A napló a Nyíri Mezőség² egyik településén, Tiszavasváriban található. A településnevet 1952-ben változtatták a ma használatos Tiszavasvárra, korábbi elnevezése Búdszentmihály, amely 1941-ben két község, Búd és Szentmihály egyesüléséből jött létre.³ Az egyesülés előtt használatos volt még a Tiszabúd és Búdszentmihály elnevezés is, amely ugyanúgy külön Búdot és Szentmihályt jelentette.⁴

¹ Kutatásaimat támogatta a freiburgi *Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa – IVDE*, ahol 2018 júliusában ösztöndíjasként kutathattam a témában. A tanulmányt lektorálta: Keményfi Róbert.

² Az eddig megjelent szakirodalmakban a Nyíri Mezőség kifejezés helyesírása többféle módon is előfordul, ezek közül kutatásaim során, a fenti változatát használok, hasonlóan Borsos Balázs 2011-ben megjelent kötetéhez. Lásd: Borsos 2011: 324–326.

³ Annak ellenére, hogy Búdszentmihály véglegesen 1941-ben nyerte el ezt az elnevezést, dolgozatomban többször is használok a korábbi időszakokra is, hiszen a két település összevont elnevezése a vizsgált időszakban is elterjedt volt.

⁴ Kovacsics 2000: 61.

Az általam bemutatott napló írója és főszereplője M. Nagy István, egy szentmihályi parasztember, aki az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének 23. gyalogos hadosztályában szolgált, Lemberg városánál és Premysl erődjének ostrománál.⁵ Messze hazájától, családjától, barátaitól 1915. május 13-án, ahogyan ő maga megfogalmazza, „*áldozócsüdtörtök délutánján 2 órakor*” esett orosz hadifogságba. Számos adat közül a 200 oldal terjedelmű napló többek között tartalmazza a háború kitörését, a szerző fogságban töltött napjait, álmait, dalait, verseit. Kontextusa miatt egyaránt érdekes a történeti kutatás, valamint a narratológia és a szöveg-folklorisztika számára is.⁶ A napló jelenleg a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum Egyesített Közművelődési Intézmény és Könyvtár tulajdonában áll.⁷

Tanulmányom során fő célom ismertetni a napló íróját, családját, a fennmaradt emlékezetüket az ismerősök körében. Egy magyarázó kutatás részleges eredményeit közlöm, a napló és tulajdonosa életén keresztül ok-okozati viszonyokat vizsgálva. Kutatásom idődimenzió szempontjából longitudinális, azaz időben egymást követő, ismétlődő vizsgálat, mivel hosszabb időn keresztül, nem rendszeres időközönként folytak a kutatások. Helybeliként, insider kutatói attitűddel rendelkezem, bővebb ismeretekkel rendelkezem az adott településről, ennek köszönhetően a napló ajánlókozóival, az egykori tulajdonosok leszármazottjaival és ismerőseivel volt alkalmam félig strukturált interjút készíteni. Az interjúközléseket levéltári, múzeumi gyűjtésekkel és egyéb írott források feldolgozásával egészítettem ki. Munkám megírásához primer és szekunder forrásokat egyaránt használtam: primer adatok alatt az

⁵ Levéltári adatokkal ezt nem sikerült alátámasztani. Itt is köszönöm Dr. Balla Tibor alezredest közreműködését a Hadtörténeti Levéltárból.

⁶ Landgraf 2017: 801.

⁷ Vasvári Pál Múzeum Egyesített Közművelődési Intézmény és Könyvtár tulajdona (továbbiakban lásd EKI). Leltári szám nélkül.

általa írt naplón kívül a dalkaros füzetét és egyéb fennmaradt papírcetliket értem.

Tanulmányom célja a napló elemzése, amely során a felmerülő kérdéseket összegzem, feltérképezve egy későbbi komplexebb kutatás lehetőségeit.

KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Mielőtt M. Nagy István életének és naplójának részletes bemutatásához kezdenék, szükségesnek tartom legalább röviden áttekinteni azokat a forrásközléseket, tanulmányokat, amelyekre kérdéseim megfogalmazásakor és a jelenségek értelmezésekor támaszkodhattam.⁸

A világháborúk tényanyagainak vázolása mellett több népi írásos forrás és népi elbeszélés feldolgozása került kiadásra. Ilyen például Ujváry Zoltán 1980-ban megjelent *Népszokások és népköltészet* című kötetének *Hazafias költemények, háborús versek, naplók* című fejezete⁹ vagy például P. Punykó Mária 1993-as, Küllős Imola 1997-es, Vasvári Zoltán 2000-es munkája is.

A tudomány rögtön az I. világháború után felfedezte a foglytáborokat, mint a néprajzi vizsgálódás számára új perspektívát jelentő terepet. A hadifogságból, frontról hazakerülő katonák beszámolóí, visszaemlékezései egészítik ki a történészek által tudományosan bemutatott történelmi eseményeket.¹⁰

„A nagy tudományos művekből szinte semmit nem tudunk meg a kőzkatona, a harcoló ember kálváriájáról, arról a lelki és testi szenvedésről, ami a bevonulástól kezdődően végigkíséri a hadseregben való szolgálatát. Mindezeket a harctéren, az első vonalban küzdő emberek élték át elsősorban. Erről bíteles

⁸ Mohay 1994: 3.

⁹ Ujváry 1980: 448–461.

¹⁰ Ozsváth 2009: 74.

képet maga a katona tud nyújtani, az, aki részese a győzelmeknek és megpróbáltatásoknak”

– írja Ujváry Zoltán Egri Gyula háborús emlékeit közreadó kiadvány előszavában.¹¹

Egri Gyula története nem az egyetlen ebben a témakörben a *Folklór és Etnográfia* sorozatban. Itt teszi közzé Szabó István a szolnoki gimnáziumi tanár, Winter András, első világháború ideje alatt írt naplóját. A naplóíró igazi értelmiségi magatartásról tesz tanúbizonyságot, amikor a világháborús viszonyok közepette is ismereteit állandóan gyarapította, hogy azokkal majd békeidőben tanítványai tudását gazdagítsa.¹²

A rendszerváltás után, amikor már nyíltan lehetett szólni a fogásról, a hadifoglyokkal való bánásmódról, magánkiadóknaál, magánnyomdákban jelentek meg nyomtatásban a világháborúról, hadifogságról szóló személyes beszámolók, visszaemlékezések. A Vasvári Zoltán által közzétett címlistát¹³ a teljesség igénye nélkül a következőkkel lehetne folytatni: Mezei Gábor: *Hat év megpróbáltatás. Egy munkaszolgálatos hadifogoly naplója* (2000), Göcsei Imre: *A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából* (2001), Torma István: *Négy év robot a vörös pokolban. Magyar hadifogoly visszaemlékezései* (2001), Nádasi Alfonz: *Hadifogolynapló* (2004), Ponori Thewrewk Aurél: *Nyugatosok. Hadifogoly-emlékezések. Ember(ség)próbák szögesdrót mögött* (2004), Szalai Lajos: *831 nap szovjet hadifogság* (2004), Letenyey István: *Németországba hurcolt leventék voltunk. Levente- és hadifogoly történetek* (2005), Ráduly Béla: *Törhetetlen hittel. Egy hadifogoly emlékei* (2005), Barna Sándor: *Alázatosan jelentem. Háborús visszaemlékezéseim* (2006), Szak István: *A szenvedések országútján. Fogolynapló* (2006).¹⁴

¹¹ Ujváry 1992: 5.

¹² Szabó 1992: 5.

¹³ Vasvári 2000: 546–547.

¹⁴ Ozsváth 2009: 74–75.

Gyűjteményes kötetek is napvilágot láttak. Így például Ferencz Imre szerkesztésében: *Történetek a fogságból. Hatvan székegy hadifogoly* (1997).

Jóval kevesebb számban, de még a rendszerváltás előtt is jelentek meg fogságtörténeteket tartalmazó visszaemlékezések: Halász Miklós: *Sokat kibírt az ember. Egy hadifogoly emlékei* (1935), Szőregi Béla: *Egy orosz hadifogoly naplója. Azoknak írtam, akik kommunisták Amerikában* (1953), Daróczy Zoltán: *Egykor volt egy hadifogság... Egy hadifogoly visszaemlékezései* (1986).¹⁵

A háború- és fogságtörténetek tudományos igényű vizsgálata az 1990-es években kezdődött el, és a mai napig a tudományos érdeklődés fókuszában áll. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság 2007-ben tematikus konferenciát szervezett *Az eltűnt katona címmel*,¹⁶ ahol újabb kutatási eredmények kerültek bemutatásra.

Felbecsülni is nehéz a publikált és elemzett, vagy a gyűjteményekben feltalálható I. világháborús naplók számát. Ezeket régiségük, ritkaságuk, okán általában nagyra értékelik, azonban kevesen használják, hiszen sokszor az egyszerű eligazodás is igen nehéz az írások között. Heterogének, olvashatatlanok, esetlegesen több kéz nyomát is magukon viselik, néhol hiányosak, összefüggéstelenek. Azonban mégis hasznos lenne rendszerezésük a paraszti írásbeliség használatának módszeresebb megismerése céljából.¹⁷

Ezek mellett jelen írásomhoz megjelent helyi településmonográfiákat is felhasználtam, a következőkben a teljesség igénye nélkül mutatnám be ezeket. Az első leírás Sőrés Jánostól származik, aki 1887-ben közölte *Szent-Mihály község története. Tekintettel a ref. egyháza történetére* című munkáját. Ebben 212 oldalon keresztül

¹⁵ Ozsváth 2009: 75.

¹⁶ A konferencián elhangzott előadások a Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvében jelentek meg tanulmány formájában. Lásd: Ilyés–Keszeg 2008.

¹⁷ Mohay 1994: 8–9.

mutatja be, az egykori szentmihályi település történetét, majd részletesebb átfogó leírást ad a helyi református egyházzról.

Majd hosszabb ideig nem készül tanulmány a településről, azonban az 1960-as évektől kezdve gombamód jelennek meg a különböző leírások. Dolgozatom létrejötténél nagy segítséget jelentett Erdész Sándor egyik 1959-ben megjelent *Egy népi verselő Tiszavasváriból* című tanulmánya, amely szintén egy szentmihályi parasztember életútját mutatja be, aki harcolt az I. világháborúban, majd orosz fogságba került, hazatérte után pedig hivatásosan folytatta költői pályáját, hiszen mások számára írt verseket, többek között vőfélyként is dolgozott. Érdekes a hasonló perspektíva, hiszen M. Nagy István egyik kortársáról lehet olvasni, a nála 4 évvel fiatalabb Magyar József életéről. A két személy azonban nem egy hadosztályban szolgált, és nem is azonos településen kerültek fogságba. Különlegessége a tanulmánynak még, hogy magát az életutat Erdész Sándornak személyesen sikerült gyűjtenie az egykor élt népies költőtől.

1961-ben a Jósa András Múzeum IV–V. Évkönyvében Balogh István közöl egy tanulmányt, a helyi református templomról, ami főként Sörös János írásait dolgozza fel, és egészíti ki.

A város tekintetében Gombás András munkássága a legkiemelkedőbb, akinek többek között köszönhető a helyi múzeum létrehozása, aki helyi tanítóként kimagasló néprajzi gyűjtéseket végzett, egyaránt a tárgyi anyagok és folklór témakörében. Ezekből számos leírás született. Többek között, 1961-ben a Jósa András Múzeum IV–V. évkönyvében közölte a *Bűn és bűnbódés a régi Szentmihályon* című tanulmányát, ahol a 18. századi büntető-eljárásokat mutatja be a településen. Egyaránt feldolgozta Bűd és Szentmihály történetét, önálló kötete a *Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban V. Lapok Tiszavasvári történetéből I. Búdszentmihály története* címen jelent meg 1978-ban, ahol mindezt 128 oldalon keresztül ismerteti.

1980-ban jelent meg Hunyadi József munkája a *Lapok Tiszavasvári történetéből II. Tiszabúd története* címen. A két évvel korábban megjelent, Búdszentmihály története kötethez hasonlóan épül fel a tematika, amiben a középkori adatoktól kezdve, egészen a II. világháborús időszakig ívelő lejegyzéseket tartalmaz. Emellett 1981-ben közölte a *Temetési szokásokat Tiszabúdon* is.

A Magyarországi Zsidó Hitközségek Monográfiáiként jelent meg 1976-ban *A búdszentmihályi hitközség története* címen Harsányi László írása, aki a 18. századtól kezdve, egészen 1975-ig mutatja be a településen élő zsidókat, a hitközség életét, valamint a zsinagógát.¹⁸

1986 és 1989-ben jelent meg két tanulmány *Tiszavasvári mezőgazdaságának története I-II.* címen, melyek Kerekes Béla leírásai. Emellett 1993-ban jelent meg az *Események Szentmihály történetében. I. Forradalmunk Története* címen, ahol az 1956-os forradalmat mutatja be.

Az egykori iskolaigazgató, Balogh László írásai is kiemelkedők a város tekintetében. 1998-ban írja meg Tiszavasvári földrajzának és néprajzának rövid áttekintését. Majd 2006-ban jelent meg a *Mesél a múlt Tiszavasváriban* című könyve, amely egyfajta kiegészítés az előző földrajzi és néprajzi leíráshoz.

Szintén a 2000-es évek elején jelent meg a *Búdszentmihályi Népi Ételek* című füzet, amely számos receptet tartalmaz. Ezt majd tovább bővítik, és 2013-ban jelent meg a *Csipetnyi Búdszentmihály* című könyv, amelyben a szerzők a receptek mellett, színes képekkel, rövid kis történetekkel színesítik a leírásokat.

¹⁸ 1750-ből ismert az első leírás, majd egészen a 20. század közepéig datálható nagyobb számú jelenlétük, 1951-ben lebontják a zsinagógát, 1975-ben már csak egyetlen zsidó férfi élt a településen. Erről bővebben lásd: Harsányi 1976: 29.

2015-ben került kiadásra Komiszár Dénes könyve, a *Történelmi Családok Tiszavasváriban* címmel, amelynek témája, a Dessewffy, Korniss és Dogály családok.

Gombás András posztumusz írásaként jelent meg 2000-ben a „*Vasváriba két úton kell bemenni...*” című könyv, amelyben részletes leírást közöl Búdszentmihály néprajzáról 267 oldal terjedelemben. Emellett 2016-ban jelent meg, szintén posztumusz kötete, *Búdszentmihály hagyatéka* címen, melybe az egykori múzeumalapító a még nem publikált szövegei kerültek bele. Két évvel később, 2018-ban jelent meg szintén posztumusz írásaként a *Szentmihály története* című kötet, amely egykori kézírata volt, melyben a szentmihályi rész történetét dolgozza fel az őskortól kezdve a 20. századig.

Emellett többek között még Hankó László egykori zenetanár, Sulyok József volt polgármester, Baloghné Szűcs Zsuzsa volt múzeumigazgató és Benyusz Marcell egykori múzeumi intézményvezető nevét kell megemlíteni, akik a településsel kapcsolatos írásokat közöltek még.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

Tiszavasvári területe 13.704 hektár.¹⁹ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyugati részén a Keleti Főcsatorna mellett, Polgár és Nyíregyháza között a 36-os főút mellett terül el.

A következőkben a levéltári adatok, a sajtó által megjelentetett újságok, írott források alapján mutatom be a 20. század elejére vonatkozó helyi történéseket, adatokat, magát a hátországi helyzetet és majd a tanulmány további részeiben ezzel párhuzamba állítom a naplóban leírtakat, így egy teljes képet kapva az I. világháborús időszakra vonatkozó búdszentmihályi adatokról.

¹⁹ Központi Statisztikai Hivatal 1992: 294–295.

Ezek alapján megtudhatjuk, hogy a településen, az első hadikölcsönt 1914. 11. 15-én kérvényezték, amit a következő 3 évben még összesen másik hat követett. A településen élők számára folyamatos probléma volt a belvíz és a különböző járványok leküzdése. 1915. 01. 10-én jegyezték fel az alispáni jegyzőkönyvben, hogy orvos- és gyógyszerész hiányban szenvednek, ezért mihamarabb küldjenek számukra orvost. Később majd állatorvost is kérvényeztetnek, hiszen számos betegség következtében a jószágok nagy része is elpusztult. 1915. februárjától kezdve a magas talajvíz, ennek következtében a fertőzött ivóvíz is súlyos gondokat okozott még.

1. ábra: I. és II. világháborús emlékmű. Tiszavasvári, 2017.

A családi emlékállítási gyakorlat mellett az I. világháborút követően kollektív emlékművek készültek a világháború áldozatai

számára.²⁰ A település férfi lakosságából több, mint ezren vettek részt az I. világháborúban, és közülük több, mint kétszázan életüket vesztették a harctéren, akiknek neve az 1934-ben épített emlékműn szerepel. „Július 2-án avatta fel József főherceg a hősi emlékművet. Nem ott volt, ahol most van!”²¹ Ezt a szobrot később, áthelyezik a jelenlegi helyére, ahol 1990. novemberben újra felavatják, de mellette már a II. világháborús emlékművel kiegészülve.²²

Az I. világháborús emlékmű egy katonát ábrázol, melynek talapzatán 267 név olvasható, azon helyi személyek, akik hősi halált haltak a háborúban. A II. világháborús emlékmű két nyitott könyv formájában egészíti ki, melyen összesen 220 név olvasható.

A helyi múzeum tulajdonában található szintén az alábbi református egyházi leírás, amely 1900-1920-as évek lejegyzéseit tartalmazza.

„A háborús időkben a lelkesítő munka is sok gondot okoz. A háborús élet következtében sok gondot és munkát kell elviselni a lelkészeknek is. A folyton ismétlődő háborús veszteségek és a családokat ért csapások megviselik az itthon családfő nélkül élőket. Ezek lelki gondozása erősen lefoglalja a lelkészeket. Növeli munkájukat az is, hogy a közösségben katonai kórházrészleg létesül 1917-től, ahol sebesült katonák kórházi kezelés után mint 'lábadozók' huzamosabb ideig vannak a közösségben. Ezek állandó lelkigondozása az amugy is erősen elfoglalt lelkészeket nagyon igénybe veszi. Mind a vezető lelkész, mind a segédlelkész sok áldozatot hoz ezekben az években az emberek lelkének erősítése, hitének megtartása érdekében.”²³

²⁰ Keszeg 2008: 214.

²¹ S. J. 70 éves férfi közlése, Tiszavasvári, 2017. Az interjú közléseket továbbiakban is monogrammal, korral, időponttal jelzem. A teljes adatok megtekinthetőek a saját, házi archívumomban.

²² Gombás 1978: 106.

²³ A Szentmihályi Református Egyház története. A századfordulótól az 1920. évig. Vasvári Pál Múzeum EKIK tulajdona. Leltári szám nélkül, a napló 15. oldaláról.

Ezekből a leírásokból is kirajzolódik az akkori hátországi helyzet, az otthon maradtak mindennapi megpróbáltatásai. Az egész ország életét a nélkülözés, éhezés jellemezte, melynek következtében a felgyülemlett elégedetlenség eredményeként 1918. október 31-én kitört a forradalom. Híre és hullámai másnap, november elsején érte el Szentmihályt. Több akkor hazatért katona, valamint a községben hónapok óta állomásozó katonai „nádvágo” különítmény, azaz a „kákások” legénysége zavargásokat, fosztogatásokat, erőszakoskodásokat kezdtek. Ezek ellen a helyi csendőrőrs tagjai polgári egyénekkel is kiegészülve fegyveresen léptek fel, és sikeresen állították meg a rendbontást. Másnap, november 2-án megalakult a községben a Nemzeti Tanács. Még aznap Nyíregyházáról fegyvereket hozva megszervezték, feleskették és szolgálatba állították a nemzetőrséget. Ennek a feladata a rend és a nyugalom biztosítása volt. Parancsnoka előbb Rác Imre tartalékos hadnagy, majd Kiss Antal főhadnagy lett. A nemzetőrség fellépése ezentúl minden rendzavarást megakadályozott. A csendőrség az előbbi formájában nem teljesített ezekben az időkben külső fegyveres szolgálatot. A zavaros politikai állapotok miatt leromlottak a közállapotok és súlyosabb lett a gazdasági helyzet is. A kereskedelem megbénult, mert a közlekedési viszonyok is megromlottak. Elsőrendű és létfontosságú szükségleti cikkekből nagy lett a hiány. Valamint a hazatérő, leszerelt és a parasztság köréből kikerült földnélküli katonák pedig követelték a földosztást. A 991 igénylő számára a helybeli földbirtokos, Dessewffy Aurél gróf biztosította a földet.²⁴

²⁴ Gombás 2018: 166–168.

Tiszavasváriban, a Vasvári Pál Múzeum Egyesített Közművelődési Intézmény és Könyvtárának gyűjteményében kutatásomat 2017 tavaszán kezdtem meg, amikor tanáraink arra buzdítottak minket, hogy az I. világháború lezárásának centenáriuma közeledtével lakóhelyünk környékén található településeken végezzünk I. világháborúra vonatkozó kutatásokat. Így kezdtem el akkor a témában közel két évig tartó gyűjtésemet.

A helyi múzeum leltárkönyve és gyarapodási naplójának átvizsgálása után, és az ottani dolgozók segítségével jutottam el a raktárban található számos használati tárgyhoz és 3 db naplóhoz, amely az I. világháborúhoz köthető. Azonban, mint kiderült, az elsőként megtalált, rövid terjedelmű, rossz állapotú, hiányos, szakadt, nehezen olvasható napló Heves megyéhez köthető, így annak végül csak dokumentálását, rögzítését, begépelését vállaltam, szerzője Jankovics János volt.

A második egy visszaemlékező napló volt, melyet Róka András tiszavasvári lakos írt. Ez egy 32 oldal terjedelmű szöveg, amelynek fénymásolt példája került a múzeumba. A szerző azonban az I. világháborúról csak fél oldalt írt, így ennek szintén csak dokumentálását, rögzítését, begépelését vállaltam.

Harmadikként találtam a dolgozatom témáját adó írott forrásra, M. Nagy István naplójára, mint muzeális tárgy, amely vizsgálata által azon a hipotézisemet kívánom igazolni, miszerint egy írott forrást nem szabad csak önmagában a saját kulturális környezetéből kiszakítottan vizsgálni, hanem törekedni kell a napló, mint néprajzi tárgy történetének a megismerésére is úgy, mint a naplóíró személyének és életmódjának a bemutatására. A három napló közül ennek igazolására ezen utóbbit válsztottam, a másik két forrás egy későbbi kutatásom tárgyát képezve kerül elemzésre.

A harmadik naplóhoz kapcsolódó információk, primer és szekunder források, a levéltári és múzeumi gyűjtések és interjúkőz-

léseknek köszönhetően M. Nagy István élete nagy részéről tudomást szerezhethünk.

Elsőként az alábbiakban többek között ismertetem, hogy milyen családban is nevelkedett fel, mi volt a foglalkozása, mivel töltötte szabadidejét és magáról Pista bácsi²⁵ emlékezetéről is írok. Később pedig felesége életét és emlékezetét szándékozom bemutatni, majd a házat, ahol éltek, és ezek után a napló bemutatására térek át.

A NAPLÓ SZERZŐJÉRŐL

Szülei, M. Nagy Bálint és Vajda Juliána. Édesapja 1840-ben, míg édesanyja 1846-ban született. Nyolc gyermekük közül M. Nagy István született utolsóelőtti gyermekként 1883. december 26-án Szentmihályon. Három nappal később, 1883. december 29-én keresztelték meg a helyi református templomban.

Felesége Ényi Irma, akivel 1907. december 7-én házasodtak össze Szentmihályon. Felesége 10 évvel fiatalabb tőle, 1893. május 1-én született szintén Szentmihályon. Gyermekük sosem született.

M. Nagy István foglalkozását tekintve levéltári és írott források szerint, fiatal korában csizmadia segéd volt, a későbbiekben pedig, nagy területű földjük és gazdaságuk szolgáltatta számukra a fő megélhetési forrást.

Azonban a jelenleg élő ismerősei közül eltérően emlékeznek vissza. Véleményem szerint azért nem egyeznek a foglalkozással kapcsolatos közlések, mert a megkérdezettek, mind más-más időszakról beszélnek, hiszen nem azonos korúak, és élete során több foglalkozása is lehetett.

²⁵ Kutatásaim során az általam megkérdezettek főként *Pista bácsinak* és *Irma néni*nek nevezik a napló íróját és feleségét, így én is bátorkodtam ezt az elnevezést átvenni dolgozatom során.

A megkérdezettek közül Z. M. a legidősebb, aki egy utcára lakott tőlük, kinek az elmondása alapján M. Nagy István és neje a földművelésből, gazdálkodásból éltek meg, hiszen ő maga is tőlük hordta a tejet, mivel tehenük és kecskéjük is volt.

„Tőlük hordtam én a tejet. Volt neki tehene, kecskéje, baromfi, ilyen apróságok. Övéjük volt a fél utca, régebben ez, egy nagy porta volt, és ott burgonyát, tengerit, mikor mit termesztettek rajta, hát gazdálkodtak. Nem gondolnám, hogy Pista bácsinak lett volna valami szakmája, mert mezőgazdasággal foglalkoztak. Ezen kívül még volt egy kis földjük is, de azt már nem tudom, hogy hol. ... Jártam én a házban, a külső végén egy nagyobb szoba volt, aztán középen volt egy pítvar, utána egy kis szoba, utána nem volt semmi csak egy kovácsműhely volt hozzá. A bácsi akkor kovács volt, akkor abból éltek. A kovácsműhelynek szabadkéménye, vagy olyan szabad valamije volt, és akkor ott tüzeltek, nyáron meg Irma néni főzött ott is.”²⁶

2. ábra: M. Nagy István portréja.
H. L. házi archívumából,
Tiszavasvári, 2017.

Később a beszélgetés folyamán, amikor a házról kérdeztem, eszébe jutott, hogy egy kovácsműhelye is volt, mert még az eszközeire, szerszámokra is emlékezett.

H. L. szintén mesélt a régi szerszámokról a ház végében, azonban ő nemcsak, hogy emlékezett rá, hanem ajándékként még kapott is belőle. Irma néni, férje halála után néhány tárgyát elaján-

²⁶ Z. M. 85 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

dékozta, főleg a szívéhez nőtt albérlők körében. H. L. és családja Pista bácsi halála után, másfél évre rá költöztek a házhoz, 1972. szeptemberétől – 1978. május 8-ig laktak ott albérletben. Ezalatt az időszak alatt Irma néni több tárgyukat is a családnak aján-dékozta, vélhetőleg a gyermekek, rokonok, örökösök hiánya kö-vetkeztében. Ekkor kapott H. L. is néhány szerszámot, azonban amik nem egy kovács, hanem egy cipész eszközei voltak.

Az 1907. december 7-én kötött házasságukkor írt anya-könyvi kivonaton is az alábbi bejegyzés szerepel, miszerint „*A vőle-gény foglalkozás nem földműves, hanem csizmadia segéd.*”²⁷ Ezzel magya-rázhatók a cipész szerszámok, amik halála után is felesége bir-tokában voltak. De vélhetőleg már az esküvő idejekor is nagyobb földterülettel rendelkezhetett, ha az anyakönyvi kivonatban első-ként „*földműves*” szerepel a foglalkozásnál, majd később javítják ki az alábbira.

Emellett R. B., Pista bácsiék szomszédja is arról beszélt, hogy földdel rendelkeztek és állatokat tartottak.

*„Igazi parasztok voltak. Kulákok. Ama ódalt, vót egy kis lakás neki, és ott jószágokat tartottak. Amikor már nyugdíjas vót, és volt olyan munkájuk, hogy kukoricatörés vagy valami, akkor mi voltunk az elsők, akik segítettek neki. ... Azt tudom, hogy katona vót, de mán ő a 44-es, ebben a háborúban ő már nem vót, mert egyébként vasutas vót és ezek úgy fel voltak mentve.”*²⁸

Emellett arról is mesélt, hogy M. Nagy István korábban vasutasként dolgozott, ezért sem kellett már a II. világháborúban a fronton szolgálnia, csak hátországi munkára volt alkalmas.²⁹

²⁷ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-659SK8Q?cc=1452460> (Letöltés ideje: 2017. 11. 29.)

²⁸ R. B. 84 éves férfi közlése, Tiszavasvári, 2017.

²⁹ A településen a vasutat Hajdúnánás felől 1886-ban építették ki a Nagyállo-másig, majd 1897-ben Tiszalökiig meghosszabbítják azt. Erről bővebben lásd: Balogh 2006: 17.

Az általam megkérdezettek közül, S. J., aki személyesen nem ismerte M. Nagy Istvánt, csak a naplóját olvasta, egyedül ő nyilatkozott úgy, hogy véleménye szerint biztosan tanító lehetett, ezt a tudására alapozva. Azonban az ő szemléletmódja (az enyémhez hasonlóan) csak egy külső szemlélő. Számomra is, a napló első olvasásakor az a gondolat merült fel, hogy nemcsak a helyi, a *Bűdszentmihály református elemi népiskolát* végezte el, hanem tanulmányait magasabb iskolákban is folytatta, mivel a szabadidejében többek között versek, dalok írásával foglalkozott és később majd a helyi dalkar tagja is volt. Ezek mellett több számítás is található naplójában, melyek például, az állatok takarmányozására, az ácsok munkafolyamataira vagy a boroshordó űrtartalmának kiszámítására vonatkoznak, azonban magasabb iskolázottságát bizonyító adatokat nem találtam.

M. Nagy István 1971. január 31-én vesztette életét Tiszavasváriban, ahol a helyi régi déli református temetőbe temették el, felesége egyik rokonának a sírja mellé.³⁰ Így tehát összesen 88 évet élt. Azonban halála után, a jelenleg élő ismerősei körében az emlékezete még mindig él. Például B. J. közlése alapján: „*Egy kis alacsony bácsi volt.*”³¹ Z. M. szerint: „*Pista bácsi csendes, hallgatag ember volt. Irma néni mellett nem is lebetett nagyon más. ... Értelmes, intelligens parasztember volt.*”³² N. M. szerint: „*Haja nem volt Pista bácsinak. ...*

³⁰ 1975-ig felekezetek szerint temetkeztek Tiszavasváriban, majd azt követően egységesen a helyi köztemetőbe. A református egyházi temető a Vásártér északi részén a Nagybecskerek utca keleti oldalán található, később amikor az megtelt új temető nyílt a Bessenyi, Vásár és Május 1. utak között. Emellett délen is volt református temető, ahova van eltemetve M. Nagy István is, az Aradi vértanúk úton, a Kinizsi utca végével szemben. A régi temetők ma már nem használhatóak, leginkább gondozatlanok és besüppedtek. A város új köztemetőt nyitott a Nyíregyházi út elejének bal oldalán, ahol ravatalozót is építettek. Ma már csak odatemetik a halottakat, felesége Ényi Irma is oda van már eltemetve. Erről bővebben lásd: Balogh 2006: 118.

³¹ B. J. 83 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

³² Z. M. 85 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

Emlékszem Pista bácsi mindig a macskával volt el.”³³ Ezek, az elmondások alapján megtudhatjuk, hogy M. Nagy István idős korában, egy alacsony, csendes, intelligens, komoly ember volt, aki szerette a természetet, az állatokat és a költészetet.

3. ábra: M. Nagy István síremléke. Tiszavasvári, 2017.

HÁZASSÁGÁRÓL

M. Nagy István halála után, felesége Ényi Irma albérlőket fogadott a házhoz. Mivel utódok híján nem volt, aki esetleg a háznál maradjon és segítsen, majd megörökölje azt, így a mindenki „Mamája” a ház egyik szobáját kiadta albérletbe. Haláláig, közel 10 éven keresztül laktak nála bérlők.

³³ N. M. 71 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

A bérleti díjjal Irma néni számára plusz jövedelmet biztosítottak, emellett, ami mindenféleképpen a nagyobb segítséget jelentette, a ház körüli munkák és a bevásárlás elvégzése.

4. ábra: *Ényi Irma 1975-ben.*
H. L. házi archívumából,
Tiszavasvári, 2017.

Sokan segítettek neki, hiszen elég beteges volt. Többek között hallássérültként élt, hallókészüléket is használt, így a kommunikáció számára elég nehézkes volt. Tőle csak papírra írva tudtak kérdezni. Ha írásban feltették neki a kérdést, ő mindig hangosan válaszolt rá. Véltetőleg férje számára is ezért vált rendszeressé az írás, a lejegyzés szokása, hiszen feleségével is csak így tudott kommunikálni. Véleményem szerint a naplóban lévő számos bejegyzés Irma néninek szólt, aki maga is generálta az írást. Jelenleg élő ismerősei,

mind meséltek arról, hogy mindig kellett, hogy kézközelben legyen papír és ceruza, amelynek segítségével lehetett vele kommunikálni.

Emellett többen is említették, hogy nagyon fáj a lába és nehézkes volt a járása. Így mindenféleképpen fontos volt számukra az ismerősök segítsége. Mindenben, amiben tudtak, így a ház körüli munkákban, a bevásárlásban, a hivatalos ügyek elintézésében segítettek neki ismerősei, már akkor is, mikor még élt a férje.

A jelenleg élő ismerősök körében Irma néni emlékezete még mindig él. Akik ismerték, elsőként mind a sütési tehetségéről

meséltek. B.I. szerint, „Gyönyörű tésztákat sütött, mindent csinált!”³⁴ H.L. is hasonlóképpen emlékszik vissza, „Szép, nagy, finom süteményeket csinált, és nagy hamar el is készültek.”³⁵ Irma néni egyik kedvenc tevékenysége volt a sütés, amihez nagyon jól értett. A „régisparheltén” viszonylag gyorsan elkészítette a bonyolultabb recepteket is, többek között például az egyik kedvencét, a képviselőfánkot.

Az elmondottak alapján Ényi Irma férjétől magasabb „nagy belin fekete kendős, bocskoros, idős néni”³⁶ volt, aki „mindig kötekedett a Pista bácsival”³⁷. Az ismerősök különböző néven is szólították, a nála albérletben élők „Mamának”, a szomszédok főként „Bia néninek, Irma néninek és Nagykontyúnak”. Ez utóbbi elnevezést hosszú, dús hajáról kapta. „Irma néni Nagykontyú néven volt ismert. Szép nagy haja volt.”³⁸

Férje halála után, 10 évvel Irma néni is életét vesztette, akit már a helyi köztemetőbe temettek el. Az egykori albérlők, szomszédok, ismerősök, mind jelen voltak a gyászszertartáson.

„Az akkori tanácsbáza nem engedélyezte, hogy Irma nénit is ott temessék el a temetőbe, ahová Papát. Pedig a sír kétszemélyes volt. Mivel, hogy Pista bácsit emide, Mamát amoda temették, javasoltam, hogy a közös házassági festményüket, tegyék a koporsóba Mama mellé. És az ott is van, a koporsón belül, addig meg a szobában volt kiakasztva a falon.”³⁹

Kévs rokonukkal tudták tartani a kapcsolatot, azonban nem messze tőlük lakott egy jó barátja egyben rokona, Balogh Eszter, akinek a nagynénje volt Irma néni. Balogh Eszter édesapja a

³⁴ B. I. 64 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

³⁵ H. L. 65 éves férfi közlése, Tiszavasvári, 2017.

³⁶ S. I. 51 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

³⁷ Z. M. 85 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

³⁸ Z. M. 85 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

³⁹ H. L. 65 éves férfi közlése, Tiszavasvári, 2017.

Dessewffy grófnál volt kertész. Fia, Balogh Károly pedig 1950-ben halt meg balesetben, amikor a pótkocsi felborult. Az ő sírja elé állították M. Nagy István sírját.

Pista bácsinak és Irma néninek saját gyermekük sosem született, azonban volt két keresztlányuk. Ez a két lány, Nagy Irma (született: 1919.) és Nagy Zsuzsanna (született: 1922.) unokatestvérei voltak Irma néninek. Ők nem helyben, hanem Rákosszentmihályon éltek és csak nagyon ritkán látogatták meg őket. Irma néni halála után minden megmaradt javaikat, ők ketten örökölték, azonban mindezeket túladtak, mivel a nagy távolság miatt problémát okozott volna számukra az épület gondozása, fenntartása.

AZ OTTHON VILÁGÁRÓL

Fontosnak tartom néhány szót ejteni, a házról is, ahol az évek folyamán többen is éltek albérlőként ott, és választ találni arra, hogy majd Irma néni halála után pedig milyen sorsa lett az épületnek?

Jelenleg Tiszavasváriban, a Bocskai utca 113. szám alatt található a ház. Vályogtéglából épített falazatú, szarufás tetőszerkezettel és nyeregtetővel rendelkező épület, amelynek tagolása az alábbiak szerint található. Háromosztatú: szoba, pitvar/konyha, szoba elrendezésű. „*Felhomokoltam én nekik. Földes volt az a ház, volt pítara.*”⁴⁰ Két külön bejárattal rendelkezett, a hátulsó részen található szoba volt kiadva albérletbe. A ház végében pedig egy műhely volt található, ami majd kamraként is szolgált.

„Tornác, két bejáratú ház volt. Duplaajtaja volt, kívül a fa-, belül pedig az üvegajtó, ilyen palettás ajtó. Elöl volt egy bejárat, ott volt a tornác, annak két

⁴⁰ N. M. 71 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

oszlopa, beljebb volt egy kis lóca. Mamának volt egy kis előszobája meg szobája. Nekiünk teljesen a házvégibe kellett menni, nekiünk volt egy kicsi konyha meg egy kis szoba. Elvileg nekiünk a konyha spájnának lett tervezve, a szoba, meg amiben mi voltunk, az meg konyhának. Mama szobája belülről úgy nézett ki, hogy volt bent egy kettőságy, egy kétajtós szekrény, régi, tulipános szekrény volt, asztal, székekkel, sparbelt tűzhelye volt, régi Singer varrógépe.⁴¹

Irma néni halála után, végül keresztlányaik örökölték meg a házat, akik azon túladtak. Számos érdeklődő volt az épület iránt, ami azóta többször került eladásra, átépítéseket, változtatásokat is végrehajtottak rajta, mint például az 1980-as években fürdőszobát építettek hozzá. Jelenleg kihasználatlanul áll, ami az évek folyamán leégett és be is ázott már.

5. ábra: M. Nagy István és Ényi Irma egykori háza. Tiszavasvári, 2017.

⁴¹ B.I. 64 éves nő közlése, Tiszavasvári, 2017.

A NAPLÓ

Tanulmányom legfőbb forrása M. Nagy István naplója. Ez egy 13x19 cm nagyságú, 2 cm szélességű, készen vásárolt, keményfedelű kis könyv. Összesen 200 oldal terjedelmű.

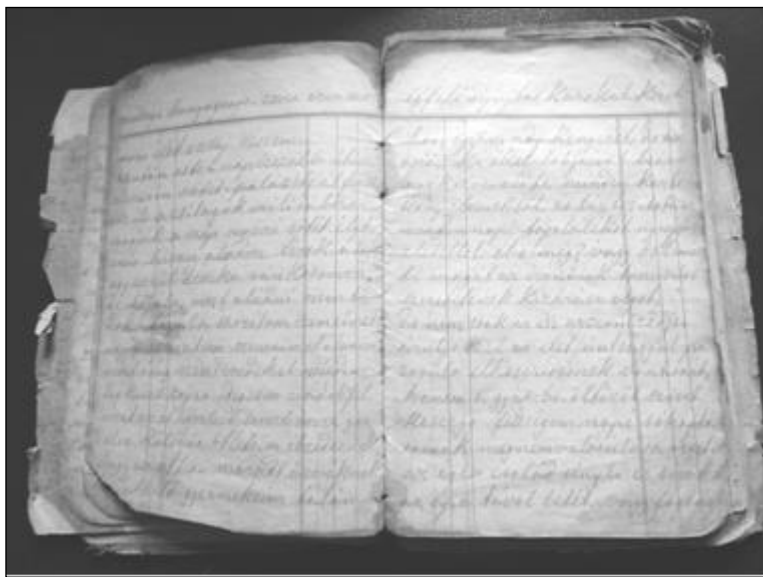
6. ábra: *M. Nagy István naplója.*
Tiszavasvári, 2017.

A naplóról készült képen is jól látható jelenlegi állapota, amely több helyen szakadt, szétesett, megviselt. A legtöbb lapja már kiszakadt, kiesne, ha azzal a műanyag damillal nem rögzítették volna a kis könyvet. Mint megtudtam, a naplóba ezzel a műanyag zsinórral került be, melyet az ott dolgozók a hitelesség céljából nem távolítottak el. A napló legtöbb lapján foltok, valamint elázás nyomai találhatók. A legtöbb oldalát számozták az író, azonban nem mindet. A noteszla-

pokon a folyóírás egyenletes. A sorok vízszintesen futnak, a köztük lévő távolság állandó, a betűnagyságnak megfelelő. Habár margót nem hagyott a szerző, és így a lapokat teljesen betölti az írás, mégis jól áttekinthető a szöveg. Elenyésző az áthúzások, javítások, kihagyások száma. A mondanivaló tagolása azonban nem történt meg, nincsenek bekezdések, oldalakon keresztül nem találni egy mondatvéget jelző pontot, nincs felkiáltó- és kérdőjel. A

forrásközlésnél a szöveghűségre, a mondanivaló teljes továbbadására törekedtem.⁴²

A bejegyzések alapján két naplóíró típust különböztetünk meg,⁴³ vannak, akik következetesen napi rendszerességgel rögzítik az eseményeket, és ha elmaradnak az írással, ahogy arra lehetőségük nyílik, pótolják a kimaradt részeket, mások változó intenzitással akkor írnak, amikor szükségük van rá. M. Nagy István is az utóbbi naplóíró típushoz sorolható.⁴⁴

7. ábra: M. Nagy István naplójának két oldala. Tiszavasvári, 2017.

A napló 2015-ben került a Vasvári Pál Múzeum EKIK tulajdonába ajándékozás útján. Az egyik helyi lakos adta a múzeumnak,

⁴² Galambos 2008: 318.

⁴³ Lejeune 2003: 216.

⁴⁴ Landgraf 2017: 805.

aki saját maga is lelkesedik a település története és a régiségek iránt. Azonban, mint kiderült ő is kapta ezt a naplót.

„Elmentünk hozzá, mert ügyes gyereke, meg tudja javítani nekem ezt a gépet. S szóba került a régiségek és felfigyelt, kérdezte, hogy ilyen régieket gyűjtöget, mert van itt egy régi könyv, mindig ki akarom dobni, ott van a garázsban, ha kell, én magának adom. Mondom, hozzá már ide! Odahozta, megnéztem, és én olyan boldog lettem, hogy mégsem dobta ki.”⁴⁵

L. J. ajándékozta S. J.-nek a naplót 2009 környékén. L. J. és családja voltak az utolsók, akik albérletben laktak M. Nagy István feleségénél. Ezért is történhetett, hogy az özvegy Irma néni, férje halála után apránként elajándékozta annak tárgyait, így többek között a naplót is.

S. J.-nél nagyjából hat évig volt a napló, majd több tárggyal együtt a múzeumnak ajándékozta. Ezalatt az idő alatt egy internetes oldalon megjelent két rövid cikke a naplóról, melyben meg is fogalmazza, hogy behatásosabban elemezni kellene majd azt.⁴⁶ Érdekes lehet az ő perspektívája, mivel S. J. teljes mértékben külső szemlélőként nyilatkozik, hiszen személyes kötődése nincs a naplóíróhoz, nem Tiszavasváriban született, és információja csakis a naplóból adódik, mivel azt olvasta.

Amikor a személyes dokumentumokhoz (levelezések, naplók, életrajzok, élettörténetek, narratívák stb.) tudományos elemzés céljából fordulunk, akkor összefoglalóan a biográfia módszeréről beszélünk. Tehát ez, olyan társadalomtudományi módszer, amely a személyes dokumentumok alapján értelmezi a társadalmi jelenségeket, folyamatokat.⁴⁷

⁴⁵ S. J. 70 éves férfi közlése, Tiszavasvári, 2017.

⁴⁶ Lásd: http://www.szepzold.hu/naplotoredek_az_i_vilaghaborubol_1_resz (Letöltés: 2017. 10. 04.) http://www.szepzold.hu/idoutazas_a_multba (Letöltés: 2017. 10. 04.)

⁴⁷ Bögre 2003: 155.

Továbbá fontosnak tartom megemlíteni, hogy mennyire tág értelmezési keretet nyújt a háború kollektív emlékezete. A frontélmény az első világháború idején tömeges tapasztalatszerzésnek számított, hiszen 1914 és 1918 között az ország népességének egyhatodát behívták katonának, a háború második felétől a hadkötelezettség 18–55 éves kor között mindenkit férfit érintett.⁴⁸

Gyenis Vilmos szerint az „*emlékiratok és naplók az újkori modernség termékei*”.⁴⁹ Egyfelől az írásnak a mindennapi életbe való beépülésével, másik oldalon a személyes beszédmód terjedésével vannak összefüggésben. Az írás terjedése az élettér enyhe átrendeződését hozza magával. Az élettérben megjelennek, és használati eszközökké válnak az írás kellékei, mint például az írószer vagy íróasztal, a mindennapi életvezetésben állandósulnak az írásszokások feljegyzés, írásgyakorlat, piszkozat, olvasás, írásos kommunikáció, az iratok archiválása.⁵⁰

Ebben a kontextusban tűnik fel a katonáskodás és a háború is. Az emlékirat és a napló elsősorban az ezzel kapcsolatos személyes élményeket és tapasztalatokat, esetleg a családi vagy a lokális szájhagyomány narratívumait örökítik meg.⁵¹ A katonaság az a környezet, amely olyan intenzív érzéseket termel, mint például idegen-ség, magány, honvágy, amelyeket írásban kell megörökíteni. A füzetben megtalálhatók az otthonra emlékeztető népdalok, nóták és emlékverses füzetek, a katonaélet körülményeit megörökítő, elküldhető verses levelek, saját szerzemények.⁵²

Az utóbbi hivatalos emlékeztető a háborús emlékművek hivatottak ápolni, melyek egy 1917-ben alkotott törvény nyomán jelentek meg az országban. Összesen 1100 ilyen emlékmű készült

⁴⁸ Gyáni 2007: 227–228.

⁴⁹ Gyenis 1965: 152.

⁵⁰ Keszeg 2008: 215.

⁵¹ Außerhofer 2010: 5–20.

⁵² Keszeg 2008: 215.

a két háború közti Magyarországon, melyek nemegyszer név szerint is megörökítették az első világháborús hősi halottakat.⁵³

KITEKINTÉS

Ez a napló, mely többek között M. Nagy István katonatörténeteit, hadifogságban töltött idejét is tartalmazza, jelenleg a Tiszavasváriban található Vasvári Pál Múzeum Ekik tulajdonában áll. Oda 2015-ban került, és már a következő év tavaszán volt egy időszakos kiállítás ehhez a naplóhoz is kötődően. A napló többek között tartalmazta magát a világháború kitörését, a harcba való behívását, ahogyan számos társával együtt hadifogságba került, majd az ott eltöltött időt, a barakkban lévő mindennapjait, ahogyan ott az újsághíreket olvassa és megelevenednek előtte a front eseményei, vagy ahogyan a fogolytáborban ábrándozik az otthoniakról, feleségéről és ahogyan szerencsésen hazatér szeretteihez.

A tárlat különlegessége volt egy élethű marhavagon, amely azt illusztrálta, hogy milyen körülmények között is utaztak a frontra a katonák. Ehhez a kiállításhoz kapcsolódóan a múzeum kiadott egy múzeumpedagógiai kiskönyvet is, amely a gyermekek körében való népszerűsítést szolgálta. Már korábban, 2014-ben az I. világháború kitörésének száz évvel való elteltekor is volt egy I. világháborús időszaki kiállítás a múzeumban, mely a „*Bűdszentmihály 1914–1918*” nevet viselte. Ekkor a múzeum raktárában található tárgyakat, fotókat, leveleket mutatták be, melyeket a 20. század elején használtak vagy kifejezetten az I. világháborúhoz kötődött. A kiállítás különlegessége volt egy lövészárk enteriőr, amely a korabeli fegyverekkel, lövegekkel, katonai eszközökkel mutatta be az akkori harcokat. A megnyitó után pedig a résztvevők megkoszorúzták a Szabadság téren álló világháborús emlékművet. Ezáltal az I. világ-

⁵³ Kovács 1991: 110–111.

háború áldozatainak már lokális közösségek, helyi intézmények állítanak emléket.⁵⁴

IRODALOM

AUßERHOFER, Carl

- 2010 *Das Kriegstagebuch eines soldaten im Ersten Weltkrieg*. Innsbruck: Innsbruck University Press

BALOGH István

- 1961 A Tiszavasvári Református templom. In Csallányi Dezső (szerk.): *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve IV–V*. 65–77. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum Kiadványa

BALOGH László

- 1998 *Tiszavasvári (Búdszentmihály) földrajza és néprajza. Rövid áttekintés. A Vasvári Pál Társaság füzetek 10.* Tiszavasvári: Vasvári Pál Társaság
- 2006 *Mesél a múlt Tiszavasváriban (a volt Búdszentmihályon).* Tiszavasvári: Pethe Ferenc Általános Iskola

BALOGHNÉ Szűcs Zsuzsanna – CZIFRA Jánosné – OLAJOSNÉ AGÓCS Margit

- 2013 *Csipetnyi Búdszentmihály*. Nyíregyháza: Creative Art

BARNA Sándor

- 2006 *Alázatosan jelentem. Háborús visszaemlékezéseim*. Tiszaalpár: Antológia Nyomda

BORSOS Balázs

- 2011 *A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. Budapest: Mérték Kiadó

BÖGRE Zsuzsa

- 2003 Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológia Szemle*. 2003. 1. 155–168. Budapest: Magyar Szociológiai Társaság

DARÓCZY Zoltán

- 1986 *Egykor volt egy hadifogság... Egy hadifogoly visszaemlékezései*. Budapest

⁵⁴ Keszeg 2008: 210.

ERDÉSZ Sándor

- 1959 Egy népi verselő Tiszavasváriból. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*. II. 149–166. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata

FERENC Imre (szerk.)

- 1997 *Történetek a fogságból. Hatvan székelly hadifogoly*. Csíkszereda: Státus Kiadó

GALAMBOS Sándor

- 2008 „Fejünk fölött a gránát és srapel füttyülve járt”. Varga György káplár jegyzetei az első világháborúból. *Szabolcs-Szatmár Beregi Levéltár Évkönyv*. XVIII. 317–354. Nyíregyháza: Szabolcs–Satmár–Bereg Megyei Levéltár Kiadványa

GOMBÁS András

- 1961 Bűn és bűnhődés a régi Szentmihályon. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*. IV–V. 79–104. Nyíregyháza: Jósza András Múzeum Kiadványa.
- 1978 *Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban V. Lapok Tiszavasvári történetéből I. Búdszentmihály története*. Nyíregyháza
- 2016 *Búdszentmihály hagyatéka. Néprajzi tanulmányok*. Tiszavasvári: Gőz Nyomda Tiszavasvári
- 2018 *Szentmihály Története*. Tiszavasvári: Gőz Nyomdaipari Bt.

GÖCSEI Imre

- 2001 *A szögcsatorna mögött. Egy hadifogoly naplójából*. Győr

GYÁNI Gábor

- 2007 Az első világháború és a paraszti emlékezet. In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Föld és társadalom. Konferencia a Kiskun Múzeumban*. 227–237. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum Baráti Köre

GYENIS Vilmos

- 1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69. évfolyam 2. füzet. 152–171. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság

HALÁSZ Miklós

- 1935 *Sokat kibírt az ember. Egy hadifogoly emlékei*. Budapest: Rozsnyai Kiadó

HARSÁNYI László

- 1976 *A búdszentmihályi hitközség története*. Budapest: MIOK

HUNYADI József

- 1980 *Lapok Tiszavasvári történetéből II. Tiszabúd története*. Nyíregyháza
1981 *Temetési szokások Tiszabúdon*. (kézirat) A Sóstói Múzeumfalu
Néprajzi Adattára, Lsz.: 696-81.

ILYÉS Sándor – KESZEG Vilmos (szerk.)

- 2008 *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 16.
Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

KEREKES Béla

- 1986 Tiszavasvári mezőgazdaságának története I. *Szabolcs-Szatmár-
Beregi Szemle*. 21. 2. 263–265. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-
Bereg megye Önkormányzatának Folyóirata
1989 Tiszavasvári mezőgazdaságának története II. *Gazdálkodás:
Mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági folyóirat*. 33. 5.
69–70.
1993 *Események Szentmihály történetében. I. Forradalmunk Története*.
Tiszavasvári

KESZEG Vilmos

- 2008 A katonaság és történelem. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*. 16. *Az eltűnt katona*. 205–254. Kolozsvár: Kriza János
Néprajzi Társaság

KOMISZÁR Dénes

- 2015 *Történelmi családok Tiszavasváriban*. Tiszavasvári

KOVACSICS József (szerk.)

- 2000 *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára*. 16. *Szabolcs-
Szatmár-Bereg megye*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

KOVÁCS Ákos

- 1991 „Emeljünk emlékszobrot hőseinknek!” In Kovács Ákos
(szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. 104–124. Budapest:
Corvina Kiadó

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

- 1992 *1990. évi népszámlálás 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai*.
Budapest: Statiquim Kiadó és Nyomda Kft.

KÜLLÖS Imola

- 1997 Kísértő múlt. *Vallási néprajz*. 9. *Kárpátaljai tanulmányok*. 235–
278. Budapest: Református Egyház Teológia Doktorok
Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója

LANDGRAF Ildikó

- 2017 „...segíts meg utunkon...” Egy I. világháborús hadifogolynapló és utóélete. In Jakab Albert Zsolt és Vajda András (szerk.): *Aranybíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. 801–816. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület

LEJEUNE, Philippe

- 2003 Hogyan végződnek a naplók? In Z. Varga Zoltán (szerk.): Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*. 210–222. Budapest: L'Harmattan

LETENYEI István

- 2005 *Németországba hurcolt leventék voltunk. Levente- és hadifogoly történetek*. Veszprém

MEZEI Gábor

- 2000 *Hat év megpróbáltatás. Egy munkaszolgálatos hadifogoly naplója*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó

MOHAY Tamás

- 1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolyenyéken*. Budapest: ELTE

NÁDASI Alfonz

- 2004 *Hadifogolynapló*. Győr: Palatia

OPRE Csabáné – GOMBÁS András

- 2000 „Vasváriba két úton kell bemenni...” *Fejezetek Tiszavasvári (Búdszentmihály) néprajzából*. Tiszavasvári: Kovács Testvérek Vállalkozás

OZSVÁTH Imola

- 2009 Falusi értelmiségiek háborús- és katonatörténetei. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 17. Nemzedékek, kutatások, lenyomatok*. 71–99. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

PONORI THEWREWK Aurél

- 2004 *Nyugatosok. Hadifogoly-émlékezők. Ember(ség)próbák szügedrőt mögött*. Budapest: Mundus Kiadó

P. PUNYKÓ Mária

- 1993 *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 2. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület

RÁDULY Béla

2005 *Törbetetlen bittel. Egy hadifogoly emlékei.* Kézdivásárhely: Ambrózia Kiadó

SŐRÉS János

1887 *Szent-Mihály község története. Tekintettel a ref. egyháza történetére.* Debrecen: Nyomtatott a város könyvnyomóájában

SULYOK József

2001 *Márciusi bűdi beszédek 1989–2000.* A Vasvári Pál Társaság Füzetei 12. Tiszavasvári: Vasvári Pál Társaság

SZABÓ István

1992 *Valahol Oroszországban... Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései.* Folklor és Etnográfia. 62. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszéke

SZALAI Lajos

2004 *831 nap szovjet hadifogság.* Budapest: Magánkiadó

SZAK István

2006 *A szenvedések országútján. Fogolynapló.* Hódmezővásárhely: Hódmezővásárhelyi Művészetekért Közalapítvány

SZŐREGI Béla

1953 *Egy orosz hadifogoly naplója. Azoknak írtam, akik kommunisták Amerikában.* Cleveland: Magyar Könyvtár

TORMA István

2001 *Négy év a robot vörös pokolban. Magyar hadifogoly visszaemlékezései.* Sopron: Hillebrand Nyomda

UJVÁRY Zoltán

1980 *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok.* Debrecen: Alföld Nyomda

1992 Előszó. In Egri Gyula: *Egy magyar katona a második világháborúban és hadifogságban.* Folklor és Etnográfia. 72. 5. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszéke

VASVÁRI Zoltán

2000 „Erőt a Jó Istenbe vetett hitünkől merítettünk”. A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról (nyugati hadifoglyok visszaemlékezések alapján). *Néprajzi Látóhatár.* IX. (3–4.) 545–556. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület

Egy hajdúnánási parasztember versei a Nagy Háborúból

„1321.

*Ha vissza nem tudnék
menni én közzétek
tartsd meg emlékül
ezen versikéket.
A harc mezőn
hogyba elpusztulok
Ha másképp nem
így eszedbe jutok.
Versecz.”¹*

Az 1914 és 1918 között zajló Nagy Háború nemzeteket dúlt fel, és mozgatott meg. Idegen országokba vezényelte az ifjú, felnőtt korosztály férfi tagjait. Az átélt élményeikről, hogylétük felől levélben tudták tudósítani szeretteiket, és az otthon maradottakat. „A levél mondta el a nagy és kis világ újdonságait, az volt az események krónikája és a levél volt a szívek krónikája is.”² A katonalevelek egyik része verses formával, esztétikai és poétikai funkcióval is rendelkezett.³ A tragikus élmények kifejezésére a háborús évek alatt új műfaj született, a verses levél.

¹ Az 1321. vers a tanulmányban elemzett Murvai Sándor által írt verses füzetből. A későbbiekben előforduló számozott verseket vagy versrészleteket szintén ebből a füzetből idézem. Az idézeteket szó szerinti szövegezésben és az eredetihez hű megformáltságban teszem közzé, ami ezáltal jól bemutatja az író nyelvtani, nyelvhelyességi készségeit is. A tanulmányt lektorálta: Keményfi Róbert.

² Váczy (szerk.) 1914a: 1.

³ Pozsony 2016: 11.

A megrázó körülmények sok esetben az álélt élmények lejegyzésére készítetik az egyént, ami ezáltal a megrázkódtatások feldolgozását segíti. Ezen szövegeket ön maga számára, adott célközönségnek, vagy akár általánosan az utókornak készíti. A lejegyzés lehet napló, naplószerű feljegyzés, vagy lírai alkotás is. A népi líra és epika kifejezőeszközeit, formakultúráját felhasználó és működtető versek szerves folytatásai a folklórnak.⁴ Az egyes népköltészeti alkotások azonban nem irodalmivá válni akaró képződmények és nem is az irodalommal szemben hátrányt szenvedő népi írásbeliségről van szó. A népi líra a folklór és az irodalom között helyezkedik el.⁵ Ezáltal egyértelművé válik, hogy a népköltészet fogalma nem merül ki a szóbeliségben, szájhagyományban, hanem élénken jelen van az írott kultúrában is.⁶ Sokszor a különböző népköltészeti szövegekben feltűnnek népdalszövegek sorai, ezek áthallásai, melyek elsődlegesen a szóbeli kultúra részeként éltek. De akár a magaskultúrával, mint az irodalom alkotásaival szintén párhuzamba hozhatók, intertextuális utalások fellelhetők az egyszerű paraszti szövegekben.⁷

Tanulmányomban egy hajdúnánási parasztember első világháborús katonaversein keresztül szeretném bemutatni a Nagy Háborúban harcoló bakák körülményeit, gondolatait, sokszor kilátástalan helyzetét. A füzet írója Murvai Sándor hajdúnánási gazdálkodó volt, aki az első világháború előtt, alatt és után írott verseit, személyes történeteit gyűjtötte össze és rendezte „kötetbe”, egy kis-méretű iskolai füzetbe. A füzetet Kollár Ferenc büdszentmihályi⁸

⁴ Keszeg 2001: 6.

⁵ Nagy 2001: 10.

⁶ Keszeg 1996: 6.

⁷ Vö.: Marinka 2008: 60.

⁸ A mai Tiszavasvári városa. Az elnevezés 1952 óta a jelenlegi, korábban két külön településből állt. 1941-ben Búd és Szentmihály összevonásából lett Büdszentmihály. <http://www.tiszavasvari.hu/varostortenet> (Letöltés ideje:

katonatársának ajándékozta, így valószínűleg a család tulajdonában volt egészen 2018 novemberéig. Ekkor azonban látva hajdúnánási keletkezését, a rokonok a hajdúnánási Helytörténeti Gyűjteménynek ajándékozták.⁹

A VERSES FÜZET ÉS ÍRÓJA

Az elemzett verses füzet egy katonakönyv, és mint olyan a népi kéziratos könyvek egyik típusa. Ezek az összetett munkák a katonai szolgálat idején füzetben lejegyzett vegyes típusú feljegyzéseket tartalmazzák, verses füzetként, illetve emlékként funkcionálnak.¹⁰ Az általam vizsgált versek egy kisméretű négyzetrácsos füzetben találhatók, melynek borítóján halványan, de olvashatóan Karasz Péter neve látható. Erre később az „*V. díszfüzet.*” feliratot írták. A pontozott vonal második során a névvel megegyező halványsággal az „*5. osztály*” felirat vehető ki és erre utólag került rá „*Kiss Katalin*” neve. Ezen személyekről eddig nincsenek információk.¹¹ A harmadik sorban „*Büdszentmihály szabadka 13. szám*” olvasható. A borító belső oldalain a füzet elején és végén egy-egy iskolai órarend található. A füzet több olyan információt hordoz, melyekre a kutatás

2019. 02. 06.) Tiszavasvári vonatkozásában lásd még Doma Boglárka tanulmányát a kötetben, illetve Doma 2018: 3.

⁹ A vizsgált versgyűjtemény a Hajdúnánási Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény tulajdonában áll. Ezúton szeretném megköszönni a Helytörténeti Gyűjtemény igazgatójának, Buczkó Józsefnek, hogy kutatási és publikálási célokra részemre bocsátotta a verses füzetet, valamint köszönet illeti Darócziné Bordás Andreát, az intézmény muzeológusát és etnográfusát, aki a kutatás elindításában volt segítségemre.

¹⁰ Katona 1980: 105.

¹¹ További kutatás tárgyat képezi, hogy ezekről a személyekről bővebb információkat tudjunk meg. A füzetben előforduló személyek kilétét illetően hiányzó adatok az elemzés szempontjából nem befolyásolók.

jelen állása szerint nem tudunk válaszokat adni. További kutatás tárgyát képezik ezen ismeretlen adatok feltárása.

A versgyűjtemény darabjai számozással jelöltek. A címadással, mint elsődleges paratextussal nem él a szerző, azonban minden szövegdarab esetében feltünteteti a keletkezés helyére utaló települést. Összesen 42 helyszín fordul elő a 460 lírai alkotás esetében. A számozás 1301-től kezdődik, ami arra enged következtetni, hogy egy korábbi füzet is létezhet(ett), azonban erről nincs tudomásunk. Az utolsó az 1771-es számmal jelölt szöveg, amivel tudatosan lezárja a „kötetet”. Azon kívül, hogy aláírja, a „*Vége*” felirattal nyilvánítja készre a munkát. Egy helyen azonban elszámozást figyelhetünk meg, ugyanis 1659 után 1670 következik. Az elírás feltehetően véletlen történt, mivel a versek folytatólágossága nem szakad meg, nem feltételezhetünk hiányzó, akár kiszakadt oldalt.

A verseket formai szempontból vizsgálva megállapíthatjuk, hogy igazán változatosak, a mindössze 4–5 soros szerzeményektől a több oldalas elbeszélő jellegű szövegekig. A művek legtöbbje ütemhangsúlyos verselésű. A mondatvégi írásjelen kívül egyéb jelzést (például vessző) nem használ.

Tartalmilag két nagy részre oszthatjuk a füzetet. A határvonal nagyjából a szövegek felénél húzható meg. A verseket minden bizonnyal egy másik füzetbe, vagy az éppen keze ügyébe akadt papírokra jegyezhetette fel, mivel ebben a füzetben már szépen rendezett, tudatosan „szerkesztett” és beillesztett szövegek találhatók. A szerző személyét bizonyítja, hogy több helyen látszólag véletlenszerűen aláírja. Két helyen tünteti fel a hajdúnánási lakcímét.¹²

A szerző életére vonatkozóan a verses füzetben kívül eddig még nincsenek információk, azonban egyik írásában találunk egyfajta önértelmezést. Az említett szöveg Budapesten keletkezett és a gyűjtemény vége felé található, az 1747. vers. Ebből megmutatko-

¹² Egy Belgrádban keletkezett hosszabb terjedelmű útleírása (1414.) után aláír és feltünteteti otthoni lakcímét. Szintén ezt a lakcímet írja az 1686. szöveg után.

zik, hogy írói tevékenysége tudatos volt, kiszól az olvasónak is, akit „kedves olvasó” megszólítással illet. Önmagát egyrészt „versíró-nak” nevezi. Identitására vonatkozóan hajdúnak tartja magát, valamint leírja, hogy egyszerű paraszt életet élt a háború előtt, paraszti családba született földműves. Mivel a háború miatt katonának kellett állnia, így lett huszár. A 4 éve tartó háború alatt sok szenvedést megélt katona által érzett hazaszeretetet, hajdú ősei és szülőföldje iránti tisztelet és ragaszkodás rejlik az egy oldal hosszúságú szövegben.

„1747.

*Vége felé értem a fűzetnek
ugyan mit is írnak most tinéktek.
Le írom itt bánatomnak okát.
annak oka pedig ez a fogság.
Fogságomat ha felcserélhetném
hogy kitudja kívül nem cserélnék
Ne gondold azt te kedved olvasó
hogy áristomba¹³ van most e vers író.
Nem vagyok én a fogházba zárva
Itt vagyok a huszár kaszárnnyába
Rab vagyok én a császárszolgája
ki nem tudja hogy menyi ideje van hátra.
Negyedik éve hejde hosszú már itt
azért vagyok bánattal telt mindég
Ha ezt megtudjátok kedves olvasóim
huszár vagyok tudjátok meg azt is
Gróf Üszküld Gellenbad huszár ezredében
magyarországnak a székhelyében
Hajdunánás születésem hejje
magyar város hajduknak a fészke
Azért én is büszke vagyok rája
a hajduknak vagyok iradéka*

¹³ Az áristom népies kifejezés, jelentése: börtön, fogság, fogda. Tótfalusi 2004: 123.

*Kik a szabadságért sokszor harczra keltek
akkik ellenséget annyiszor üldöztek.
Szabadságért dobogott a szívök
mostis mindég csak az a reményök
Hajdu vagyok én is hozzá magyar huszár
kinek az ellen is mindenkor pardont ad.
Tudjátok meg most már azt is mi a nevem
huszár Murvai nak binak mostan engem.
Most tudva van nevem és nemzetem
az a város amejben szűltem.
Paraszt vagyok az a szűletésem
az eke mellé szántani szűltem.
A kardot is ha kell megtudom forgatni
az ellenségnek a szívébe vágni
A haza szabadsága forogna kérdésben
első volnék ki harczra kelnék érte.
Hagyjuk eztet hagyjuk ezt máskorra
a pennával kelnek most már harczra.
Magyar vagyok hajduk iradéka
kiknek hire fenn marad továbbra.
Most fáj szívem tudjátok már miért
csak egyedül már a szabadságért
Szabadságom odavan, odavan mindenem
mikor mebetek el innen jó Istenem.
Budapest.
Murvai Sándor.”*

Ezen a hosszabb szövegen kívül szintén a füzet vége felé találunk egyet, amely hasonlóan önértelmező. Ebben is azt hangsúlyozza, hogy nem egy olvasott ember, egyszerű életet élt, nem volt lehetsége tanulni, vagy kevés hajlandóságot mutatott a művelődésre.

*„1617.
Nem vagyok én költő király
nem vagyok én író deják
Hanem vagyok paraszt legény
csak parasztnak szűltem én.*

*Nem születtem én dejáknak
 nem örültem a pennának.
 A könyveket földhöz vertem
 olvasgatni nem szerettem.
 Azt gondoltam olvassa el
 ki a boltjában adta el
 Hanem ha labdázni kellett
 nemvolt én nállamnál szereb
 Most a pennát csak fel veszem
 hogy le írjam apró versem
 De a könyvel csak úgy vagyok
 ha más olvassa halgatom.
 Nánás.”*

A versek keletkezésére utaló évszám mindössze három helyen fordul elő. Egyik esetben egy katonatársának, barátjának írott mű elején, „*Bagamér-i Lakatos Sándor komámnak írtam 1916-ban. Brekova*”. A másik évszám az 1917-es, mely szintén egyik társának, „*csendőr kollegámnak*”, Bogya Sándornak írt verse után található. A helyszín itt is egy szerbiai település, „*Užice*” (Uzice). A harmadik 1918. október 13. „*Dobracsa*”¹⁴, ehhez semmi különösebb esemény, személy nem társul, látszólag véletlenszerűen tünteti fel a dátumot. Ezeken kívül még egyetlen évszám található a „kötetben”, ami szintén bizonyítja, hogy később rendezte össze a verseket. Az 1548. számú szöveg után, amelynek helyszíne szintén „*Dobracsa*”, aláírja, feltünteti a várost, „*Hajdunánás*”, majd megjegyzi: „*1939 évi November hó 20 án írtam át.*” Jóval az első világháború után dolgozta át a minden bizonnyal ide-oda feljegyzett verseket, majd rendezve lejegyezte őket. Ez a tevékenység is azt erősíti, hogy a világháború hatása a népi kifejezésmódokra igen nagyarányú volt már a háború alatt is, majd az utána következő időszakban, a két világháború között kiteljesedett.¹⁵ A lejegyzés töltőtollal, tintával történt.

¹⁴ Hivatalosan Dobrača, Szerbia középső területén elhelyezkedő falu.

¹⁵ Szonda 2015: 120.

Ahogy fogyott a tinta láthatóan halványszik az írás, majd az íróeszköz megtöltésekor ismét sötétebb.

AZ ELSŐ TARTALMI EGYSÉG

Ahogy korábban említettem, két nagyobb tartalmi egységre oszthatjuk a füzetben található alkotásokat. Az első tartalmi egység szövegei a Nagy Háborúval kapcsolatosak, illetve az ezalatt (leginkább idegenben) írott verseket foglalja magába.¹⁶

A hajdúnánásiak alapvetően két ezredben teljesítettek szolgálatot. A legtöbben a 39. gyalogezredbe kerültek, míg kevesebb számú nánási a 3. honvéd gyalogezred katonája lett. A szerző is valószínűleg a 39. gyalogezredbe kerülhetett, mivel a 3. gyalogezredet a háború második évében az olasz frontra küldték, és a háború folyamán végig a Doberdó menti harcokban szolgált. Főként Monte San Michele és San Martino közötti állásokon.¹⁷ Az általam elemzett verses füzet írásaiból kiderül, hogy a szerző leginkább szerbiai helyszíneken járt. Olasz területen nem készültek alkotásai. Döntően szerbiai települések, földrajzi helyek (például folyók, vizek) kerülnek elő. Kisebb számban erdélyi városokkal találkozhatunk,

¹⁶ A verses gyűjteményben előforduló helyszínek: mai magyarországi városok „Nánás”/Hajdúnánás, Tedej, „*Debreczen*”/Debrecen, „*Hajdú Hadház*”/ Hajdúhadház, Budapest. Mai Ukrajna területén lévő városok: Hársfalva, Vladimir-Volinszkij, Pereszpa-Volhínia, „*Turcsin*”-Volhínia, Luck-Volhínia. Szerbiai, (vagy koszovói) városok: „*Dobrača*”/Dobrača, „*Versec*”/Versec, „*Brekova*”, „*Arilje*”/Arilje, „*Lóra*”/ (?), Belgrád, „*Kruscsicza*”/ Kruščica, „*Piliczsa*”/Pilica, „*Bajna básta*”/Bajina Basta, „*Rogaticza*”/Rogatica (Bosznia Hercegovina)/Gornja Rogatica (Szerbia), „*Debela*”/ (?), „*Bioszka*”/Bioska, „*Mocioci*”/ Mocioci Preseka, „*Goriocza*”/ (?), „*Divlak*”/Divjakë (?), „*Csicskova*”/ (?), „*Uzice*”/Uzice, „*Novaváros*”/Nova Varoš, „*Katicsa*”/ Katici/Katiceva (?), „*Prilike*”/Prilike. Mai Románia területén lévő városok: Koromnok, Orosva, Barátka, Dános, Feketepatak, Báródbeznye, Körösbánlaka, „*Beilicz*”/ Beilic.

¹⁷ Csiszár 2015: 50.

mint az adott művek keletkezési helyszínei, melyek a románok erdélyi betörése idején keletkezettek. Előkerül néhány város a mai Ukrajna területéről, az orosz frontról. Magyarországi települések közül legjellemzőbb természetesen a szerző szülővárosa, Hajdúnánás, amit legtöbbször Nánásként szerepeltet, valamint a Hajdúnánáshoz tartozó Tedej, illetve Debrecen, Hajdúhadház és Budapest fordul elő.

Az első állomás minden bizonnyal az orosz front lehetett. Ezt az állítást az alábbi versszöveg miatt feltételezhetjük, mely szerb területen íródott. Ebben azt olvashatjuk, hogy a katonák parancsot kaptak, hogy továbbálljanak, és az orosz, valamint szerbiai helyszínek után a román hadszíntéren is bizonyítsák erejüket, kitartásukat.

„1463.

*Öreg zsandár a risztungját¹⁸ pakolja
nem tudja hogy hova viszik már újra.
Szedjed pajtas a risztungod magadra
magyar kell most újra ismát a gátra.*

*Orosz földet szerbiát már bejártuk
a helyünket zsandárosan megáltuk.
Komitácsi¹⁹ rettegett a nevünketől
pusztultak is mindenütt a begyekből.*

*Talán mostan román szomszéd van sorba
a nótáját buzzuk majd ő cifrázza.
Had tanuljon magyar nótát táncolni
kutya román úgy fog meg emlegetni.
Dobracsa.”*

¹⁸ A *risztung* jelentése: katonai felszerelés. Kiss 1979: 65.

¹⁹ A *komitácsi* kifejezés az első világháború idején a szerb katonákat jelentette. Tótfalusi 2004: 751.

Minden szöveg egy-egy átélt, megélt esemény, vagy érzés megörökítését szolgálja.²⁰ Kezdetben az otthon elhagyásának gondolata mellett kiemelkedő a háborúra buzdítás, valamint optimista hangvétel járja át a verssorokat. A háború előtt ez egyébként is általános elképzelés volt, hiszen mindenki gyors lefolyású ütközetre számított, melynek kimenetele csak sikeres lehet. A Hajdunánási Ujság [sic.] korabeli példányszámai is ezt erősítik:

„Háboru. Ami miatt aggódva aggódtunk mindig, és amit mégis várva vártunk évek óta, bekövetkezett: végre leszámolunk Szerbiával, hazánk esküdt ellenségével. A magyar fegyverek megindultak, hogy összemorzsolják a nyomorult férget, mely évek óta rágódik hazánk testén. ... örömmel üdvözljük véres hajnalbasadását, ha a haza becsületén esett szegényfoltot kell általa lemosnunk.”²¹

Murvai Sándor gyűjteményéből példaként az 1304. verset hozom, amely szintén a háború eleji lelkes hangulatot tükrözi.

„1304.
Nem zörög már a szélmalom
kint a faluvégén.
Mert a molnár a csatába
elment a múlt bétén.
Vészben a hon hí a haza
íthon ki maradna
Csak a gyáva és remegő
marad mindég hátra.
Hi a haza akki magyar
előre csak bátran.
A magyar vér mindenérben
pezdüljön fel újra.
Mutassuk meg a világnak
mi is mint apáink
Mostsem lehet a magyaral

²⁰ Szonda 2015: 121.

²¹ Váczy (szerk.) 1914b: 1.

*oj könnyen elbánni.
Nánás.”*

Ebben leírja, hogy a város életerős férfiai elkerültek a harctérre, valamint a korábban már említett intertextuális utalást (szövegköziséget) is észrevehetjük.²² Petőfi Sándor minden magyar számára ismert *Nemzeti dal*ára emlékeztető szavakkal buzdít a haza védelmére az író. „*Hí a haza...*”

Az első néhány lelkes hangvételő vers még Nánáson készült, kivéve a legelsőt, amelyben időben előreugrást vehetünk észre, ugyanis már Szerbiából üzent a leírás szerint feleségének, melyben biztosítja érzelmeiről. A derülátó hangulat még néhányszor előkerül a későbbiekben. Egyrészt a katonák lelkesítése céljából, az ellenség legyőzésére biztatva, másrészt az otthon maradtakat nyugtatja.

„1410.

*A magyarnak nincsen sehol párja
muszka²³ ágyu sírva kiáltozza.
Esti szellő lágyan azt susogja
nem vész el a magyarok hazája.*

*Nem vész el mint a muszka gondolta
hogy a magyart végkép legázolja.
Velünk van a magyarok Istene
magyar fiuk csak mindig előre...
Pereszpa”*

„1451.

*Kedves babám nemis tudod holvagyok
szerbiában komitácsit hajszolok.
Van itt betyár komitácsi szerb rabló
íjen élet a magyar zsandárnak való.*

²² A katonaversek intertextuális viszonyairól lásd: Marinka 2008: 60.

²³ A muszka szó az oroszokra utaló népies elnevezés, melyet Moszkva város után kaptak. Tótfalusi 2004: 953.

*Betyár élet a zsandaré azt mondom
a madár is azt éneke az ágon
Nem félek én a szerb rabló bandától
csak az fáj hogy nem hallok a babámról*

*A kulacsom rakiáva²⁴ van tele
néha néha nagyot iszom belőle.
Jöhet aztán a komitácsi szerb rabló
íjen élet a magyar zsandárnak való.
Arijje”*

Ezekon kívül figyelembe véve, hogy a haza védelme a szűkebb otthon és a család elhagyásával jár, megmutatkoznak a búcsúzásról, elválásról szóló szomorú sorok is. Később már csak elvétele találkozhatunk a kezdetihez hasonló buzdító szavakkal. Átveszik helyüket a vészjósló háborúról szóló leírások, és ami az egyik legdominánsabb téma lesz innentől, a szomorúság, és a halálgondolat, mely tehát egy külön csoportot jelent a tematikai osztályozás során. Az idegenbe elkerült katonák minden gondolatát a kétségbeesettség, valamint a jeltelen enyészettől való félelem járja át.

*„1471.
Magyar honvéd sosem hitte volna
idegen bant boruljon rája.
Idegen bant nyíl a rózsra rajta
hiába nem hull a könyű rája.*

*Ősz az üdő sárgult a fa lombja
a sírhalmon mégis nyíl a rózsra.
Kis fakereeszt név nincs rája írva*

²⁴ Délszláv területeken jellemző gyümölcsös, alkoholos ital. Hagyományosan – akárcsak Magyarországon a pálinkát – otthoni szeszfőzdekből készítik. Alkoholtartalma körülbelül 40%, de a házi készítésűek még erősebbek is lehetnek. <https://hun.worldtourismgroup.com/brief-history-rakia-87530> (Letöltés ideje: 2019. 02. 14.)

*sárgult falomb huldogál reája.
Rogaticza.”*

Hamarosan az otthon maradottak számára is bebizonyosodott, hogy nem egy rövid összecsapásról lesz szó. „*A kocka tehát el van vetve és már érezzük fuvallatát annak a rettentő népek csatájának, amihez foghatót még nem látott a világ.*”²⁵

AZ OTTHONIAKRA GONDOLVA

A gyűjteményben külön csoportot érdemes szentelni az író kedveséhez/kedvesének írt verseknek, akinek kilétéről nincsenek pontos információk, csupán hogy néhányszor „*Juliskának*” nevezi. A füzetben a legtöbb vers mégis ehhez a személyhez, vagy esetleg másik nőhöz íródott. Az otthon lévő szerelmének képe, a hozzá írott szövegek a legjellemzőbb téma, motívum az egész gyűjteményben, ahogy az általánosan a katonakönyvekre jellemző. Némely versben feleségeként említi, máshol viszont olyan szövegkörnyezetbe helyezi a nő alakját, melyből egyértelműen nem határozható meg, hogy milyen kapcsolatban is álltak.

A hűség és vágyakozás mellett a szerelmi bánat is megjelenik. Kedvese csalfasága szomorú fájdalmat okoz a szerzőnek, ezzel tetőzve a háború borzalmait, azonban mivel nem a keletkezés sorrendjében írta le a verseket, nem egyértelmű, hogy valójában mi, mikor történik.

A háború bizonyos időszakában Szerbiába semmilyen levél, távirat vagy csomag nem volt küldhető. Az is lehetséges, hogy a postázás nehézsége miatt elkeveredtek a levelek, csomagok, ezért hitte azt a szerző, hogy szeretője már nem gondol rá. Ezt az időintervallumot kivéve viszont igyekeztek az otthoniak és a hábo-

²⁵ Váczy (szerk.) 1914c: 1.

rúban harcolók is levélben tudósítást adni jelen helyzetükről. Aki tehette rendszeresen küldött üzenetet magáról. A postázások lefolytatásában nagy szerepe volt a Vöröskeresztnek is, ami a családok számára gyakorta küldött értesítést a náluk számon tartott katonákról. Ez az értesítés leginkább annyit foglalt magába, hogy az illető életben van, tudnak hogylétéről.²⁶ A hajdunánási katonák hazaküldött leveleiket sok esetben szerették volna megjelentetni a helyi újságban, hogy a városlakók értesüljenek a háború aktuális állásáról. Ezt azonban a Hajdunánási Újság szerkesztősége visszatartotta, nem gondolta szükségesnek, mivel általános volt, hogy a különböző lapok közölték a frontvonalak történéseit.²⁷

Egyetlen hosszabb hangvételi vers szól a szerző által lányának nevezett gyermeknek, melyben az iskoláskorú kislány által küldött korábbi levelet köszöni meg. Leírja, hogy a kislány levelében hiányolja a háborúban harcoló édesapját, és kéri, hogy térjen haza. A kislány alakja később egyetlen versben sem kap említést.

„1323.

*Kisleányom írt nekem egy levelet
kísapukám csókolom a kezédet
ez volt írva ara a kis levélre
mégis mégis könyvet csalt a szememre.
Kis levelem elküldöttem tenéked
hogy örömet szerezzek a szívednek
távol vagyok messze vagyok tetőlled
kísapukám gyere haza ha kérlek.
Kedves lányom kicsi babám tudodi
a hazáért kell apádnak harcolni.
haza mennék tibozzátok szívesen
országunkra ha nem törne vad ellen*

...
Verscsej.”

²⁶ Buczkó 2012: 18.

²⁷ Váczy (szerk.) 1916a: 3.

Kisebb mennyiségű, mégis említésre méltók édesanyjához írott versei.

„1435.

*Édes anyám sokat sirt már utánnam
mért szenvedünk ojsokat a világban.
Czudar világ nem jajdul fel a szíved
hulló könnyek nem fájnak tenéked.*

*Édes anyám nesirjon én utánnam
nem halok meg itt lent szerbiában.
Megsegít még a jó Isten azt hiszem
könnyeidért megfizetnek az égben.
Arije.”*

A háború évei alatt a család helyett a katonatársak társaságában telt az idő. A fronton a katonatársakon kívül egyedül Istenben bízhattak a bakák. A verses gyűjteményben is találunk több szerzeményt, amelyben Isten képe mutatkozik meg, vagy Istennek szól.

„1539.

*A jó Isten viseli a gondomat
csak ő reá bízom minden sorsomat.
A fényes nap ragyogva süt le reám
csendes éjjel bojgó csillag vigyáz rám.*

*Jó Istenem benned van a reményem.
te védel meg a vad ellentől engem.
Enyi bajközt megőriztél idáig
jó Istenem a mostani óráig.
Dobracsa.”*

ÉLET A FRONTON

Az otthon maradottakat a bajtársaik helyettesítették, illetve a harcmezőn létrejövő barátságok kialakítása támaszt és biztos

pontot jelentett a reménytelen időkben. Murvai Sándor versei között is találunk több olyan szerzeményt, melyet valamelyik fronton lévő barátjának írt. Ezen versek esetében tünteti fel a keletkezésre vonatkozó évszámot is.

A versek szerzője papírra vetette a katonai élet azon oldalát, mely a katonák harcon kívüli tevékenységeit mutatja be, vagyis a fronton történő „mulatozás” lehetőségeit. Leírása alapján a szörnyűségek felejtetését illetően legegyszerűbb kiút lehetett az ital. Több helyszínen is előkerül a „*kocsma*”, kocsmárosné alakja, valamint hogy a katonák csoportosan mennek a különböző csárdákba. Szerbiai és orosz területen egyaránt jelen van a mulatozás leírása, sőt még néhol orosz leányokat is említ, akik a magyar bakákat szórakoztatták.

„1385.

*Jó módja van a magyar zsandárnak
menyivel jobb mint a muszka czárnak.
A muszkaezárt a verejték veri
de a zsandárt kedvese öleli.*

*Magyar zsandár muszka lányt ölelget
a muszka czár nem gondolta eztet.
Mindent gondolt de azt nem remélte
muszka kislányt magyar ölelgesse.*

*A muszkalány azt dalolja mostmár
nincs oly legény mint a magyar zsandár.
Czár atyuskát hadvigye a fene
csak a zsandár kedvére ölelje.
Volhínia. Pereszpa”*

„1329.

*Bárány utcán a becsali csárdába
nem mulat ott egy szál baka magában.
Ott a koma jó barát*

*nessze pajtás a pohár
félre a bu félre a gond csak igyál.*

*Öreg csaplár bort ide az asztalra
te meg pajtás csak tölcsed a pohárba.
Messze van a kedvesem
látomi vagy sohasem
e kétszónál poharam ki ürítem.
Verseccz.”*

Ezekben a mulatozást leíró versekben észrevehetünk népdalokra, nótákra való utalásokat is. A különböző sorok, kifejezések, vagy a szóhasználat emlékeztet az ivónótákra. A gyűjteményben arra is találunk példát, hogy a katonák sérülés esetén a kórházban lábadozva legtöbbször kártyázással töltik az időt.

„1328.

*A kártya ezébe össze ült már megint
mitis tegyük a kórházban mást itt.
Víg a betes meg a durák²⁸ járja
kézről kézre forog itt a kártya.
Akki nyér sokszor mérgelődik
társaival akkor ellenkezik.
Mért nem tetted eztet vagy amaztat
megnyertük volna akkor a hármát.
Hogyha délbe az ebédet hozták
akkor teszik pihenni a kártyát.
De nem soká léssen nyugodalma
mert a baka újra tovább osztja.
Verseccz.”*

Egyéb „kikapcsolódást” és gondolatelterelést jelentett az olvasás. „*A könyv a legjobb eszközz arra, hogy összeköttetést teremtsen a messzi*

²⁸ A durák magyar kártyával játszott kártyajáték. Tótfalusi 2004: 362.

idegenben táborozó katona és szülőföldje között.”²⁹ Sok esetben megtalálható volt a katonáknál a Biblia. A Szentírás forgatása minden bizonnyal megnyugvást jelenthetett, bizakodásra sarkallt. A Biblián kívül azonban más irodalmi alkotások is jól jöttek a fronton.

*„A katonai parancsnokságok megállapították, hogy az olvasás feltűnően jó hatással van a magyar csapatok szellemére, mert a pozíciós harc egyhangúsága közepett is megvédi őket a fásultságtól és fokozza lelki erejüket.”*³⁰

Mivel a csapatok csak nehezen tudtak magyar könyvekhez jutni, az Országos Hadsegélyező Bizottság és a Magyar Vöröskereszt szervezeten gyűjtött magyar olvasmányokat a katonáknak. A könyvek gyűjtésére vonatkozóan a Hajdunánási Ujság több számában is felhívást tett közzé a helyi lakosok számára, melyben az *„olvasó közönséget”* a *„hazafias, emberbaráti és kulturális szempontból”* is fontos vállalkozásra, áldozatkészségre szólították.³¹

Az otthonukhoz és magyarságukhoz való ragaszkodás tehát nagyon fontos volt a frontvonalon harcoló katonák számára. Ezek segítették őket abban, hogy lássák maguk előtt a célt, amiért a háborúban küzdeniük kell, hiszen a legfontosabb a hazájuk és magyarságuk védelme. A szülőföld említése Murvai Sándor versei között többször előkerül. Hajdú identitását, az alföldi rónához való kötődését gyakran hangsúlyozza, valamint a már említett népdalokhoz hasonló megfogalmazás itt is megfigyelhető. Az alföldi népdalokban, például a *Debrecennek van egy víze* kezdetű dalban is jelen van a gulya, ménés említése, ahogy az alábbi versben is.

„1373.

*Sík a róna sem hegye sem balma
gulya ménés legelészik rajta.*

²⁹ Váczy (szerk.) 1916b: 4.

³⁰ Váczy (szerk.) 1916b: 4.

³¹ Váczy (szerk.) 1916b: 4–5.

*Oda vágyik szívem lelkem vissza
ara a szép nánási rónára.*

*Ott születtem a bölcsőm ott rengett
de most a sors onnan messze vetett.
Pusztá pusztá nánási szép pusztá
látlaki még tégedet valaha.*

*A hegyeknek ormára felmegyek
szülőföldem tája felé nézek.
Napnyugatra hagytam mien messze
virágzike zöldellike réjje.*

*Sik a róma nincs hegye sem halma
messze látszik rajta kisfalunk toronynya.
Bár mere víz üldözz a sors keze
vissza vágyok szép szülő földemre.
Barátka.”*

„1475.

*Szülő városomnak
még hírét sem hallom
pedig én csak mindig
rőlla ábrándozom.
Anyi édes emlék
vonz engemet vissza
kis fehérbőz rőcsoskapu.
Abol mostan járok
kopár szirtek felett.
multam szép emlékei
elében eljönnek
Nemis tudom sokszor
éleki vagy halok
rőcsos kapu kékszemű lány
ba rátok gondolok.
Debela.”*

A versgyűjtemény első felének végén található néhány vers, mely a háború vége felé keletkezett. Ezek mutatják azt az általános elképzelést, miszerint már 1916 nyarán a háború lezárásának gondolata felmerült. A Hajdunánási Ujság is bizakodóan számolt be egyik számában arról, hogy bár nem tudják pontosan, meddig tart-hat még a hadiállapot, már érezhető a béke szele, mert a vezető személyek tervezik a harc befejezését.³²

„1527.

*Uziczei komandó falára
fehér zászló van tűzre magasra.
Fehér zászlót a szellő lengeti
kelet felől a békét hirdeti.*

*Tavaszi szél fehér zászlót lenget
boldog remény tölti el a szívet.
Elkel jönni elkel jönni egynek
elkel jönni egy szebb kikeletnek.*

*Jó pajtásom kecsgetet a remény
kelet felől jóbirt susog a szél.
Román s muszka békét kötött velünk
azt fogadjuk jó szomszédok leszünk...
Uzicze.”*

Ezek a témák kerülnek elő a gyűjtemény első felében, mely a háború előtt vagy a fronton készült műveket foglalja magába. Hozzávetőlegesen a füzet felénél van a határ, így a második felében a háború után írott versek találhatók, melyek leginkább Hajdunánáson keletkeztek.

A háborút lezáró béketárgyalások eredménye, a trianoni határ-átszervezés minden magyar számára ismert, gyászos esemény. A területvesztés súlyosabb következményeivel azok az emberek

³² Váczy (szerk.) 1916c: 1.

találkoztak, akik az elcsatolt magyar területeken éltek, és egyik percről a másikra kerültek egy másik országhoz. Ezt a szomorú helyzetet jeleníti meg a szerző az 1743. és 1753. versében.

„1743.

*A napra most sötét felbőke szállottak
nem is dereng bajnala a magyarnak.*

*Sötét felbő gyász fátyol e nemzetre
megvan kötve még mindég a két keze.*

*A felleget az őszi szél kavarja
hullámot vér haragjában a tiszta.
Végbösszában nem magyar a gazdájá
három ország lett neki a hazája.*

*Születése magyar volt de most szlovák
abol meghal nem a magyar, szerb úr már.
Szálj el felbő had derüljön az egünk
szép az élet de így mit ér mi nekünk.*

*A fellegek tiszta vizét ringatják
a magyarnak árraságát susogják.
Tiszta vize magyar lesz még végbösszig
a nap ránk süt a felbő is eloszlik.
Nánás.”*

„1753.

*Csonka bibar tars ki csak te ne félj
a hajdukban is megmozdult a vér.*

*Eszmél ez is gondol már a multra
az ő húzott zsidó tajigára.*

*Tarski bibar segítőnk már mink is
segít rajtunk már a jó Isten is.
Nóta szál már itt is fel az égig
vagy meg élünk vagy meghalunk egyig.*

*De a zsidó nem lesz úr felettünk
bibariak ezet minksem túrjuk.
kinem ébredt ébredjen fel végre
ne üljön a zsidó székerére.*

*Hogyis szóljak gyertek ide sorba
csonka bihar hajduk egy táborba
Hisz a szívünk egy hazáért vérzett
mit a zsidó közöttünk nem érzett.
Nánás.”*

A századforduló idején, de már 1880-as évektől országszerte tömeges kivándorlás jellemző, leginkább Amerikába. Az első világháború előtti kivándorlók általában nem a végleges letelepedés szándékával indultak el, a többség csupán átmenetinek tervezte a külföldi létet. Ottani tartózkodásuk célja az egzisztencia megteremtése, az anyagi helyzet javítása.³³ A kivándorlási hullámot az első világháború háttérbe szorította.³⁴ Ekkor sokan visszatértek Magyarországra, hogy a haza védelmére keljenek, de külfonból is igyekeztek segítséget nyújtani különböző hazaküldött támogatásokkal. A Nagy Háború és Trianon után a magyar vezetők azon dolgoztak, hogy minél többeket hazacsábítsanak Amerikából. Ennek hatására az 1920-as évek elején több ezren tértek vissza Magyarországra, de még mindig sokan döntöttek a kivándorlás mellett.³⁵ Ezt a történet is papírra veti a hajdúnánási szerző az 1686. versében. Szomorúan, csalódottan taglalja, hogy sokan elhagyják a hazájukat és a jobb élet reményében idegenben bujdosnak, mintsem saját hazájuk élhetővé tételén munkálkodnának.

*„... Mijen ösztön vezérel
benneteket oda jobb világ*

³³ Puskás 1982: 70.

³⁴ Puskás 1982: 67.

³⁵ Szántó 1984: 68.

*van ott Isten tudj micsoda.
Ott is dolog után kell néktek meg élni
verejétekkel a kenyeret keresni...”*

*„... Szegény magyar hazánk kibesz fojamodjon
ha nem lesznek fiai kibén bizakodjon.
Tibennetek volna minden reménysége
mégis hát elmentek messze idegenbe...”*

Annak érdekében, hogy meggyőzze emigrálni vágyó magyar társait, felsorolja, mennyi szépség van ezen a tájon, amit nem hagyhat itt az ember.

*„...Itt hagyni a magyar gyönyörű hazáját
hol először látta meg Isten nap világát.
Itt hagyni azt a hejt hol bölcsője ringott
egy amerikával cseréli fel legott.
E délibábos rónát virágos réteket
szegény magyar népem ne hagyj itt ezeket...”*

A háborúval kapcsolatosan elvétve olvashatunk néhány művet, mely a harcra való visszaemlékezésről szól. Ezek egy vagy két évvel a háború után készültek, előfordul, hogy háborús sérüléseit idézi fel.

*„1650.
Még tavaj ilyenkor
a kutya mindenét
Kék átilla³⁶ veres nadrág
a kardot viselném.
Most hogy Isten
megsegített attól*

³⁶ „Átila”, atilla mente: zsinórral díszített magyar felöltő. Csípőn alul érő, testhez simuló katonai és magyar nemesi viseletként hordott férfikabát. Jellemző része a huszáregyenruhának is. Zaicz 2006: 57.

*gondolkodok mostis
kis menyasszonyomról.
Csendes az életem
nem ojan viharos
Nem atakírozunk³⁷
már a szilaj lovon.
Amiért Istennek
bálát adtam s adok.
Nánás.”*

A huszár öltözetre vonatkozóan is képet kapunk egyes ruhadarabokat illetően, mint például a „*kék átilla*”, „*veres nadrág*”, „*bakancs*” és az ezt kiegészítő kard. Több szövegből a katonai élettel kapcsolatos szavakat ismerhetünk meg. Ezek között találunk olyat, ami a mai nyelvhasználatban már nem annyira ismert, mint az „*attakíroz*”, „*risztung*”, vagy a „*srapnel*”³⁸, de természetesen olvashatunk általánosabb szavakat is, mint baka, sánc, ágyú, zsandár, puska, kaszárnya.

A MÁSODIK TARTALMI EGYSÉG

A második tartalmi egység a füzet második fele. Ezekben a versekben leggyakoribb téma a viszonzott, illetve máskor a viszonzatlan szerelem. Újra hangsúlyozni kell, hogy valós életrajzi adatok híján a dolgozat megírásakor nem tudni, hogy az említett nővel, vagy esetleg nőkkel milyen kapcsolatban állt a szerző, mindenestre sokszor előforduló alak műveiben. Pozitív és negatív töltettel egyaránt ír a nőről. Bár konkrét személyre nem tudjuk leszűkíteni a leírtakat, mégis sokféle tekintetben hasznos infor-

³⁷ Attakíroz jelentése: megrohamoz, ráront. Tótfalusi 2004: 141.

³⁸ Srapnel jelentése: lövedék, a tábori ágyúk lövedékének egy neme. Tótfalusi 2004: 1264.

mációkat közöl számunkra. Bizonyos versekből például megismerhetjük a korszak erkölcsi normáit, párválasztási szokásait, a leánynézés, leánykérés menetét. Ez lehetett egy olyan látogatás, melynek semmi más célja nem volt, csupán egy kapcsolat első lépése. Lehetett azonban akár az eljegyzés része, azon belül a lány alapos szemrevételezése. Nem volt szükségszerű, hogy ekkor lássa először a leányt a legény, és esetleg annak szülei, de történhetett úgy is.³⁹ Valószínűleg egy személyes élményen alapuló leánynézésről olvashatunk a következő versben. Ekkor leánykérés is történhetett, mivel a pozitív válasznak örvendezik a kérő. A szövegből az a szokás is megmutatkozik, miszerint a lány a kérésre választát később adta a fiú tudtára.

„1713.

*Ma egy éve láttalak meg legelőb
ősz-i estén nállatok hogy elmenék.
ugy szégyeltél szemed rám sem vetted
pedig csakugy lestem vártam az egyet.
Konyhatokban csipkét vagy mit kötöttél
azt sem tudom mert mindjárt meg ígértél
Lesitötted szemed ahogy meg láttál
mégis vele a szívembe találtál.
Ma egy éve nállatok meg láttalak
feleségem mingy magamnak szántalak.
Mégis nyertem a szívedet időre
ojan boldog nem voltam tán sohasem.*

...

*Azt sem tudta szívem hogy mit csináljon
mikor megjött drága élttem válaszó.
Hogy örüljön hogy tánczoljon keblemben
hogy át adtad szívedet cserébe.*

...

Nánás.”

³⁹ Györgyi 1990: 53.

A szerelmi téma népdalainkban is az egyik leggyakoribb, így nem véletlen, hogy más műfajokban is akarva-akaratlanul megjelenik. Kedveltek voltak a korabeli divatos népdalok, magyar nóták is, mindezek fő közvetítője a katonaság volt.⁴⁰ Az általam vizsgált versek között több esetben fedezhetünk fel népdalokra emlékeztető gondolatokat. Ezek az intertextuális utalások lehetnek szó szerinti idézések, áthallások, esetleg népdalosán megfogalmazott mondanivaló. Leggyakrabban a szerelmi témájú versekben tűnik fel, de előfordul másfajta művekben is. Íme két példa:

„1603.

*Verjen meg a három Isten tégedet
amért hűtlen meg csaltad a szívemet.
Ugy verjen meg hogy mást netudj csalni meg
boldogtalanná ne tegyél több szívét.*

*Miért csaltál meg mért hagytél itt engemet
mért borítás sötét gyászba szívemet
Ha tégedis megcsalnak úgy álnokul
felettetis tudom az ég beborul.*

...

Nánás.”

„1623.

*Kék nefelejcs virágozik a hegy tetőn
szép kékszemű szőke lány a szeretőm.
Kék szemében ragyog a nap
szíve felett rózsza fakad én nékem.*

...

Hársfalva.”

⁴⁰ Katona 1980: 104.

A füzet vége felé hosszabb terjedelmű szövegek találhatók. Egyesek már nem is a vers kategóriájába tartoznak, hanem az anekdotával, a mese- és hiedelemvilággal kapcsolatban álló leíró jellegű történetek. Egy számozás alatt (1731.) olvashatunk 4 különböző elbeszélést. Fontos megjegyezni, hogy a történetmesélés, legyen az saját élmény, vagy mese elmondása, gyakori időtöltése volt a besorozott katonák is.⁴¹ Ez a kulturálisan sokszínű közeg alkalmas volt arra, hogy az ország különböző területéről érkező emberek megosszák egymással a saját térségükön megismert meséket, dalokat, akár táncokat. Ezáltal keveredhettek a különböző folklórjelenségek és az egyén ismeretanyagába bekerülhettek más kulturális közegre jellemző jegyek. Hazatérve a katonák sajátos előadásmóddal mutatták be a fronton hallott dalokat, történeteket és egyedi megfogalmazásban továbbadták. Így a korábban másoktól hallott, látott elemek változtak, formálódtak az egyén személyisége alapján.

A tanulmányban vizsgált történetekről nem tudjuk biztosan, hogy megtörtént eseményeken alapulnak-e, vagy a szerző által talált történetek, akár egy katonatárstól hallott meséről van szó. Mindenesetre mesei elemekkel, valamint a mesemondás szituációjával találkozunk.

A juhászlegény esete és a „nagy fekete kan disznó” története

Az első hosszabb szöveg egy beszélgetés alkalmával a szerző által elmondott valótlan, de személyesként leírt élményt jelenít meg. Ebben, mint juhászlegény mutatkozik meg a mesélő és egy

⁴¹ Banó 1988: 21.

furcsa szőrös, emberszerű arasznnyi lénnel, valószínűleg egy törpével való találkozását írja le.

*„Hát látok én valamit hozzáám öt lépésre
ember állásu, elől szőrös ugyan mi lehet ez
Lábaközött egy nagy czirok seprű
kezeben bothejjett volt egy kis napernyő.
A nagysága alig arasz szakálla földig ér
ugy nézett ki mint valami tulvilági lény.”*

A másodikat élőbeszéd-szerűen folytatja, melyet ismét saját élményként mutat be. Egy „*nagy fekete kan disznó*” került az útjába, amint a kocsmából hazafelé tartott.

A bikává váló táltos és a kaszálok

A harmadik leírás oly módon kapcsolódik az előtte lévőkhöz, hogy első sorai szintén olyan hatást keltenek, mintha a szöveg az oralitásban lenne jelen.

„Na még mondok egyet hogyha még meghallgattok...”

A harmadik elbeszélés esetében is valóságosként vezeti fel az eseményeket, arra hivatkozva, hogy a történetet még a nagyapjától hallotta, de mindezt mesére jellemző kezdéssel vezeti fel.

*„Hajdanában valamikor régen
ballottam a nagyapámtól mind ezt.*

*Amit én most néktek itt elmondok
valóságban is megtörtént dolog...”*

A történet a táltosokkal kapcsolatos hiedelmeken alapul. A cselekmény lényege, hogy a főszerepben lévő bánatos legény a réten kaszáló férfiakhoz szegődik. A kaszálók addig kérdezték a legényt, míg végül elmondta, hogy mitől olyan szomorú. Bánatának oka, hogy naplemente előtt egy veszedelmes fekete bika fog érkezni, akivel meg kell küzdenie bika képében. Az összecsapás oka, hogy a legény egy táltos, ami miatt három próbát kell kiállnia.

*„...Azut elbeszélte hogy ő vele mi van
hogy táltosnak született ere a világra...”*

A különböző feladatokban eddig édesanyja volt segítségére, aki azonban meghalt, így a kaszálókat kérte, hogy segítsék őt a küzdelemben. Hamarosan nyugat felől megjelent az üvöltő fekete bika, ekkor a legény „*veres bikává*” változott és összecsapott a két állat. A győzelemhez a kaszálóknak a fekete bika körmeit kellett leverniük.

A sámánokról szóló népi hiedelmekben gyakoriak a sámánvialok, amely során a két sámán összeméri erejét.⁴²

„A magyar néphitben élő táltosok legjellemzőbb vonása, hogy viaskodnak egymással. A táltosnak meg kell vívnia ellenfelével, nem térhet ki a küzdelem elől és előre érzi, hogy mikor, hol, kivel és milyen alakban kell megvívnia. Általában állatalakban viaskodnak egymással, leggyakrabban bika képében.”⁴³

A táltos többnyire szőke vagy fehér színű. Ebben a történetben vörös színűként fordul elő, ellenfele leginkább fekete bika, ahogy itt is tapasztalhatjuk. A viaskodó táltosok hiedelmükre a táltos révüléséhez kapcsolódik, ugyanis a révülő táltos ölt állatalakot és küzd meg egy másik táltossal. Több táltosviaskodásról szóló hiedelemben előfordul, hogy az összecsapás során a táltos külső erőtől kér segít-

⁴² Diószegi 1962: 57.

⁴³ Diószegi 1958: 344.

séget. A segítők kikerülhetnek a táltos ismerősei, barátai közül, akik valahogyan akadályozzák az ellenfelet, míg sikerül győzelmet aratnia a sokszor egyébként szelídebb, vagy gyengébb félnek.⁴⁴

Lánczi Jóska és a vasorrú bába

A mesélés szituációjának ábrázolását folytatva, a cimborák kéri a mesélőt, hogy mondjon még valamilyen történetet. Ez vezet a negyedik leíráshoz, ami egyértelműen mese. A mese műfaja szoros kapcsolatban áll az előzőekben is említett hiedelemmel. Az összefüggésük oka a mágikus-mitikus elemek továbbélésében keresendő.⁴⁵ A történet szereplői tipikus mesei szereplők. Lánczi Jóska és a vasorrú bába, akinek karaktere bár valamikor különbözött a boszorkány elnevezésétől, a mai értelmezésünk szerint megegyezik vele, csupán színesebb, mulatságosabb kifejezés.⁴⁶ *„A mesei csodás dolgok egy nagy rendszer tagjai, amelyek mint meselemek és mesemotívumok a népmese sajátos építőköveiül szolgálnak.”*⁴⁷

A cselekmény lényege, hogy a környék összes leánya szerelmes volt Jóskába megnyerő külseje miatt, ahogy a vasorrú bába lánya is. Jóska azonban ezt a szerelmet nem viszonzta, emiatt a boszorkány elhatározta, hogy megöli őt. Seprűnyélen repülve kereste fel Jóskát, aki lóháton vágatott a vasorrú elől. Sikerült megmenekülnie, és egy tisztáson megpihennie. Nem sejtette, hogy a banya továbbra is a nyomában van, viszont egy láthatatlan alak, egy hang figyelmeztette, hogy siessen tovább, mert veszély fenyegeti. Jóska csak a harmadik szólításra hitt a fülének, mikor már valóban seprűnyélen közelgett a boszorkány. Újabb üldözés játszódott le,

⁴⁴ Diószegi 1958: 342–346.

⁴⁵ Erdész 1988: 79.

⁴⁶ Solymossy 1991: 42.

⁴⁷ Banó 1988: 20.

majd egy váratlan segítőnek köszönhetően Jóska megmenekült, a banyának pedig ellátták a baját és otthagyták az útfélen. Láthatjuk, hogy több mesei elem is megjelenik a történetben. Maguk a szereplők, azok jellemvonásai, a főhős segítője, akinek szavát harmadjára hallotta meg, mind mesei elemek.⁴⁸ A történet lezárása a csalmesékre emlékeztető váratlan befejezés, mintha az egész egy álom lett volna, melyből hirtelen felébred a mesélő.⁴⁹

*„Ezek után én is felébredtem
mintha egy gödörbe estem volna bele.
ahogy körül nézek kétfelől mellettem
a czimborákéból sem láttam egyetsem
Nánás.”*

Ezek a művek a szerzőt szinte mesemondó egyéniségként, a mesemondás szituációjával együtt mutatják be.

KITEKINTÉS

A Hajdúnánási Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény által kutatási célra hozzám került füzetről megállapíthatjuk, hogy egy nagyfokú igényességgel megírt és szerkesztett katonakönyv. Az első világháború idején készült műveket tartalmazó, kitűnő állapotban lévő gyűjtemény. A „kötetben” lévő szövegek többsége vers, mivel általában a katonák kötött formában könnyebben ki tudták magukat fejezni. A szerzemények túlnyomóan a katonaelettel kapcsolatos témában íródtak, ám nagyrészt

⁴⁸ Erdész 1988: 80.

⁴⁹ A csalmese olyan rövid, mondókaszerű epikum, melyre rendszerint a mesemondás végén kerül sor, mikor a mesemondó, illetve a hallgató közönség belefárad a mesemondásba, vagy hallgatásba, ekkor a mesemondó gyors lezárással befejezi a történetet. István 1977: 446.

szerelmi tárgyúak. A fronton készült lejegyzések leggyakrabban a szerző otthon lévő kedveséről szólnak.⁵⁰

Ez a tanulmány rövid átfogó képet ad magáról a verses gyűjteményről, annak felépítéséről, a szövegek témacsoportokba rendezett blokkjairól. A katonakönyvben lévő legtöbb témakör, ha csak a felvázolás szintjén is, de említésre került. Ezáltal újabb, egyéni szemszögből, egy világháborús huszár gondolatain keresztül vizsgálhatjuk meg a Nagy Háború résztvevőit foglalkoztató kérdéseket. Az elemzés ezzel nem tekinthető teljesnek, sem befejezettnek, hiszen maradtak vizsgálandó kérdések, tartalmak, melyek további kutatásokat igényelnek, ami minden bizonnyal egy hosszabb terjedelmű, több szempontra kiterjedtebb munka megírását vonja maga után.

IRODALOM

BANÓ István

- 1988 A népmese mint népköltészeti műfaj. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. 19–36. Budapest: Akadémiai Kiadó

BUCZKÓ József

- 2012 „A bősök vére szenteli hazárá a földet”: A hajdúnánási bőszi temető-, bőszi emlékmű- és a bősök ligetének története. Hajdúnánás: Litográfia Nyomda

CSISZÁR Imre

- 2015 A „Nagy Háború”, mint a 20. század nyitánya: A háborús verség következményei egy kisváros életében. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Vidék és város: A 20. század első világháború és a magyar vidék*. 43–82. Hajdúnánás: Régió Kommunikációs Kft.

⁵⁰ Katona 1980: 105.

DIÓSZEGI Vilmos

- 1958 A viaskodó táltosbika és a sámán állatalakú élettelke. In Lénárt Éva (szerk.): *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. 342–395. Budapest: Akadémiai Kiadó

DIÓSZEGI Vilmos

- 1962 Sámánok egymás közt. In Detre Józsefné (szerk.): *Samanizmus*. 52–56. Budapest: Gondolat Kiadó

DOMA Boglárka

- 2018 *Egy parasztember naplója a Nagy Háborúból. Életút és emlékezet*. (szakdolgozat) DENIA 4340. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

ERDÉSZ Sándor

- 1988 A mese és hiedelemvilág kapcsolata. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. 79–80. Budapest: Akadémiai Kiadó

GYÖRGYI Erzsébet

- 1990 A házasságkötés szokáskörének cselekményei, Leánynézés. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz. VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest: Akadémiai Kiadó

ISTVÁN Erzsébet

- 1977 Csalimese (címszó). In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. 446. Budapest: Akadémiai Kiadó

KATONA Imre

- 1980 Katonakönyv (címszó). In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. 104–105. Budapest: Akadémiai Kiadó

KESZEG Vilmos

- 1996 *Kelt levelem... Egy mezőszéki paraszttasszony levelezése*. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület

KESZEG Vilmos

- 2001 Ajánlás. In Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos: *Emberök, szövegek, hiedelmek (tanulmányok)*. 5–7. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

KISS Jenő

- 1979 *Mihályi tájszótár (Rábaköz)*. Budapest: Akadémiai Kiadó

MARINKA Melinda

- 2008 A magyarság megjelenítése egy kárpátaljai földműves katonaköltészetében. In Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza*

János Néprajzi Társaság *Évkönyv*. 16. 55–77. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

NAGY Magdolna

- 2001 A hiedelemalakok rendszerbe szerveződése Kása Ferenc hiedelmeiben. In Czegényi Dóra – Keszeg Vilmos: *Emberék, szövegek, hiedelmek (tanulmányok)*. 7–47. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

POZSONY Ferenc

- 2016 Üzenet a frontról. In Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc (szerk.): *Üzenet a frontról: Ferenc tízezer levelei. 1914–1918*. 5–59. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

PUSKÁS Julianna

- 1982 *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban: 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó

SOLYMOSSY Sándor

- 1991 *A „vasorrú bába” és mitikus rokonai*. Budapest: Akadémiai Kiadó

SZÁNTÓ Miklós

- 1984 *Magyarok Amerikában*. Budapest: Gondolat Kiadó

SZONDA István

- 2015 Harctéri művészet. Egy művészkedő parasztfiú az első világháborúban. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Vidék és város: Az első világháború és a magyar vidék*. 113–121. Hajdúnánás: Régió Kommunikációs Kft.

TÓTFALUSI István

- 2004 *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: TINTA Könyvkiadó

VÁCZY József (szerk.)

- 1914a Tábori posta. *Hajdunánási Ujság*. VIII. 40. 1.
1914b Háboru. *Hajdunánási Ujság*. VIII. 31. 1.
1914c A nagy leszámolás. *Hajdunánási Ujság*. VIII. 32. 1.
1916a A katonáknak és hozzátartozóiknak. *Hajdunánási Ujság*. X. 1. 3.
1916b Könyvet a harctérre. *Hajdunánási Ujság*. X. 15. 4–5.
1916c Kenyérkereset. *Hajdunánási Ujság*. X. 23. 1.

ZAICZ Gábor (főszerk.)

- 2006 *Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: TINTA Könyvkiadó

FORRÁSOK

Kmellár Viktória

Vadász Márton

Czinege József

Kusnyír Éva

Juhász Mihály

(A fénykép magántulajdon, a Belényessy család házi archívumában található, gyűjtötte Juhász Eszter, Nyírvasvári, 2018.)

Az első világháború emlékezete Papp Zsigmond, gyomai parasztgazda hagyatékában

BEVEZETÉS

Az emlékezetkutatás több tudományos diszciplína feladatkörébe is beletartozik, így foglalkoznak vele pszichológusok, neurobiológusok, néprajzkutatók, antropológusok és történészek.¹ A különbségek a kutatási perspektívákban keresendők: a pszichológusok az emlékezés mechanizmusát vizsgálják, kevés figyelmet fordítva az emlékezet konkrét tárgyára. Az antropológusok nemcsak arra figyelnek, hogy mire emlékszik az egyén, hanem arra is, hogy mi befolyásolja ezt az emlékezést. Ezért vizsgálatuk nem csak az egyénre terjed ki, hanem az egyén társadalmi környezetére és a szocializáció során elsajátított normák befolyásoló tényezőire is. A pszichológusok a rövid és hosszú távú memóriát vizsgálják, míg az antropológusok és néprajzkutatók az egyén hosszú távú memóriájára kíváncsiak. Ez a hosszú távú memória még két részre osztható: epizodikus és szemantikus emlékezetre.

„Az epizodikus emlékezet, amelybe az egyén tapasztalatait szervezi az élete során (a személyes események tárolására és előhívására szolgál) és a szemantikus emlékezet, amely az egyén dekontextualizált tudását tárolja (az általános tények rögzítéséért felelős).”²

Esetemben az epizodikus emlékezet írásban leképzett formájának elemzése látható. *„Az emlékezet a tudás és az információk tárolá-*

¹ A tanulmányt lektorálta Keményfi Róbert.

² Jakab 2012: 25.

sának és előbírásának képessége.”³ Erre alapozva tanulmányomban az emlékezet írásos formáit dolgozom fel az első világháborúra vonatkozóan.

Az egyéni emlékezés személyes és behatárolt: az átélt eseményekre terjed ki és spontán folyamatú.⁴ Kutatható elbeszélés alapján, illetve lejegyzett formájában dokumentum-elemzés keretén belül. Interjú készítésnél fontos, hogy irányított legyen, így a spontán emlékezési folyamat vezethető, míg a már leírt emlékek nem feltétlen ezt az ösztönös folyamatot követik. Az írásra szánt idő segít a gondolatok strukturálásában.⁵

A bekezdésről-bekezdésre való elemzés mellett nagy jelentőséget kap az íráskép, a nyelvezet és a szóhasználat értelmezése. A tanulmányomban elemzett Papp Zsigmond emlékirat és a háború során keletkezett tábori levelek tekintetében az elemzésnél ezeket is figyelembe vettem.

Papp Zsigmond, gyomai⁶ születésű parasztgazda hagyatékából az első világháborúra vonatkozó anyagokat dolgoztam fel. A fel-

³ Jakab 2012: 24.

⁴ Jakab 2012: 39.

⁵ A dokumentum-elemzés a kvalitatív kutatási technikák körébe tartozó alapvető módszer. Lényege a dokumentum – ami lehet újságcikk, levél, emlékirat, blogbejegyzés – rendezetlen szövegének kiemelése és a kutatás szempontjából fontos információk strukturált formába rendezése. Elsősorban szöveges dokumentumok elemzésére alkalmazható, de napjainkban egyre gyakrabban alkalmazzák rajzok, fényképek vagy videók elemzésére is. Esetemben másodlagos kutatásról van szó, amelyben mások által létrehozott dokumentumokat vizsgálók meg. A tartalomelemzés retrospektív, azaz visszatekintő kutatási módszer, melyben a korábban elkészült dokumentumokat utólagos elemzésnek vetjük alá. Technikája az ún. mikroelemzés, melynek lényege a szöveg mondatról-mondatra történő elemzése, aminek során a kutató témákat és fogalmakat azonosít, amikhez kódokat rendel. Ezáltal a szövegben rejlő összefüggéseket, jellegzetességeket tudja feltárni. Vö.: Mayer 2011: o.n.

⁶ „Gyoma és Endrőd 1982-es egyesítésével létrejövő Gyomaendrőd a Körös bal partján elterülő város Békés megyében.” Kmellár 2016: 1. Az egyesítés körülményeiről, illetve a városrészek történetéről bővebben lásd: Kmellár 2016.

dolgozott anyagok közé tartozik az első világháborúból fent maradt levelezése és 53 oldalas emlékirata, melyet egy keményfedeles füzetben vetett papírra 1954. július 10-től kezdve. Papp Zsigmond a memoárnak *Életrajzom. Emlék irataim!* címet adta, ami után még három, rövid novellikus történetet jegyez le, melyekben életének egy-egy meghatározó élményéről írt. A tanulmányban az emlékiratból vett idézeteket szöveghűen, a fő szövegtől eltérő módon jelölöm, az egyénien szabálytalan helyesírás megtartásával.

A tanulmányt Papp Zsigmond rövid élettörténetének ismertetésével kezdem. Életpályájának teljeskörű feldolgozása nem volt célom, hiszen már több tanulmány, újságcikk jelent meg életéről.⁷ Papp Zsigmondra kortársai és az utókor is művészként, feltalálóként és politikai személyiségként emlékeznek, az életét leíró munkák főként művészi vonatkozásban foglalkoznak vele. Ezzel szemben saját kutatásom szempontjából egy általános kép megrajzolása célravezetőbb volt, amelyben természetesen a művészi életpályája is megmutatkozik, hiszen Papp Zsigmond nézőpontjához a művészi szemlélet mindvégig hozzátartozott.

Emlékiratának elemzésekor mindvégig szem előtt kellett tartanom azt a tényt, hogy életének egy későbbi szakaszán kezdi el saját életrajzának papírra vetését. Ebből adódóan főként gyermekkorát, katonaezeit és háborús élményeit fejtette ki részletesebben, melynek oka abban keresendő, hogy ezen – sokszor novellikus – történeteknek volt idejük kikristályosodni, megformálódni.⁸ A füzetben leírtak hitelességét igazolják a fronton íródott levelei és fénykép dokumentációi. Mivel a memoár szövegéből legtöbbször a pontos dátum nem kideríthető, a levelekkel való összevetéssel sikerült a történelem időbeli elhelyezése.⁹

⁷ Lásd: Cs. Szabó 1985: 318–319; Cs. Szabó 1986: 27–28; Bencsik–Cs. Szabó é. n..

⁸ Küllős 1982: 170.

⁹ A paraszti feljegyzések leggyakoribb műfajai a napló, a krónika, az emlékirat, valamint a naplóírás egyik válfaja: a gazdasági napló. A naplóírás és az emlék-

Az első világháborúra vonatkozó narratívák elemzése előtt Papp Zsigmond katonaéveire is kitérek, hiszen életének ez is meghatározó része volt. 1909. október 1-től a magyar királyi hadsereg méneskarába osztják be, Kiskundorozsmára. A kezdeti nehézségek után a katonáskodást pozitívan éli meg. Ebből az időből fennmaradt egy, a nagyszüleinek szánt levél, mely az emlékirat erre vonatkozó részeivel együtt szintén a vizsgálat tárgyát képezte.

A hagyatékában 12 darab levél maradt fent, amely egyirányú levelezés, Papp Zsigmond írásai az otthonmaradott családja számára. Ezekből kettőt édesanyjának, egyet nagyanyjának és kilencet Ilonkának – Kincses Ilona, későbbi feleségének – címzett. A hiányzó levelekről, illetve a válaszokról nem maradtak fent adataink, csak következtethetünk rájuk.

Az emlékirat és a levelek mellett számos, az első világháborúra vonatkozó fényképfelvétel és a fronton készített tárgyak is a hagyaték részét képezik. A háború alatt készített fényképek a maguk korában az otthon maradtak számára nyújtottak betekintést a háborúban töltött mindennapokba. Ezek a felvételek azonban a XXI. századi kutatók számára számos vizsgálati lehetőségeket kínálnak. A felvételek közül a tanulmányban a terjedelmi kötöttségek miatt csak azokat mutatom be, amiket Papp Zsigmond levelezőlapként küldött haza szeretteinek. A háborúban készült

irat vagy élettörténet leírásának alapvető különbsége a forma: míg a napló napról napra követi szerzője mozdulatait, tagolt bejegyzésekkel, addig az élettörténet egy későbbi pillanatról történő visszaemlékezés az egyén életére. A távoli időpont lehetővé teszi az esemény utólagos megkonstruálását, átláthatóságát: az esemény már lezárt és következményei már felmérhetők az egyén számára. (Vö. Keszeg 2008: 285.) A háborús időszakokban a naplóírás viszonylag ritkán fordul elő, inkább az élményeiket visszaemlékezés formájában örökítették meg a visszatérők. (Vö.: Környeyné Gaál 1985: 7.) A napló, emlékirat, levél és a verses népi irodalom egyéb termékeinek feldolgozásával és közzétételével kapcsolatosan az alábbi példákat tartottam szem előtt: Bíró 2015; Hanák 1973: 62–87; Hoppál–Küllös 1972: 284–292; Környeyné Gaál 1985; Marinka 2008: 55–77; Mohay 1994.

fotográfiaik azonban ennél sokszínűbb képet mutatnak, melyek témákra osztva a következők: a háború mindennapjai, ezen belül az étkezések és az ünnepek megtartása, a háború eszközei és borzalmainak megjelenítése, valamint egyfajta amatőr néprajzi gyűjtésként emberekről készült fotókat láthatunk, azon dolgokról, melyeket Papp Zsigmond érdekesnek vélt és megörökítésre szánt.¹⁰

A harcéri alkotások kényszerű szabadidőben, a hosszabb eseménytelen állomásozások időszakában vagy a kórházi lábadozások alatt készültek.¹¹ Ehhez a tárgyi anyaghoz tartozik az 1916-ban Galíciában készített Bibliatartó felesége arcképével, az 1917-ben szintén Galíciában készült díszdoboz tetején egy mozsárágyú makettjével és az 1917 decemberében Bukovinában készült „fátyolos doboz”, mely magába foglalja esküvői fotóját.

Az első világháborúra vonatkozó írott- és tárgyi anyagon kívül Papp Zsigmond hagyatéka számos anyaggal bővelkedik: gazdasági feljegyzésein kívül számos fényképfelvétel, festmény, faragott tárgy, újságcikk és politikai életéhez kapcsolódó információ tartozik hozzá. Ezen anyagok feldolgozása folyamatos, hiszen a hagyatéka az első világháborún kívül Gyoma település társadalomtudományi vizsgálatához is értékes anyagot nyújt.¹²

¹⁰ A háborús fényképek egy részét Kovács László Erik dolgozta fel és mutatta be „*Papp Zsigmond gyomai gazda fényképei a Nagy Háború tábori konyháiról*” előadásában 2017. november 24-én, a *Dísznótoros Hagyományok és a sajtókészítés 21. századi formái* című gyomaendrődi konferencián.

¹¹ Szonda 2015: 120–121.

¹² A tárgyi anyag jelenleg a 2013-ban megnyílt Papp Zsigmond Emlékház kiállítási anyagát képezi. Az Emlékház Papp Zsigmond egykori lakhelyén található Gyomán. Papp Zsigmond fronton készített faragásainak bemutatása és elemzése – melyek a harcéri művészet remek példái – a XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készített dolgozatomban olvashatók az Emlékház történetével együtt. (Lásd: Kmellár 2019.) A hagyatéka magángyűjtemény, tulajdonosa Munkácsy László (Papp Zsigmond unokájának özvegye) akinek ezúton szeretném megköszönni, hogy rendelkezésemre bocsátotta a feldolgozandó anyagot. Illetve köszönet illeti még Szonda Istvánt, a gyűjtemény kezelőjét, aki végig támogatta munkámat.

PAPP ZSIGMOND ÉLETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Papp Zsigmond hagyatékában található egy keményfedeles, ragasztókötéssel ellátott füzet, melyben 1954. július 10-től kezdve jegyzi le emlékeit. Gyermekkorától kezdve olvashatjuk életének elmesélését, egészen az általa vezetett *Hombár* nevezetű gabona-felvásárló társulás bukásáig, 1943-ig.¹³

1888. június 25-én született Gyomán id. Papp Zsigmond és Csapó Julianna, feltételezhetően második gyermekeként. Visszaemlékezésében, valamint a felhasznált irodalmakban hat gyermek megszületését láthatjuk, azonban a családi hagyatékban négy anyakönyvi kivonat lelhető fel, illetve eddigi kutatásaim során az anyakönyvekben sem találtam bizonyítékot több gyermekekre. A fennmaradt anyakönyvi kivonatok alapján állítható, hogy Papp Zsigmond a házaspár második gyermeke.

„Hatan voltunk testvérek, Én és Laci öcsém maradtunk életben, a többiek kis korokban torokgyíkban haltak el. Akoriban rengetek gyerek halt meg abban a betegségben. Én is már kísérletinyulnak lettem szánva, háziorvosunk Dr. Eister Vilmos, késsel vágta fel a torkomat, azzal a tudattal, vagy sikerül, vagy nem. Sikerült!”

Visszaemlékezéséből nem csak a születése időpontját, hanem helyét és annak pontos leírását is megtudhatjuk. Ebből megállapítható, hogy egy gyomai parasztgazda család milyen körülmények között élt az adott időben.

„Születtem Gyomán 1888. év június 25-én Rákóczi ut 30 számú házban. Szülőhábam egyszeri nádas 2 szoba konyhás alföldi paraszt ház.”

¹³ „A szövetkezet jól működött, de a II. világháború okozta gondok miatt 1943-ban a Futura részére eladásra került.” K. M. 2004: 20.

Édesapja, mint vagyontalan árva gyermek került Gyomára, ahol cselédként tevékenykedett. A szomszéd tanyáról ismerte meg feleségét, Csapó Juliannát. Házassága révén egy őshonos gyomai családba került. Édesapja családját és gazdasági helyzetüket visszaemlékezésében részletesen bemutatja, így megtudhatjuk testvéreinek, örökségének sorsát, illetve azt is hogyan került Gyomára cselédnek. Édesanyjáról azonban igen szűkszavúan nyilatkozik, inkább nagyapjáról őrzött emlékeit taglalja, a család anyai ágához kapcsolódóan. Emlékiratában jellemzően a férfi rokonokról ír, későbbiekben feleségéről sem nyilatkozik bőven.

„Nagyapám pedig a nagybátyánál Csapó Mihálynál volt örökös. Annak sorsa szintén azonos volt a cselédsorssal. A tanya szomszédos volt a Kruchió tanyával. Anyám sokat volt a tanyán, és így kerültek össze apámmal.”

Édesapja miután megnősült földet bérelt és fuvarozással kereszte kenyerét, majd megsérült mikor a „Körös gát tetejéről rakott kocsival leborult”¹⁴. Ezután disznó hizlaláshoz fogtak. Kezdetben nagyapjával közösen, mivel nem volt elég pénzük, hogy megfelelő állományt vásároljanak. Miután a környéken felütötte fejét egy betegség, melyben a disznók elhullottak, nagyapja kivált a társulásból. Ezután vette meg édesapja a Rákóczi út 14 szám¹⁵ alatti házat, ami nagyszülei háza mellett volt, ahova dédszülei halála után költöztek.

„Tekintettel, hogy az öregek halála után ezen ház az egyház tulajdonába ment át iskola céljára. Már ezt megelőzően Nagyapám megvette a vele szemközti levő Rákóczi út 16. számú házat és oda költözött át.

Apám pedig a mellette levő 14. számú házat vette meg, a mely még ma is tulajdonunk. Így a két család egymás mellett lakott.”

¹⁴ Idézet Papp Zsigmond emlékiratából.

¹⁵ Ez az ingatlan ad ma helyet a 2013-ban megalapított Papp Zsigmond Emlékháznak.

Papp Zsigmond elemi iskolájának öt osztályát Gyomán végezte, a hatodik elemi azonban Temesszentandrásan végezte, hiszen akkor már itt élt, mint cseregyerek¹⁶. Ezen egy év alatt megtanult németül beszélni, írni és olvasni is.

„Ebéd után apám felém fordulva mondja »na fiam eredj el kereszt-apádék – és még néhány nevet említ – bucsuzzáj el, mert reggel megyünk a Bánátba Temes Szent Andrásra, ott fogsz tovább iskolába járni és német szót tanulni mint »csere gyerek«. Ezt a szót akkor hallottam először életemben.”

Temesszentandrás után Zsombolyára küldik a további polgári osztályok elvégzésére. Itt két évig tanulja és gyakorolja a német nyelvet, hiszen Zsombolya szintén német település volt. Az itt töltött időről is részletesen megemlékezik emlékiratában, ahol paraszti szemléletmódja tükröződik leírásaiban.

„Ott sok volt a látnivaló, remek istállók gyönyörűlovakkal. Szerszámos kamarák, disz kocikkal szerszámokkal, nyergekkel, melyek az 1000 éves emlékek kiállításán szerepeltek. Nagyszámu kutyatenyészet, kopók, vizslák és agarak. Mind diáknak való csemege. [...] A kastély mellett volt egy tehenészet 200 drb tehénnel mely szám állandó volt. Itt láttam életemben először a legszebb teheneket. Tengeritörő illetve csépelőgépet is láttam, és azóta sem láttam sehol sem.”

A negyedik polgári iskolát Gyomán végezte el, mint magántanuló, majd Gyulán vizsgázott. Szeretett volna tovább tanulni, de effajta terveit sem édesapja, sem édesanyja nem támogatták. Őt a gazdaságba szánták, azonban öccsét tovább taníttatták így az elemi iskolái után gimnáziumba, majd egyetemre ment és mérnök lett.

¹⁶ A dél-bihari térségben is jellemző volt a legények szolgálatba küldése a szomszédos nép nyelvének és gazdasági ismereteinek elsajátítása végett. Ez a szokás egészen az első világháborúig élt a gyakorlatban. Az osztrák-magyar nyelvhatáron a XVI. századig nyúlnak vissza a szokás gyökerei. Paládi-Kovács 1988: 147–148. A témával kapcsolatban lásd még: Marinka 2016: 76.

„Bár Én is nagyon szerettem volna tovább tanulni, de nem lehetett. Előbb minden áron a tengerészeti akadémiába szerettem volna menni, de Anyám batározottan ellenezte. Majd a Technikum Mittveida-ba Németországba akartam menni. Később festő akartam lenni.”

Továbbtanulási tervei kudarca és az elemi iskolák befejezte után apja tervei szerint beállt a gazdaságba. Ekkor disznóhizlálással és kereskedéssel foglalkozott. Ebben segített neki Papp Zsigmond. Miután építettek egy nagyobb hizlaldát, vettek egy mészár- és hentesüzletet, amiben hét évig ő volt az ellenőr. A hizlaldában a reggeli és esti etetések feladata rá hárult. Itt egészen katonai koráig tevékenykedett. Már gyermekkorában is segédkezett a nagyapjának a disznókkal, nyaranta nála kanászkodott, így lett a *„sorsa a disznóhoz kötve egész életében”* – ahogy emlékiratában fogalmaz. De a hentesüzlet feladatainak ellátása közben sem feledkezett meg tanulási vágyáról, szabadidejében fejlesztette magát.

„Fiatal éveimet míg katonai nem lettem a mészáros és hentes üzletnél volt egy külön szobám és ott laktam. Ez volt a boszorkánykonyha. Mivel tovább nem tanultam, annál többet olvastam, mindenről, de leginkább tudományos és művészeti szakkönyveket.”

1909 szeptemberében jelentkezett *„festészeti mesteriskolába”*¹⁷. Mivel semmilyen oktatásban nem részesült, a felvételin látott életében először szénrajzot és ekkor rajzolt először aktot. A felvételi je ennek fényében természetesen sikertelen volt.

Ez év október elsején vonult be katonának Kiskundorozsmára a méneskarhoz. *Dorozsmán*¹⁸ és Pécskán felváltva sorkatonai szolgálatot teljesít 1912-ig. 1911-ben katonai ideje alatt elhunyt édesapja, mely esemény a vállalkozások gondját az ő vállára helyezi. Vállalkozásukat nagy kölcsönök terhelték, a csőd szélére kerültek,

¹⁷ Papp Zsigmond emlékiratából vett idézet.

¹⁸ Emlékiratában csak *„Dorozsma”*-ként hivatkozik Kiskundorozsmára.

de Papp Zsigmond ingatlanjaik eladásával megmentette a tragikusnak vélt helyzetet.

1914-ben kitört az első világháború. A fronton folyamatosan dokumentált: fényképeket készített, leveleket írt. Ekkor már ismerte későbbi feleségét, Kincses Ilonát, akit hazatérte után 1917. szeptember 2-án vett feleségül. Emlékiratában ekkor említette meg feleségét egyetlen egy alkalommal, mikor házasságának tényét írta le.

A háború után tevékenyen részt vett a város politikai és gazdasági életében, de mindezek mellett nem szűnt meg művészeknek lenni.

„A 1920 év körül a tejszövetkezet elnöke lettem és felépítettük a tiszántul legnagyobb, legmodernebb tejfeldolgozó üzemét.”

A tejszövetkezet mellett törekvéseinek egyik iránya a kis- és középüzemek megsegítése volt, másik irányban társaival tett kezdeményező lépéseket az országos akciók helyi felkarolására. Így lett az egyik alapítója a *Hangya* szövetkezetnek, amelyet a nehéz szervezés lezárásaként a Gyomai Hitelszövetkezet segített megvásárolni. Papp Zsigmond az igazgatóság elnöke, társigazgatóival karöltve – anyagi támogatásukkal – üzletházakat létesítettek, előbb fűszer, majd textil üzleteket is.

„1922. év körül megalapítottam az állatbiztosító szövetkezetet. Melynek alapítástól végig elnöke voltam.”

Néhány társával megalakította a *Hombár* gabona-értékesítési szövetkezetet, melynek sorsát a 48-as Kaszinóban döntöttek el és 1939-ben jegyezték be.¹⁹ A szervezet önálló volt, de egyben a Futura²⁰ bizományosa is. A *Hombár* bonyolította le a legnagyobb

¹⁹ K. M. 2004: 20.

²⁰ Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt. és intézménye, vállalata 1919–1949-ig. Sárközi 1983: 175.

forgalmat a környéken, Papp Zsigmond javaslatára és személyes közbenjárása miatt személy és teherszállítóhajók jártak Békésig. Az olcsó vízi útnak köszönhetően a gyomaiak magasabb árat kaptak gabonájukért az országos átlagnál.²¹

Kísérleteztett téli csirkeneveléssel szobában, ketrecren. A próbálkozások jó eredménnyel zárultak, azonban az ország két legnagyobb baromfi exportőre igyekezett minden áron szabotálni a hazai értékesítést. A kísérlet célja a baromfinevelés összekötése a prémnyúltenyésztéssel, ami a biztató eredmények ellenére nem valósult meg. A kísérleti telepről elismeréssel nyilatkoztak, de senki nem próbálkozott meg a megvalósításba való befektetéssel. Életének későbbi szakaszában is foglalkoztatta a kérdés, de öreg-ségére hivatkozva nem vágott bele még egyszer.

Elszántan harcolt a gyomai szikes talaj javításának érdekében. Már életében megjelent találmányával büszkélkedhetett: a talaj-terítő kocsival. Ezek mellett számtalan vívmányának tervét vetette papírra, emlékiratában is külön fejezeteket szentel ezeknek a szerkezeteknek a leírására. Emiatt Papp Zsigmond, mint feltaláló is él a gyomai köztudatban.

„Földem közvetlen a vasuti állomás mellett fekszik, a kísérletszempontjából a legjobb helyen.

A gépiüzemijavítás volt a legolcsóbb a leggyorsabb.

Amíg a gépiüzemű javítás nálam folyt sok alkalom volt, a talajjavítást tanulmányozni. Több jeles szakember fordult ott meg, ez alkalommal. Az ott dolgozott gépeket, kocsikat is tanulmányoztam. Több új gondolataim támadtak, melyeknek egy részét már nyilvánosságra is hoztam. Majdnem az egész munkát új elgondolássalkönynyebben és olcsóbban lehetne elvégezni.

Egyelőre a terítő kocsit hoztam nyilvánosságra.”

A gazdasági élet mellett aktívan részt vett a politikában is. A Független Kisgazda Párt tagja volt, ahol felajánlották neki a kép-

²¹ Bencsik–Cs. Szabó é. n.: 8.

viselőseget, ő azonban elutasította. Így került személyes ismeretségbe Nagyatádi Szabó Istvánnal²², amire büszkén emlékezett vissza emlékiratában.

„Nagyatádi Szabó Istvánnal személyes ismeretségbe kerültem. Szerette volna, ha képviselői mandátumot váltaltam volna, de én nem éreztem magam erre megfelelőnek. A képviselőseget én még akkor régi mértékkel mértem szerintem több és magasabb képzettség kell oda.”

Családjában a presbitériumban való tevékeny részvétel apáról fiúra szállt. A gyomai református templom javítási munkálataiban részt vett 1937-től. Tervét a presbitérium elé terjesztette, melynek első lépcsőjeként a templomot műemlékké nyilvánították. A felújítások mellett az új orgona tervezése és beépítése is az ő munkáját tükrözi. Élete egyik legfontosabb munkájának tekintette ezt a vállalkozást, amit az is bizonyít, hogy emlékiratában egy teljes fejezetet szentelt a templom felújítási munkálatainak körülményeinek részletes bemutatására.

A felszabadulás után Papp Zsigmond egyike volt azoknak, akik a népfőiskolát kezdeményezték Gyomán. Az első évfolyam 1945-ben indult, ahol Papp Zsigmond is tartott előadásokat „*A termőföld képződése- szikjarútás*”; „*Milyen legyen a jó szövetkezet?*”; „*Mi a művészet?*”; „*Szobrászat, mint mesterség*” és „*Művészet, amely minden nyelven beszél!*” címen.²³

Életének késői szakaszáról keveset tudunk. Emlékirata a *Hom-bár* szövetkezet 1943-as eladása után nem folytatódik. Az 1950-es években elvették lakása tulajdoni jogát, mely csak az 1989-es rendszerváltás után került vissza a család tulajdonába. A Rákóczi utca 14-es számú lakásba két családot költöztettek, melyek közül az

²² Magyar politikus, földművelődésügyi miniszter. 1922. jún. 16-tól 1924. okt. 14-ig, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14316.htm> (Letöltés ideje: 2018. 03. 13.)

²³ Bencsik–Cs. Szabó é. n.: 10.

egyik a párttitkár és családja volt. Papp Zsigmond feleségével, lányával²⁴ és vejével, a korábban az apja által megvett, addig műhelyként használt Rákóczi út 16. szám alatti lakásba költözött.²⁵

Élete folyamán rendszeresen betegeskedett, nagyfokú vérszegénységben és tüdőproblémáktól is szenvedett. Utolsó éveiben már súlyosan beteg volt. 1956-ban agyvérzést kapott, ami után már sosem tudott teljesen felépülni. Végül, hosszas betegeskedés után 1961. december 2-án elhunyt.

A SORKATONAÉVEK

Papp Zsigmond hagyatékában az emlékiratain túl megtalálható katonai igazolvány lapja, katonakori fényképei és egy, ebből az időből származó levél, melyet nagyszüleinek írt. Katonai igazolványából kiderül, hogy 1909-től 36 hónapnyi sorkatonaságra kötelezik, amely 1912. október 1-jén telik le. Polgári foglalkozásaként földművest jelöltek meg, míg szakképzettségének a műkö szobrászt. Ebből az iratból derül ki számunkra, hogy a Magyar Királyi Hadsereg 53. honvédkiegészítő parancsnoksághoz kellett bevonulnia a sorkatonaságot követően, illetve az, hogy a tényleges katonai szolgálatból 1918. novemberében szerel le.

Emlékiratában az egyik leghosszabb terjedelmet szenteli a katonaságban szerzett élményeinek. Ami nem egyedi eset, hiszen a férfiak által írt emlékiratokban mindig nagy hangsúlyt kap a katonaságban szerzett élmények bemutatása.²⁶ A visszaemlékezésből kiderül, hogy bár kétségekkel telve vonult be katonának, illetve sokszor szabadulni akart, a későbbiekben ez az időszak pozitív élményként élt benne.

²⁴ Két gyermeke volt, fia Zsigmond 1933-ban fiatalon elhunyt.

²⁵ Munkácsy László elmondása alapján.

²⁶ Gyenis 1965: 165.

1909. október 1-én kellett bevonulnia. Emlékiratából arra lehet következtetni, hogy nem lelkesedett érte és többféle módon próbált kibújni a feladat alól.

„Mikor már láttam, hogy minden basztalan katonának kell menni. Kérvényt adtam a hadkiegészítő parancsnoksághoz, hogy oszganak be a Tiroli vadászokhoz.”

A kérvény nem lett meghallgatásra, hiszen a méneskarhoz osztották be Kiskundorozsmára, ahol „csődörös katona”²⁷ lett. Gyomáról egy Roosz György nevű fiúval vonult be, majd Szentesen csatlakozott hozzájuk Nagy János. A kaszárnjáról is igen pontos leírást kapunk az emlékiratból.

„Naplement után 9 óra előtt érkezünk a kaszárnnyához. Mária Terézia korbeli alacsony vájogból épült ronda sárga épület volt valamikor a vasas németek voltak benne. Az épület közepén volt a szárazbejáró. Bementünk ahol nagy érdeklődéssel fogadtak bennünket. »Na csak hogy már megjöttetek, az apátok ilyenit, olyanját, épen 3 éve várunk beneteket.« E a fogadtatás nagyon katonaiszű volt. Mi voltunk az első bevonulók.”

A fogadtatás „katonaiszűségé” lefesti számunkra, hogy mit vártak a katonaelettől. A katonaságot korábban megjáró emberek elmesélései alapján következtethettek arra, hogy mire számíthatnak, mi számít katonásnak. Ezen elmesélések alapján a lakosság képzeletében kialakult egy kép a katonaságról.

Az első szakaszba beosztott Papp Zsigmond elkeseredetten látta sorsát. A kaszárnnyában töltött estéjének benyomása örök nyomot hagyott benne. Az emlékiratban a trombita hangja kergeti el az „ábrándok hazájából érkező” ifjú reményeit. Ezzel a költői kép-

²⁷ Ménieskari katona elnevezése a köznyelvben, Papp Zsigmond is így emlegeti magát.

pel festi le elkeseredettségét. Frissen vonult katonaként át kellett esniük feljebbvalóik ugratásain:

„Másnap felöltöztettek benünket, a mi rongy és piszok volt a rakétárba azt mind reánk adták. Szándékosan kistermetűnek nagyot, nagynak pedig kicsit. Még a tisztek is mulattak rajtunk.”

A kezdeti nehézségek után azonban megtalálta a katonaságban az örömet. *„Megkezdődött a gyöngyével”* – ahogy visszaemlékezésében írja.

Nappal lovas- és gyalogos gyakorlat volt, illetve fegyveres, éjjel pedig tóórségi szolgálat minden második és harmadik nap. Ez alól Papp Zsigmond hamar felmentést kapott, mert az irodába került, mint írnok. A kiképzés idejéig kellett a szakaszba járni, azután teljes irodai munkakört kapott. De a lovagló gyakorlatot ezután sem hagyhatta el. Így tanult meg lovagolni, melynek kihívásait egy rövid kis anekdotában örökíti meg visszaemlékezésében:

„Az egyik továbbsszolgáló altiszt ellenszenvét többször érezte velem. Rosszindulatu lovakat adott alám. Volt egy »Dante« nevű angol telivér makacs természetű, sokáig volt a lovam. Ritka nap volt, hogy le nem dobott. Lovagló területünk a falu szélén volt. A nótában is emlegetett szélmalom volt mellette.

1. ábra: Papp Zsigmond 1910 márciusában katonaként.

Kivonuláskor mindig a szelet figyeltem, mert ha fujt akkor járt a malom, biztos voltam, hogy repülni fogok.

A malom iránt elkezdett velem bókfolni és még le nem estem nem tágított. Többek között egy alkalommal kint Becseyfőbadnagy is. Minden áron a nyeregbe akartam maradni, de elragadott, kitért a sorbul, »Na mi lesz veled festő? Szarok a pemzldre!« – ordította felém. Az esés nem maradt el. Mikor bevonultunk, az irodában is szóba került a dolog, mert meg fájdukt a karom a kapitánynak is tudomására jutott és ki cseréltette a lovamat. Anyit azonban elértem, hogy jól megtanultam lovagolni. –”

A lovakkal való kapcsolatáról többször ír, mindig büszkén hangsúlyozva, hogy milyen jól kitanulta a mesterséget a katonaságnál. Tehetségét a kapitány felesége is jutalmazta süteménnyel vagy tortaszelettel, miután megmentette az egyik lovat a szegedi vásárra menet közben történt baleset után.

Mivel Szegedre jártak vásárolni, így jutott tudomására az első repülő nap, melyet ott tartottak 1910 tavaszán. Papp Zsigmondot érdekelték a technika csodái, életében ő is több találmánnyal büszkélkedett, ezért nem csoda, ha nagy hatással volt rá ez a nap. Többen szabadságot kértek a katonaságtól, hogy megnézhessék. Így emlékszik rá vissza:

„Erre a napra visszaemlékszem egész életemben. Ez volt az első eset, mikor embert repülni láttam. A nagy katonai gyakorlótéren volt a bemutató.

Hosszabb készülődés után a repülőmottor elkezdett beregni, de a gép állt egyhelyben. Egyszer elkezdett gördülni, erre egy katona elkialsítja magát »–nem repül ez csak szalad«, ekkor kiáltja a másik»oda néz a kereke már nem éri a földet.«

Igen az egész gép felemelkedetk 100 méter magasságba és pár kilométert elrepült és ott leerkedet és nagyott billent és összetört. – Az egész bemutató 5-6 percig tartott, de amit akkor éreztem nem felejttem el soha! –

Azóta életemben már rengetek repülőgépet láttam felszállni, de azt az érzést nem érzem soha, a mit az első alkalomkor. –”

1910 végén a békéscsabai méntelepre helyezték át, ahol Gyoma közelsége²⁸ lévén egyszerű kimaradással is haza tudott menni. Besztása irodái maradt, mint Kiskundorozsmán, aminek révén sokat volt a méncsikó vásáron és tájfajta állomáson párosítani. A jegyzőkönyveket és törzslapokat ő vezette. Erre az időszakra nagyon hálásan emlékszik vissza a kezdeti ellenszenv ellenére is.

„Szolgálatom itt is kényelmes volt.

Eleinte bosszantott, hogy a méneskarhoz kerültem. Mint gazdálkodó jobb helyre nem is kerülhettem volna. A lótenyésztés terén sokat tanultam. Valóságos lószakértő lettem. [...] Módomban volt tanulni, szemem fülem nyitva is volt mindig. –”

1911. szeptember 11-én váratlanul meghalt édesapja. A gazdaság vezető nélkül maradt. Nagyapja ugyan még életben volt, de már idős ember lévén nem tudott mindenben segíteni és mindeközben még a falu bírása is volt. A fiatal Papp Zsigmondnak kellett átvennie édesapja szerepét, így a katonaságtól minél előbb szabadulni szeretett volna. Emlékiratában ennek hangot is ad, az eddig lelkes katonatörténeteket felváltja a gazdaság körüli teendők iránti aggodalom.

„A katonaságból minden áron szabadulni akartam, de mivel ott is használatos voltam nem sikerült. Mint beteg a kórházon keresztül sikerült több ízben hosszabb rövidebb szabadságot kieszközölni.

A disznók eladása volt a legsürgősebb, mivel már régi hízásúak voltak.”

A katonaidő letelte után minden erejét a gazdaságban beállt „bajok rendezésére fordította”. A hosszabb-rövidebb szabadságok alatt is igyekezett mindent elintézni, de a katonaság egyre nagyobb terhet rótt rá.

²⁸ A két település mindössze 37 km távolságra fekszik egymástól.

Hedves életem

Négy, már egyszer magunknak is irhatók katonas sorsom felől, 1. je sta ben vagyok ar irodalaba mint írni, von kívül a legenyeg életme. resét is én vezetem, mündhatam, hogy egész uni mündk kék a elotti-her képet, ahr még hánom levat puoultam ifjeli kórseget tartottam, de most már meg mint minden, ha levagolni megyek is a lovamat teljesen redbe harrak is csak felülök. Eni mündennek a javat esem angit a menygi kell, egészen teljesen jó van, mi több még kedek hírn is egy kicsit. Ol csomagban a perant meg hoptam, kónsón. Laczi is írt a napok-

meg akar látogatni, kíváncsi hogy milyen buszár let az ő bátyából. Ha' otthon, hogy vannak, ahr ott van-e még vagy már forher is ment? a képek nem látom-e valami baja a munda itt vagyok? Ugy lehet hogy tavas felé itt is fogok festeni a kaptatny is a fókaforgatny ut avarhejait, meg egy pár lelves ment, ha er is seherül ahr nincs mit sajnálni, hogy hatna keltam. Holanleg most van kisthatk kintem esikutan minnregjüket, Kati Kany basit is,

onaddok sevelő anahojuk
Kisze

Doroms 1909. dec. 10. 10. 11.

2–3. ábra: Papp Zsigmond nagyszüleinek küldött levele a sorkatonaságból.

Nagyszüleinek írt levele még a korai időszakból származik, 1909. december 10-i datálással. A levélben a katonaságnál betöltött szerepeiről ír. Reflektál benne az általuk küldött csomagra, illetve érdeklődik az otthoniak felől is, ezek a levelek pontos formai követelményei.²⁹ Kiderül belőle, hogy feljebbvalóit és a méneskar lovait festi szabadidejében, aminek nagyon örül, hiszen 1909. szeptemberében jelentkezett festőiskolába, de elutasították és a katonasághoz való bevonulás után nem volt esélye gyakorolni. A levélben olvashatjuk, hogy „Laczi is írt a napok- meg akar látogatni, kíváncsi hogy milyen buszár let az ő bátyából.” Ez a rész nem csak azt mutatja nekünk, hogy napi kapcsolatban voltak a családtagok

²⁹ A levelezés szabályrendszeréről bővebben lásd. „Az első világháború emlékezete Papp Zsigmond levelezéseiben” című fejezetben.

levelezés útján, hanem hogy Papp Zsigmond jó helyzete a katonaságnál elterjedt a községben és egy idealizált húszárkép él róla az emberekben.

PAPP ZSIGMOND EMLÉKIRATÁRÓL ÁLTALÁNOSSÁGBAN

Papp Zsigmond gyomai parasztgazda is azok körébe tartozik, akik életüket egy későbbi pontról visszaemlékezve vetik papírra. Emlékiratának megírását 1954. július 10-én kezdi meg. A naplók és emlékiratok megnyitásában erőteljesen érvényesül a futurizmus időszemlélete, miszerint a visszaemlékezést az egyén életének egy fordulópontján kezdi el.³⁰ Papp Zsigmond 1956-ban súlyos agyvérzést kapott,³¹ de életrajzából kiderül az is, hogy egész életében rossz egészségügyi állapotával harcolt. Elképzelhető, hogy az agyvérzését megelőző években betegségei már súlyosbodtak, ezért kezdett bele az emlékeinek papírra vetésébe. Lejegyzéseit egy egyszerű keményfedeles, ragasztókötéssel ellátott vonalas füzetbe írja le. Hagyatékában ezen felül számos megrendeléseire vonatkozó, illetve gazdasági feljegyzéseket is találunk, amiből megállapítható, hogy pontos precíz ember volt, szerette számontartani tevékenységeit. A füzet nyitó fedelének belső oldalán szintén találkozhatunk 2 feljegyzéssel, mely megrendeléseire vonatkozik:

*„1876. XIV. t. v. 118és 119 §
sir vagy sirboltok nyitása.
Temető gondnokság értesítve 1937 jul 2án
Papp”*

³⁰ Keszeg 2008: 285.

³¹ Bencsik–Csósz é. n.: 13.

Ebből az időből forgalmi adókönyvből kiderül, hogy 1937 és 1943 között 58 sírkő és sírkeret elkészítésére kapott megbízást.³² A feljegyzések valószínűleg ezekre a megrendelésekre vonatkozhatnak.

Az első oldalon található bejegyzés adja a magyarázatot arra, miért kezdte el Papp Zsigmond papírra vetni emlékeit. A fél oldalas szöveg teljes terjedelmében a következő:

„Az idő balad, az élet véges! Ugy gondoltam, hogy mind azokat az elgondolásaimat, találmányokat, melyek eddig évtizedek óta a fejemet terbelték papírra vettem, bár kivonatosan. –

Mindenik az emberiség széles rétegeinek a könnyebb megélhetéséért való küzdelem, a célja.

Emberirto nincs egyse. Nem véletlen, hogy mind a mezőgazdaság, a termelés terén mozog. Ide vezet minden út, ebben születtem, s halok meg

Gyoma 1954. július hó 10.-én

Papp Zsigmond”

Papp Zsigmond maga is leírja, hogy a naplóírással mintegy felmenti magát az emlékek tárolása alól azáltal, hogy papírra veti azokat a gondolatokat, „*melyek évtizedek óta fejét terbelték*”. A füzet következő nyolc oldalán felvezeti találmányait: elképzeléseiket velük kapcsolatban, kivitelezéseinek menetét, részletes leírásokat. Ezen feljegyzések után kezdődik élettörténetének leírása. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a füzetbe elsősorban a találmányait és a velük összefüggésbe hozható elképzeléseit akarta leírni, nem pedig saját élettörténetének megírása volt elsődleges célja.

Az írás elkezdése egy belső, lelki kényszer nyomására indul, a fennmaradás a célja, bár konkrétan nincs megnevezve kinek szánja. Az élet végességének felismerése azonban arra utal, hogy önmagából akar hagyni valamit a leszármazottjai számára, így joggal feltételezhető, hogy az írást későbbi elolvasásra szánta. Az utolsó

³² Bencsik–Csősz é. n.: 10.

sorok filozofikus eszmefuttatásában az emberiséget veti össze a mezőgazdasággal: „*letagadhatatlanul magán viseli az őt felnevelő kultúrának kibocsátó osztály és »kis közössége« világképének sajátos, lokális színei.*”³³ Az emlékirat későbbi bejegyzéseiből is kitűnik, hogy Papp Zsigmond egész életében megmaradt parasztgazdának.³⁴

A nyolc találmány felsorolása után következik élettörténetének leírása, melynek az „*Életrajzom. Emlék irataim!*” címet adta. Az élettörténet egyes szám első személyben íródott. Formátuma nem a napló felépítéséhez igazodik, nem napról-napra követi írója cselekedeteit, hanem egy későbbi időpontból visszatekintő, koncepciózusan elrendezett önéletírás és emlékirat. Valószínűleg ehhez nem használt fel az író évenként vezetett naplószerű feljegyzéseket, hiszen a benne lévő történeteknek nincsenek pontosan számszerűsített adatai.³⁵ A hosszú prózai szöveg nem regényes formában, inkább tényyszerűen tárja elénk életének számára fontos állomásait. A magánéleti főcselekménybe anekdotikus, novellikus elemeket tűzdel, ún. epizódokat.³⁶ Ezek az epizódok jellemzően az egyéni emlékezősmód termékei, sokszor jelentéktelennek tűnő események részletes leírása. Papp Zsigmond ezeket az epizódokat párbeszédes formában írja le.

Az élettörténetét egészen születésétől kezdi és 1943-ig írja, saját szövegkezetének, a *Hombár* bukásáig. A főbb vonulatok a gyermekkor, a diákévek, az iskolai évek utáni foglalatosságai, a katonaevek, majd a háború időszaka és az azutáni életének alakulása. Papp Zsigmond esetében is azt láthatjuk, hogy gyermekkoránál, illetve fiatal éveinél hosszasan elidőzik. Ezután nyomtatékosan a sorkatonaságnál töltött éveiről és a háborúról olvas-

³³ Küllös 1982: 171.

³⁴ A jellemzését Bencsik-Csősz féle kéziratban is olvashatjuk.

³⁵ Vö.: Gyenis 1965: 163.

³⁶ Gyenis 1965: 164.

hatunk: e két hangsúlyos részlet az emlékirat 53 oldalából 39-et tesz ki, tehát több mint 70%-a.

Elsőként születésével és akkori házuk bemutatásával kezd. Meghatározó élményként írja le kisgyermekkorából dédnagyapja temetését és dédnagymamája halálát. A róluk szóló történeteket epizódokra bontva írja le, melyek elmesélik magát a temetést, illetve „*idesnéni*”³⁷ halálának részletes körülményeit, valamint beszámol az „*idesnéni*” kezén lévő folt keletkezéséről is.

Ezen időszaknak „főszereplői” a család férfitagjai. Több oldalon jellemzi nagyapja alakját, aki fontos szerepet játszott életében. Két epizódikus részlet is hozzákapcsolható, melyben Laci öccsével vitatkozik, valamint amiben nagyapja erejéről emlékezik meg. Apjáról és öccséről is több kitérő jelenet olvasható. Feltűnő azonban, hogy életében szereplő nőkről keveset ír. Míg nagymamáját és dédmamáját megemlíti ugyan, édesanyjáról egy szót sem szól. Ennek oka lehet, hogy gyermekkorát főként a nagyszülői házban töltötte.

Iskolai éveiről ugyancsak hosszan ír, visszaemlékszik cserediák-ként eltöltött éveire, ahol nagymamája látogatását részletezi. A gazdasághoz és állattartáshoz fűződő szoros viszonya könnyen kiolvasható soraiból.

A következő nagyobb részt a katonaevei és a háborús évek teszik ki. Az ezek utáni eseményeket is papírra veti, azonban sokkal nagyobb léptékekben, mint a gyermekkorára vonatkozó részteket. Ennek oka, hogy a régebbi történeteknek az idő folyamán többször elmesélhette – az epizódok strukturáltságán ez vehető észre – volt ideje a történeteknek kikristályosodni, megformálódni.³⁸

A füzetben az életrajzi egység után még három rövidebb történetet oszt meg Papp Zsigmond. Ezek a történetek az epizódokhoz hasonlóak, hosszabb formában. Novellikus írások, melyeket

³⁷ Így szólította dédmamáját.

³⁸ Küllös 1982: 170.

címmel is ellátott: „*Talaj javítás!*”, ahol a talajjavítási munkálatainak részleteire tér ki, melyeket élete során végzett; „*Esztergom. Süttői utazás*”, ahol lányával mészkővásárlásra indul; „*A gyomai református templom javítása*” és annak részletei.³⁹ A három történet életének fontos részeiről mesél nekünk: a talajjavítás és a mezőgazdaság megreformálása életcélja volt, illetve a másik fontos hivatása az életben a művészet. Mivel ezek külön fejezetet kaptak visszaemlékezésében azt feltételezhetjük, hogy ezek az események kiemelt szerepet játszhattak életében.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ EMLÉKEZETE PAPP ZSIGMOND EMLÉKIRATÁBAN

Az emlékiratban⁴⁰ az első világháborús visszaemlékezés folytonosan olvasható. De külön bekezdés hívja fel a figyelmet, hogy egy új „fejezethez” érkeztünk, jelezvén, hogy kiemelt szerepet játszik az írásban és az életben is. A bekezdés előtt olvashatunk egy elkeseredett kérdést, mely Papp Zsigmondnak a háborúhoz fűződő viszonyát vetíti előre:

„Helyzetünk fokozatosan javult, igaz hogy sok küzdelemmel, sok 70 éves ember nem ment annyi bajon keresztül, mint én fiatalon abban az időben. Pedig még hátra volt az igazi megpróbáltatások ideje. De ki sejtette azt még akkor?

*Elérkezett 1914. június
Kitört az első világháború!”*

³⁹ A rövid történetek az emlékiratban ebben a sorrendben találhatók. Terjedelmük 8, 4 és 8 oldal.

⁴⁰ Az írott forrásokhoz nem tartoznak szóbeli visszaemlékezések, hiszen az érintett személy már elhunyt, így tanulmányomban csak az írásos forrásokra támaszkodom. Ilyen elemzést olvashatunk Mohay Tamás 1994-ben megjelent tanulmányában. Lásd Mohay 1994.

A körülményekről is részletesen beszámol, 36 év elteltével is napra pontosan visszaemlékszik a hír érkezésére. A paraszti látásmód tükröződik ebben a beszámolóban: az évet a mezőgazdasági munkához szokott attitűd határozza meg. Az időpontot a csépléshez köti és a hátra maradt gazdaság eszközeit sorolja fel.

„A cséplőgép éppen hozzám jött. Szombat volt. Hétfőnkezdődött a cséplés, de már nálam nélkül. Béresemmel és 4 együtt lóval vonultunk be. Anyám egy kanászgyerek és 2 ló maradt a gazdaságban.”

Az általános hangulatot a szakirodalmak festik elénk: kezdetben lelkes ifjúság vonul be a háború hívó szavára. Ezt alátámasztja ugyan az emlékiratban azzal, hogy megérkezésükkor annyian voltak, hogy elosztani sem tudták a bakákat. A Bega parton a szabad ég alatt aludtak és még a közeli falvak is megteltek az odaáramló tömegtől. A szakirodalmi leírásnak azonban ellentmondani látszik bevonuláskor a község, Papp Zsigmond által lefestett reakciója.

„Olyan sirást még nem láttam soha, mintha mindenki érezte volna, hogy milyen hosszú nehéz idők következnek.”

Néhány nap múlva az élelmezési csoporthoz osztották be szolgálatvezetőnek. Ezután elindultak az orosz harctérre Galícián keresztül. Alakulatának feladata az volt, hogy az élelmet eljuttassa a megfelelő katonai csoportokhoz, visszafelé a sebesülteket kellett a front vonal mögé szállítaniuk. Krehoviczán csatlakoztak hozzájuk civilek, lovakkal és kocsikkal együtt. Velük két tolmács is érkezett, azonban magyarul ők sem tudtak, így németül tudtak kommunikálni egymással.

Kezdeti nehézségekről számol be, gyakorlatlanságukról és a vezetés tehetetlenségéről. A környezetét jól megfigyelve, szinte meseszerűen írja le több napos menetelésüket az orosz front felé.

„Több napon át meneltünk, rövid pihenőket tartva. A fiúk sokat danoltak. Egyik éjjel egy nagy erdön mentünk keresztül, megálltunk etetni. Én a csapat hátulján lovagoltam. Csend volt csak a lovak zörögtek. Gyönyörű szép csendes nyári éj volt.”

A dalolásnak és a jókedvnek a távolban hallatszódó ágyúdörgés vetett véget. A frontot elérve beszámol a látottakról. Beszámolója kissé tárgyilagosan, de a pontos leírás mutatja, hogy a látvány nagyon megrázta őt és társait is.

„Mire megvirradt elértük azt a vonalat, ahol már ütközet is volt. A falvak felégetve. A lakosság el volt menekült, csak néhány idősebb embert lebetett csak látni. Itt, ott még temetetlen hulla is volt. Nem mesze még álltunk az élelmet leadtuk a rajnonalbeli tréneknek. Ott volt egy kisebb segély hely a hol már sebesültek is voltak.”

Az emlékiratban olvashatjuk, hogy a kezdeti meglepettség és ijedtség az ágyúdörrenések és felégetett falvak látványa miatt hamar szertefoszlott, a háborús állapothoz a katonák alkalmazkodni tudtak.

„Később már sok mindent láttunk, de meg szoktuk. A legnagyobb ágyuzáskor is, ha mód volt rá elmentünk, aludtunk.”

Még az sem igen lepet meg bennünket, ha menetelés közben álcázák mögül saját tüzérsegítségünket löttek át az oroszokra, ez azonban már kellemetlen volt, mert az orosz tüzérek keresték a mienket és vissza lövődöztek, ilyenkor előfordult egy két lőszer a közelünkben robbant.”

Ezután néhány nagyobb ütközetet ír le Papp Zsigmond. Rokatinnál volt az első ilyen, ahol a tisztek a menekülés közben egymással is viaskodtak, hogy hamarabb átjuthassanak a menekülést biztosító hídon. Akinek nem sikerült átjutnia, lovával úsztatott át a mély és erős sodrású vízben. A történetek után néhány

nappal⁴¹ sebesült meg Papp Zsigmond is, amiért később Temesvárra helyezték át. Az esetről részletes leírást kapunk emlékiratából. Az epizódikus történetek közül, amik a háborúról szólnak ez az egyik leghosszabb egybetartozó, összefüggő történet. Ennek oka valószínűleg a traumatikus élmény, ami évek hosszú távlatából is erőteljesen hat írójára.

„Az egyik emberem elkezdett jajgatni, lövés érte. De én semmit sem tehettem mivel etema kantárszár nem volt a kezemben, lovam elragadott a lövések irányába. Alig futott néhány métert összerogyot alattam, félíg alá kerültem a jobb lábam teljesen alatta volt. A ló mocsárban fekiúdt velem együtt. Jobb vállam és fejem egy zombékon volt. Minden áron kiakartam szabadulni alóla, de nem bírtam. Ez volt a szerencsém, mert ha felállok rostává lőnek. Körülöttem lévő nádat a golyók úgy verték, mintha jég eset volna.

A nagy zavarban egyszer meg szöglal egy trombita »tűzet szüntess!« jelzéssel. Saját csapat kiabálják minden felé, Magyarul és németül. Én is elkezdtem kiabálni segítségért, sokáig, de eredménytelenül, elájultam.

Csak arra emlékeztem, hogy süt a nap a fejem felet van valami, de nehezen tudom fel ismerni, egy zsupptető széle volt. Felakarok állni, de meg sem tudok mozdulni. Retenetesen fájtam, csupa víz voltam. Oda jöb egy katona és kérdezte hogy vagyok, retenetesen fázok feleltem, rumot adott. Kis idő múlva jutott eszembe az éjjeli kaland. Kérdeztem, hogy hol vagyok? Hajnalban a 82-es szebeniszanitészekbuztak ki a döglött ló alól és a többi sebesültekkal kerültem egy szénapajtába. Nekem más bajom nem volt csak retenetesen ki voltam merülve és fáztam. A lovamat több golyó érte ez volt a szerencsém mert fedezett.”

Az írás a többihez képest zaklatottabb, rövid tömondatok jellemzik, egészen meseszerűen ír az eseményről. A kiemelt részben olvasható, a paraszti élet hétköznapijaiból vett hasonlat még képletesebbé, elképzelhetővé teszi a történetet. A párbeszédes forma – ami az elbeszélés nagyobb epizódjaiban mindig tetten érhető – még inkább közelebb hozza a történetet az olvasójához.

⁴¹ Pontos leírás az emlékiratban sem található.

A Nagyváradi kórházba került, ahol felépülése után aggódni kezdett, hogy gyűjtőtáborba küldik és a gyalogsághoz osztják be. Ezért elindult felkeresni a volt csapatát, ami hetekkel később sikerült csak neki. Csapatársai örömmel fogadták, hiszen azt hitték az ütközetben életét vesztette.

Ezután a háborús helyzeteket írja le: az időjárás és az emberek egészsége szempontjából. Megjelentek a járványok, amin majd az 1915. februárban kapott védőoltások enyhítenek valamennyit.

„Akkorra megjötték az esők, az utak rendkívül elromlottak, térdig érő lett a sár. A helyzet nagyon megromlott. Lupkov és Mezőlabor mellett átjöttünk Magyarországra. Ennek örültünk, de nem sokáig. A csapatok rendkívül sokat szenvedtek, éheztek. Megjelent a vérhas kolera, tifusz. Rengeteg ember pusztult el miközben is. Mezőlaboron 600 népfelkelő beteken át egész nap temettek. Több mint 12.000 embert temettek el csak ott. 1915 feb. hóban védőoltásokat és valamivel jobb ellátást kaptunk, mire a halálozás gyérült.”

A korábbi részletes leírások a fronttal kapcsolatban egyre rövidebb beszámolókra korlátozódnak. Ennek okát már a fentiekben megmagyarázza maga Papp Zsigmond is: a fronton lévők hozzászoktak a háborús helyzethez, ezért a későbbiekben már más szemmel nézték a háborút. A több oldalas Rokatini csata után ilyen rövid, lényegre törő leírással találkozunk még akkor is, ha *„minden képzeletet felülmúlónak”* írja a harcokat:

„A Phemis felszabadítása körüli harcok minden képzeletet felülmúltak. Három hétig éjjel nappal, megszakítás nélküli pergőtűz borzasztó emberáldozattal. A vár mégis elesett.”

Ezután lovas altisztként futárszolgálatba lett beosztva. Az emlékiratból nem derül ki, hogy mennyi ideig tartott ez a szolgálat. Röviden szól róla, kimerítőnek találta, ahol sárgaságba esett. Debrecenbe kerül kórházba, ahonnan szabadságolják, aminek rend-

kívül örül, hiszen már nagyon vágyott haza. De szabadsága rövid idejűnek bizonyult:

*„Szabadságomról már három nap mulvatáviratilagvisszahívtak, a káderbe-
és ujramenethe osztottak. Rendkívül rossz esett mert még rengetek ember volt
aki még felé sem volt a harctérneka kádernél piszkos korupció volt.”*

A szabadság után az egyik tábori pékséghez osztották be. A pékséggel kapcsolatos fuvarok szállítása volt a feladatuk és vas-kemencék húzatása lovakkal. A beosztás pontos idejéről itt sem tudunk adatokat. Nyugalmasnak írja le a munkát, kevés menetelés-sel. Ekkor néhány hónapig menetkészen állomásoztak Temesváron. Néhány esetben szabadságra is hazament, de ennek idejéről és hosszáról nincs bővebb információnk. A nyugalmas beosztást bizonyítja, hogy az első világháború alatt készített fényképei nagy része ebből az időszakból származik. *„Hogy az idő gyorsabban teljék”*⁴² fotózott és ha ideje engedte faragott is.

A tábori konyhánál őrmesteri beosztásban Papp Zsigmond volt a legmagasabb rangban, mert tisztek nem voltak. Erről és ott lévő javairól büszkén ír:

*„Volt féderes kocsim ígás kocsim nyerges lovam mint egy parancs-
noknak.[...]*

*Mind ennek dacára nehezen vártam, hogy vége legyen a háborúnak. 1917.
augusztus végén szabadságra mentem és szept. 2-án megesküdtünk, ugyanis
1914-ben mint völegény mentem a harctérre.”*

Ezután az emlékiratban két olyan történetet olvashatunk, melyekről Papp Zsigmond úgy gondolta, hogy nem foglalkoztak velük az újságok, ezért fontosnak tartotta lejegyezni őket. Az első ilyen történet a háborús élelméhez köthető. A táborukból, ahol

⁴² Részlet Papp Zsigmond 1916. június 14-én kelt leveléből.

az élelmet őrizték folyamatos lopásokat jelentettek az osztrák katonák köréből, akik „*haza bordták*” az élelmet.

„Több élelmezési altiszt barátom volt, akik mesélték, hogy milyen nagy lopások folynak a magazínokból ahol nagyobb részt az osztrák katonaság volt nagyobb részben Becsik, és azok borták az élelmet haza. Már pedig akkor a harctéren is szűkös volt minden, 8 ember kapott egy adag kenyeret az is tengeris volt.”

Az emlékiratban itt olvashatunk elsőként arról, hogy a katonák élelmezése milyen nehéz is volt és mennyire szegényes. Ez az egész háború időszakában jellemző volt, valószínűleg Papp Zsigmondnak annyira egyértelmű volt ennek a ténye, hogy az előbbieken meg sem említette. Azonban az, hogy háborús események végére leírja, egy olyan „fejezetben”, ahol azokat a dolgokat írja le, amikkel szerinte nem foglalkoztak az újságok, az arra utal, hogy komolyan foglalkoztatta ez az ügy.

Miután elterjedt a híre, hogy magas rangú tisztek érkeznek kivizsgálni az ügyet éjszaka valaki felgyújtotta a barakkot, amiben az élelmet tárolták. Az ellenőrzési vizsgálat már csak hamut talált ott, elégett minden.

„A több száz vasutibarak égett az egész. A lovakat röktön kiküldtem a legénységgel együtt a szabadba, bár nem voltak veszélyben, mert a szél ellen-irányba fújt. Másnap egész nap tartott a tűz. Fából volt minden, retenetesbőséget árasztott oltásra még gondolni sem lehetett.

Az ellenőrzési vizsgálat megtörtént. Elégett minden. Nem maradt semmi. De megszűnt a lopás is.”

A másik történetben az orosz fegyverletétel után történetekről ír. A Galíciában alakult lengyel csapatok fellázadtak és „*átmentek az oroszokhoz*”, ahol két-három órán át csatáztak.

A háború utolsó éveit már nagyon nehezen viselte Papp Zsigmond. Egészsége ingadozott, tüdejével is bajok voltak, ezért Cser-

noviczban „privát gyógyította” magát egy „odaváló tanárral”. A betegsége miatt szabadságra ment, de ekkor már el is búcsúzott a leghétségesebből, nem állt szándékában visszatérni szabadsága után. Az alakulatot ezután az olasz frontra helyezték át, ahová Papp Zsigmond már nem követte őket.

„Szabadság helyet bementem a békéscsabai kórházba. Egy darabig ott voltam. Onnan a gyulai József szanatoriumba küldtek, ott sokat javultam. Majd Endrődre a vöröskereszt üdülőbe küldtek. Innen többhavi beteg szabadságot kaptam otthon aztán teljesen rendbe jöttem.

A forradalom már otthon, a szabadság alatt talált.”

Számításai igaznak bizonyultak, szabadsága után nem kellett újra visszatérnie a frontra. A háború utáni forradalmi hangulat aggodalommal töltötte el az akkor már civilben lévő Papp Zsigmondod. Beszédes az a költői kérdés, amit erre vonatkozóan ír le emlékiratában:

„Nem volt elég négy évig a harctéren a katonák folyton lövődöztek, de leginkább a fiatalok, akik még nem voltak a harctéren.”

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ OLVASATA PAPP ZSIGMOND LEVELEZÉSEIBEN

A Papp Zsigmond hagyatékban található, első világháború ideje alatt írt levelek nem teljesek, minden esetben hiányoznak a válasz formulák, így csak egyirányú beszélgetéseket figyelhetünk meg. Mivel a levelek meghatározott információs tömbökből épülnek fel,⁴³ melynek egyik eleme a másik féltől kapott üzenet feldolgozása vagy legalábbis az arra való reflexió, így sok esetben a levelekből az azokra kapott válasz is rekonstruálható.

⁴³ Keszeg 1996: 34.

Az emlékirat mellett a világháborúra vonatkozóan Papp Zsigmond hagyatékából 14 a frontról küldött levél maradt fent. Ebből 12 levelezőlap és kettő más formátumot követő, inkább rövid terjedelmű levélnek megfelelő kézirat. A levél műfajának belső tipologizálása megkülönböztető kritériumok alkalmazásával megállapíthatjuk, hogy esetemben nem hivatalos – tehát a családnak szánt – levelekről beszélhetünk a kommunikáció minősége szerint. Esztétikum szerint nem irodalmi, hanem népi, a levél formája szerint pedig prózai levelekről van szó.⁴⁴

A fennmaradt levelek listája a következő, a keletezés időpontja és helye szerint felsorolva:

1914. július 25. – Temesvár; 1915. július 9. – Temesvár; 1915. szeptember 4. – Temesvár; 1915. november 5. – Temesvár; 1915. november 17. – Temesvár; 1915. december 12. – Temesvár; 1916. június 9. – Temesvár; 1916. június 14. – Temesvár; 1916. augusztus 31. – ?; 1916. október 17. – ?; 1917. április 20. – Hatvan; 1917. április 21. – Szombatbely; 1918. március 20. – ?; Évszám nélkül – ?

A levelek legtöbb esetben Kincses Ilonának szólnak, aki a háború kezdetén még menyasszonya, majd a későbbiekben felesége lesz Papp Zsigmondnak. A fennmaradt 14 levélből 11-et neki szánt, kettőt az édesanyjának, egyet pedig nagyanyjának küld.

Emlékiratából egyértelműen kiderül, hogy a háború kitörésekor rögtön behívják, Temesvárra kell bevonulnia beosztásra. Levelei nagy részét – mintegy nyolc darabot – innen küldi.

A levelek kinézete konvenciókon alapul, legjellegzetesebb specifikuma a sztereotípiák, nyelvi klisék alkalmazása. Ezek bevezetik, irányítják és berekesztik a szöveget.⁴⁵ Ide tartozik a levél elején a keletezés, a megszólítás, az előző levélre történő reagálás, az író saját helyzetének meghatározása, az elkészítő formulák és

⁴⁴ Keszeg 1996: 10.

⁴⁵ Keszeg 1996: 48.

az aláírás. A levelek az esetek többségében sztereotip fordulattal kezdődnek, ezután következik a tartalom, ami lehet kívánság, egészségi állapot leírása, levél vételének jelzése és megértése. A zárása lehet üdvözlés, fogadkozás, csók küldése, jókívánság, isteni fogadkozás, válasz sürgetése stb. A valóságban ezek szabadon kapcsolódása, variálása figyelhető meg. Ezután következik a levél aláírása, néhány esetben történhet rokoni fok megjelölése is.⁴⁶

Papp Zsigmond leveleit mindig pontosan keltezte, az időpon-
ton kívül megjelölte azt is, hogy honnan írta levelét, ezzel meg-
határozva saját helyzetét. A keltezést a tartózkodási helyének
megjelölésével kezdte, ettől vesszővel elválasztva következik római
számmal a hónap, majd arab számmal a nap. Feleségét leveleiben
„Kedves Ilonkám!”-nak vagy „Kedves kis Ilonkámnak!” szólította.
Édesanyját és nagynanyját szintén a „kedves” köszönő formulával
szólította meg üzeneteiben.

A levelek helyzetjelentéssel, az előző levélre történő reflektálás-
sal vagy ezek elmaradása esetén az üzenet tárgyával kezdődtek. A
helyzetjelentés és az előző levélre írt válasz fontos eleme a leve-
lezésnek, elmaradása esetén előfordulhat az elhalasztó megrovása
a válaszelevélben.⁴⁷ A tábori levelek kliséjeként értelmezhető „*fo-
lyó hó 6-án kelt soraidat megkaptam*” szófordulatok több levelében is
felbukkannak. A mondat variációi Papp Zsigmond esetében így
fordulnak elő:

„*Mult hó 28-án kelt soraidat megkaptam...*”

„*folyó hó 1-én kelt leveledet megkaptam...*”

„*Értesítem, hogy a csomagot megkaptam...*”

Az előző levelekre történő reflektálást mutatja, hogy a levelezés
folyamatos volt.

⁴⁶ Keszeg 1996: 49–51.

⁴⁷ Keszeg 2008: 228.

A záróformulában Papp Zsigmond főként üdvözlét és csók-jait küldte családtagjainak, jó egészséget kívánt nekik. Ezek ilyen formában fordulnak elő a levelekben:

„Tisztelem s kívánok mindjártoknak jó egészséget...”

„Üdvözlök mindjártokat s kívánok jó egészséget. Mielőbbi vizsgátlást kíván...”

„Csókol s jót kíván...”

„Kívánok jó egészséget mindjártoknak számtalanszor csókol...”

„Üdv, csókol mindjártokat...”

„Ölel csókol mindjártokat...”

Az elkészítő formulák után megfigyelhető Papp Zsigmond esetében az aláírás előtt a rokoni fok megjelölése. Édesanyjának és nagyanyjának írt leveleiben így látható:

„Tisztelem kívánok jó egészséget mindjártoknak, csokolja sz. fia Zsiga”

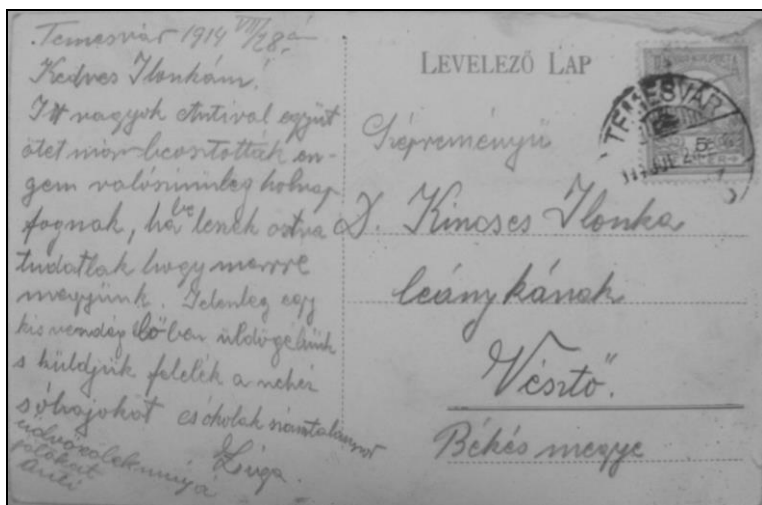
„Csókolja szerető unokája Zsiga”

Ilonkának szánt leveleit „Zsigád”-ként írta alá, ilyen értelemben vett rokonsági fokmegjelölést csak egy esetben használ, miután már feleségül vette „Imádó apukád: Zsiga” aláírással találkozhatunk.

Első leveléből kiderül, hogy megérkezett Temesvárra egy társával együtt, aki valószínűleg közös ismerősük lehet, esetleg „falubéli”, hiszen a levelet ő is aláírta és üdvözlét küldte az olvasóknak. Ez azt is alátámasztja, hogy ezeket a leveleket a nyilvánosságnak szánták és illett érdeklődni a címzett környezete felől vagy legalábbis üzeni nekik.⁴⁸ A beosztására váró Papp Zsigmond üdvözlét küldte az otthonlávóknek és biztosította őket arról, hogy amint megtudja beosztását és útvonalát értesíti fogja őket. Ezen levelét még ceruzával írta, későbbiekben állandó helyén táborozva tintával írta a leveleket az „Ilona-lakból”.

⁴⁸ Keszeg 1996: 44.

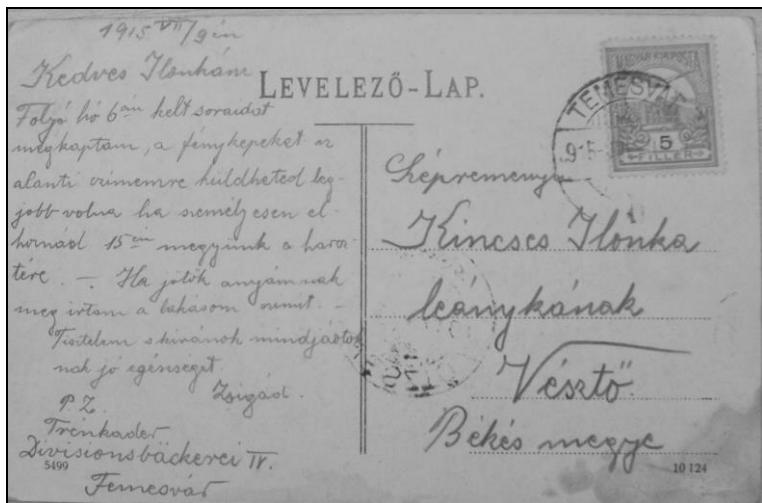
A szövegből nem derül ki, hogy miért közös levelezőlapon üzentek. Elképzelhető, hogy a lent nevezett Antinak nem volt pénze saját levél feladására vagy egyszerűen csak azért írta alá ő is a levelet, mert Papp Zsigmond megemlítette sajátjában. A levélírás kliséire látunk példát a „küldjük felétek a nebéz sóhajokat” felkiáltásban. Helyzetükkel szembeni negatív érzései mutatkoznak meg benne.

4. ábra: A Papp Zsigmond hagyatékban fellelhető legkorábbi dátumozási levél a Nagy Háborúból. Temesvár, 1914. VII. 25.

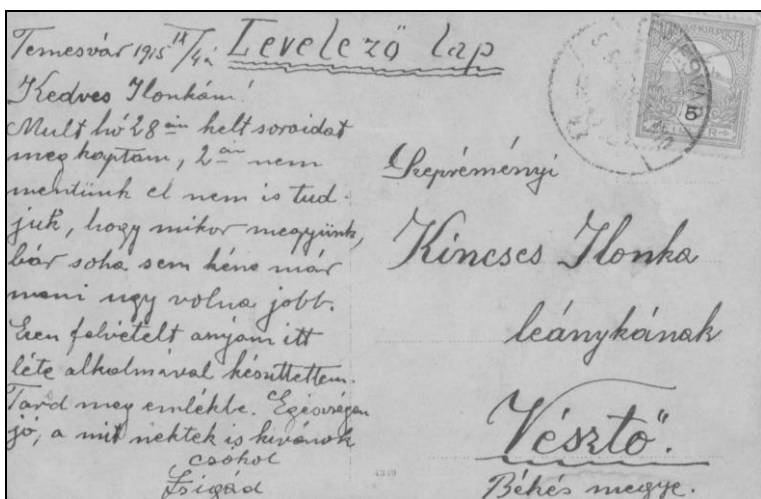
Következő fennmaradt levele egy évvel későbből származik. Az 1914. július 28. és 1915. július 9. közötti időszakból valószínűleg egyébként sem sok levél érkezhett a családhoz, hiszen Papp Zsigmond emlékiratából kiderült, hogy Rokatinál egy csatában megsérült, ahonnan kórházba szállították.

„Tölcser nevű emberem, a kút jajgatni még halottam, idővel tudtam meg boka lövést kapott és Nagyváradra került kórházba. Tőle tudták meg, hogy velem is mi történt, u.i. a váradi kórházban vele volt egy gyomai barátom és annak elbeszélte sorsát, rolam is megemlékezett. Még látta mikor a lovam elesett és ügygondolta hogy én is elpusztultam. Ennek híre eljutott háza Gyomára is. Így terjedt el halálom híre itthon. Ez részben igazolva is látszott mert sokáig nem tudtam háza írni.”

5. ábra: Papp Zsigmond levele, melyből megismerhetjük tartózkodási helyét.
Temesvár, 1915. VII. 9.

A kórházból kijöve újra felkereste katonatársait. Levelét újra Temesvárról küldte Ilonkának. Halálának álhírét már egy korábbi levelében megírhatta az otthoniaknak, mert a következő fennmaradt levélben erről nem esik szó. Az első sorokból ítélve ez már egy utána keletkezett levélre adott válasz.

6. ábra: Papp Zsigmond 1915. IX. 4-én kelt levele, Temesvár.

Ebben a levelében arra kéri Ilonkát, hogy küldjön neki fényképeket. Az nem derül ki, hogy milyen fényképekről van szó. Kérhette, hogy az otthon maradtokról, esetleg a gazdaság állapotáról tudósítsa ilyen formában. Lakásának címét két okból tudathatta: az elkövetkezendő levelek biztos megérkezése érdekében, illetve egy esetleges látogatásban reménykedve.

A látogatás kérése sikerrel járt, amit a következő levele bizonyít. Ilonka ugyan nem, de édesanyja Papp Zsigmondnál járt Temesváron. Ottlétéről készült felvételt küldte el Ilonkának levelezőlapként. Az, hogy a levélben Ilonkát és édesanyját is megszólította azt mutatja, hogy a leveleket közösen olvasták, ezért feltételezhetjük, hogy Papp Zsigmond nem minden esetben írt édesanyjának. Így lehet, hogy több levél maradt fent Ilonkának címezve. De előfordulhat az is, hogy édesanyja levelei nem kerültek bele a családi hagyatékbába.

7. ábra: Papp Zsigmond édesanyjának látogatása a frontra.

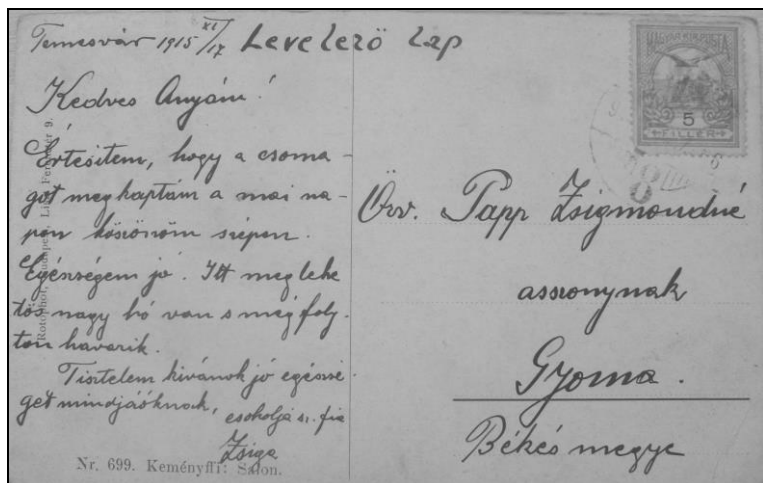
1915. november 17-én írt levele édesanyjának szól. A címzett Özvegy Papp Zsigmondné, hiszen édesapja már 1911-ben elhunyt. Elképzelhető, hogy édesapja halála előtt mindennemű levelet neki címzett. A levélben megköszöni a tőle kapott csomagot. A csomag tartalmáról nem esik szó, de egyéb katonalevelekből kikövetkeztethető, hogy miket lehetett küldeni a frontra a katonáknak, illetve mire volt szükségük. Pozsony Ferenc tüzér leveleiből kiolvasható,⁴⁹ hogy főként ruházatra, élelemre és pénzre lehetett igényük.⁵⁰

Ezen levél után még írhattott néhányat, melyek elvesztek, amiben arra kérte családtagjait és Ilonkát, hogy látogassák meg, de ezekre nem kapott választ. Mindezt a következő fennmaradt levelezőlapról tudjuk meg, amit kedvesének küldött. Az előzőekéhez képest megfigyelhető ezen levél zaklatott írásképe. A formájában is enyhe megbomlottság látszik. Nemcsak az írásra szánt felületre, hanem azon kívül is ír, a levél szerkezetéből valószínűleg kimaradt az „egészségem jó” nyelvi

⁴⁹ Pozsony Ferenc tüzér levelezésének elemzését lásd Pozsony 2016.

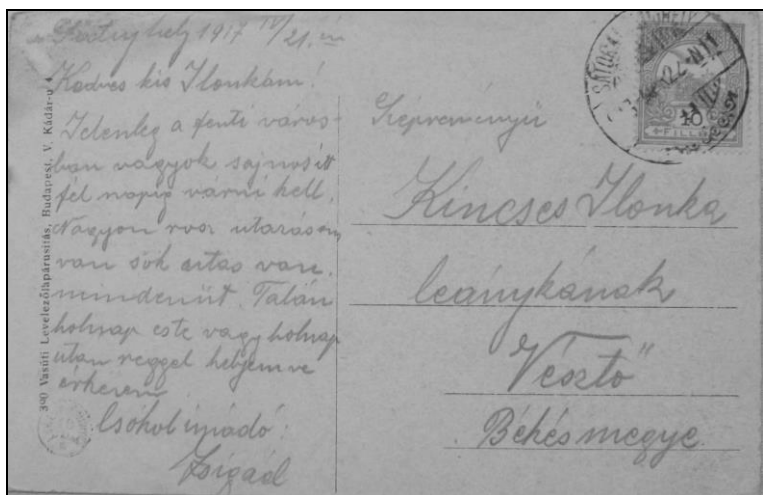
⁵⁰ Az élelmezés nehézségeire példát leveleiben nem találhatunk, de emlékiratában megemlékezik erről. Előfordulhat, hogy az üzenetekben azért nem találunk erre példát, mert a cenzúra az elkeseredett helyzettel kapcsolatos leveleket elkobozta.

klisé, hiszen ezt már a levél alján mintegy odabiggyesztve olvas-
hatjuk. Maga Papp Zsigmond is megfogalmazta, hogy a levelet
zaklatott állapotban, „*roppant türelmetlenül*” írta, mert előző leveleire
egy hónapja nem kapott választ. A szülőhelyétől és családjától távol
lévő katonának a levelek fontos szerepet játszanak a minden-
napjaiban, ezért érthető aggodalma.

8. ábra: Zsigmond édesanyjának küldött levele. Temesvár, 1915. XI. 17.

Elsőként ebben a levelében tűnik fel a „*várakozás*”, mint a há-
ború egy olvasata. A türelmetlenség, a tehetetlenség a paraszti élet-
ben megszokott folyamatos munkának és szigorú gazdasági rend-
szerben felnőtt gazdálkodóknak – mint Papp Zsigmondnak is – a
várakozás nehéz teher lehetett. Korábban ilyen érzéssel való-
színűleg nem találkoztak. Erre példát több későbbi levelében is
találunk, amire a következő sorok utalnak: „*várom a vonatomat...*”;
„*sajnos itt fél napig várni kell...*”, illetve „*az idő hogy gyorsabban telyen
kénytelen vagyok fényképezgetni...*”.

9. ábra: A várakozás olvasata Papp Zsigmond levelében.
Sátoraljújhely, 1917. IV. 21.

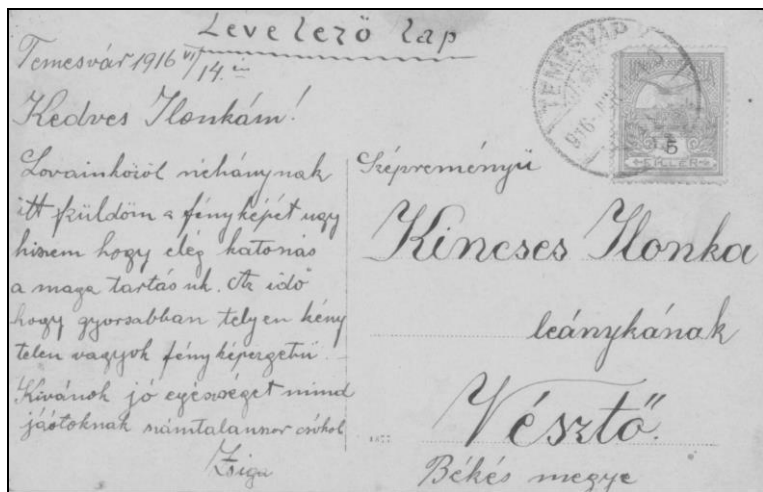
A hagyatékából számos Papp Zsigmond által készített fotóanyag került elő. Nagy részük datált is, így hiteles forrásként használhatók. Ezen fotók némelyikét levelezőlapként hazaküldte szeretteinek. A fényképek betekintést nyújtanak a háború mindennapjaiba, a tábori életbe és az emberek életébe a háború ideje alatt.

Emlékiratában megemlíti, hogy a táborban még 1917 előtt látogatást tett IV. Károly magyar király. A pontos dátum nem derül ki, de feltételezésem szerint az 1916-os évben lehetett. Ezt az alábbi levelezőlapra alapozom. Feljegyzéséből kiderül, hogy a királytól érdemkeresztet kap lovai szép állapotára nézve. A kitüntetés egy Koronás Ezüst Érdemkereszt, ami a hagyatékban megtalálható.⁵¹

⁵¹ A kereszt elején „FJ” monogram olvasható, mely az érdemrend alapítójára, Ferenc Józsefre; a hátulján látható 1849-es évszám pedig az alapítás éve utal. A kereszt szárai vörös zománcosak ezüst szegéllyel, a tetején az osztrák császári korona látható.

Az érdemkeresztet olyan katonai és polgári személyeknek lehetett adományozni, akik a „háborúban bátorságukkal és határozottságukkal, békében kiváló buzgalmaikkal különösen hasznos szolgálatot teljesítettek.”⁵²

„Károly király egyszer csapat szemlét tartott melyre én vezetem fel a csapatot. Katonai ezüst érdemkeresztet kaptam, mert az én csapatomnak voltak a legjobb lovai, a mi akkor már nagy ritkaság volt.”

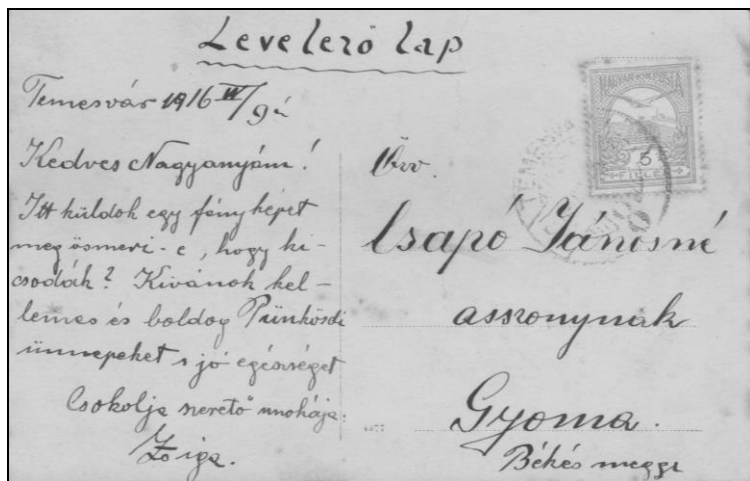

10. ábra: A levelezőlap túloldalán lovai képét láthatjuk. Temesvár, 1916. VI. 14.

A levélben lovainak „katonás tartásáról” írt. Ezzel valószínűleg a lovak merev, egyenes tartására utalhat, ami fegyelmezettséget sugall. Ez lehetett az általános elképzelés a katonaság lovairól. A katonaság egyik olvasta ez, hiszen a lovak maguk is hozzátartoznak a katonákról kialakult képhez, a háború fontos szereplői. Ezenfelül a katonaságban szerzett tapasztalat az állatokkal kap-

⁵² Makai 2000: 371.

csolatban büszkévé tette Papp Zsigmondot, hogy értő kezekkel tudja őket gondozni.

11. ábra: Papp Zsigmond nagymamájának küldött pünkösd levelező lapja.
 Temesvár, 1916. VI. 9.

Papp Zsigmond emlékiratából kiderül, hogy gyermekkorában igen sok időt töltött nagyszüleinél, így nagyapjával, Csapó Jánossal nagyon szoros viszonya volt. De nem csak vele, hanem nagymamájával is, aki cserediák korában is meglátogatta a gyermek Papp Zsigmondot Temesszentandrásan. Következő fennmaradt levele neki szól, aminek hátulján fénykép is található. A dátum nehezen olvasható elmosódottsága miatt, de valószínűleg június 9-én küldhette. A feltevésemet arra alapozom, hogy a lapot pünkösdre küldte nagymamájának, ami 1916-ban június 11-re esett. Feltehetően a családtól és a szülőfalutól távol harcoló katonáknak a keresztény nagyünnepek jelentették a legnehezebb időszakot,⁵³

⁵³ Pozsony 2016: 37.

ilyenkor a család több tagjának is írhattak levelet. Ezért fordulhat elő, hogy nagyanyjának is emiatt küld lapot.

A levelezőlap hátulján lévő fényképen Papp Zsigmond látható három másik katonatársával együtt. Az, hogy nagyanyja ismerte-e a fotón szereplő társait nem derült ki, de valószínűsíthető, hiszen ellenkező esetben nem ezzel a szövegezéssel küldte volna neki.

Az nem derül ki, hogy a nagyanyjának feltett, „megösméri-e” kérdése arra utalna, kik vannak a képen vagy a fotó minősége miatt a rajta álló férfiak láthatóságára. Valószínűbb, hogy azért küldte ezt a fényképet, mert már rég nem találkoztak és a rajta állókat is régen láthatta édesanyja.

Papp Zsigmond 1916-ban a tábori pékséghez lett beosztva. Az emlékiratából a pontos dátum nem derül ki, de az ott készített ilyen témájú fényképei mind erre az évre vannak datálva. Egy, ebben az időben készített felvételt el is küldött Ilonkának, amin épp disznóvágás jelenete látható. A kép árulkodik számunkra a tábori életben folyó munkálatokról, a nagy éhínség közepette – amiről korábban már említést tesz⁵⁴ – mégis akadt alkalom

12. ábra: Papp Zsigmond nagyanyjának küldött pünkösdi levelező lapjának fényképpoldala.
Temesvár, 1916. VI. 9.

⁵⁴ A naplóbejegyzésekből nem derül ki egyértelműen, hogy a táborban felmerülő élelmiszeri problémák előtt vagy után készült a felvétel.

nagyobb lakomákra. A levélből az is kiderül, hogy később öccse, Papp László is meglátogatja a fronton.

13. ábra: *A disznóvágás alkalmából küldött levél.* 1916. VIII. 31.

A legtöbb katonalevéltre jellemzően a bakák távollétükben az otthoni gazdaság felől érdeklődnek. Papp Zsigmond életében a gazdaság és az állatok tenyésztése fontos szerepet játszott. Mezőgazdasági, paraszti szemlélete az emlékiratában erősen érződik, leveleiben azonban ilyenre nem találunk példát. Ennek oka lehet, hogy mint a levelezőlapokból és visszaemlékezéséből kiderült, többször is látogatták meg családtagjai, illetve ő is volt néhányszor szabadságon otthon. Eleinte, bevonulásakor még a nagyapja élt, ő vezethette a gazdaságot, de bevonulása után egy évvel elhunyt. Elképzelhető, hogy ezen kezdeti időszakban azért nem érdek-

lődött a gazdaság felől, mert nagyapja kezében biztonságban érezte azt, a későbbiekben pedig a hazalátogatások alkalmával személyesen győződhetett meg az otthoni állapotokról. Esetleg a gazdaság olyan fontossággal bírt életében, hogy az erősen cenzúrázott nyílt levelekre nem merete annak helyzetét leírni és ha családja írt arról, azt a cenzúra elkobozhatta feltéve, ha annak elkeserítő helyzetéről számoltak be.

A feladott lapokat a szűkszavúság jellemzi, ami az üzenetek szigorú cenzúrázására utalhat. A frontról írt levelek tartalmát ellenőrizték és előfordulhatott, hogy akár be is tiltották. Valószínűleg ezt a katonák és az otthon maradottak is tudták. A könnyebb ellenőrizhetőség miatt nyílt lapokat kellett küldeni. Ezért nem meglepő, hogy a tábori lapok stílusa szinte azonos hangnemben íródtak és szerkezetükben is kevés az eltérés. Hosszát az egyébként is kis felület tovább befolyásolta. Elképzelhető, hogy a katonákat felkészítették arra, hogy miről írhatnak és mit kell elhallgatniuk.⁵⁵

A cenzúra ellenére a fennmaradt lapok legtöbb esetben tartalmaznak a háborúra vonatkozó helyzetjelentést. Ez vagy éppen Papp Zsigmond aktuális tartózkodási helyére, egészségi állapotára vagy a háború állására vonatkozik. Legelső levelében pontosan megjeleníti honnan írja levelét:

„kis vendéglőben üldögélünk...”
„jelenleg a fenti városkában vagyok...”
„helyzetünk a régi...”
„ugyan ezen a helyen...”

Előfordul olyan eset is, hogy a levél írásakor megjelölt helyre utalva írt helyzetéről az „itt” helyhatározó szócskával. Ezen felül a helyzetjelentésbe az időjárásról szóló rövid megfigyeléseit is elküldte leveleiben:

⁵⁵ Bíró 2015: 38.

*„Esz és sár az is van meglehetősen...”
„meg lehetőségen nagy hó van s még folyton havazik...”
„ idősor az eső folyton esik...” vagy
„mostanában szép tavaszi idők járnak...”*

A háború menetéről már ritkábban és ennél is szűkszavúbban nyilatkozik, ennek oka szintén a cenzúrában keresendő. A hazaírók is tudták, hogy leveleiket átvizsgálják, ezért megtanulták miket írhatnak leveleikben:

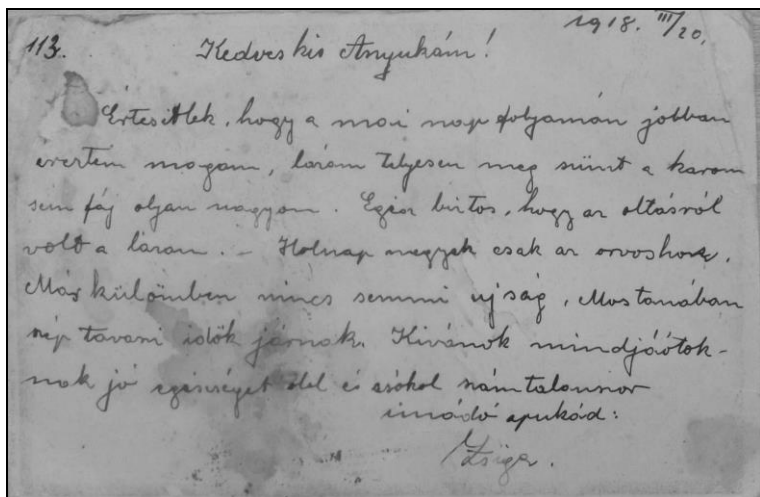
*„15-én megyünk a harczteré...”
„már két napóta utazunk és még most sem érkezünk a rendes helyünkre...”
„Zán nem mentünk el nem is tudjuk, hogy mikor megyünk, bár soha sem kéne már meniugy volna jobb...”*

Első két esetben tárgyilagos leírással találkozhatunk, azonban az utolsó példa mutatja, hogy nehezen viselte a háborús helyzetet, ami emlékiratában még erőteljesebben megmutatkozik.

Az aggódó családtagoknak talán egészségére vonatkozó jelentései bírtak legfontosabb jelentőséggel, ezért az esetek nagy részében igyekszik megjeleníteni a leveleiben. Különösen fontos lehet ez vélt halálhírének elterjedése után. Az egészségére vonatkozó formulákat beépíti a levél mondanivalójába, de jellemzően egy rövid tárgyilagos „*egészségem jó*” kijelentéssel találkozhatunk a szövegben.

Papp Zsigmond a háború utolsó éveiben erősen betegeskedett. Egyébként is gyengélkedett, és a megterhelések csak fokozták rossz egészségi állapotát. Saját bevallása szerint – melyet emlékiratában olvashatunk – gyengeséggel és vérszegénységgel küzdött, a fronton többször megbetegedett, sárgaságban is szenvedett.

„Az 1918.ik év már nyugtalan volt. Egészségem is ingadozott. A tudóm nem volt rendbe. Bár Csernovitz-ban privát gyógyítottam magam egy odaváló tanárral. Szabadságra mentem.”

14. ábra: A háborús időszakból fennmaradt utolsó levél. 1918. III. 20.

Ezen betegeskedő időszakából küldte utolsó levelét aggódó feleségének 1918. március 20-án. A címzett Papp Zsigmondé, megszólításában „kedves kis Anyukám”, a levél Gyomára lett címezve. Papp Zsigmond emlékirataiból tudjuk, hogy 1917-ben eltávozt kapott, amikor szeptember 2-án feleségül vette Kincses Ilonát. Neki címzett levelei minden ezelőtti esetben Vésztőre szóltak. Ezt az utolsó levelet már Gyomára címezte, ebből pedig feltételezhető, hogy házasságuk után Kincses Ilona Papp Zsigmond szülői házába költözött és újbóli bevonulása után ott is maradt. Hagyatékában fennmaradt levelei közül ez az utolsó.

A „kedves kis Anyukám” megszólításból és az „imádó apukád” aláírásból arra következtethetünk, hogy valószínűleg első gyermekük már megszületett vagy legalábbis már megfogant. A levél

az 1916. augusztus 31-i levél szövegéhez hasonlatos, hiszen a levelezőlapokhoz képest ez is hosszabb terjedelmű.

Az eltűnt levelek hollétéről nincsenek információink. A hagyatékban csak az itt bemutatott darabok lelhetők fel. A levelek többsége Temesvárról érkezett a családnak, az emlékiratából kiderül, hogy Papp Zsigmond igen sok időt állomásozott ott. Az itt bemutatott utolsó levél után valószínűleg már nem sok érkezhettek, hiszen a háború utolsó időszakát már otthon töltötte.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányban a Papp Zsigmond hagyaték első világháborúra vonatkozó írásos anyagainak feldolgozását tűztem ki célul. Ezekből az írásos emlékekből kiolvasható egy gyomai parasztgazda viszonya a sorkatonasághoz és a Nagy Háborúhoz. Míg a sorkatonaságról többségében egy pozitív kép rajzolódik ki Papp Zsigmond előtt, a kezdeti nehézségek és a gazdaság miatti folytonos aggodás mellett is, addig a háborús idősakra ennek teljesen az ellentéte látható. Papp Zsigmond visszaemlékezéséből a háborúra vonatkozó kilátástalanságot és elkeseredettséget már a fronton írt levelek is alátámasztják. Így adva képet az aktuális és későbbi érzéseivel a háborúra vonatkozóan. A szakirodalomból ismert kezdeti lelkesedés nyomai sem fedezhetők fel bennük, illetve azt láthatjuk, hogy a háború vége felé már egyre nehezebben viseli az adott helyzetet.

A teljes hagyaték további feldolgozásra érdemes, az első világháborúra vonatkozóan kiemelendők az itt megfogalmazotton túl a fronton készített fényképfelvételei, melyeken keresztül a háborúban részt vevő katonák élete rekonstruálható. Az első világháborús anyagon kívül még számos, Papp Zsigmondra és az egész Papp családra vonatkozó fényképes és írásos dokumentumok fellelhetők. Ezek jelenleg még feldolgozásra várnak.

Eredményként elmondható, hogy Papp Zsigmond életéről született egy általános, átfogó leírás. Ilyen szempontból eddig kevésbé foglalkoztak vele, főként művészi munkásságára fektették az eddig megjelent munkák a hangsúlyt. A sorkatonaságnál töltött éveinek feldolgozása a visszaemlékezése és a hagyatékban található írásos dokumentumok alapján szintén új eredménynek mondható, ahogy célzottan az első világháborúra vonatkozó levelezés elemzése sem történt meg korábban. Papp Zsigmond háborús élethelyzetéhez való viszonyának bemutatása is eredményként könyvelhető el.

IRODALOM

BENCSIK János – CSŐSZ SZABÓ István

é. n. *Egy különös sors? Egy nem mindennapi pályakép.* /Gyomai Papp Zsigmond, 1888–1961. (kézirat)

BÍRÓ Friderika

2015 *"Kedves feleségem", "Kedves szeretett férjem": levelek és naplójegyzetek az első világháborúból, 1914–1916.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

CS. SZABÓ István

1985 A parasztgazda és a templomgondnok festő. *Theológiai Szemle.* XXVIII. (5) 318–319.

1986 A gyomai református temetők csinosítója. *Honismeret.* IV. (5) 27–28.

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények.* 69. (2) 152–171.

HANÁK Péter

1973 Népi levelek az első világháborúról. *Valóság.* XVI. (3) 62–87.

HOPPÁL Mihály - KÜLLŐS Imola

1972 Parasztnéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia.* LXXXIII. (2 – 3.) 284–292.

JAKAB Albert Zsolt

- 2012 *Emlékkiállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális reprezentációi Kolozsváron.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

KESZEG Vilmos

- 1996 *Kelt levelem...: egy mezősegi parasztfasszony levelezése.* Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület
- 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek. 3.) Kolozsvár: KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék

KMELLÁR VIKTÓRIA

- 2016 Gyomai állomás – Endrődi híd. A helyi öntudat és lenyomatai Gyomaendrőd városrészein. (kézirat, DENIA 4255)
- 2019 Papp Zsigmond emlékezete az első világháború során alkotott emléktárgyai tükrében. (kézirat, DENIA 4341)

KÖRNYEYNÉ GAÁL Edit

- 1985 *Az első világháború emlékei a népi kézíratos forrásokban és a szájhagyományban.* Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék

K. M.

- 2004 Arany Lajos (szócikk). In Kovácsné Nagy Katalin (szerk.): *Gyomaendrőd Ki kicsoda?*. 20. Gyomaendrőd: Honismereti egyesület – Szülőföld Baráti Kör

KÜLLŐS Imola

- 1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. In Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer.* (Documentatio Ethnographica. 9.) 163–173. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

MAKAI Ágnes

- 2000 Kitüntetés (szócikk). In Szijj Jolán (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban – Lexikon A – Zs-ig.* Budapest: PETIT REAL Könyvkiadó https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MEVH_Egyebek_MoEVHbanLexikon/?pg=372&layout=s (Letöltés ideje: 2019. 11. 05.)

MARINKA Melinda

- 2008 A magyarság megjelenítése egy kárpátaljai földműves katonaköltészetében. In Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona.* (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 16.) 55–77. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

- 2016 *Szabó visszatérők. Újjáéledő hagyomány és lokális kötődés a szatmári svábok körében.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- MAYER Péter
- 2011 *Turizmus kutatások módszertana.* <http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turizmus%20kutat%C3%A1sok%20m%C3%B3dszertana/book.html> (Letöltés ideje: 2018. 03. 11.)
- MOHAY Tamás
- 1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a XX. század első felében Ipolyenyéken.* (Dissertationes Ethnographicae. 8.) Budapest: ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 1988 *Életmód, foglalkozás, nemzetiség.* (Gömör Néprajza. XVI.) Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem
- POZSONY Ferenc
- 2016 *Üzenet a frontról: Ferenc tűzér levelei, 1914–1918.* Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum
- SÁRKÖZI Zoltán (szerk.)
- 1983 *Szövetkezetek és mezőgazdasági vállalatok fondjai.* (kézirat) https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_79/?pg=0&layout=s (Letöltés ideje: 2018. 04. 03.)
- SZONDA István
- 2015 Harctéri művészet. Egy művészkedő parasztfiú az első világháborúban. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Vidék és város. Az első világháború és a magyar vidék.* 113–121. Hajdúnánás: Régió Kommunikációs Kft.

Egy első világháborús debreceni képeslapgyűjtemény

A katonalevelek néprajzi vizsgálatáról Ujváry Zoltán így ír:

*„A magyar katonák kézíratos könyveiből, háborús naplóiból, visszaemlékezéseiből az I. világháború történetét a nép szemén, vélekedésén, érzésvilágán át láthatjuk. Elmondhatjuk, hogy ezekben a könyvecskékben a nép maga írta a történelmet. Sajátos szemlélettel ugyan, de őszintén.”*¹

100 évvel az első világháború lezárása után különösen aktuális a népi írásbeliség első világháborúra vonatkozó emlékeinek feltárása és publikálása;² ezáltal a Nagy Háborúról alkotott néprajzi és történeti³ kép színesítése.⁴ Nem új keletű azonban az érdeklődés az első világháború írott emlékei iránt; bár a kutatók korábban elsősorban a paraszti elbeszélésekben megjelenő történeti emlékeket vizsgálták,⁵ az 1970-es évektől egyre több írásos forrás: levelezés, napló, paraszti önéletrajz kerül publikálásra.⁶ Kifejezetten katonaleveleket publikált Takács Éva (Poth Károly felsőmocsoládi lakos levelezése),⁷ Viga Gyula (kisgyőri első világháborús katonalevelek)⁸, illetve Környeyné Gaál Edit kilenc kézíratos, első világ-

¹ Ujváry 1980: 460.

² A tanulmányt lektorálta Kavacsánszki Máté.

³ A közelmúltban megjelent történeti szemléletű feldolgozáshoz lásd: Seres 2018.

⁴ Ujváry 1980: 461.

⁵ Környeyné 1985: 5.

⁶ Lásd például: Hanák 1973; Sz. Bányai 1973.

⁷ Takács 1981: 243–256.

⁸ Viga 1952: 89–95.

háborúra vonatkozó forrást tett közzé 1985-ben.⁹ Bár nem első világháborús témában, de egy levelezés közlésével alapvető műfaj-történeti és műfajkontextuális kérdéseket vetett fel Keszeg Vilmos 1996-ban *Kelt levelem... Egy mezősségi paraszttasszony levelezése* című kötetében.¹⁰ Az általa ismertetett, illetve meghatározott narratológiai fogalmak és alapok¹¹ megkerülhetetlenek egy történetmondással is foglalkozó dolgozatban.

A Nagy Háború eseményeinek századik évfordulóhoz kapcsolódva sorra jelentek meg kötetek, tanulmánykötetek, tanulmányok, kiállítási katalógusok az első világháborúhoz kapcsolódóan.¹² Ebbe a kutatási folyamatba illeszkedően tanulmányom célja újabb adatokkal szolgálni ahhoz, hogyan élték meg az első világháborút a kortársak, és ezt hogyan láttatták rövid üzenetek formájában képeslapjaikon. Ezekben a rövid üzeneteken keresztül mutatom be a Nagy Háború mindennapi életre gyakorolt hatását, a front – hátszország kapcsolatát.

A jelen íráshoz forrásként használt képeslapgyűjtemény 2017 októberében került hozzám a debreceni régiségvásáron, vásárlás útján; feltételezhető, hogy a gyűjtemény nem teljes, egy-egy képeslapíró anyagában gyakran indokolatlanul nagy hézagok vannak, mely arra utalhat, hogy egyes képeslapok korábban elveszhettek.

A képeslapok írói vegyesen katonai és civil személyek, így mindkét szemszögből rálátás nyílik a háború alatti életre. Azonban ez a rálátás egyrészt a képeslap terjedelmi megkötöttségei miatt korlátozott, másrészt a tábori posta esetében működő cenzúra miatt a teljes valóság sem ismerhető meg. Mindezek mellett nem hagyható figyelmen kívül az adott képeslapok íróinak társadalmi és vagyoni helyzete, aktuális élethelyzete és lelkiállapota sem; ezek

⁹ Környeyné 1985.

¹⁰ Keszeg 1996.

¹¹ Keszeg 2002; illetve Keszeg 2011.

¹² Csak példaképpen néhány, jelen publikációhoz is felhasznált munka: Csíki 2019; Bojtos 2017; Seres 2018; Völgyesi 2014.

legalább annyira meghatározzák az általuk papírra vetett sorokat, mint a terjedelmi megkötöttség, vagy a cenzúra.

Ennek ellenére úgy gondolom, érdemes vizsgálni ezeket a képeslapokat, hiszen ezeken keresztül elevenedik meg az a világ, amelyet résztvevőként éltek meg a képeslapok írói. Bár ez a világ mindig az azt megelőző egyén szemén át lesz láttatva, ezáltal a szemlélete is egyéni, de az általuk képeslapokon elmesélt történetek mégis hitelesek és fontosak, hiszen

„...a történet jelen van minden időben, minden társadalomban; egyidős az emberiség történetével; nincs és soha nem is létezett egyetlen nép sem történet nélkül; minden osztálynak, embercsoportnak megvan a maga története...”¹³

Ezekből a történetekből kívánok most néhányát felvillantani egy első világháborús képeslapgyűjtemény segítségével.

A történetmondással, történetmeséléssel foglalkozó tudományág a narratológia, mely először a 20. század első felében az irodalomtudományban bontakozott ki, majd a 20. század második felétől antropológusok és etnológusok is foglalkoztak vele.¹⁴ Jelen tanulmánynak nem feladata a narratológia irányzatainak, illetve tudománytörténetének ismertetése¹⁵, de mivel a képeslap, mint irodalmi műfaj, és mint a néprajzkutató vizsgálati „terepe” a narratológia tudományterületébe is tartozik, néhány alapfogalomra kitérek.

A képeslap, mint műfaj beilleszthető a kommunikáció általános modelljébe;¹⁶ jelen helyzetben a képeslap írója az adó, a címzett pedig a vevő szerepkörét tölti be, a kommunikációs csatorna pedig maga a képeslap, amin az író a kód (az írás) segítségével kommunikál a címzettel.

¹³ R. Barthes, idézi Keszeg 2002: 9.

¹⁴ Keszeg 2011: 28.

¹⁵ A témához lásd: Keszeg 2011: 11–86.

¹⁶ Jakobson 1972: 93.

Az így létrehozott narráció szintén beilleszthető a fogalom meghatározásába. Keszeg Vilmos definíciója szerint:

„Az elbeszélés (narráció) társadalmi, kollektív szabályokhoz igazodó egyéni teljesítmény, ugyanakkor egyének közötti kapcsolattartási és kommunikációs esemény.”¹⁷

A képeslap szabályokhoz igazodó jellege megjelenhetett hivatali szinteken is (cenzúra), azonban sokkal köznapibb példák azok a levelezőkönyvek, amelyek meghatározták, mit és hogyan illik egy képeslapra írni.¹⁸

Kapcsolattartási szerepe pedig egyértelmű; különösen felerősödik ez az első világháború idején, amikor gyakran a katonák és a civil lakosság közti egyetlen kommunikációs csatornává válik. A 19.század közepétől Magyarországon is gyorsan terjedő írásbeliség tette lehetővé, hogy az első világháború idején tömegek válasszák a képeslapot, mint az egyik legegyszerűbb kommunikációs eszközt az otthonmaradottakkal való kapcsolattartás csatornájának. A világháború hatására előtérbe került a kisember történelemről szerzett tapasztalata.¹⁹ Ezeket a tapasztalatokat igyekezett közvetíteni környezetének, ezáltal történeteket mesélve, színesítve a kollektív emlékezetet; mindezek *„enyhítik az átmeneti események traumáit, segítik beilleszkedni, majd őrzik ezek emlékét.”²⁰*

A tanulmányban feldolgozott képeslap gyűjtemény összesen 122 darab képeslapot tartalmaz; ezek 1911 decembere és 1921 februárja közt íródtak. A tanulmány szempontjából az 1914–1918 közt keltek fontosak, és ezek alkotják a fennmaradt anyag jó részét. A levélírókat egy közös pont köti össze: mindannyian Balla

¹⁷ Keszeg 2011: 28.

¹⁸ Keszeg 1996: 10.

¹⁹ Keszeg 2011: 37.

²⁰ Keszeg 2002: 8.

Margitnak címezték képeslapjaikat, ezáltal részesévé váltak életének.

A háborús események egyéni narratíváinak bemutatásán túl a tanulmány röviden kitér a képeslap háborús propagandaeszközként való használatára is, hiszen a feldolgozott képeslapok egy része nem csak tartalmában, de képileg is utal a háborúra.

A KÉPESLAPOK CÍMZETTJEI ÉS ÍRÓI

A képeslapok címzettje, Balla Margit 1894. július 13-án született Debrecenben Balla János és Tóth Sára földműves szülők gyermekeként, református családba.²¹ A korai leveleken Csillag utcai lakosként említik, később azonban valószínűleg apja tanyáján, a Bellegelő 99. szám alatt lakott, ide címezték a hozzá írott képeslapokat. Későbbi életéről nincsenek információink; egy 1915-ös levél menyasszonyként említi, házasságáról, családjáról azonban nem szólnak a későbbi levelek.

A Balla Margitnak küldött képeslapok jó része különböző íróktól származik, egyes személyektől csak 1-2 képeslap maradt fenn. Többségükről nagyon kevés életrajzi adat deríthető ki; a levelezés segítségével életük egy szeletébe láthatunk csak be. Szerencsére vannak olyan, viszonylag egységesnek mondható részei az anyagnak, melyek egy szerzőtől, egy jól meghatározható időből származnak, az általuk írt levelezőlapok alkotják a tanulmány gerincét.

A képeslapok jobb bemutathatósága érdekében két részre osztottam az anyagot: az első rész a hátsószágbeli képeslapokat

²¹ Szülöttek és megkereszteltek anyakönyve a debreczeni református egyházban, 1894. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-BZKF-Z?i=478> (Letöltés ideje: 2019. 06. 26.)

mutatja be, a második a katonai személyektől származó levelekre fókuszál.

Az első csoportba tartozó képeslapokat civilek írták, hátországi eseményeket elbeszélve. Nincs köztük logikai összefüggés, egymástól teljesen függetlenül, nagyobb részt különböző személyek által íródtak.

A második csoportba a katonai alakulatbélyegzővel, tábori postabélyegzővel, katonai cenzorbélyegzővel ellátott képeslapok kerültek. Legtöbbjük szerzője *Balogh Antal*, akitől harminc képeslap maradt fenn. *Lukács Pál* az 1. tábori ágyúsezred katonája szintén több lapot küldött Balla Margit részére. Három képeslap szerzője *Tóth János* őrzetű (később tizedes) a debreceni 3. honvéd gyalogezredből. Két levelet írt Balla Margit sógora, *Takács Ambrus*, a Magyar Királyi 2. honvéd kerékpáros század kötelékébe tartozó honvéd.

Egy képeslap értelmezésénél a tartalom, lebélyegzések vizsgálata mellett felderítem az író-címzett közti viszonyt is; ez főleg baráti/ismerősi, de jelen van a rokoni kör is (például a hagyaték fontos részét alkotják a nagynénjétől kapott képeslapok).

A megmaradt képeslapok hiányos volta miatt nem lehet egy-egy élettörténeteket bemutatni, az sem várható, hogy egy-egy képeslapból jelentős új információ kerül napvilágra; azonban a fennmaradt üzenetek alkalmasak arra, hogy egy-egy eseményhez adalékként szolgáljanak, ezáltal emberközelibbé, megfoghatóbbá téve a történeteket. A bemutatott képeslapoknál – ahol ez lehetséges – a szöveg, esetleges katonai lebélyegzések ismertetésén túl az adott történelmi időszak vagy esemény ismertetésére is kitérek.²²

²² A képeslapok szövegeit dőlt betűvel közlöm, az eredeti helyesírást megtartottam, ahol szükséges, az író által használt rövidítéseket zárójeles magyarázattal láttam el.

A HÁTORSZÁG ÉLETE

A gyűjteményben fennmaradt képeslapok kisebbik része származik civil személyektől. Három levélírótól maradt fenn forrásértékű anyag, a következőkben ezeket mutatom be.

Horváthné Erzsébet, Balla Margit nagynénje képeslapjai nagy részét Sopronbánfalváról küldte, a háború második felében. Üzenetei általában a címzettnek szóló jókívánságokat, egészsége felőli érdeklődést tartalmaznak, azonban egy látszólag köznapi és általános témában is jelen lehet a háborús helyzet miatti aggodalom:

„Sopronbánfalva, 916 XII. 14.

*Kedves leányaim Margit és Katica jó k.(karácsonyi) ünnepeket érhessetek jobbakat a jelennél...*²³

Két képeslapon ír arról, hogy híján vannak az élelemnek, rengeteg utánajárással és nagyon drágán lehet csak élelmiszert vásárolni:

„Sopronbánfalva 917 VII. 20.

Kedves Margitom!

*...csak úgy vesződünk nincs élelmünk, még a gyümölcsnek is 3 és 4 korona kilója...*²⁴

„Sopronbánfalva 917 XI. 26.

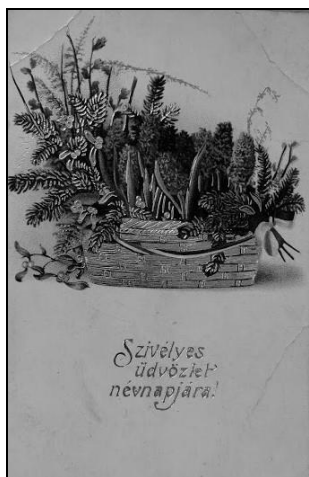
Kedves Manczikám!

*...annyi bajaim van ki sem mondhatom,le nem írhatom.Nagy fiú a nyakamon van és az Uram is jó evős annyit járom az élelmünk után elég volna egy lónak...*²⁵

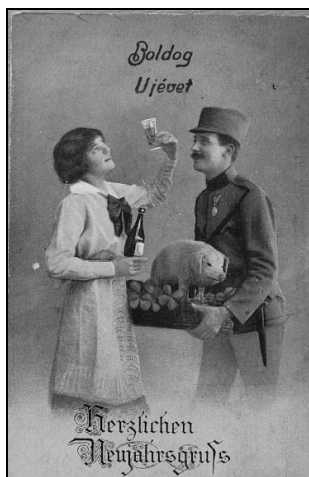
²³ Horváthné Erzsébet képeslapja Balla Margithoz; Sopronbánfalva, 1916. 12. 14.

²⁴ Horváthné Erzsébet képeslapja Balla Margithoz; Sopronbánfalva, 1917. 07. 20.

²⁵ Horváthné Erzsébet képeslapja Balla Margithoz; Sopronbánfalva, 1917. 11. 26.

1. ábra: névnap üdvözlőlap.
A virágsokrot átkötő szalagok a központi batalmak: Német Császárság, Osztrák Császárság és Magyarország nemzeti színeit viselik.
 (Horváthné Erzsike képeslapja Balla Margitnak, 1917. július 20, Sopronbánfalva.

2. ábra: Újévi üdvözlőlap. *Az újévihez kapcsolódó szimbólumok (lóhere, malac) mellett megjelenik a kitüntetést viselő katona is, utalva a háborús időkre.*
 (Horváthné Erzsébet képeslapja Balla Margitnak, 1915. december 28, Karánsebes)

A két levélben említett áruhiány és drágulás oka a hadigazdaságra való áttérés. A nemzetgazdaságnak a hadviselés érdekei szerinti megszervezését nevezzük hadigazdaságnak.²⁶ Az állam különböző piackorlátozó intézkedésekkel avatkozik bele a gazdaság működésébe; ilyen lehet az árak maximálása, bizonyos javak beszolgáltatása, vagy a rekvirálás, mely jelentősen ronthatja a gazdaság teljesítőképességét. A gazdaság teljesítőképességének csökkenése, és az ezekkel járó infláció a korona elértéktelenedését okozta; a nemesfém érmék fokozatosan eltűntek a készpénzforgalomból, a pa-

²⁶ Völgyesi 2014: 13.

pírpénzeket pedig a hiányzó fedezet miatt nem szívesen fogadták el.²⁷ A gazdaság egyre gyengébb teljesítménye a bérek reálértékének a csökkenését is okozta: a tisztviselői bérek 67%-kal, a napszámosok bére 54%-kal, a munkások bére 47%-kal lett kevesebb reálértékben.²⁸ Mindezek mellett a hazánkban nyolcszoros árnövekedés a létminimum alatt élők számát is növelte.²⁹ A vetés-aratás hagyományos rendjét felborította, hogy a munkaképes férfiak jó részét behívták katonának, nem volt, aki megművelje a földeket. Ezáltal a mezőgazdasági termények eltűntek a városi piacokról, és míg a falusi lakosság háztáji gazdálkodással megtermelte élelmét, a városi lakosság arra kényszerült, hogy közvetlen a falvakból, gyakran cserekereskedelem útján szerezze be az alapvető élelmiszereket. 1915 tavaszától Budapesten a fehér lisztet már csak jegyre lehetett kapni, 1915 júliusától pedig a hústalan napokat vezettek be a takarékoság jegyében; ezeken a napokon még a vendéglősök sem szolgálhattak fel húsételeket.³⁰

A kezdeti háborús lelkesedés után kijózanítóan hatott az országra a gazdasági következményeken túl az is, hogy a frontokról egyre több halálhír, sebesült, csonka katona érkezett haza a hátszágba. A hősi halottak családjainak, hadirokkantaknak a megsegítésére több jótékony szervezet alakult.³¹ Ezek a szervezetek utcai gyűjtőperselyeket helyeztek ki, koncerteket, jótékonyági bálakat szerveztek.³² Ilyenkor a belépőjegy ára, vásárok esetén az eladásra került tárgyakból befolyt pénz a harcoló honvédekhez vagy hadiözvegyekhez, hadiárvakhoz került. Egy ilyen bálra invitálta Balla Margitot unokanővére, aki valószínűleg szintén Debrecenben élt:

²⁷ Garami 2007: 173.

²⁸ Völgyesi 2014: 19.

²⁹ Völgyesi 2014: 19.

³⁰ Völgyesi 2014: 15.

³¹ Bojtos 2017: 64–71.

³² Völgyesi 2014: 18.

„Édes Margitkám
 Tudomásodra fogom adni, hogy vasárnap az az 19 kén gyere el mert akkor
 lesz az arany Bikába jó tékony vásár mire mink ketten ott nem leszünk csunya
 lesz. Itt legyél 2 órákor minden okvetlen....
 csókol unokanőved
 N.Erzsike”³³

Ezekről az alkalmakról a helybeli sajtó is tudósított; a képes-
 lapon említett 1915. december 19-i alkalomról is jelentek meg
 tudósítások a Debreczeni Független Újságban³⁴ és a Debreczeni
 Újságban.³⁵ Az eseményt a Szent Erzsébet Egyesület szervezte, a
 bevételeket pedig a Hadsegélyző Hivatal és a Vöröskereszt részére
 ajánlották fel. A Debreczeni Független Újság a következő tudó-
 sítást közölte az eseményről:

„A jótékony karácsonyi vásár. Mint már jelentettük, a debreceni
 urasszonyok lelkes gárdája karácsonyi vásárt rendez az Arany Bika díszter-
 mében a debreceni Hadsegélyző Hivatal és a Vörös Kereszt debreceni fiókjá
 javára. A vásár holnap, szombaton délelőtt 10 órákor kezdődik és vasárnap
 estig tart. A vásáron a rendező hölgyek által öltöztetett babák, továbbá külön-
 böző dísz tárgyak, kézimunkák-jórészt a hölgyek ajándékaik-kerülnek eladásra.
 A vásáron büffé is lesz, mindkét nap délutánján színházi előadások, továbbá
 sorsjáték. A debreceni és környékbeli vadászok vasárnap délután fogják be-
 küldeni az általuk elejtett vadakat, amelyeket vasárnap este fognak eladni. A
 rendezőség, melynek élén Bosznay Istránné és Rauch Árpádné urasszonyok
 állanak, a gondos és buzgó előkészítéssel eleve biztosította a karácsonyi vásár
 sikerét. A vásárra szóló beléptíjegyek árát 20 fillérben szabták meg.”³⁶

A frontokon rossz higiéniai körülmények közt, gyenge egész-
 ségügyi ellátás mellett küzdő katonák körében, és a már említett
 élelmiszerhiány miatt legyengült lakosság közt fokozott gyorsaság-

³³ N. Erzsébet levele Balla Margithoz; Debrecen (?), 1915. december.

³⁴ Debreczeni Független Újság, 1915. 12. 18. 4. oldal.

³⁵ Debreczeni Újság, 1915. 12. 17. 2. oldal.

³⁶ Debreczeni Független Újság, 1915. 12. 18. 4. oldal

gal terjedt egy új betegség, a spanyolnátha. A gyilkos kór több hullámban szedte áldozatait: az első megbetegedések 1918 márciusában történtek az Egyesült Államokban.³⁷ Mivel az ország ekkor már hadviselő félként jelen volt az európai hadszíntereken, az amerikai katonák behurcolták Európába is a vírust:³⁸ 1918 augusztusában már világméretű járvánnyá vált, több tízmillió halálos áldozattal. Hazánkban 1918 nyarán kezdett terjedni a járvány, a védekezést nem segítette az sem, hogy az újságok a cenzúra miatt nem tájékoztathatták hitelesen a lakosságot a vírus veszélyeiről, a közegészségügy teljesen felkészületlen volt, az orvosok jó része a frontokon teljesített szolgálatot.³⁹ A harmadik, 1919-es hullám már kevesebb áldozatot szedett, a kór azonban még később is felütötte helyenként a fejét; többek között a Madeirára száműzött IV. Károly király is a spanyolnátha áldozata lett 1922-ben.

A Balla Margitnak küldött képeslapok között is említés történik a spanyolnátháról. Valószínűleg egy barátnője lehetett az a Mariska, aki két levelet ír Balla Margitnak; az egyiket 1918 decemberében, a másikat a képeslap sérülése miatt (a bélyeget leszakították róla, a datálást segítő postai lebélyegzés is elveszett ezáltal) meghatározhatatlan időpontban.

„Kedves Margitka!

...Igazán borzasztó ez a spanyol járvány hogy mennyi embert a sirba visz. Nálunk is nagyon dübög de én még Hála Istennek nem voltam benne, mama se, Lali se. Esztike néni odabaza van már? Három hete hogy a fürdőbe voltam, akkor ő is spanyolos volt. Lali már jár az iskolába, de most az ő tanítása is szűnetel ép úgy mint a mienk.”⁴⁰

³⁷ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_marcius_11_a_spanyolnatha_elindul_vilagpusztito_utjara/ (Letöltés ideje: 2019. 06. 24.)

³⁸ Völgyesi 2014: 4.

³⁹ <http://elsovh.hu/1918-osze-magyarorszagon-pusztit-a-spanyolnatha/> (Letöltés ideje: 2019. 06. 24.)

⁴⁰ Mariska levele Balla Margithoz; ismeretlen helyszín és dátum.

„1918 XII. 16
Kedves Margitka!
...Most újra bezárták az iskolánkat...
Most én is spanyolos voltam egy hétig.”⁴¹

A két képeslapon az írójuk a spanyolnátháról, és az annak következményeként elrendelt iskolabezárásokról számol be. A rohamosan terjedő járvány megállítása érdekében a hatóságok gyakran fordultak az iskolabezárás eszközéhez. Példaképp említhető, hogy Szegeden 1918 októberében kéthetes tanítási szünetet rendeltek el,⁴² a fővárosban pedig 1918 december elejére már 15 iskola zárta be kapuit.⁴³ Valószínűleg ezekhez hasonló rendelkezéseket fogantatosítottak Gyulán is 1918 őszén és telén.

KATONAI KÉPESLAPOK

A képes levelezőlap elődjét, a díjjegyes levelezőlapot először az Osztrák-Magyar Monarchiában bocsátották ki, 1869-ben.⁴⁴ Ebből fejlődött ki a képeslap, mely 1870-1875 között terjedt el egész Európában.⁴⁵ Az Osztrák-Magyar Monarchiában magánvállalkozók 1885-től készíthettek képeslapokat, innentől mind darabszáma, mind stílusra jelentősen több és változatosabb fajta jelent meg.⁴⁶ Ekkoriban főleg a polgárság használta kapcsolattartásra a képeslapokat, a tömeggyártás beindulásával és az írásbeliség terjedésével azonban a parasztság körében is elterjedt a használata.

⁴¹ Mariska levele Balla Margithoz; Gyula, 1918. 12. 16.

⁴² Délmagyarország 1918. 10. 4. (7. évfolyam 226–259. sz.)

⁴³ Fővárosi Közlöny 58. szám, 2253. oldal 1918. 12. 6.

⁴⁴ Petercsák 1983: 18.

⁴⁵ Tasnádi 2013: 13.

⁴⁶ Novotny 1987: 108.

Ez a széleskörű elterjedés járult hozzá, hogy az első világháború idején a fronton szolgáló honvédek és a hátszországban maradt hozzátartozók közti kapcsolattartás elsődleges módja a képeslap, vagy a külön ilyen célra forgalomba hozott tábori postai levelezőlap volt.

Az Osztrák-Magyar Monarchia első tábori postaszolgálata 1878-ban, Bosznia okkupációjának évében lépett működésbe.⁴⁷ A postaszolgálat fejlesztésének érdekében 1913-ban vezették be a tábori postaszámmal való azonosítást.⁴⁸ Ez a rendszer biztosította, hogy a feladási hely titkos maradjon, az ellenség ne következtethessen a levelek feladási helyéből a csapattestek mozgására. A tábori postai bélyegzők magyar és német nyelven készültek, a tanulmányban feldolgozott levelek között mindkettőre találunk példát.

A képeslapok katonák és civilek közt egyaránt megmutatkozó népszerűségét igyekezett kihasználni a háborús propaganda is. A háború elején a hazafias téma, a nemzeti büszkeség és a hadsereg erejének bemutatása volt a propagandaképeslapok fő témája.⁴⁹

A képeslapkiadást cenzúra felügyelte, azonban a háború vége felé már megjelentek az elesetteket, esetleg hadifogolytáborokat ábrázoló képeslapok is.⁵⁰ Nem csak a képeslapok képi ábrázolására volt jellemző ez a folyamat: míg a levelezőkönyvek a hazafias érzelmeket, hősiek helytállást, a háború dicsőségét hirdetik, addig a frontról hazaküldött vagy a hátszorból írt levelek általában épp az ellenkezőjét bizonyítják.⁵¹

⁴⁷ Bölcskei 2015: 597.

⁴⁸ Bölcskei 2015: 597.

⁴⁹ Katona–Szarka 2014: 16.

⁵⁰ Katona–Szarka 2014: 17.

⁵¹ Keszeg 1996: 10.

3. ábra: Magyar szövegű tábori postai bélyegzés 1918 januárjából.
 (Lukács Pál képeslapja Balla Margitnak, 1918. január 29.)

4. ábra: Német szövegű tábori postai bélyegzés 1918 októberéből.
 (Lukács Pál képeslapja Balla Margitnak, 1918. október 30.)

Témától függetlenül a frontélet, a hadifogság tömegessé tette a levelezőlapok használatát.⁵² A tanulmányban feldolgozott anyagban hat olyan ábrázolás van, ami propagandacélokat szolgál, vagy kapcsolódik a háborúhoz; ezek vegyesen civil és katonai felhasználásúak.

A frontokon harcoló honvédek gyakran hónapokig, esetleg évekig nem láthatták otthon maradott családtagjait, a kapcsolattartás legfőbb eszközeivé a levelezőlapok, képeslapok váltak. Azokat a képeslapokat tekinthetjük első sorban katonai kötődésűnek, melyeken valamilyen, a hadsereghez tartozó lebélyegzés található: tábori posta, katonai kórház, hadifogolytábor, vagy katonai cenzúra bélyegzése. Jól példázza a megnövekedett levélforgalom mértékét, hogy az olasz fronton harcoló Isonzó-hadsereg katonái 1915 nyara és 1917 márciusa közt 15 millió levelezőlapot és levelet kaptak. A hátszárzág felé is hasonló méretű volt a levélforgalom: 23 millió közönséges, 100 ezer ajánlott levelet, 500 csomagot küldtek haza a katonák az otthoniaknak.⁵³

5. ábra: *Romantikus témájú képeslap. Német feliratának (kriessgetraut) jelentése „háborús házasság”. A férfi matrózgyenruhát visel. A házasság és háború témájának összekapcsolása népszerű volt a korban, képeslapok mellett egy vers és egy film is megörökítette.*
(Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak, ismeretlen feladási hely és idő.)

⁵² Keszeg 1996: 9.

⁵³ Völgyesi 2014: 12.

6–7. ábra: *Imádkozunk apuskáért*. A két képeslap egy sorozat része lehetett. Tartalmilag a háború második felére tehetőek, szövegükben a fronton harcoló édesapa hazatérésébe vetett remény jelenik meg.

(Mindkét képeslapot egy ismeretlen, Rudolf nevű férfi küldte Balla Margitnak 1917 novemberében.)

Az egymás egészségéről, életviszonyairól való tájékoztatás és érdeklődés került ezen levelek középpontjába, de az élelmezés és szállás minősége is gyakori témája a katonaleveleknek.⁵⁴ A konkrét harci eseményekről keveset írnak a közkatonák: ennek oka egyrészt az erős cenzúra, másrészt az is közrejátszott ebben, hogy a közkatonák nem ismerték a történések hátterét és okait.⁵⁵ Annál erősebben jelent meg a szabadságolás, az otthoniak viszontlátásának kérdése. Az esélyek latolgatása, a hazajutás nehézségein (gyak-

⁵⁴ Környeyné 1985: 170.

⁵⁵ Környeyné 1985: 170–171.

ran otthoni pártfogó – jegyző, főszolgabíró támogatása kellett a szabadságolás elintézéséhez) való búsulás is a katonák leveleinek gyakori témájává vált.⁵⁶

A frontélet keserűségét enyhítette az otthoniaktól érkező csomag: a hátszágából érkező élelmiszer, tiszta ruha nagy kincsnek számított. A csomagküldés azonban visszafelé is előfordult: az élelmiszerhiánnyal küzdő hátszágbeliek gyakran a frontról kaptak csomagot, melyben harcoló szerettük küld olyan élelmiszert, mely a civil életben nehezen, vagy egyáltalán nem beszerezhető.⁵⁷

A Balla Margit-féle képeslapgyűjteményben több katonai képeslapjai is fennmaradtak. A lapok a fent említett tartalmi sémákra épülnek; egészségi állapot és életkörülmények, a szabadságolás kérése, néhány esetben katonai események.

Lukács Pál a Magyar Királyi 1. honvéd tábori ágyúszerebben teljesített szolgálatot, aknavetőősként. Alakulata 1914. április 1-én alakult meg 4 üteggel. Székhelye Budapest volt, parancsnoka

8. ábra: *Ein Wiedersehen* – Egy Viszontlátás. A képeslap témája a háború második felére jellemzően pesszimista hangvételű, a viszontlátás itt csak jelképes, a hűtves számára megküldött, a balott férj személyes tárgyait tartalmazó bőrönd képében történik meg.

(Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak; Szeged, 1917. november 12.)

⁵⁶ Környecné 1985: 174.

⁵⁷ Völgyesi 2014: 12–13.

tiszabeői Hellebronth Antal ezredes.⁵⁸ A háború folyamán átszervezett tüzér ezredek közé tartozott az 1. tüzér ezred is, valószínűleg 1918 első felében szervezhették át 40. tábori tüzér ezreddé.⁵⁹

A Lukács Pál által küldött képeslapokon is jól megfigyelhető ez a váltás; míg egy 1918. január 29-én kelt képeslapon még 1. honvéd tábori tüzér ezrednek nevezi alakulatát, két héttel később, 1918. február 14-én már a 40. honvéd tábori tüzér ezredként határozza meg azt.

Leveleinek tartalma jórészt szokásos jókívánságok, ünnepi üdvözlések. Ezek mellett azonban – szüksézáva bár – de megjelennek a háborús események is:

*„1918 I.29.-én
Kedves Mancikám!
...ha az isten meg segít és úgy lesz a mint halatamakor rövidesen megint
otból lesznek...”*⁶⁰

A hazatérésbe vetett remény azonban úgy tűnik, nem vált valóságá. Két héttel későbbi levelében a következőket írja:

*„918 II/14 én
Kedves Manczikám!!
...tudatom hogy nem mehetek haza hanem másik frontra megyünk rövidesen
mert már it Béke van...”*⁶¹

Az 1917. évi oroszországi forradalmak hatására az év végére a keleti fronton megszűntek a harci cselekmények, erre utal a levélíró is. Valószínűleg 1918 márciusában mehetett haza a keleti

⁵⁸ http://mhtt.eu/hadtudomany/2011/2011_elektronikus/2011_e_17.pdf (Letöltés ideje: 2018. 02. 7.)

⁵⁹ Az ezred történetének levéltári forrásai: Hadtörténelmi Levéltár 2. Fondfőcsoport M. KIR. HONVÉDSÉG 1867–1918, Tüzérség 739.

⁶⁰ Lukács Pál levele Balla Margithoz; ismeretlen feladási hely, 1918. 01. 29.

⁶¹ Lukács Pál levele Balla Margithoz; ismeretlen feladási hely, 1918. 02. 14.

frontról, a Breszt-Litovszki béke március 3-i aláírása után.⁶² Tartózkodási helyére egy ekkor küldött levelében a következő rövid utalás található:

„918 III/17
„Kedves Mancsikám!
„It küldök magának egy
szerelmes pártijénit a vise-
let...”⁶³

A képeslapon megjelenített, valószínűleg beállított életképen látható szerelmespár rutén (ruszin) népviseletben van. Lehetséges, hogy már nem közvetlen a fronton juthatott hozzá a képeslaphoz, inkább már Magyarországon, Kárpátalja térségében, és itt találkozhatott a képeslapon is látható, és általa is említett ruszinokkal.

A levél megírásának dátuma március 17-e, azonban a bérmentesítére használt 10 filléres bélyegen 1918. március 20-i a postára adást jelző lebélyegzés. A képeslapot a Budapest 72-es postahivatalban adták fel, mely a Keleti Pályaudvaron volt; valószínű, hogy a

9. ábra: Szerelmespár rutén népviseletben.
(Lukács Pál képeslapja Balla Margitnak;
ismeretlen feladási hely, 1918. március 17.)

⁶² Galántai 1964: 304.

⁶³ Lukács Pál levele Balla Margitnak; ismeretlen feladási hely, 1918. 03. 17.

katonavonat ide futott be, és Lukács Pál itt adta postára a már három napja megírt képeslapot.

Balogh Antaltól 30 képeslap származik, tehát az általa küldött lapok teszik ki a teljes hagyaték több, mint 30%-át. A lapok egy része polgári, másik része katonai képeslapnak tekinthető, hiszen vegyesen keletkeztek a szolgálati idő és a szabadság alatt. 1917 szeptemberétől 1918 októberéig írott képeslapjai főleg kelet és dél-magyarországi városokban keletkeztek (Zenta, Nagyvárad, Pécs, Szeged, Temesvár), de több lap kelt Budapesten, illetve a stájerországi Knittelfeldben.)

Bár időben nem széles a levelek által átfogott időszak, (bő egy év) a földrajzi szóródás és a képeslapok üzeneteinek kontextus nélkülsége (Balogh Antaltól – azon kívül, hogy zentai lakos volt, és az első huszárezred tizedeseként szolgált – semmilyen információt nem sikerült kideríteni) nagyban megnehezíti a képeslapokon közvetített üzenetek értelmezését. Ráadásul kevés szövegrész tartalmaz olyan utalásokat, melyekből következtetni lehetne akár egyéni életére, akár háborús élményeire.

Különösen érdekes, hogy képeslapjain gyakran fordul elő katonai kórházra utaló lebélyegzés – 1917 október–novemberi lapok; Nagyváradon és Szegeden, illetve 1918 februárjában Szegeden, majd 1918 októberében Knittelfeldben adott fel ilyen bélyegzésű képeslapot. Feltételezhető, hogy valamilyen nehezebben gyógyuló betegség miatt kezelték ilyen hosszasan és több helyen – azonban feltételezés szintjén megengedhető akár az is, hogy katonaeorvosként szolgált, és különböző állomáshelyeiről küldött képeslapokat, melyekre a bélyegmentesség miatt tett katonai kórházi pecsétet.

Ezen értelmezési nehézségek ellenére megpróbáltam rekonstruálni a szövegtörödékek és lebélyegzések alapján Balogh életében az 1917 ősztől 1918 ősziig tartó időszakot, melyet kronológus sorrendben mutatok be:

1917 októberétől november közepéig először Nagyváradon, majd Szegeden katonai kórházban lehetett, erre utal a képeslapok-

ra pecsételt „Katonai ápolási ügyben bélyegmentes” pecsét is. 1917 októberében a következőket írja:

*„Édes Margitka,
...most a lábbadozóban vagyok téve 3 bétre it nagyon unalmas,de muszáj
tűrni mert már talán megyek 28 napi szabadságra...”⁶⁴*

A vágyott szabadságot azonban nem kapta meg, október 25-én kelt levelében így fogalmaz: „szabadságra megint nincs kilátás, még nem biztos de inkább gondolom hogy nem megyek mint hogy megyek.”⁶⁵ Két héttel később, november 12-én Szegedről írja, hogy egyelőre ismeretlen helyre fog tovább indulni; a képeslapon szintén katonai kórházra utaló pecsét van, feltételezhető, hogy a Nagyváradon megkezdett gyógykezelés folytatásáról lehet szó. Szilveszteri üdvözlőlapot már zentai otthonából küld, tehát addigra mindenképp kikerülhetett a kórházból.

Az 1918. év elején Pécsen van, itt január 14-én kelt képeslapján tervezett temesvári utazásáról számol be. Egy hónappal később, február 13-án Szegedről ír, Nagyváradra való utazásáról számol be. A képeslap – a korábbi Szegedről küldöttekhez hasonlóan – „katonai ápolási ügyben portómentes” bélyegzővel rendelkezik. 1918 március közepéig tartózkodik Nagyváradon; itt „egy géppuskás menet készen van, lehet, hogy még én is közéjük lesznek osztva.”⁶⁶ Az emlegetett géppuskás egységbe valószínűleg nem osztották be, hiszen még március 2-án is Nagyváradról küld képeslapot, említve temesvári útját, melyre valamikor február végén kerülhetett sor. Március 10-én, vasárnap indul Nagyváradról Budapestre, ahonnan 14-én küld képeslapot. Két nappal később, 16-án küldött képeslapjának szövege érdekes:

⁶⁴ Balogh Antal levele Balla Margitnak; Nagyvárad, 1917. 10. 14.

⁶⁵ Balogh Antal levele Balla Margitnak; Nagyvárad, 1917. 10. 25.

⁶⁶ Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak; Nagyvárad, 1918. 02. 18.

„Budapest 1918 III/16.

Édes Margitka!

...sajnos még mindig nem tudok pontos adatot, adni hogy meddig leszek még it és egy a rossz hogyit volna sok szép szórakozó hely és nem lehet élvezni, mert éjjel nappal szigorú szolgálatban vagyunk...a debreczeni 3.honvéd bakák is itt vannak velünk egy laktanyában, ők is már alig várják hogy vissza mehessenek”⁶⁷

Az emlegetett szigorú szolgálat valószínűleg a március közepén zajló budapesti vasipari sztrájkhoz kötődhet, valószínűleg ezt biztosították katonai erővel, megelőzendő az esetleges zavargásokat.

Még április elején is Budapesten tartózkodik:

„Budapest 1918 IV/4.

Édes Margitka!

Elsősorban is bocsánatot kérek, hogy így későre írok, de annyi volt a szolgálatunk az ünnepeken keresztül, hogy borzasztó, már úgy meguntam Budapestet hogy borzasztó és pedig még sokáig itt kell lenni...címem káplár Balogh Antal Hus. Rgt. 1. M.9. (olvaszhatatlan) zug Vilmos főherceg tüzér laktanya Budapest Hungária körül 100”⁶⁸

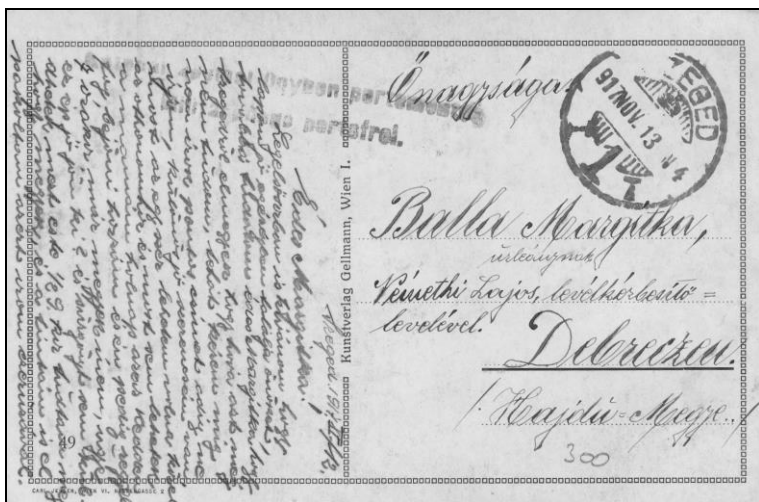
Főleg a cím miatt érdekes a képeslap; megtudhatjuk, hogy Balogh Antal az első huszárezred tizedeseként szolgált, és ekkoriban a Vilmos főherceg laktanyában, a Hungária körúton voltak elszállásolva. Valószínűleg márciusi Budapestre érkezésekor még nem itt voltak bekvártélyozva, hiszen akkor már korábbi levélben tudatta volna címét Balla Margittal, így feltételezhető, hogy március végén - április elején kerülhettek a Hungária körút 100. alatti laktanyába.

Májusban visszatér Nagyváradra, de továbbra is szolgálatban van:

⁶⁷ Balogh Antalképeslapja Balla Margitnak; Budapest, 1918. 03. 16.

⁶⁸ Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak; Budapest, 1918. 04. 04.

„...ma kaptam parancsot, hogy még a mai napon el kell menjek Csehországban valami katonai ruhát kell hozni, az oda és vissza jövetel talán 10-13 napig fog tartani, ilyenformán a pünkösti ünnep nem valami kellemes lesz...majd az útról fogok írni...”⁶⁹

10. ábra: Balogh Antal képeslapja Szegedről:
 „katonai ápolási ügyben portómentes-militärpflegeportofrei” bélyegzővel.
 (Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak. Szeged, 1917. november 13.)

Az utazásról ígért levelek nem maradtak fent a hagyatékban; az azonban biztos, hogy május 24-én ismeretlen helyről, de magyar bélyeggel küld képeslapot; az üzenetben azt emlegeti, hogy fürdőbe tervez menni, tehát valószínűleg szabadságot kapott, és azt valamely fürdőhelyen töltötte.

Május végén újra Nagyváradon van:

⁶⁹ Balogh Antal levele Balla Margitnak; Nagyvárad, 1918. 05. 14.

„...még egy körutazást fogok meg tenni szolgálati ügyben, hogy mi? titok. de azt hiszem hogy a hét folyamán még.”⁷⁰

A nyarat főleg Nagyváradon tölti; négy képeslap maradt ebből az időből. Nincs végig szabadságon, hiszen a június 1-én kelt képeslapon emlegeti, hogy nem tudott a fürdőbe (valószínűleg a közeli Félixfürdőbe) menni. Különösen érdekes a július elsején írt lapja:

”...(Zentán) a Nép kertben akartak valami mulatságot rendezni, de az eső miatt az is elmaradt, Szabadkáról kint volt a 6os honvéd zenekar, az játszott a moziban este 7-11. ig...”⁷¹

A júliust a címzett, Balla Margit Félixfürdőben tölthetete; míg a júniusi képeslapokat Debrecenbe kapta, addig júliusban Félixfürdőbe címezték a neki küldött lapokat.

Szeptember elsején újra katonai kórház bélyegzőjével ellátott képeslapot küld; ezúttal azonban a stájerországi Knittelfeldből. Valószínű, hogy még az augusztus folyamán került ki az olasz frontra, majd ott szerzett sebesülése vagy betegsége miatt a közeli

11. ábra: Knittelfeld, a stájerországi kisváros, ahol Balogh Antal hadikórházban volt.
(Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak;
1918. szeptember 1.)

⁷⁰ Balogh Antal levele Balla Margitnak; Nagyvárad, 1918. 05. 29.

⁷¹ Balogh Antal levele Balla Margitnak; Zenta, 1918. 07. 01.

Knittelfeld hadikórházába. A szeptembert és az október felét is itt tölti, október 15-én írja:

„Édes Margitka!
...mit szől ezekhez a nagy békehírekhez? már nemsokára biza fogunk menni mi? ...”⁷²

12. ábra: Jobbra fent a knittelfeldi – 1918. októberében már katonai kórházként működő – hadifogoly-tábor bélyegzője, alatta a katonai ápolásra utaló Militärpflege bélyegző, jobb oldalt a katonai kórház bélyegzője.

(Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak; Knittelfeld, 1918. október 15.)

Az általa küldött képeslapok közül a legkésőbbi, október 24-i már nem tartalmaz a hadikórházra utaló pecsétet, a képeslap maga azonban német szövegű – és a pecsét megmaradt részleteiből ítélve – valahol a mai Ausztria területén adhatták fel, tehát ekkor még nem volt Magyarországon, de úton lehetett hazafelé.

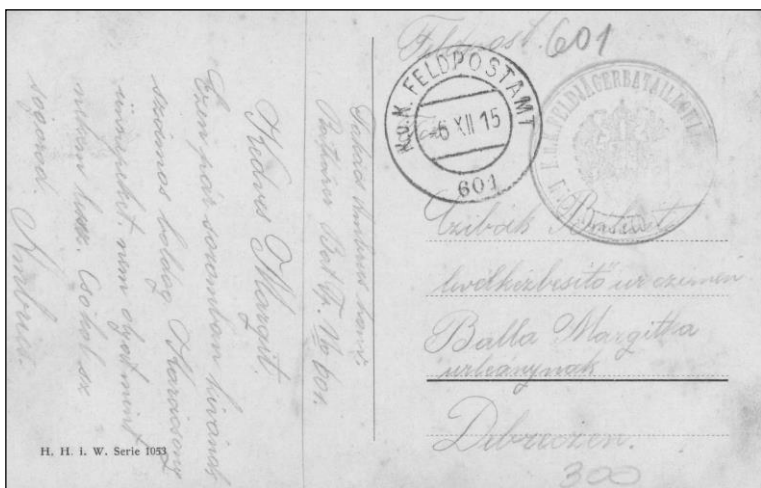
⁷² Balogh Antal képeslapja Balla Margitnak; Knittelfeld, 1918. 10. 15.

Hogy mikor és milyen körülmények között jutott haza zentai otthonába, nem tudjuk meg, hiszen erről már nem maradt fent írásos dokumentum, bár valószínű, hogy a rendszeresen képeslapot író Balogh káplár erről is tájékoztatta Balla Margitot.

13. ábra: Jobbra fent a 393. Tábori Postahivatal pecsétje, mellette a Magyar Királyi 2. Honvéd Kerékpáros Század alakulatbélyegzője.
(Takács Ambrus képeslapja Balla Margitnak, 1916 októbere.)

Takács Ambrustól, egy kerékpáros alakulatban szolgáló honvédtől három, Tolvaj Ferentől, a magyar királyi 3. honvéd gyalogezred tizedesétől pedig két képeslap maradt fenn a hagyatékban; bár tartalmi szempontból egyik sem kapcsolódik a világháborúhoz, a képeslapok katonai lebélyegzései (jelen esetben alakulatbélyegzők és tábori postai bélyegzők) miatt azonban mégis bemutatásra érdemesnek tartom őket.

14. ábra: Jobb oldalon a Császári és Királyi Feldjaeger zászlóalj kerékpáros egységének alakulatbélyegzője. Mellette a 601. Tábori Postahivatal bélyegzője.
(Takács Ambrus képeslapja Balla Margitnak Debrecenbe, 1915. december 6.)

Takács Ambrus – az alakulatbélyegzők szerint – kerékpáros egységekben; a Magyar Királyi 2. honvéd kerékpáros században, illetve a császári és királyi Feldjaegerzászlóalj kerékpáros egységében szolgált.

A képeslap képoldalán havasi gyopár látható; a hátlap nyomdai információk alapján pedig egy külföldi – valószínűleg osztrák nyomdából származó, az alpesi növényvilágot bemutató képeslapsorozat része a lap. Talán nem teljesen alaptalan a feltételezés, hogy az olasz fronton, a Dolomitokban vívott csaták közben jutott hozzá Takács Ambrus a képeslaphoz; a tartózkodási helyre utaló képi üzenet nem lenne egyedi, megfigyelhető például Tolvaj Ferenc krakkói lapján, illetve Lukács Pál ruszinokat ábrázoló képeslapján is.

Tolvaj Ferenc a Magyar Királyi 3. (Debreceni) Honvéd gyalogezred katonájaként szolgált az első világháborúban. 1916. december 21-én kelt levelében őrzetűnek nevezi magát, 1918. március 25-i levelében azonban már tizedesnek; a két időpont közt tehát előléptették.

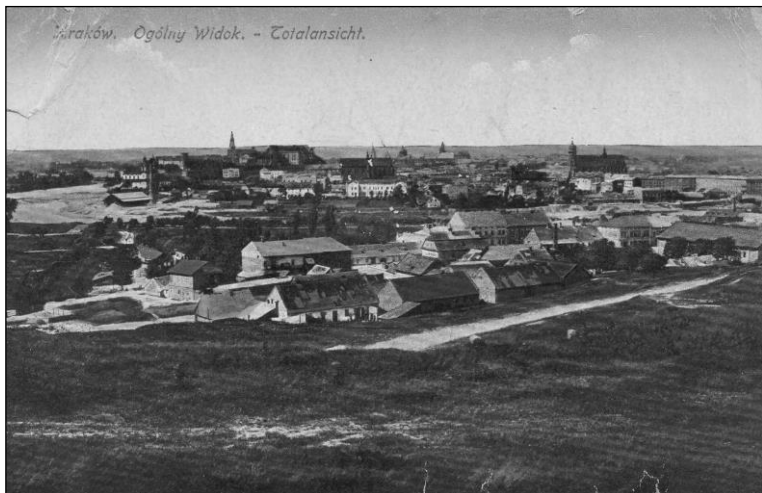

15. ábra: *Jobb felső sarokban a 14. Tábori Postahivatal bélyegzője, bal oldalt a Magyar Királyi debreceni 3. Honvéd Gyalogezred bélyegzője.*
(*Tolvaj Ferenc* őrzetű képeslapja Balla Margitnak Debrecenbe, 1916. december 21.)

Mindhárom képeslapon alakulatbélyegző, illetve Tábori Postahivatal bélyegzője (14., illetve 417.) található. A három levél közül a legtisztább bélyegzőlenyomattal rendelkező, 1916 decemberi darabot mutatom be.

Az egyik lap képoldalán Krakkó látképe látható, kétnyelvű - lengyel és német - felirattal. Valószínűsíthető tehát, hogy *Tolvaj Ferenc* ekkoriban a keleti hadszíntéren állomásozott, hiszen Krak-

kó az Osztrák-Magyar Monarchia Galícia tartományában feküdt, közel a keleti fronthoz.

16. ábra: *Kraków látképe.*
(Tolvaj Ferenc képeslapja Balla Margitnak, 1916. december 21.)

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban egy első világháborús képeslapgyűjtemény néprajzi elemzésével és bemutatásával kívántam színesíteni a korszakról ismert néprajzi és történeti képet. A forrásként felhasznált 122 darab képeslapnak csak egy része vonatkozott az első világháború alatti életre, azonban ezekből is le lehetett vonni következtetéseket mind a frontéletre, mind a hátszágbeli helyzetre vonatkozóan. A képeslapok írói őszintén számoltak be mindennapi éle-

tük nehézségeiről,⁷³ a hivatalos elvárással szemben hazafias vagy a háborút éltető véleménnyel egyik képeslapon sem találkozhatunk.

A képeslapok vizsgálatánál nem csak magának a textusnak az elemzését tartottam fontosnak, hiszen mind képileg, mind a postai kezeléshez kapcsolódóan (tábori postai bélyegzők vagy különböző katonai bélyegzők) megjelennek olyan elemek, melyek kiegészítik magát a szöveget.

Úgy vélem, a téma jelentőségéhez mérten elhanyagolt, hiszen a rendelkezésre álló anyag méretéhez viszonyítva kevesen publikáltak első világháborús levelezéseket vagy képeslapgyűjteményeket, holott ezek – mivel az események tanúi már nincsenek közöttünk – gyakran egyedüli forrásai annak, hogyan éltek meg az akkori emberek a nagy történelmi eseményeket. A téma kutatása azonban interdiszciplináris felkészültséget kíván a kutatótól, hiszen a néprajztudomány, antropológia, történettudomány, irodalomtudomány és narratológia eredményeit is be kell építenie a levelek, képeslapok vizsgálatába.

Bízok benne, hogy jelen tanulmányommal hozzájárulhatok a Nagy Háborúról kialakított néprajzi és történeti kép színesítéséhez.

FORRÁSOK

Debreczeni Független Újság 1915.

Debreczeni Újság 1915.

Délmagyarország 1918.

Hajnal István (főszerk.): Fővárosi Közlöny 1908.

⁷³ Hasonló megállapításra jutott: Keszeg 1996: 10.

IRODALOM

BOJTOS Gábor

- 2017 *Szolnok és az első világháború. Hátország, Hősök, Emlékezet.* Szolnok: Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

BÖLCSKEI Imréné (szerk.)

- 2015 *Magyar posta-és illetékbélyeg katalógus.* Budapest: Moha Nyomdaipari és Kiadó Kft.

CSÍKI Tamás

- 2018 Egy ágyban az ellenséggel. Orosz hadifoglyok és falusi nők az első világháborúban. *Néprajzi Látóhatár.* 1–2. Debrecen: Györffy István Néprajzi Társaság

GALÁNTAI József

- 1964 *Magyarország az első világháborúban.* Budapest: Gondolat Kiadó

GARAMI Erika

- 2007 *Pénztörténet.* Budapest: Tas-11 Kft

HANÁK Péter

- 1973 Népi levelek az első világháborúból. *Valóság.* 3. 62–87.

JAKOBSON, Roman

- 1972 *Hang-jel-vers.* Budapest: Gondolat kiadó

KATONA Anikó – SZARKA Anita (szerk.)

- 2014 *Képpé formált háború.* Budapest: Osiris Kiadó-OSZK

KESZEG Vilmos:

- 1996 *Kelt Levelem...* (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára. 6.) Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület
2002 *Homo Narrans.* Kolozsvár: Komp-Press, Korunk Baráti Társaság
2011 *A történetmondás antropológiája.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék

KÖRNYEYNÉ Gaál Edit

- 1985 *Az első világháború emlékei a népi kézíratos forrásokban és a szájhagyományban.* Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszéke

NOVOTNY Tihamér

- 1987 *Első világháborús katonaemlékek.* Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó

PETERCSÁK Tivadar

1983 Képes levelezőlapok üdülésről, utazásról. *História*. 3. 18–19.

SERES László

2018 „Majd vége lesz ennek is mert kezdete volt”. Püspökladány: Püspökladányi Tájékoztató és Közművelődési Központ, Könyvtár, Múzeum

SZ. BÁNYAI Irén

1973 A „paraszttirattárak” jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. In Ikvai Nándor (szerk.): *Studia Comitatensia*. 2. *Tanulmányok Pest megye múzeumaiból*. 161–172. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága

TAKÁCS Éva

1981 Tábori levelek az első világháborúból. *Somogyi Múzeumok Közleményei*. 4. 243–256.

TASNÁDI Zsuzsanna

2013 *Népriséletek és népiélet a monarchiabeli képeslapokon*. Budapest: Cser Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Néprajzi Múzeum

UJVÁRY Zoltán

1980 *Népszokás és népköltészet*. (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 35.) Debrecen.

VIGA Gyula

1985 Néhány kisgyőri katonalevél az első világháborúból. In Viga Gyula – Szabadfalvi József – Ujváry Zoltán (szerk.): *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*. 23. 89–95.

VÖLGYESI Zoltán

2014 *A hátország a Nagy Háborúban. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár

Elveszett részletek *Györffy István és a Lénárd-féle expedíció*

ELŐZMÉNYEK

Miután 1916. június 4-én Bruszilov megindította technikailag addig újnak számító offenzíváját a Monarchia vonalai ellen, Románia végképp elkötelezhette magát a háborúba való belépésre.¹ Tisza István sejtette a románok támadási szándékát, ugyanis még márciusban így írt Ottokar Czerninnek, a közös külügyminiszternek: „Kétségtelen, hogy [a románok] katonai előkészületeket tesznek ellenünk és a bulgárok ellen...”² Számításai bebizonyosodtak: az orosz előretörés után augusztus 27-én Románia hadat üzent a Monarchiának. Addigra azonban a német hadseregnek sikerült átcsoportosítani az erőit, hogy segítséget nyújtson az oroszok miatt legyengült osztrák-magyar haderőnek; ennek következtében még az év végéig Románia nagy részét a központi hatalmak elfoglalták.³ (Lásd 1. ábra.)

Az elfoglalás Moldva egy jelentős területét is érintette, melyet Györffy István kutatásai érdekében ki is használt. A csángók fel térképezése természetesen nem volt egyedülálló elképzelés: Bartók Béla már 1914-ben tervbe vett egy ottani gyűjtést, azonban lehetősége nem volt a kijutásra. Egy belényesi ismerősének a következőket írta: „*Augusztusban pedig megyek Moldvába (csak meg ne verjenek aztán ott azért, mert magyar vagyok).*”⁴

¹ A tanulmányt lektorálta Csíki Tamás.

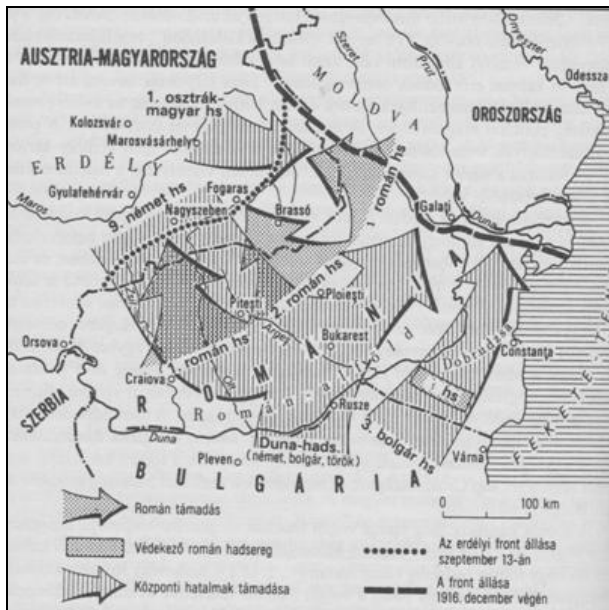
² Galántai 2001: 220.

³ Galántai 2001: 218–223.

⁴ Bartók Béla levelei 322. sz. idézi Hajdú 1984: 6.

Nehézségeket maga Györffy is megemlít:

„A román közigazgatás éberen őrködik, hogy idegen, főleg hazánkbeli magyar ember a csángókhoz ne férközhessenek hozzá s tudomást ne szerezzen az ottani állapotokról... Ha közülünk néha-napján valaki nyelvészeti, néprajzi, vagy földrajzi tanulmányokat óhajt tenni a moldvai csángók földjén, a román közigazgatás elháríthatatlan akadályokat gördít elébe.”⁵

1. ábra: Harcok Romániában. Forrás: Galántai 2001: 222.

Györffy kutatásának kétségtelenül legfontosabb eredménye a moldvai magyarság néprajzi térképe, mely azóta is fontos sarokköve a néprajzi szakirodalomnak.

⁵ Györffy István: A moldvai csángók. A Vármegye, 1917. I. 20. idézi Hajdú 1984: 6.

*„Elsősorban magunkat okolhatjuk fajunk itteni pusztulásáért. Nem vet-
tünk róluk tudomást. Mikor még 30-40 évvel ezelőtt tartották magukat s keres-
ték velünk az összeköttetést, nem tekintettük nemzeti ügynek...”⁶*

Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy Györffy a csángókat ki-
emelt nemzeti ügynek tekintette, ezért 1918 nyarán is Bukarestben
a csángók visszatelepítésének kérdésével foglalkozott.⁷

Bukarestben (1918. június 1-én) érte Lénárd Jenő vezérkari ka-
pitány levele, melyből első ízben értesült a Hadügyminisztérium
Keleti Osztálya keretében, még ez év nyarán szerveződő expedíció
tervéről, melynek célja egy későbbi gazdasági együttműködés vizs-
gálata Kis-Ázsia északi partvidékein, Lénárd vezetésével. Györffy
válaszában közölte, hogy jelenlegi munkája miatt az expedíciót
nem tudja elvállalni.⁸

A résztvevőket Teleki Pál válogatta össze (aki ekkor az
Országos Hadigondozó Hivatal élén volt), így kézenfekvőnek
tűnik, hogy Györffy visszautasítása után, Lénárd jelentette az
esetet számára. Teleki rendkívül gyorsan, már június 9-én levelet
küldött Györffynek. Ebben kifejti, hogy bízik meggondolásában,
és mégis részt fog venni a vizsgálatban. Külön érdemes felfigyel-
nünk, hogy Teleki levelét Györffy nem említi az expedícióról
szóló, 1919. február 28-án keltezett jelentésében, de még a Kőrösi
Csoma Társaság Folyóiratában megjelent szintén a kis-ázsiai kuta-
tásról beszámoló cikkében sem. Az 1919-es jelentésében az áll,
hogy miután Györffy válaszában közölte Lénárddal, hogy nem
tudja elvállalni a munkát, augusztusban a kapitány kikérte őt a
Közös Hadügyminisztériumból, így Györffynek már el kellett
vállalnia.⁹

⁶ Hajdú-Moharos 1995: 132.

⁷ Rendkívül fontos kiemelnünk, hogy a későbbiekben Teleki Pál is támogatja a
csángók Kárpátokon belülré való telepítését. Györffy 1984: 596.

⁸ Györffy 1984: 596.

⁹ Györffy 1984: 596.

Nem lehet kétségünk aziránt, hogy a leírt események helytállóak, azonban tényként kezelhető, hogy Teleki levelét Györffy még a Hadügyminisztériumból való kikérése előtt megkapta. Ennél fogva – a hazai szakirodalomakkal egyetértésben – kijelenthetjük, hogy (még ha nem is teljes mértékben), de Teleki megkeresésének kulcsfontosságú szerepe volt abban, hogy Györffy a munkában részt vegyen.

TELEKI PÁL LEVELE, GAZDASÁGI KÖRÜLMÉNYEK

Miként az előzőekben írtuk, az expedíció hátterének megszervezése (a tagok kiválasztása, pénzügyi források) főképpen Teleki Pál érdeme volt, aki a Turáni Társaságban maga is elkötelezett híve volt a keletkutatásnak. 1913-ban a Társaság *Turán* című lapjában kifejti nézeteit a kutatással (és a Társaság céljával) kapcsolatban:

„*a rokon [vagy annak vélt – Cz. J.] turáni népek tanulmányozása*’ mellett *„összeköttetés létesítése”* [...], s *‘vezérszerep a magyarnak a turáni népcsaládban tudományos és gazdasági téren’*. A társaság céljait a magyar kormány is méltányolta, ...”¹⁰

Következésképpen kijelenthetjük, hogy a kis-ázsiai expedíció is a fenti célokat szolgálhatta, s Teleki elképzeléseinek megvalósulását láthatta benne.

Míthogy az expedíció a Hadügyminisztérium szárnyai alatt szerveződött, így a tagokat is katonai szolgálatot teljesítő szakemberek tették ki, többek között: dr. Vidéky Emil műegyetemi magántanár, dr. László Gábor geológus, gróf Széchenyi Rudolf főhadnagy és dr. Györffy István.¹¹ A munkából Lénárd és Széchenyi

¹⁰ A Társaság céljaiból idézi Ablonczy 2016.

¹¹ Bartha 2001a: 291.

gróf feladata a gazdasági, Vidéky Emilnek a műszaki, László Gábornak a geológiai, Györffynek pedig a néprajzi feltérképezés lett a feladata, visszautasításával azonban az expedíció néprajzi ága teljes egészében veszélybe került volna.¹² Erről tanúskodik a már említett levél, melyet Teleki küldött Györffynek, s emellett (a visszautasítás fenntartása esetén) egyéb problémákról is beszámol:

„Igen Tisztelt Tanár Úr!

Lénárdtól azt az értesítést kaptam, hogy Tanár Úr a csángó visszatelepítés tanulmányozása miatt lemaradna a kis-ázsiai expedícióról. Nagyon kérem, álljon el ezen szándékától, és vegyen részt mégis az expedícióban, melynek indulása most már különben is elhúzódt. Egyrészt éppen Tanár Uram volna a legalkalmasabb arra a feladatra összes etnográfusaink között; Baráthosi-Balogh Benedek nem hiszem, hogy megfelelő pótlás volna. Ő kelet-ázsiai ember, az ottani nyelveket sem bírja, és azt hiszem, inkább arra való, hogy magában járjon, mint egy expedíció keretében. Nem tudom, bele tudna-e ebbe törődni. A másik ok az, hogy Tanár Úr nevével fogadtatott már el az expedíció a hadügyminiszter által és a két miniszterelnökénél is ebben az összeállításban kérték a hozzájárulást, úgybogy a változtatásnak ismét mindenféle formákon keresztül kellene menni és ez nagy késedelmet okozna; végül: költségek tekintetében is nagy volna a különbség, mintbogy Balogh nem katonai és így költségeit katonai részről már nem viselnék. Ezeket most nyáron, amikor itt senkit se lehet már megkapni, nem is tudnánk már előteremteni, úgybogy valószínűleg, ha Tanár Úr fenntartaná visszalepését, ez az etnográfus teljes elejtésével volna egyértelmű. Mindezekért nagyon kérem, határozza el magát mégis az indulásra, ez az alkalom soha nem jön vissza, míg a csángók itt maradnak a közeliünkben, és a magam részéről biztosítom minden néven nevezendő segítségben, amire e kérdés tanulmányozása szempontjából visszatérése után szükségé lenne.

A bolgárok rövid idő előtt kiadtak egy könyvet francia és azt hiszem bolgár nyelven is a Dobrudzáról. Itt is megvan nekünk, de bizonyára ott is hozzá lehet jutni. Nagyon kérem, lenne szíves ezt a Turán részére ismertetni.

Szíves igenlő válaszát remélve és kérve

*őszinte híve
Teleki Pál”¹³*

¹² Az eredeti tervek szerint májusban indultak volna. Bartha 2001a: 291.

¹³ Teleki Pál levele Györffy Istvánhoz. Klinghammer 2015: 144–146.

Az idézett szövegből két momentumot tartunk lényegesnek: egyrészt Györffy személyét az alkalmasság szempontjából, másrészt a költségeket.

Györffy 1916-ban több alkalommal is gyűjtött a Balkánon, melynek tapasztalatait a Földrajzi Közleményekben publikálta,¹⁴ továbbá elkészítette Dobrudza és a moldvai csángók néprajzi térképét is. Következésképpen tehát Teleki pontosan ismerte Györffy történeti és térképészeti módszerét, melynek hiányában – a levél ki-
csengése szerint – az expedíció jelentősen veszített volna értékéből.

A másik lényeges – ha nem éppen lényegesebb – aspektus a szöveg szerint a költségekben keresendő, ami szintén nélkülözhetetlenné teszi Györffy személyét és meggátolja pótlását Baráthosi-Balogh Benedekkel.

A Monarchia gazdasága 1918-ra olyan mértékben leromlott, hogy abban az esetben, ha Györffy mégse szánta volna rá magát az expedícióra, Telekinek (ahogy írja is) lehetetlen lett volna forrásokat kieszközölnie.

A magyar gazdaság ugyanis állandó deficittel dolgozott, ez a háború kirobbanása előtt, 1914 első felében 564,6 millió K volt.¹⁵ A háború okozta kiadások azonban (az amúgy is nehézségekkel küzdő gazdaságot) még kilátástalanabb helyzetbe sodorták. A probléma megoldására Tisza 1915-ben egy ezermillió márkás német kölcsön felvételét tartotta szükségesnek, de ezt a németek megtagadták, s megindult a korona inflációja. Teleszky János, a Tisza-kormány gazdasági szakembere, 1916 közepére tette a gazdaság egyik legnehezebb időszakát, addigra ugyanis a kimerülés és az infláció fokozottan éreztette hatását.¹⁶

¹⁴ Bartha (szerk.) 2001: 5–50.

¹⁵ Botos 2015: 80.

¹⁶ Galántai 2001: 224–226.

Az expedíció megszervezésekor a gazdaság még tovább romlott: 1918 nyarán az inség szinte mindenhol érezhetővé vált: a hasereg ellátása is katasztrofális volt, Erdélyben még éhhalál is előfordult.¹⁷

Az államháztartás az 1917–1918-as költségvetési periódusban tarthatatlanul labilissá vált: ekkor mintegy 8193,9 millió K hiány mutatkozott.¹⁸ Mindezek következtében az országban tapasztalható életszínvonal a háború előtti negyedére esett vissza, mely már messze a létminimum alatt volt. A kimerülés tehát 1918-ra olyan fokot ért el, hogy még egy tél „keresztülhúzása” teljes kilátástalansággal járt volna együtt.¹⁹

Láthatjuk, hogy Teleki (és a Hadügyminisztérium) egy rendkívül nehéz, már-már az összeomlás szélén tántorgó gazdasági helyzetben szervezte meg a Kis-Ázsiába tartó expedíciót, ennél fogva pedig értelmet nyer Teleki borúlátása Györffy visszautasítása esetén: az utánpótlás anyagi fedezete a fentebb részletezett körülményeket szem előtt tartva teljes mértékben lehetetlen lett volna.

Valószínűnek tarthatjuk továbbá (ugyancsak a gazdasági helyzetre való tekintettel) hogy az expedíciónak, gyakorlatilag a megindulásától kezdve fennálló (és a hazajutást is veszélyeztető) nem megfelelő anyagi fedezetének is köze van az említett okokhoz, melyekről Györffy részletesen be is számol az 1919-es jelentésében.

¹⁷ Galántai 2001: 322.

¹⁸ Botos 2015: 80.

¹⁹ Galántai 2001: 323–324. *„Július és augusztus a front számára igazi éhség hónapok voltak. Sok napon keresztül a katonák egy falat húst, egy gramm zsírt sem láttak... Még nyomorúságosabb volt a rubázat. Egész garnitúra fehérmű már a jólét jele. Mindennapos jelenség volt, hogy az emberek ujjak és hátrész nélküli inget, fél alsónadrágot hordtak.”* Galántai 2001: 323–324. Az infláció nyomására elrendeltek egy sor gazdasági intézkedést, amelynek eredménye kevésbé volt sikeresnek mondható. *„Ennek részeként (...) a front ellátásának biztosítására bevezették a kötött árakat, rontották a termékek, termények megszokott minőségét, elrendelték a közellátás és a hadsereg élelmezése, utánpótlása szempontjából fontos cikkekre beszolgáltatását és átszervezték az állami újraelosztást.”* Botos 2015: 80.

AZ EXPEDÍCIÓ

Elindulás, kezdeti nehézségek

Az expedíció körülményeit, ha nem is teljes részletekbe menően, de nagyobb vonalakban ismerjük Györffy 1919-ben készült jelentéséből, illetve abból a cikkből, ami a Kőrösi Csoma Társaság Folyóiratában jelentetett meg, *A Lénárd-féle kis-ázsiai expedíció* címmel.

Miután Györffy megkapta Lénárd kapitánytól a levelet, melyben közli, hogy megtörtént kikerése a Hadsereg-főparancsnokságtól az expedíció céljára, utánajárt a kiadásoknak. Elsőként megjelent a Nemzeti Múzeumban, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, ahol is megtudta, hogy a Néprajzi Osztály 12 ezer koronát biztosít számára tárgyi gyűjtésekre.

Ezt követően fényképfilmet próbált meg szerezni Budapesten, de leírása szerint, ebben az időben ez teljesen lehetetlen volt, így csak 20 tucat üveglemezhez tudott hozzájutni. Ezután visszautazott Bukarestbe „katonai okmányokért”, ahol sikerült 60 tucat pakkfilmet a saját pénzén megvásárolnia.

Konstantinápolyba való elindulása előtt értesült arról, hogy Törökországban ekkor csak aranypénzzel vagy cukorral (mely ekkor elsőrendű fizetőeszköz volt) lehet fizetni, ezért 3 ezer koronáért vásárolt az útra, melynek kiviteli engedélyét Teleki Pál szerezte meg számára.

Vonata szeptember 11-én indult, s 13-ra érkezett meg Konstantinápolyba, majd az expedíció indulására kijelölt haydarpasai táborba, ahol (beszámolója szerint) már minden készen várta. Itt azonban egy újabb fennakadással találkozott: a felszerelést (bár már elő lett készítve) saját pénzből kellett kifizetnie, mert fedezetet sehonnan sem kapott rá.

Felkereste Mészáros Gyula Nemzeti Múzeumi igazgató-őr lakását, ahol ruháit, illetve a cukrot (amit számításai szerint az expe-

díció második és harmadik hónapjában használt volna fel) elhelyezte.²⁰

3. ábra: Az expedíció és kísérete. Györfly balról a második.

Forrás: Bartha (szerk.) 2001: 54.

Az expedíció szeptember 21-én indult a táborból 16 emberrel, 32 lóval és két szekérrel.²¹ A legénység (amely fegyveres katonai szolgálatra alkalmatlan személyekből állt) meglehetősen kevert nemzetiségű volt; akadtak közöttük osztrákok, csehek és horvátok is. Az elindulás után nem sokkal hamar egyértelművé vált, hogy a fegyveres szolgálatra alkalmatlan legénységnek fizikailag sok ne-

²⁰ Györfly 1984: 597.

²¹ Az expedíció útvonala: szeptember 23. – Szkutari; szeptember 24–25. – Bulgurli; szeptember 26. – Ömerli; szeptember 27. – Hedzsizli; szeptember 28./október 3. – Sile; október 4. – Kurudzsuköj; október 5. – Tekke; október 6. – Gökszu; október 7. – Cselebiköj; október 8–10. – Kandra; október 11. Kara-Csalli; október 12. – Hadzsilar Iszkeleszi; október 13–14. – a Szakaria torkolata; október 15. – Karasz; október 16. – Melen; október 17. – Akese Sehir; október 18. – Akkaja; október 19. – Alapli; október 20. – Csölmekcsiler; október 21. – Kurdlar; október 22–27. – Eregli. Györfly 2001 [1921–1925]: 52.

hézség árán kell megbirkóznia a hosszú menetekkel, valamint a lovak sem viselték jól a járatlan hegyi utakat, ezért rakományuk egy részéről le kellett mondaniuk. Lénárd szétosztotta a tagok között az adminisztráció feladatait, valamint a munkát is siettette a közelgő tél miatt, ami még inkább nehezítette a kutatómunkát.²²

További nehézségek

Györffy számára hamar kiderült, hogy hiába a kutatás szempontjából érdekes terep, nem lehet egy olyan országban értelmes gyűjtést folytatni, amely már évek óta harcban van. Minden harc képes férfi szolgálatot teljesített, így a mohamedán szokások szerint az otthon maradt nők nem állnak szóba idegen férfival, továbbá a házba sem léphettek be.

A lovakkal is új problémák jelentkeztek. A nehéz út miatt kimerültek és már a poggyászt sem bírták, ezért bivalyokat voltak kénytelenek venni a szekerek vontatására, de hamar rájöttek, hogy saját katonai szekereik nem alkalmasak erre a terepre és a tehercipelésre, és ennek felismerése után török szekereket vásároltak.

Az expedíció tagjai számára megnehezítette a kutatást a rablók-tól való félelem is, ennek következtében pedig nem mehettek messzire a rakománytól, s megfigyeléseiket zömében lóhátról végezték.²³

A szervezés- és eszközbeli problémák felett a résztvevőknek lelki megpróbáltatásokkal is szembe kellett nézniük. Az antant 20 hadosztálynyi haderejével szeptember 14-én reggel megkezdte a támadást a központi hatalmak védelme ellen, amelyet az akkor már kimerült bolgár katonák láttak el. A védelmet áttörték, és szeptember

²² Györffy 2001 [1921–1925]: 52.

²³ Györffy 1984: 597.

tember 25-én Bulgária (nem törődve szövetségeseivel) békét kért, majd 29-én alá is írta a fegyverszünetet.²⁴

4. ábra: *Az expedíció Szuлтáncsiftliknél.* Forrás: Bartha (szerk.) 2001: 55.

Minderről az expedíció tagjai október nyolcadikán értesültek és Györffy szerint komoly lelki gondokat okozott számukra. Kihatással volt figyelmükre, továbbá fegyelmük is lazulni kezdett. A bolgár front felbomlása, illetve az antant előrenyomulása a kutatók számára még inkább ellehetetlenítette a tárgyi gyűjtést, ugyanis nem hittek abban, hogy az antant gyűrűjéből kikerülve a gyűjtött anyaggal együtt kerülhessenek haza.

Könnyebbé téve az expedíció menetét, a szekereket és a bivalyokat eladták, a csomagokat pedig két megbetegedett katona átvitte Ereglibe.

A frontról kapott hírek miatt Lénárd táviratot küldött Konstantinápolyba a közös hadsereg parancsnokához, hogy folytassák-

²⁴ Galántai 2001: 348.

e az utat a tervek szerint.²⁵ Mire az expedíció tagjai is elértek Ereglibe, Lénárd vérhasban megbetegedett, és a parancs is megérkezett, hogy vonuljanak vissza.

Az expedíció vége, hazajutás

Az expedíció – miután Lénárd kapitány jobban érezte magát – teljesítette a visszavonulásra vonatkozó utasítást, és november 10-én Konstantinápolyban jelentették megérkezésüket. Az igazi nehézségek viszont csak innentől kezdve kezdődtek: miután Györffy és László Gábor jelentkeztek volna az illetményükért, azt a tájékoztatást kapták, hogy azt nem folyósíthatják, mert a Hadügyminisztériumtól erre nincs utasításuk. Mindezek következtében teljesen pénz nélkül maradtak. Hosszas gyözködés után végül kaptak előleget, de addig is a Néprajzi Múzeumtól kapott összegből volt kénytelen Györffy élni.

Innentől igyekezetük már a gyűjtött anyag biztonságba helyezésére irányult, ugyanis a hajóútra nem vihették magukkal. Györffy átadta őket dr. Orosz Zoltán múzeumi segédőrnek, aki intézkedett, hogy azokat a pápai követ, Pompili atya megőrzés céljából átvegye és biztonságba helyezze mindaddig, amíg a békekötés után elszállíthatják.²⁶

A hazaútra egy Korkovado nevű hajót szántak, azonban az nem jött, és szénhiány miatt másik hajót sem tudtak küldeni, a vasút pedig szét volt rombolva. Hogy ne legyenek az antant csapatok útjában, utasítást kaptak, hogy vonuljanak át az ázsiai partra, így Maltepére települtek át. Csak december közepén kaptak

²⁵ Györffy 2001 [1921–1925]: 52.

²⁶ A gyűjtött anyag kidolgozatlan fényképfilmekből, jegyző- és vázlatkönyvből, valamint Kis-Ázsia észak-bithyniai részének néprajzi térképének egy példányából áll.

a török kormánytól egy hajót, amelyet a legénység felújított, s útnak tudtak indulni. Györffy ekkor megkockáztatta a gyűjtött anyag egy részének hazahozatalát; ennek eredményeként fényképeket, valamint Kis-Ázsiának északbithyniai részéről készült néprajzi térképének egy másolatát inkognitóban sikeresen elszállította.

5. ábra: Kis-Ázsia észak-bithyniai részéről készült térkép.
Forrás: Bartha (szerk.) 2001.

A felújított hajóval – óvakodva az aknáktól – eljutottak Triesztig, ahol pár napra feltartóztatták őket, míg végül vasúttal január 21-én megérkeztek Budapestre.

Tudjuk, hogy Györffynek nem volt több lehetősége Törökországba kijutni, pedig a jelentésben kifejezi igényét erre vonatkozóan:

*„Jelentékeny kár fenyeget abban az esetben is, ha a Konstantinápolyban hagyott ingóságom odavész. Ezért mielőtt jelentésemet befejezném, azon óhaját-somnak adok kifejezést, hogy ha lehetséges, rögtön a békekötés után segítsen a Nemzeti Múzeum anyagilag, hogy a künn hagyott múzeumi vagyont és a saját ingóságaimat hazahozandó, Konstantinápolyba kiutazhassam...”*²⁷

²⁷ Györffy 1984: 600.

A hazai szakirodalmakban megtalálható az elmélet, miszerint a gyűjtött anyag még ma is Isztambul egyik levéltárában van, azonban az isztambuli követség 1932-ben értesítette a Nemzeti Múzeumot, hogy a hátrahagyott ládát megtalálták és hazaküldték.²⁸ Ennek viszont nem találták nyomát, így minden valószínűség szerint kijelenthető, hogy az expedíció eredményének további részletei végleg elvesztek.

AZ EXPEDÍCIÓ UTÁN

A sikeresen hazajuttatott néprajzi térképpel elmondható, hogy Györffy megelőzte a korát. Hasonló jellegű munka csak 1989-ben jelent meg, Peter Alford Andrewstól.²⁹ A hazai, valamint a nemzetközi turkológia ma is nagyra értékeli a térképet és első számú kiindulópontot jelent a török kultúra iránt érdeklődők számára. A 12500 km² méretű területről készült térképről nem hiányzik egyetlen település sem, s Györffy rendkívüli műgonddal, színekkel elkülönítve jelölte be rajta az etnikai csoportokat.

Az expedíción szerzett tapasztalatait, megfigyeléseit később *A falu* és a *Levente* című folyóiratok hasábjain publikálta: *A török falu* című írása 1921-ben jelent meg *A faluban*, *Törökországáról*, *A török nép életmódja*, *A török népművészet* és *A török nép jövője* című művei pedig a *Leventében* 1929-ben. Ezen cikkeiben főként ismeretterjesztő stílusban értekezik az általa választott témákról röviden és közérthetően.³⁰

Törökországgal való kapcsolata az expedíció után nem merült ki pusztán a cikkírásban. Az 1920-ban megalakult Kőrösi Csoma

²⁸ Szilágyi Miklós jegyzete Györffy jelentéséhez. Györffy 1984: 600.

²⁹ Bartha 2001b: 9.

³⁰ Lásd Györffy 2001 [1929]a–d.

társaságban (melynek alapító tagja volt) híve volt a török-magyar tudományos és kulturális kapcsolatok bővítésének, s a kutatók cseréjét is ő szorgalmazta, valamint 1930-ban részt vett a török kulturális miniszterrel, Mehmet Vali Zekivel lebonyolított karcagi találkozón, melynek témája vélhetően szintén a kulturális kapcsolatok bővítése lehetett.³¹

Végezetül elmondhatjuk, hogy az expedíció kudarca ellenére, Györffy kis-ázsiai kutatása nem elhanyagolható. Cikkei, fényképei és térképe így is fontos adalékanyagai a korabeli viszonyokkal foglalkozó turkológia számára, továbbá a Györffy munkássága iránt érdeklődő kutató bepillantást nyerhet a mostoha körülmények között is kiemelkedő kitartást tanúsító tudós munkamoráljába.

IRODALOM

ABLONCZY Balázs

- 2016 A Turáni Társaságban. *Rubicon*. (OnlinePlusz 2016. 5–6.)
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_turani_tarsasagban/ (Letöltés ideje: 2019. 02. 10.)

BARTHA Júlia

- 2001a Györffy István balkáni és törökországi kutatásai. In Barna Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet*. 289–297. Karcag–Szeged–Szolnok: Kapitális Bt.
- 2001b A keletkutató Györffy István. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 5–10. Budapest: Terebess Kiadó

BARTHA Júlia (szerk.)

- 2001 *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. Budapest: Terebess Kiadó

BOTOS János

- 2015 A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*. 3. 70–138.

³¹ Bartha 2001a: 291–292.

GALÁNTAI József

2001 *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Korona Kiadó

GYÖRFFY István

1984 Öt kutatási terv és jelentés. (Közreadja Szilágyi Miklós)
Ethnographia. XCV. 4. 596–600.

2001 [1921] A török falu. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 67–82. Budapest: Terebess Kiadó

2001 [1921–1925] A Lénárd-féle kis-ázsiai expedíció. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 51–55. Budapest: Terebess Kiadó

2001 [1929]a Törökországról. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 57–60. Budapest: Terebess Kiadó

2001 [1929]b A török nép és életmódja. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 61–65. Budapest: Terebess Kiadó

2001 [1929]c A török népművészet. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 83–88. Budapest: Terebess Kiadó

2001 [1929]d A török nép jövője. In Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. 89–92. Budapest: Terebess Kiadó

HAJDÚ D. Dénes

1984 Györffy István és a moldvai csángómagyarok. *Honismeret*. XII. 1. 5–8.

HAJDÚ-MOHAROS József

1995 Moldva történeti-földrajzi vázlata. *Földrajzi Értesítő*. XLIV. 121–137.

KLINGHAMMER István

2015 Tudomány–politika–térkép: Györffy István balkáni és törökországi néprajzi térképezése. *Külgügyi Szemle*. 4. 141–147.
https://kki.hu/assets/upload/Klinghammer_Istven20154.pdf
(Letöltés dátuma: 2019. 02. 10.)

**„Volt-e esőtök? Hogy mutat a vetés?
Requiráltak-e már nálatok?”**

*Első világháborús harangrekvirálások
az Abaúji Református Egyházegyházmegyében*

A címben feltett kérdésekkel üdvözölték egymást a konventre sereglők 1918. április 23-án és 24-én.¹ A kérdések bagatellizáló halmozása rávilágít arra, mennyire általános volt az I. világháború éveiben, hogy a református gyülekezetektől harangokat, villámhárítókat, orgonasípokot, terményt és állatokat, vagy épületeket rekviráltak katonai célokra.² A harangrekvirálás mellett az első világháború számos szegmense válik elemezhetővé és értelmezhetővé a kutatók számára egyházi szinten. A református értékrend és normarendszer vizsgálatában elsősorban a lokális társadalmi kontextusok kerülnek előtérbe az átfogó, univerzális igényű magyarázatok helyett. Ezen megközelítés által felértékelődnek a mindennapi vallásgyakorlatot, a helyi közösségek egyházi életét megőrkítő forráscsoportok.³

Az I. világháború évei alatt az Abaúji Református Egyházegyházmegyében lezajlott harangrekvirálás menetét elsősorban levéltári források alapján rekonstruálok. Az ehhez felhasznált forráscsoportok a következők: a Tiszáninneni Református Egyházkerület⁴ püspöki iratai és közgyűlési jegyzőkönyvei; az Abaúji Református

¹ *Sárospataki Református Lapok*. XIV. évfolyam, 1918. 18–19. szám. 92–95.

² A dolgozat terjedelmére való tekintettel csak a hadi célokra történő fém- és harangrekvirálási eseményeket vizsgálom. A tanulmányt lektorálta Csíki Tamás.

³ Kiss 2009: 7.

⁴ A Tiszáninneni Református Egyházkerületről lásd: Dienes 1998.

Egyházmegye gyűléseinek jegyzőkönyvei; az Egyházmegye gyűlekezeteinek presbiteri jegyzőkönyvei és egyéb szálas iratanyagai, valamint a Sárospataki Református Lapok 1914 és 1921 közötti számai. A források fellelhetőségének helye a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára.⁵ Az Abaúji Egyházmegye presbiteri jegyzőkönyveinek fellelhetősége esetleges. Az „*esetleges*” kifejezést használom, hiszen az 1960-as évektől folyamatosan kerülnek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárába a korábban a parókiákon őrzött gyülekezeti anyagok. Ennek ellenére a jegyzőkönyvek jelentős hányada még mindig az egyes gyülekezetek parókiális állományában található – ami kutatás-módszertani szempontból kihívást jelent. Tovább árnyalja a képet az is, hogy az első világháborút és a trianoni döntést követően 102 abaúji gyülekezetből körülbelül harminc határon túlra került.⁶

Elemzési módszerem egy alapvetően kronológiai megközelítés, ami az egyes forrástípusok egymás mellé rendezésére épül. Egy fentről lefelé haladó, háromszintű elemzést végeztem el, a következő módon: évek szerinti lebontásban áttekintettem elsőként a püspöki iratanyagot, hiszen az egyházkerület vezetőjeként a mindenkor püspök kapta kézhez a különféle állami és minisztériumi rendeleteket, körleveket, melyek gyakran szigorúan bizalmasak voltak. Ezt követően a Tiszáninneni Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyveit társítottam ugyanolyan éves lebontásban a püspöki iratok mellé. Ez az első, legfelső szint: az egyházkerület szintje. A középső, második szint az Abaúji Református Egyházmegye gyűléseinek jegyzőkönyveiből származó adatok egyházkerületi szinttel történő összevetése volt. Harmadik, legalsó szintként az egyházmegye gyülekezeteinek presbiteri jegyzőköny-

⁵ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárában fellelhető iratokat lábjegyzetben tüntetem fel, külön nem hivatkozom.

⁶ Várady 1989: 9.

veit, valamit iratanyagát vetettem össze a magas-egyházi döntésekkel. Ez a módszer megfelelőnek bizonyult annak kimutatására, hogyan befolyásolták egyrészt az állami döntések az egyházkerület és a püspök döntéseit, mindez hogyan került közvetítésre az egyházmegyék felé, és végül, milyen hatást váltott ki az abaúji gyülekezetekben.

Hipotézisem értelmében a háború érzékelése nem országos szinten történik, hanem mindig a konkrét lokális kényszerhelyzetek által válik értelmezhetővé egy közösség, esetünkben az egyházközségek számára. A háború generálta lokális kényszerhelyzetek legfőbb adatokkal szolgáló forráscsoportját a gyülekezeti presbitériumi jegyzőkönyvek alkotják. Jellegükből adódó sajátosságuk, hogy a magas-egyházi iratokkal és jegyzőkönyvekkel szemben kevésbé stilizáltak vagy cenzúrázottak. Ebből kifolyólag a harangrekvirálások olyan szegmenseinek feltárására is alkalmasak, melyek a nyomtatott egyházkerületi vagy egyházmegyei iratanyagba nem kerülhettek bele.

REFORMÁTUS PRESBITERI JEGYZŐKÖNYVEK, MINT NÉPRAJZI-TÖRTÉNETI FORRÁSOK

Ahhoz, hogy a presbitéri jegyzőkönyvek forrásként értelmezhetőek és megfelelő kontextusba helyezhetőek legyenek, célszerű áttekinteni a presbitériumok történeti és fogalmi hátterét. A presbitérium⁷ a protestáns egyházakban az egyházközség tagjai által választott kormányzó, intéző, fegyelmező, ügyvezető testület.⁸

A presbitérium eredeti funkciója az egyházfegyelmezés volt, melynek célja az úrvacsorai közösség tisztaságának megőrzése.⁹ Az

⁷ Lásd még: *egyháztanács, konzisztórium, kirk session, Kirchenrat*.

⁸ Kozma 2005: 123.

⁹ Kiss 2009: 16.

egyházközség a református egyház fegyelmezési, közigazgatási szervezetének legkisebb egysége, tehát maga a község.¹⁰ A presbitérium egyházi elnöke a mindenkori lelkész, világi elnöktársa pedig a gondnok vagy kurátor.¹¹ A presbitérium tagjai az egyházközségből választott presbiterek, akik gyakran halálukig viselték tisztségüket.¹² A presbitériumokban helyet kaptak különböző világi hivatalt és tisztséget viselő személyek is. Magyar viszonylatban egyetlen kritériuma volt a világi és egyházi tisztségek egyeztetésének: egyidejűleg senki sem lehetett bíró és gondnok.¹³ Ugyanakkor egyes területeken, például a Tiszántúlon, különösen a hajdúvárosokban még a XVIII–XIX. században is ugyanazok a személyek voltak a gyülekezet és a város vezetőtestületének tagjai.¹⁴

Magyar nyelvterületen az első presbitérium 1617-ben jött létre Pápán Kanizsai Pálfi János, akkori pápai lelkész kezdeményezésére.¹⁵ A presbitérium felállításával, illetve annak fegyelmezési jogának megállapításával Kanizsai Pálfi célja volt megakadályozni, hogy esetlegesen papuralom fejlődhessen ki az egyházban.¹⁶ Azonban a presbitériumok megalakulása országosan csak az 1760-as években indul meg nagyobb mértékben.¹⁷

A presbiteri jegyzőkönyv a mindenkori lelkész által vezetett presbiteri gyűlések pontról-pontra történő írásbeli dokumentációja. A konzisztórium az úrvacsora előtt, évente hat alkalommal, illetve szükség szerint többször ült össze,¹⁸ ezt nevezzük presbiteri

¹⁰ Jávor 1971: 73.

¹¹ Kozma 2005: 92.

¹² Jávor 1971: 80.

¹³ B. Kovács 1986: 102.

¹⁴ Molnár 1996: 167.

¹⁵ Kósa 1993: 23.

¹⁶ Bíró–Szilágyi (szerk.) 1995: 135.

¹⁷ Illyés 1941: 124.

¹⁸ B. Kovács 1986: 102.

gyűlésnek.¹⁹ A néprajzi kutatások a kezdetektől figyeltek a presbiteri jegyzőkönyvek gazdag anyagára, különösen az egyházfegyelem jelentőségére,²⁰ melynek gazdag szakirodalma ismert.²¹ A XIX. századtól azonban a fegyelmezési esetek helyét egyre inkább az egyházszervezeti ügyek foglalták el.²² Ezért a XIX–XX. századi jegyzőkönyvekben az egyházat elsősorban, mint intézményt szemlélhetjük, melynek igazgatási, anyagi és személyi állományi vonatkozású kérdéseivel foglalkoznak a presbiteri gyűlések. Álljon itt erre példaként a felső-mérai presbiteri jegyzőkönyvből egy, az egyházfegyelemre vonatkozó stilizált bejegyzés, mely jól mutatja, mire korlátozódott a jegyzőkönyvekben az egyházfegyelem kérdése a XX. századra: „*Botrányos életű egyének egyházunkban nincsenek. Örömmel vétetik tudomásul.*”

Az I. világháború alatt vezetett abaúji presbiteri jegyzőkönyvek vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy a háborúval járó kényszerhelyzetek gyülekezeti megoldásait felvázolhassuk. Így kerülhetnek a vizsgálat középpontjába a harangrekvirálások generálta belső gyülekezeti konfliktusok, a különféle védekező és tiltakozó stratégiák, valamint a jegyzőkönyvekbe bekerült állami harangrekvirálási propaganda retorikai elemei is.

¹⁹ A *leányegyházak*, vagyis *filiák* gyakran együtt tartották konzisztoriális gyűléseiket az *anyaegyházközséggel*, erre a „*közös presbiteri gyűlés*” kifejezést használták a jegyzőkönyvekben.

²⁰ Kiss 2009: 19.

²¹ A teljesség igénye nélkül: Barabás 1997; Barla 1909; B. Kovács 1986; Csáky 2008; Illyés 1931; Illyés 1941; Kiss 2009; Kósa 1979; Molnár 1996; Nagy 1985; Nagy 1994; Németh 2001; Péterfy 1974; Pocsainé Eperjesi 2007; Szászfalvi 2007.

²² Jávör 1971: 73.

Harangrekvirálásnak nevezzük azt a felülről szervezett folyamatot, amely során a harangokat bizonyos térítés ellenében hatósági igénybevétellel hadi célokra beszolgáltatják.²³ A harangok hadi célokra történő rekvirálást a hadvezetőség nyersanyaghiánya generálja. *„A puskaapor feltalálása és hadi alkalmazása óta a harangok gyakran szolgálták ágyúk nyersanyagául.”*²⁴

A harangok többirányú funkciókat látnak el a vallásgyakorlás időbeli szerkezetében.²⁵ Szakrális objektumként auditív módon a lokális közösségek vallási életének részét képezik. Legfőbb funkciójuk a vallásgyakorlási alkalmak kezdetének jelzése, illetve események hírüladása a közösség számára.²⁶ Mivel gyakran műtárgynak minősülő, több száz éves harangok is rekvirálásra kerültek, érdemes felvázolni a református harangállomány történetét. Tekintve, hogy az 1750 után öntött harangokról egyre több adattal találkozhatunk a forrásokban, az ezt követő évtizedek harangállományának történetét mutatjuk be. A források adatgazdagsága II. József 1781-es türelmi rendeletére vezethető vissza, amely engedélyezte a protestánsok haranghasználatát.²⁷ Ebből kifolyólag a református harangállomány becslésének fő forrásaként tekinthetünk az 1808-1809-es Conscriptio-ra.²⁸ 1867-től a kis harangöntő műhelyek helyét egyre gyorsabb iramban vették át a tőkével rendelkező üzemek, később pedig a gyárak. Ez a folyamat a hazai ha-

²³ Magyar Katolikus Lexikon 'harangrekvirálás' szócikke alapján. Lásd: <http://lexikon.katolikus.hu/H/harangrekvir%C3%A1l%C3%A1s.html> (Letöltés ideje: 2018. 05. 09.)

²⁴ Patay 1997–1998: 394.

²⁵ Bartha 2006: 121.

²⁶ Bartha 2006: 122.

²⁷ Patay 1997–1998: 384.

²⁸ Patay 1997–1998: 361.

rangöntő ipar erős kapitalizálódásához vezetett.²⁹ Tovább erősítette ezt a hatást az infrastruktúra, és azon belül a vasúthálózat fejlődése, mely a harangok szállításának korlátlan lehetőségeit biztosította.³⁰

Bár a törökör és a Rákóczi-szabadságharc is nagy pusztítást végzett a harangok állományát tekintve, az első államilag szervezett rekvirálás 1849-ben, a szabadságharc miatt következett be.³¹ Ekkor a magyar kormány azt a kérést intézte az egyházakhoz, hogy nélkülözhető harangjaikat adják át a hazának. A felhívás különösen az ország északkeleti felében volt eredményes.³² Többek között az Alföld északkeleti részén sok egyházközség ajánlott fel harangot ágyúöntés céljára.³³ A beszolgáltatott harangokat az aradi várban gyűjtötték, azonban azok nagy része nem lett beolvasztva, és 1851-től az osztrák katonai parancsnokság kész volt azokat visszaszolgáltatni a gyülekezeteknek.³⁴ A korábbiaknál végzetesebb volt a harangállomány számára az I. világháború, ekkor ugyanis az ország harangjainak 55-60%-át rekvirálták.³⁵ Ami az ország északkeleti térségét illeti, Nógrádban a harangok 57%-át, 284 darabot rekviráltak.³⁶ A szatmári református gyülekezetektől 80 harangot vittek el, ami az állomány 45%-át tette ki. Beregben ez a folyamat elsősorban az 1809 és 1914 között öntött harangokat vette igénybe, az akkori beregi harangállomány 45%-át rekvirál-

²⁹ Patay 1958: 168.

³⁰ Patay 1999: 430.

³¹ Patay 1997–1998: 394.

³² Magyar Katolikus Lexikon *'harangrekvirálás'* szócikke. Lásd: <http://lexikon.katolikus.hu/H/harangrekvir%C3%A1l%C3%A1s.html> (Letöltés ideje: 2018. 05. 09.)

³³ Patay 1999: 434.

³⁴ Magyar Katolikus Lexikon *'harangrekvirálás'* szócikke. Lásd: <http://lexikon.katolikus.hu/H/harangrekvir%C3%A1l%C3%A1s.html> (Letöltés ideje: 2018. 05. 09.)

³⁵ Patay 1977: 39.

³⁶ Patay 1958: 168–169.

ták.³⁷ Ez a többi területhez képest kevesebbnek minősült, ugyanis a szatmári és beregi régióban a templomok többsége csak egy vagy két haranggal rendelkezett, melyekből egyet mindenképpen meg kellett hagyni szakrális célra.³⁸ A teljes abaúji harangállomány ilyen jellegű felmérése még nem készült el, így csak a felajánlott és rekvirált harangok számából tudjuk visszafejteni, hány harangot érintett a rekvirálás az Abaúji Református Egyházmegyében. Ez alapján 80 harang került rekvirálásra, és 7 harangot ajánlottak fel önként térítés nélkül abaúji gyülekezetek.³⁹ A II. világháborús harangrekvirálások már nem voltak ilyen léptékűek, az 1930-as évekre regenerálódott harangállomány 12–15%-át érintették országosan.⁴⁰

A HARANGREKVIRÁLÁS ESEMÉNYEI 1915-BEN

Bár 1914 az I. világháború kitörésének éve, a harangok rekvirálásával kapcsolatban nem tudunk eseményt kötni hozzá. Az I. világháborús harangrekvirálás állami és egyházi előkészületei 1915 tavaszán kezdődtek. 1915. március 5-én Tüdős István püspök bizalmas levelet kapott a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, a hadsereg fémkészleténél esetlegesen felmerülő hiányok pótlása tárgyában. Ekkor még nem a harangállományt fenyegette a rekvirálás, hanem a vörösréz-ből készült, egyéb szakrális tárgyakat, klenódiумokat:

³⁷ Patay 1999: 434.

³⁸ Patay 1999: 434.

³⁹ Tüdős István: Kimutatás a tiszáninneni ref. egyházkerületben rekvirált harangokról. Miskolc, 1918. május 26. *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1918. évi június hó 4. és 5-ik napjain Miskolczon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 150. szám.* Klein, Ludvig és Szelényi Könyvnyomda R.-T. Miskolcz 1918: VIII–XVIII.

⁴⁰ Patay 1977: 39.

„Tisztelettel felkérem Méltóságodat, méltóztassék engem azíránt tájékoztatni, hogy a felügyelete alatt álló egyházak és egyéb intézmények szükség esetén vörösréztárgyakban /különösen vörösrézedényekben/ milyen mennyiséget bocsáthatnak, megfelelő ellenérték fejében a hadvezetőség rendelkezésére.”⁴¹

1915. május 4-én, az egyházak és intézmények megkeresése után valamennyi egyházi főhatósághoz megérkezett a vallás-és közoktatásügyi miniszter felhívása arra vonatkozóan, hogy a háztartásokban található használaton kívüli fémtárgyak beszolgáltatására buzdítsák híveiket.

„Minden háztartásban találhatóak ócska, hasznavehetetlen, vagy nem használt fémtárgyak és ilyenek töredékei, amelyeknek a tulajdonosra nézve már nincs értéke, az egész országban összegyűjtve azonban számottevő mennyiséget eredményezhetnek. Főleg a sárga és vörösrézből, ónból, ólomból vagy ezek ötvözeiből készült tárgyak, vagy ilyen fémeknek bármily apró darabjai, kilőtt töltényhüvelyek, stb. jönnek tekintetbe a gyűjtés szempontjából.”⁴²

A püspökön keresztül a lakossághoz intézett felhívásban már nem csak vörösréz-tárgyakat kívántak összegyűjteni a hadvezetés céljaira, hanem egyéb fémeket is, mint az ón, ólom, vagy az egyes ötvözetek. A fémtárgyak gyűjtőkörének ilyen jellegű tágulása már előrevetíti a későbbi komoly nyersanyagigényt a hadsereg vezetésére részéről.

A hadi célokra felajánlott fémtárgyak illetékes szervekhez történő eljuttatásáról a VKM 1915. május 19-én tájékoztatta a felekezetek főhatóságait.

„Az utóbbi időekben szerzett tapasztalatok alapján legcélszerűbbnek látszik, ha az egyházi hatóságok kezelésében lévő nélkülözhetetlen fémtárgyak a

⁴¹ Püspöki iratok 1915: 2210/915.

⁴² Püspöki iratok 1915: 2526/1915.

budapesti vagy pozsonyi fémátvételi bizottságnak küldetnek be, akár térítés ellenében, akár ingyen engedik át e tárgyakat."⁴³

Meghatározták továbbá, hogy a fémkészleteket vasúton teherárúként kell beküldeni, melynek csomagolási és szállítási költségeit a hadvezetőség megtérítette a feladóknak. A csomagok feladásával egyszerre egy jegyzéket is el kellett küldeni a fémátvételi bizottsághoz, melyen fel kellett tüntetni a feladó nevét, lakóhelyét, a vasúti állomást, ahol a csomagot feladták, a csomagok darabszámát és azok vasút által megállapított súlyát. A csomagolás és szállítás összes költségéről is kimutatást várt a fémátvételi bizottság, azzal együtt, hogy a beküldő igényel-e kártérítést vagy sem.

„A fémátvételi bizottságok a küldeményeket lemérlegelik és megállapítják a térítés összegét. Ezen összeget, csomagolás és szállítás költségeivel együtt a katonai parancsnokság utalja ki a beküldőnek.”⁴⁴

A rendelet tartalmazza, hogy „a XIX. századnál régebb keletkezésű fémtárgyak egyáltalán nem küldhetők be, hanem csakis a múlt és jelen századból származók.”⁴⁵ Ezt tekinthetjük egyfajta hadiműtárgyvédelemnek, ami a különféle fémtárgyak rekvirálása kapcsán viszonylag hamar megjelenik. Ezzel szemben a műértékű harangok rekvirálásának leállítását csak 1917-ben következik be.

Az 1915 első felében lezajlott fémrekvirálási eseményekből kitűnik, hogy harangok hadi célra való igénybevétele még nem történt. Ennek fordulópontja a 7903/1915. számú vallás- és közoktatásügyi minisztériumi körrendelet, melyet 1915. augusztus 18-án kapott kézhez Tüdős István püspök.⁴⁶ A vallás- és közoktatásügyi minisztérium felkészítendő a lehetséges rekvirálásra az egyházakat,

⁴³ Püspöki iratok 1915: 7424/1915.

⁴⁴ Püspöki iratok 1915: 7424/1915.

⁴⁵ Püspöki iratok 1915: 7424/1915.

⁴⁶ Püspöki iratok 1915: 7903/1915.

pontos kimutatást várt a felekezetek tulajdonában lévő harangokról. A kimutatásnak tartalmaznia kellett a település és a gyülekezet nevét, a lakosság és a gyülekezeti tagok számát, a településen található templomok és harangok számát, készítési időpontját, hozzávetőleges súlyát valamint anyagát, és esetleges műértékét. Ami a műértékű harangokat illeti, nem pontosítják semmilyen dokumentumban, mit tekintenek ez esetben műértékűnek.

A rendelet végrehajtása érdekében Tüdős István 1915. augusztus 24-én püspöki körlevélben tájékoztatja arról a Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészeit. Körlevelében hivatkozik a 7903/1915. számú rendeletre, és „*Kimutatás*” címszó alatt sorolja fel a VKM által meghatározott kilenc szempontot, amelyek alapján az egyházkerület egyes gyülekezeteinek harangállományát felmérve elkészül az úgynevezett *harangjegyzék*.⁴⁷ Ezt, a harangokról készült tiszáninneni egyházkerületi kimutatást 1915. szeptember 23-án a püspök bizalmas levélként küldte el a miniszternek. A miniszteri válasz 1915. szeptember 27-én érkezett szintén bizalmas levél formájában a püspöknek.⁴⁸ Jankovich Béla miniszter megköszönte a hozzá eljuttatott harangjegyzéket, azonban hivatkozva „*a hadviselés részanyagokban való nagy fogyasztására*”, célszerűnek tartotta, „*hogy harangérzéken a lehető legnagyobb mennyiség álljon immár a hadvezetőség rendelkezésére.*”⁴⁹ Ezzel a kijelentéssel végleg megpecsételődött a harangjegyzékben feltüntetett, rekvirálhatónak ítélt harangok sorsa – megkezdődhetett a harangrekvirálás. A miniszter kitért a harangok beszolgáltatásának gördülékennyé tétele érdekében a következőre is:

„Abban a biztos hitben lévén, hogy az egyházakkal szemben a hadi szolgáltatási törvény alkalmazására nincs szükség, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Méltóságodhoz, valamint a többi egyházi főhatóságokhoz, hogy az egy-

⁴⁷ Püspöki iratok 1915: 2226/1915.

⁴⁸ Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

⁴⁹ Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

házmegyéje geográfiai területén lévő összes harangokból a lehető legnagyobb mennyiséget, ellenszolgáltatás mellett a hadvezetőségnek önként felajánlani méltóztatásuk.”⁵⁰

Tehát a VKM így próbált a püspök személyén keresztül a gyülekezetek lelkeszeire hatást gyakorolni, hogy a harangok beszügyaltatása a lehető legkevesebb atrocitással, és a lehető legnagyobb hatásfokkal járjon.

A püspök által a VKM-hez benyújtott harangjegyzékre hivatkozva levelében a miniszter kijelentette, hogy a listáról „*nélkülözhetetlenség címen kivendő harangokra nézve*”⁵¹ a lehető legalacsonyabb számot állapították meg – tehát több harangot nincs módjukban megmenteni a rekvirálástól. Ami a harangok nélkülözhetetlenségét illeti, a miniszter nézete szerint templomonként „*egynél több harang alig volna meghagyandó*.”⁵² Ezt kiegészítette azzal a kikötéssel, hogy csak olyan településeken maradhat harang, „*ahol a harangnak az időjelzés tekintetében praedominans szerepe van*.”⁵³ Felkérte továbbá a püspököt arra, hogy a beküldött harangjegyzékekben utólagosan jelölje meg vörös tintával azokat a harangokat, amelyek nélkülözhetetlenségükből vagy „*művészeti okokból megtartandóknak vél*.”⁵⁴

A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1915. november 10-én és 11-én tartott rendes őszi közgyűlésén Dókus Ernő⁵⁵ egyházkerületi főgondnok a püspök imádsága után tartott beszédében kitért a harangok hadi célokra történő felajánlására is.

⁵⁰ Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

⁵¹ Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

⁵² Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

⁵³ Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

⁵⁴ Püspöki iratok 1915: 9715/1915.

⁵⁵ Dókus Ernő (1852–1934) jeles zempléni politikus, egyházi közéleti személyiség. 1910. október 11-én iktatták be a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoki tisztségébe, ezzel párhuzamosan a Sárospataki Református Főiskola gondnoki tisztségét is ellátta. Lásd: http://www.zemplenimuzsa.hu/09_2/hogye.htm (Letöltés ideje: 2018. 05. 10.)

„Ezért az állam, hasonlóan azt a kérést intézi fiaiboz, hogy méltányos ellenszolgáltatás mellett, engedjék át ágyú- és löszergyártásra alkalmas érckészleteket. E kérés szót megismétlem e helyről, egyházaink, gyülekezeteink felé fordulva, engedjék át harangjainkat vagy azok egy részét hazánk védelmére. Hadd oltalmazzuk országunkat, vallásunkat, egyházunkat a harctéren azok, akik a béke éveiben, hívó szavukkal, megtartották lelkiünket a hitnek, a vallásnak, az örök idvességnek.”⁵⁶

Az elhangzott szöveg stílusa és nyelvezete beleilleszkedik az I. világháború-korabeli hazafias propaganda⁵⁷ kereteibe. Tekintve, hogy az egyházkerületi közgyűlésen hangzott el, feltehetően közvetlen, érzelmi hatást váltott ki. A szónoklatát drámai záróformulával befejező főgondnok a beszéd folyamán végig „harangjaink”-ról szól, ami a harangrekvirálás kérdését kollektíven általános érvényűvé teszi. „És gondoljuk meg, hogy inkább legyenek hadba menő, ellenségeinket pusztító, mint tornyainkban elnémult harangjaink.”⁵⁸ Az egyházkerület harangjainak hadi célokra történő beszolgáltatását nem csupán az állam, de egyúttal a hit és az egyház megmentésének eszközének látja – amennyiben azok ágyúvá vagy löszerré beolvasztva a haza megmentésében szerepet játszanak.

Ami az Abaúji Református Egyházmegye harangjait illeti, az 1915. május 5-én és 6-án tartott tavaszi egyházmegyei közgyűlésről van adatunk arra vonatkozóan, hogy egy gyülekezet felajánlotta harangját hadi célokra. Ha ezt a dátumot összevetjük a püspöki és miniszteri rendeletekkel, kitűnik, hogy időben sokkal korábban történt a felajánlás, mint a kerületi harangjegyzék elkészülte. A

⁵⁶ *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1915. november hó 10–11. napjain Miskolcson tartott őszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 145. szám. Református Főiskolai Nyomda, Sárospatak, 1915: 6–9.*

⁵⁷ A témában lásd: Csíki 2018: 66–78.

⁵⁸ *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1915. november hó 10–11. napjain Miskolcson tartott őszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 145. szám. Református Főiskolai Nyomda, Sárospatak, 1915: 6–9.*

gyülekezet, mely készséggel adta át harangját térítés nélkül a hadvezetés részére a Göncruszkai Református Egyházközség volt. A felajánlásról az egyházmegyei jegyzőkönyvben az alábbi bejegyzés áll:

„A göncruszkaipresbiterium azon egyhangúlag hozott határozatának jóváhagyását kéri, mely szerint 40 kilogramm súlyú megbasadt harangját ingyen a hadvezetés részére bocsátja. – Közgyűlés a harca oltárára tett eme kicsiny, de nemes célú áldozatról szóló presbiteri határozatot szíves készséggel jóváhagyja.”⁵⁹

A göncruszkai példa azonban egyedinek mondható 1915 első felében. A gyülekezetek presbiteri jegyzőkönyveinek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy a harangok beszolgáltatása csak a püspök 1915. augusztus 24-én kelt körlevele után vált általános, minden abaúji gyülekezetre kiterjedő kérdéssé. Három presbiteri jegyzőkönyv harangrekvirálásra vonatkozó szövegeit idézem, melyek három, teljesen eltérő stratégiát tárnak elénk.

*Az Abaújkéri Református Egyházközség példája:
a harangrekvirálás, mint kényszerhelyzet*

Az Abaújkéri Református Egyházközség 1915. augusztus 29-én tartott a harangok rekvirálása kapcsán presbiteriumi gyűlést, melyen a lelkész felolvasta a 226/1915. számú püspöki körlevelet. Az egyháztanács

„miután két tagot küldött ki a harangok levétele lehetőségét megállapítandó – arra az álláspontra helyezkedett, hogy legnagyobb sajnálatára csak a legkisebb

⁵⁹ Az Abaúji Református Egyházmegye 1915. évi május hó 5–6. napjain Kassán tartott tavaszi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. XLIV. füzet. Szelényi-Nyomda, Miskolc, 1915: 13–14.

*harangot engedheti át, mert a másik kettő közül akármelyik levétele a gyenge alkotmányú fatornyot veszélyesen megrendíthetné. Kimondja továbbá, hogy miután az egyház nincs abban a helyzetben, hogy a harang előállítását a sajátjából fedezhetné – az érte járó térítést elfogadja.”*⁶⁰

A bejegyzésben érzékelhető a harangrekvirálás gyülekezetre gyakorolt kényszere, amely törekszik valamiféle kibúvó, védekező stratégiát alkalmazni a helyzet kezelésére.

*A Baktai Református Egyházközség példája:
„Harangunkat akkor adjuk, ha erővel elveszik!”*

A Baktai Református Egyházközség szintén 1915. augusztus 29-én tartott közgyűlést, feltehetően istentisztelet után a templomban. Felolvasták a püspök 226/1915. számú, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter 7903/1915. számú rendeletét. A segédlelkész

*„indítványozza, hogy a mi egyházközségünk is álljon azok sorába, kik küzdő szereteteinek munkáját megkönnyíteni, s hazánk jólétét e reánk szakadt ütéletben minden áldozattal előmozdítani kének: tegye tehát egyházközségünk legalább egyik harangját minden ellenértékre való számítás nélkül a haza oltárára. Így kívánja hazánk érdeke, így kívánja áldozatkész magyar kálvinista őseink emléke. Kiss János egyháztag hozzájárul segédlelkész indítványához, de Vadas István gondnok 'harangunkat akkor adjuk, ha erővel elveszik' kijelentéssel elvetni javasolja azt.”*⁶¹

A gondnok tiltakozása ellenére a kisebb harangot felajánlásra ítéli a presbitérium – a gondnok a következő presbiteri gyűlésen pedig lemond tisztségéről. A harang rekquirálása belső konfliktust

⁶⁰ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1911–1950, Abaújkér.

⁶¹ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1896–1915, Abaúj-Bakta.

generál a gyülekezetben, a gondnok lemondása pedig látványos tiltakozó gesztusként tűnik fel.

*A Bereti Református Egyházközség példája:
a hazafias kötelelességteljesítés*

A Bereti Református Egyházközségben szintén 1915. augusztus 29-én tartottak templomi közgyűlést, a vasárnapi istentisztelet után. A lelkész, ahogyan az abaújkéri és baktai gyűlések esetében, felolvasta a püspök körlevelét, és mint

„elnök indítványozza, hogy az egyik nagyobbik harangot a Bereti ref. egyházközség hazája iránt való szerelmének pecsétjeül, más egyházakhoz hasonlóan ajánlja fel e szent célra. Egyházközségi közgyűlés az indítványt lelkesült hangon teszi a magáévá s a nagyobbik harangot a haza oltárára helyezi, ha a szükség úgy kívánja.”⁶²

A bejegyzéshazafias pátosza az egyházi és világi háborús propaganda nyelvi-retorikai toposzait használja fel, az egyházi és állami hatalomnak való megfelelés érdekében. Így felmerül a kérdés, hogy a hazafias kötelelességteljesítés pátosza nem csupán üres retorikai elemnek tekinthető-e az elkerülhetetlen harangrekvirálás kapcsán.

A HARANGREKVIRÁLÁS ESEMÉNYEI 1916-BAN

1916 a rekvirálási akciók megindulásának éve. A Sárospataki Református Lapok 1916. április 2-án tudósít az akció megkezdéséről „*Harangokból ágyúk*” című cikkében:

⁶² Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1891–1972, Beret–Detek.

„A vallás- és közoktatásügyi miniszter átiratban értesítette az egyházi főhatóságokat, hogy a hadvezetőség az egyházi főhatóságok által kimutatott harangokat átveszi. Megállapítja a miniszter, hogy az egyházi főhatóságok szem előtt tartották az állam legfőbb, legéletbevágóbb érdekeit. »Az egyházi főhatóságoknak ezen actio tekintetében elfoglalt álláspontja lehetővé teszi, hogy a harangoknak a hadiszolgáltatási törvény alapján való igénybevétele mellőzhető lesz, s hogy a rendelkezésre bocsátott harangok kártérítés ellenében való átengedése akadálytalanul megtörténhetik.« Ezután közli a módoszatokat, amelyek mellett a felajánlott harangokat kilogrammonként 4 K egységár mellett átveszik.”⁶³

Tüdös István püspök két nappal később, 1916. április 4-én körlevélben tájékoztatta a Tiszáninnen Református Egyházkerület lelkeszeit, hogy az elkészített harangjegyzék alapján megkezdődik a harangok tényleges beszolgáltatása. Körlevelében teljes szöveggént idézte a vallás-és közoktatásügyi miniszter rendeletét, amely a harangok hadvezetőség általi átvételéről, és annak kivitelezéséről szól. A rendeletben szó esik az 1915. szeptember 27-én kelt bizalmas levélről, melyben a miniszter harangjegyzék készítésére kéri fel az egyházi főhatóságokat. 1916-ra ez a lista elkészült a rekvirálhatónak minősített harangokról, melyet a hadügyminisztérium volt hivatott továbbítani az illetékes katonai parancsnoksághoz. A katonai parancsnokság a harangok leszereléséhez és átvételéhez „egy tisztet, népfőlkelő mérnököt, vagy katonai hivatalnokot fog megbízni.”⁶⁴

A VKM rendelete a meghagyandó harangokról így fogalmazott:

„A katonai parancsnokság e képviselője oly utasítást nyerend, mely szerint a harangok levétele a hadügyminisztérium által a katonai parancsnokságoknak megküldött kimutatások alapján eszközözendő, mely kimutatásokban a legemi-

⁶³ Harangokból ágyúk. *Sárospataki Református Lapok*. XII. évfolyam 14. szám. 1916. április 2. 109.

⁶⁴ Püspöki iratok 1916: 733/1916.

nensebb vallási érdekek, valamint a művészeti, illetve történelmi műemlék szempontjából meghagyandó s így az átvétel tárgyát nem képező harangok zöld tintával vannak megjelölve.”⁶⁵

Arról azonban nem esik szó, mit tekintenek művészeti, vagy történelmi műemlék szempontjából jelentős harangnak. Ebből kifolyólag gyakoriak azok az esetek, mikor az egyes gyülekezetek az 1600-as évekből származó *ócska, repedt* harangokat adnak át a hadvezetőségeknek. A katonai parancsnokság képviselője a helyszínen „*érintkezésbe lép az illető lelkésszel*”⁶⁶, majd egyeztetést követően megtörténik a harangok toronyból való leszerelése. Amennyiben a leszerelés közben az épület, templomtorony, vagy harangláb megsérül, a leszerelést végző vállalkozónak saját költségén, a katonai parancsnokság által meghatározott időn belül helyre kell állítani azt. A harangok leszerelését a nagyobb településeken kezdték meg, illetve az egy településen lévő különféle felekezetek harangjainak rekvirálását lehetőleg egy időpontra szervezték meg. A leszerelés után, amennyiben a harangon feliratok, öntési jegyek voltak láthatóak, a katonai parancsnokságnak lehetőséget kellett biztosítania a gyülekezetnek, hogy azokról lenyomatokat vagy fényképfelvételeket készíthessen.

„Az átvétel céljából a harangok pontos súlya arra alkalmas időpontban a katonai parancsnokság képviselője által a lelkész vagy helyettes lelkész jelenlétében állapítandó meg.”⁶⁷

A harangok súlyának lemérésénél csak a haranggal egybeöntött alkatrészek tömegét mérték a harang tömegéhez. A könnyen elválasztható alkatrészek, mint a harangnyelvek – amelyek rezet nem tartalmaztak – nem képezték rekvirálás tárgyát. A harangok átadá-

⁶⁵ Püspöki iratok 1916: 4316/1916.

⁶⁶ Püspöki iratok 1916: 4316/1916.

⁶⁷ Püspöki iratok 1916: 733/1916.

sáról jegyzőkönyv készült a helyszínen, melyben az alábbi információk kerültek feltüntetésre:

- a) a helység megnevezése, amelyben illető templom van és a templom közelebbi megjelölése;
- b) az átvett harangok száma;
- c) azok súlya;
- d) a kilogrammonként 4 koronában megállapított egységár alapján járó térítési összeg;
- e) azon katonai hatóság megnevezése, amely az átvett harangokért járó térítési összeget a lelkészi hivatalnak kiutalja.

A jegyzőkönyvből három példányt készítettek, melyből egy a katonai parancsnoksághoz került, egy az adott gyülekezetnél maradt, egyet pedig az egyházi főhatóságnak kellett továbbítani. A harangok leszerelésének költségeit a hadvezetőség viselte. Az egyes gyülekezetek a kilogrammonként 4 korona egységárban megállapított térítés mellé semmilyen egyéb összeget nem igényelhettek. Az egyházközségek a térítési összeget az új harangok beszerzésére létrehozott alapként kezelték, és lehetőség szerint addig kamatoztatták, míg az alapítvány nem érte el célját. Az új harangok beszerzésére kapott térítés mértéke nem volt azonos azok valódi árával, így a nagymértékű infláció miatt a gyülekezetek gyakran egészen az 1930-as évekig egy haranggal, vagy harang nélkül maradtak.

A harangok hiánya a gyülekezetekben már 1916-ban érzékelhetővé vált. Azok pótlására elsősorban komoly tőkével rendelkező külföldi cégek jelentkeztek, megpróbálva kiaknázni a konjunktúra adta lehetőségeket.⁶⁸ Jól példázza ezt a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. július 22-én kelt levele, melyben közli a püspökkel, hogy egy külföldi cég megkereste őt azzal, hogy acélból öntött

⁶⁸ Patay 1958: 169.

harangjait ajánlja az egyházközségek figyelmébe.⁶⁹ A miniszter konzultált erről a kereskedelemügyi miniszterrel, aki

*„a hadi célokra igénybe vett harangoknak külföldi eredetű acéltöntésű harangokkal való helyettesítését a háború ideje alatt vagy a háború után következő első időben nemcsak ipari, de általános közgazdasági szempontból is a legnagyobb mértékben károsnak tekinti.”*⁷⁰

A vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértett ezen kijelentéssel, továbbá úgy vélte, célszerű az új harangok beszerzését akkorra halasztani, *„amikor a hazai ipar a harangok gyártására már berendezkedett.”*⁷¹ Kifejtette azt is, hogy szerencsésebbnek tartaná, ha a harangokat nem acél-, hanem bronzharangokkal pótolnák, és ebben a püspök segítségére is számít. A Sárospataki Református Lapokban 1916. augusztus 13-án az alábbi apró hír formájában közlik az új harangok beszerzésére vonatkozó intézkedést:

*„A vallás- és közoktatásügyi miniszter, a kereskedelmi miniszterrel egyetértőleg, a hadi célokra igénybe vett harangoknak külföldi eredetű, acéltöntésű harangokkal való helyettesítését a háború alatt vagy utóbb is ipari és közgazdasági szempontból károsnak nyilvánítja s azok beszerzését azon időre kéri halasztani, amikor a hazai ipar a harangok gyártására már berendezkedett.”*⁷²

Ugyanebben a tárgyban a püspök 1916. szeptember 4-én körlevélben tájékoztatta a lelkészeket, miszerint

„a harangok hadi célokra való elszállítása egyházkerületünk területén is megkezdődővén, felbívandók az egyházközségek, hogy az új harangok beszerzése

⁶⁹ Püspöki iratok 1916: 7930/1916.

⁷⁰ Püspöki iratok 1916: 7930/1916.

⁷¹ Püspöki iratok 1916: 7930/1916.

⁷² Apró hírek. *Sárospataki Református Lapok*. XII. évfolyam 33. szám. 1916. augusztus 13. 259–260.

*csak a háború után, a közlendő egyházfőhatósági rendelkezés alapján eszköz-
lendő.”*⁷³

1916. július 24-én Tüdős István püspök felhívást kapott az Országos Hadsegélyező Bizottság „Fémet a Hadseregnek” elnevezésű országos mozgalmáról. A felhívás célja egyrészt „a magánosok birtokában levő fémek és fémből készült tárgyak önkéntes adományozása”.⁷⁴ Másrészt a hadsereg növekvő fémszükségleteire, és a térítés ellenében rekvirált harangokra hivatkozva előterjeszti arra vonatkozó kérését, hogy a püspök

*„az egyházi fennhatósága alá tartozó egyházi hatóságokat sürgősen felhívni
szíveskedjék, miszerint harangjaikat a fentebb nevezett nemes és jótékony célra
önkéntes adományként engedjék át.”*⁷⁵

A mozgalom csak részleges sikereket ért el, és mivel párhuzamosan zajlott a harangok térítés ellenében történő rekvirálásával, a későbbiekben félreértéseket eredményezett.

A harangok katonai célokra történő rekvirálása elkerülhetetlenül nézeteltérésekkel járt, hiszen alapvetően ütközött a katonai parancsnokság érdeke a harangok megtartását célzó gyülekezeti érdekekkel. Az egyre gyakoribbá váló feszültségektől sem mentes rekvirálásokról Tüdős István püspök 1916. szeptember 25-én levélben tájékoztatta a vallás- és közoktatásügyi minisztert, aki a püspök panaszát a hadügyminisztériumhoz küldött levélben próbálta rendezni. A püspök legfőbb panasza, „hogy a harangok átvételével megbízott katonai bizottság az átvételt nem az ezen célokra készült kimutatás alapján eszközöli.”⁷⁶ Feltehetően a harangjegyzék alapján meghagyandónak ítélt harangokat is rekvirálták a gyülekezetektől,

⁷³ Püspöki iratok 1916: 1880/1916.

⁷⁴ Püspöki iratok 1916: 7930/1916.

⁷⁵ Püspöki iratok 1916: 7930/1916.

⁷⁶ Püspöki iratok 1916: 2049/1916.

a térítés összege a hadügyminisztériumi keret csökkenésével arányosan változott, illetve maga a leszerelés és elszállítás sem az előírtaknak megfelelően történt. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a hadügyminiszterhez intézett levelében leírta,

*„minthogy nevezett püspök átirata szerint a katonai batóság által a harangok átvételénél követett eljárás könnyen zavart okozhat, tiszteletteljesen kérem Címedet, méltóztassék az illető katonai parancsnokságot utasítani, hogy a harangok átvételét az e tárgyban Címed részéről a katonai parancsnoksághoz intézett körrendeletnek megfelelően intézkedni.”*⁷⁷

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a tárgyban történő intézkedéséről 1916. október 30-án tájékoztatta a püspököt. Mellékelve megküldte a hadügyminisztertől a kassai katonai parancsnoksághoz intézett német nyelvű levél másolatát is, melyben a püspök panaszára hivatkozva azonnali felvilágosítást kér a helyzetről.⁷⁸ 1916. december 1-én érkezett válasz a vallás és közoktatásügyi miniszterhez, melyben a katonai parancsnokság közli, hogy a református lelkészek nincsenek tisztában azzal, hogy mely harangokat ítélték rekvirálhatónak, és melyeket műértékükre hivatkozva megtartandónak. Emiatt a katonai parancsnokság javasolja, hogy az illetékes egyházi főhatóságok pontosan tájékoztassák az egyes gyülekezetek lelkészeit a harangjegyzékben rekvirálhatónak feltüntetett harangokról.⁷⁹

A Tiszáninnen Egyházkerület tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyvében három egyházmegyét találunk, amelyekből gyülekeztek harangot ajánlottak fel beszolgáltatásra. Az Alsóborsodi Egyházmegyében található *„Árokító 59 kg harangot 354 Kor értékben hadi*

⁷⁷ Püspöki iratok 1916: 2049/1916.

⁷⁸ Püspöki iratok 1916: 2332/1916.

⁷⁹ Püspöki iratok 1916: 87/1917.

*célokra ajándékozott.*⁸⁰ A Felsőborsodi Egyházmegyében lévő „*Bánborvát 1 darab harangot felajánlott és el is küldött a hadviselés céljaira /600 Kor/.*”⁸¹ Végül az Ungi Egyházmegyéhez tartozó „*Nagyszelmencz a nagyobbik, körülbelül 25 métermázsás harangját adta oda a 'Hadsegélyező Hivatalnak'.*”⁸² Szintén az egyházkerület tavaszi közgyűlésén került felolvasásra a VKM 4316/1916. számú rendelete alapján a püspök 733/1916. számú, a harangrekvirálás kivitelezésére vonatkozó körlevele.⁸³

Az Abaúji Egyházmegye gyülekezeteinek konzisztóriumai jegyzőkönyveiben két 1916-os adatot találtunk az eddig feldolgozott anyagban. 1916. április 16-án a Csenyétei Református Egyház-község presbiteri gyűlésén a lelkész felolvasta a 733/1916. számú körlevelet, melyhez csatolták a vallás- és közoktatásügyi miniszter 4316/1916. számú rendeletét is. A rendelet a presbitérium által „*tudomásúl vétetik*”, melynek eredményképpen egy harangot felajánlanak katonai célokra.⁸⁴ A harangok rekvirálásának számos gyakorlati hatása volt az abaúji gyülekezetek életére. 1916. május 27-éről, Abaújkér településről van adatunk arra vonatkozóan, hogy

„mivel a harangok rekvirálása folytán a más vallásúak részéről is több mint bizonyos, hogy megkeresnek harangoztatás czímén – állapítaná meg egyszer s min-

⁸⁰ *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1916. évi június hó 15. és 16-ik napjain Miskolczon tartott tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 146. szám.* Klein és Ludwig Nyomdája, Miskolc, 1916: 44.

⁸¹ *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1916. évi június hó 15. és 16-ik napjain Miskolczon tartott tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 146. szám.* Klein és Ludwig Nyomdája, Miskolc, 1916: 79.

⁸² *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1916. évi június hó 15. és 16-ik napjain Miskolczon tartott tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 146. szám.* Klein és Ludwig Nyomdája, Miskolc, 1916: 119.

⁸³ *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1916. évi június hó 15. és 16-ik napjain Miskolczon tartott tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyve. 146. szám.* Klein és Ludwig Nyomdája, Miskolc, 1916: 223–228.

⁸⁴ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv II. 1910–1923. Csenyéte.

denkorra az egyháztanács, hogy a más vallásúak részéről mi díjat kérjen az egyház, mit a harangozó?”⁸⁵

Az egyháztanács az elnöklő lelkész indítványára határozatilag kimondja, hogy

„a más vallásúak részéről minden egyes harangszóért az egyháznak 1 (egy) korona, a harangozónak 50 (ötven) fillér fizettség; ezzel kapcsolatban elhatározza azt is, hogy az egyháznak fizetett harangozási díj, a gondnok számadási könyvében esetről-esetre feltüntettessek.”⁸⁶

Ez az összeg feltehetően eltért a református gyülekezeti tagok számára meghatározott harangozási díjtól, különben értékének megszabása nem képezte volna a presbiteri gyűlés egyik pontját.

A tény, hogy a gyülekezeti iratanyagban csak elvétve találkozunk a harangrekvirálásra vonatkozó bejegyzésekkel, arra vezethető vissza, hogy a harangjegyzék elkészülte után meginduló szervezett rekvirálás már nem igényelt presbitériumi döntést. Az egyes gyülekezetek tulajdonában lévő harangok listára kerülése, leszerelése és beszolgáltatása már a hadügyminisztérium megbízásából helyszínre küldött katonai parancsnokság hatáskörébe tartozott. A gyülekezetek részéről 1916-ban kétféle stratégia figyelhető meg a harangrekvirálásokkal kapcsolatban. Egyrészt a hazafias kötelességnek eleget téve, harangjukat önként, térítés nélkül felajánló gyülekezeti stratégiával; másrészt a szervezett rekvirálás keretén belül a térítési összeg azzal kecsegtető lehetőségével, hogy a háború után új, nagyobb és jobb minőségű harangot szerezhetnek be a gyülekezetek.

⁸⁵ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv. 1911–1950. Abaújkér.

⁸⁶ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv. 1911–1950. Abaújkér.

1917-től az I. világháborús harangrekvirálás már nem az 1915-16-ban jellemző hazafias áldozatkészség jegyében folyt, sokkal inkább tekinthetünk rá szervezett hadianyag-utánpótlásként. 1917. januárjától folyamatosan érkeztek Tüdős István püspök részére a tiszáninneri gyülekezetekből a harangok katonai parancsnokságnak történő átadásáról szóló jegyzőkönyvek. Ez a folyamat március végéig tartott.

1917. március 1-én a vallás- és közoktatásügyi minisztériumból levél érkezett a püspökhöz, annak korábbi, rekvirálásokkal kapcsolatos panaszának tárgyában. A levélben „*a harangok átvételénél esetleg előfordulható zavarok elkerülése*”⁸⁷ miatt ismételten felkérte a püspököt, hogy „*az egyházközségeket megfelelő tájékoztatásokkal sürgősen ellátni melótóztassék*”⁸⁸ az elkészült harangjegyzék alapján. A gyülekezetek lelkészei nem kaptak teljes körű tájékoztatást arra vonatkozóan, mely harangokat kell átadniuk a hadvezetőségnek, és melyeket tarthatják meg, ez pedig konfliktusokhoz vezetett.⁸⁹

1917. április 28-án a püspök körlevélben tájékoztatta a tiszáninneri lelkészeket az aktuális rendeletekről. Teljes szöveggént idézte Jankovich Béla, vallás- és közoktatásügyi miniszter 5277/1917. számú, sürgős jelzésű leiratát a harangok utó-rekvirálása ügyében, melyet „*a hadsereg fémkészleteiben való nagymértékű szükséglete*”⁹⁰ generált. Ez azt jelentette, hogy „*a harangoknak eddig meg-*

⁸⁷ Püspöki iratok 1917: 633/917.

⁸⁸ Püspöki iratok 1917: 633/917.

⁸⁹ A harangok katonai parancsnokság általi átvétele konfliktusokkal járt a szabolcsi Szalóka községben, ahol a harang nem fért ki a templomtorony ablakán, ezért ott törték darabokra, mely ellen a lelkész tiltakozott. Forrás: *A kassai katonai főparancsnokság püspökhöz intézett levele*. 1917. március. 03. Püspöki iratok 1917: 850/917.

⁹⁰ Püspöki iratok 1917: 5277/1917.

*hagyott része is a bazafias cél szolgálatába állíttassék.*⁹¹ Az utó-rekvirálás csak a történelmi vagy művészeti értékű harangokat nem érintette. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ezek alapján két kimutatást kért 1917. májusának végéig. Az első kimutatást az 1700 előtt készült harangokról kellett elkészíteni, a másikat pedig az 1700 utáni harangokról, melyek *„történelmi szempontból nevezetes felírással, vagy művészi díszítésekkel lévén ellátva.”*⁹²

A püspöki körlevélre válaszként 1917. április 30-tól folyamatosan érkeztek a gyülekezetektől az eddig meghagyott harangokról szóló leírások, a kért kimutatások elkészítéséhez. Többek között az abaúji Gagybátor és Magyarböd is elküldték jelentésüket harangjaikról a püspöknek. A gagybátori gyülekezet két harangjából a kisebbet 1915. szeptember 5-én már átadta a hadvezetőségnek, megmaradt latin feliratú harangja az 1600-as évekből származott, ami történelmi szempontból jelentőssé tette.⁹³ Magyarbödön a kisebb, 1906-ban készült harang rekvirálásra történő felajánlása nem történelmi, hanem érzelmi okokba ütközött: egyik egyháztagjuk készítette korán elhunyt két fia emlékére. Ebből kifolyólag, és arra hivatkozva, hogy két másik harangot átadnak a hadvezetőségnek, a lelkész kérte a püspöktől kisebbik harangjuk megtartását.⁹⁴

1917. május 26-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter sürgős jelzésű levelet küldött a püspöknek, melyhez csatolta a honvédelmi miniszter 10875. számú rendeletét. A rendelet értelmében a rekvirálást kiterjesztették az olyan nem egyházi célokat szolgáló harangokra is, melyeknek átmérője minimum 25 cm. Az ilyen harangokat az illetékes katonai parancsnokságnál kellett bejelenteni. A rendelet hét pontban foglalta össze a rekvirálásra vonatkozó

⁹¹ Püspöki iratok 1917: 5277/1917.

⁹² Püspöki iratok 1917: 5277/1917.

⁹³ Püspöki iratok 1917: 1067/917.

⁹⁴ Püspöki iratok 1917: 1189/917.

információkat. Kitért a rekvirálendő harangok anyagára, vagyis a vörösrézre és annak ötvözeire. A rekvirálás nem vonatkozott a vasúti berendezésekhez tartozó, vagy hajókon lévő jelzőharangokra, illetve a műértékű harangokra sem. Ez utóbbiak meghagyásáról a Műemlékek Országos Bizottsága döntött.⁹⁵ A nem templomban található harangok bejelentésére két hetet adtak, amit a járási főszolgabírónál, vagy városok esetében a polgármesternél kellett elintézni. Egy hetet adtak a harangok önkéntes átengedésére, ezt követte a szervezett rekvirálás. A harangok térítési díja kilogrammonként 4 koronában volt megállapítva. Az egyes harangok átvétele csak hatósági jelenlét mellett történhetett, melyről egyházi harang átvétele esetében 3–4 példányban készült jegyzőkönyv. Önkéntes átengedés esetében 2–3 darab elismervényt állítottak ki a harangok átvételéről. A harangok levételekor okozott esetleges károkról jegyzőkönyv kiállítása volt előírva, mely károkat az illetékes katonai parancsnokság javított saját költségén.⁹⁶

1917. augusztus 2-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter tolmácsolta a püspök felé a hadügyminiszter által a harangok leszerelésénél elrendelt követendő eljárást. A vallás- és közoktatásügyi miniszter biztosította arról a püspököt, hogy az egyházi harangok átvétele a lehető legnagyobb körültekintéssel fog történni, amennyiben „*a katonai hatóságok eljárása az egyházkézségek s a főtiszt. lelkészkedő papság hazafias támogatásával*”⁹⁷ fog a helyszínen találkozni. Tájékoztatta arról is, hogy „*a rendeletből kitűnőleg egy harang, a legkisebb, egyelőre mindegyik templomban meghagyatik.*”⁹⁸

1917. augusztus 23-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kassai katonai főparancsnoksághoz küldött levelét továbbította a püspököknek. Ebben a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Mű-

⁹⁵ Püspöki iratok 1917: 5701/1917.

⁹⁶ Püspöki iratok 1917: 10875/1917.

⁹⁷ Püspöki iratok 1917: 1822/917.

⁹⁸ Püspöki iratok 1917: 1822/917.

emlékek Országos Bizottságával történő konzultáció után felsorolta a Tiszáninneni Református Egyházkerület 1700 előtt készült vagy művészeti okokból nem rekvirálható harangjait. A kimutatás alapján a Zempléni vármegyéből tíz darab, az Abaúj-Torna megyéből öt⁹⁹, Beregből egy, Borsodból kettő, Ung megyéből négy, Gömör-Kishont vármegyéből pedig 3 darab 1700 előtt készült harang nem került rekvirálásra. Ez összesen 25 darab harangot jelentett. Ehhez társult az 1700 után készült, de különös műértéssel bíró három darab harang, melyeknek rekvirálásához a vallás- és közoktatásügyi miniszter nem járult hozzá.¹⁰⁰

Az utó-rekvirálási akció megkezdésekor egyes gyülekezetek kérelmezték a püspöknél, hogy harangjaikat, bár nem bírnak különös műértéssel, lehetőség szerint kímélje meg a rekvirálásuktól. Tüdős István püspök feltehetően tájékozódott ez ügyben a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, aki 1917. augusztus 23-án küldött válaszában közölte, hogy

„a kultuszkormányt csupán a történelmi, avagy művészeti beccsel bíró harangok felett való döntés joga illeti meg, más egyéb szempontoknak /idő- és tűzjelzés/ méltánylására, sajnos, illetékes nem vagyok.”¹⁰¹

Ez végleg megpecsételte az utó-rekvirálásra kijelölt harangok sorsát.

A hadsereg egyre növekvő fémszükséglete 1917. szeptember 24-től nem csak a harangok utó-rekvirálására terjedt ki. Ekkor kapta meg a püspök a vallás- és közoktatásügyi miniszter arra vonatkozó rendeletét, mely „az összes magyarországi egyházi épületeken (...) lévő rézanyag hadi célokra való igénybevételének feltételei tárgyában”¹⁰²

⁹⁹ Abaúj-Torna vármegyében nem kerültek rekvirálásra az alábbi, 1700 előtt készült harangok: Gagybátor 1610, Garbócbogdány 1640, Kassa 1674, Szászfá 1598, Szikszó 1680. Püspöki iratok 1917: 2053/917.

¹⁰⁰ Püspöki iratok 1917: 2053/917.

¹⁰¹ Püspöki iratok 1917: 11338/917.

¹⁰² Püspöki iratok 1917: 16382/917.

keletkezett. Ez alapján azokat az épületeket, melyeken rézanyagok voltak találhatóak, három csoportba osztották. Az első csoport a Műemlékek Országos Bizottsága által nyilván tartott, *műemlékecsű* épületek csoportja. A második csoportba kerültek azok az épületek, „*melyekről eleve megállapítható, hogy művészeti vagy történeti értékkel nem bírnak.*”¹⁰³ A harmadik csoportot azok az építmények alkották, melyeknek mentesítését kérte a tulajdonos, vagy hivatalos rekvirálási eljárás közben megállapították azok műértékét. A rekvirálásoknak ez a típusa vörösrézről készült ereszcsonatokat, villámhárítók és rézfedél héjjalásokat érintette. A kárpótlási eljárást, illetve a réz-elemek bádogra történő cseréjét kilenc pontban foglalták össze.¹⁰⁴

Az utó-rekvirálások egyre szélesebb körben érintették az addig meghagyott tárgyakat. 1917. október 3-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter másolatban megküldte a püspököknek a honvédelmi miniszter iskolai csengők hadi célokra történő beszolgáltatására vonatkozó rendeletét.¹⁰⁵ A nem állami tanintézetek birtokában lévő csengők rekvirálására vonatkozóan 1917. november 15-én kaptak emlékeztetést az egyházi főhatóságok a vallás- és közoktatásügyi minisztertől.¹⁰⁶

1917. október 19-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter tájékoztatta valamennyi egyházi főhatóságot arról, hogy az addig beszolgáltatott harangokat felülvizsgálták, és

*„egyelőre tizenhat egész harang s egy harangtöredék jelöltetett ki, mint olyanok, a melyek különös régészeti vagy művészettörténelmi értékeik miatt a beolvasztás alól mentesítendőek.”*¹⁰⁷

¹⁰³ Püspöki iratok 1917: 16382/917.

¹⁰⁴ Püspöki iratok 1917: 16382/917.

¹⁰⁵ Püspöki iratok 1917: 19819 20 b./1917.

¹⁰⁶ Püspöki iratok 1917: 181989/917.

¹⁰⁷ Püspöki iratok 1917: 11792/1917.

Ezeknek a harangoknak az egyes gyülekezetekhez történő visszajuttatása a hadvezetőséget terhelte. A beszolgáltatott, majd műértékűnek ítélt harangokról nem lehetett megállapítani azok származási helyét, így rövid, muzeológiai tárgyleíráshoz hasonló adatokat közöltek azokról. A gyülekezetek által felismert, de vissza nem igényelt harangok amennyiben komolyabban sérültek a leszedéskor, beolvasztásra kerültek. Ezt azzal indokolták, hogy amennyiben egy gyülekezet visszakapja sérült harangját, feltehetően újat öntet, a régi beolvasztásával. A tulajdonos nélkül maradt műértékű harangok a rekvirálás helyszínétől függően a Magyar Nemzeti Múzeumba vagy Erdélyi Országos Múzeumba kerültek.¹⁰⁸

Bár a műértékű harangok egy töredéke megmenekült a hadi célokra történő beolvasztástól, a fokozódó fémhiány újabb, addig a rekvirálástól érintetlen tárgycsoportot is elért. 1917. október 23-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter bizalmas levélben tájékoztatta Tüdős István püspököt, hogy az őnból vagy öntvözetekből készült *orgonasorozatok* hadi célokra történő rekvirálása november 15-én megkezdődik. A történeti vagy képzőművészeti szempontból jelentős orgonák csak az 1850. előtt készült darabok közül kerülhetnek ki. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ennek megfelelően november 10-ig várta a *védelmi szempontok alá eső orgonák* bejelentését, „*Orgonaügy*” jelzéssel.¹⁰⁹ Csatolta továbbá a honvédelmi miniszter rendelettervezetét az orgonasípok hadi célokra történő igénybevételéről. A rendelet csak az orgonák külső sípjaira vonatkozott, akár be voltak szerelve az orgonákba, akár nem. Az orgonasípok térítési összege kilogrammonként 15 koronában lett megállapítva. Ahogyan a harangok rekvirálása esetében is, az orgonák elvitelekor keletkezett károkról is a hadvezetőségnek kellett gondoskodnia. Ha az orgona tulajdonosa eltitkolta, vagy nem jelentette be orgonáját, leszerelte és

¹⁰⁸ Püspöki iratok 1917: 11792/1917.

¹⁰⁹ Püspöki iratok 1917: 18386/1917.

elrejtette annak sípjait, kihágást követett el, mely két hónap elzárással és 600 koronáig terjedő pénzbüntetéssel volt büntetendő.¹¹⁰

A gyülekezetek tulajdonában lévő harangok felmentése tárgyában folyamatosan érkeztek kérvények a hadügyminisztériumhoz. Ennek a helyzetnek az orvoslására 1917. november 6-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter a korábban, a harangok rekvirálásra vonatkozó rendeletekre hivatkozva az alábbi sorokat intézte a püspökhöz:

„A hadügyminisztérium tudatában van annak, mily mélyen markol a harangok levételének ügye a lakosság, különösen a vidék vallási érületébe s lelki világába, mégis, a helyzet komolysága nem engedi, hogy a harangok meghagyása iránt való kérelmeknek hely adassék, mivel ezzel a haderő lőszerszükségletéről való gondoskodás teljes bénulást szenvedne.”¹¹¹

Mindezek értelmében arra kérte a püspököt, tájékoztassa a lelkészeket, miszerint *„az ilyen kérvények benyújtásától – a hadifémakció hazafias céljára való tekintetből – tekintsenek el.”¹¹²* Magyarbód és Gagybátor kérvényeitől eltekintve az abaúji gyülekezetek esetében nincs adatunk erre vonatkozóan.

Végül az Abaúji Református Egyházmegye gyülekezeteinek jegyzőkönyvvallományából idézünk három 1917-ből származó adatot, melyek megmutatják a harangok utó-rekvirálásának gyülekezetekre gyakorolt hatásait.

*Az Alsó- és Felsőcecei Református Egyházközség példája:
„A veszélyben levő hazá magasabb érdeke”*

A Felső- és Alsócecei gyülekezetek 1917. május 6-án tartott presbiteri gyűlésén a lelkész felolvasta

¹¹⁰ Püspöki iratok 1917: 2511/917.

¹¹¹ Püspöki iratok 1917: 17903/1917.

¹¹² Püspöki iratok 1917: 17903/1917.

„a 978 sz. püspöki körlevelet, melynek 6-ik pontja a harangok utórekvirálására vonatkozó minsizteri rendeletet tudatja, s megkérdezi a presbitériumot, hogy nem tudnak-e a harangok valamelyikének oly műértékét, a mely azt megmenthetné számunkra.”¹¹³

A gyülekezet tehát a harangok műértékével próbálta az utó-rekvirálást kikerülni. Ez azt jelzi, hogy a harangok katonai célokra történő átengedése nem a hazafias célok mentén fogalmazódik meg, hanem kényszerhelyzetként nehezedik a gyülekezetekre. A presbitérium

„kíváncsnak is vélné a 3 közül legalább egyet vallási célra megtartani, de ha a veszélyben levő hazá magasabb érdeke úgy kívánja, a felsőbb hatóság intézkedésébe hazafias lemondással és készséggel belenyugszik.”¹¹⁴

A felsőbb hatósági intézkedésbe történő belenyugvás ez esetben az elkerülhetetlen utó-rekvirálást jelenti, mely a gyülekezet vagy a lelkes tiltakozása által hátránnyal járhatott állami vagy egyházi részről a gyülekezetek számára.

*A Baktai Református Egyházközség példája:
„A kisebbik harangot, megfelelő ellenértékért”*

A Baktai Református Egyházközség 1917. május 17-én tartott gyűlésén a lelkész felolvasta a harangok utó-rekvirálására vonatkozó püspöki körlevelet, és megjegyezte, hogy *„csak a régiségi vagy műemléki szempontból becses harangokat nem kell bejelenteni.”¹¹⁵* Feltehetően a lelkész is tisztában volt azzal, hogy a gyülekezet tulajdoná-

¹¹³ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1869-től, Felső- és Alsócéce.

¹¹⁴ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1869-től, Felső- és Alsócéce.

¹¹⁵ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1916-tól, Bakta.

ban nincs ilyen jellegű harang, tehát kénytelenek lesznek harangjaikat átadni. Ezt támasztja alá a presbitérium véleménye is, miszerint

„harangjaink úgy az öregek emlékezete, mint az egyházi irattárban levő megrendelés szerint is avélból készültek. Ha a hazának szüksége van rá, fájó szívvel ugyan, de kész erre az áldozatra is a kisebbik harangot, megfelelő ellenértékért felajánlja hadi célra.”¹¹⁶

A kisebbik harang megfelelő ellenértékért történő felajánlása nem hazafias áldozatkészségként tűnik fel, hanem egy kényszerhelyzet kezelésének gyülekezetre nézve legkedvezőbb megoldásaként.

A Telkibányai Református Egyházközség példája: harang-alap létrehozása

A Telkibányai Református Egyházközség 1917. július 13-án tartott gyűlésén a lelkész jelentette a presbitériumnak, hogy

„a 2 db elvitt harangért 2040 Korona fizettetett, mely összeget a felső-magyarországi központi takarékpénztárba (Kassa) 2708 szám alatt, mint telkibányai ref. egyház harang-alapját a lelkész elhelyezte, könyvet gondnoknak átadta.”¹¹⁷

A telkibányai presbiteri jegyzőkönyvekben nincs adat a harangok katonai célokra történő átadását illetően. Az elvitt harangokért kárpótlásként kapott 2040 korona takarékpénztárba történő helyezése harang-alap címen előrevetíti azt a folyamatot, mely a későbbiekben a háborúban rekvirált harangok pótlására irányult, mely Abaújban sajátos arculatot mutat.

¹¹⁶ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1916-tól, Bakta.

¹¹⁷ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1877–1926, Telkibánya.

A REKVIRÁLT HARANGOK PÓTLÁSA 1918-TÓL

Három év erőteljes háborús nyersanyag-utánpótlás után 1917. december közepén a Sárospataki Református Lapokból értesülünk arról, hogy a harangok további rekvirálása elmarad.

„A harangok további rekvirálása elmarad. Stöger-Steiner hadügyminiszter a delegáció dec. 6-iki ülésén kijelentette: 'Reméli, a hadvezetőség a bódított területekről annyi ércet kaphat, hogy a további harangrekvirálásoktól el lehet tekinteni.'”¹¹⁸

A püspöki iratok között 1918-ból már nem találkozunk a harangrekvirálásra vonatkozó rendeletekkel, ahogyan a harangok pótlására vonatkozó információkkal sem. A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1918-as tavaszi közgyűlésén prezentálták azt a kimutatást, mely az egyházkerületben rekvirált harangokat tartalmazta.¹¹⁹ A kimutatásban külön oszlopban tüntették fel a felajánlott és a rekvirált harangokat, azok súlyát, és a kártalanítás összegét. Ez alapján a tiszáninneni gyülekezetekből 36 darab harangot ajánlottak fel a hadvezetőség céljaira, és 486 darabot rekviráltak. A felajánlott és rekvirált harangok összsúlya 73207,85 kg, kártalanítási értékük pedig 292,831,40 korona volt. Tekintve, hogy a gyülekezetek névsorban szerepelnek a kimutatásban, összevetve a listát a korabeli abaúji gyülekezetek neveivel megállapítható, hogy az Abaúji Református Egyházmegyéből 80 darab harangot rekviráltak az I. világháborúban.¹²⁰

¹¹⁸ A harangok további rekvirálása elmarad. *Sárospataki Református Lapok*. XIII. évfolyam 51–52. szám. 1917. december 16–23. 353.

¹¹⁹ Czinke István (szerk.): *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1918. évi június hó 4. és 5-ike napjain Miskolczon tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. 150. szám. Klein, Ludwig és Szelényi Könyvnyomda R-T., Miskolc, 1918.

¹²⁰ Tüdős István: Kimutatás a tiszáninneni ref. egyházkerületben rekvirált harangokról. Miskolc, 1918. május 26. *A Tiszáninneni Református Egyházkerület 1918. évi június hó 4. és 5-ike napjain Miskolczon tartott rendes közgyűlésének jegyző-*

A harangok rekvirálásának leállítása után a gyülekezetek a rekvirálás kényszere helyett egy újabb kihívással szembesültek: a rekvirált harangok pótlásával. A harangok hiánya folyamatosan problémaként tűnik fel a különböző forrásokban, melyre megoldásként a Sárospataki Református Lapokban 1917-ben kétféle eljárást is javasoltak:

„A legújabb harang rekvirálási rendelet folytán több templom teljesen harang nélkül maradt. A harangokat a kormány intézkedése folytán vasból készült körlemezekkel fogják ideiglenesen pótolni s ezeket szerelik is föl a haranglábakra. A körlemezeket 64, 45, és 21 kg. súlyban fogják előállítani.”¹²¹

A rekvirált harangok körlemezekkel történő pótlásáról a pü-pöki iratok között sem állami, sem egyházi dokumentum nincs. A másik, német példát követő harang-pótlási módszer erőteljesebben jelzi a háború alatti, és azt követően beköszöntő hiánygazdálkodás kezdetét:

„Az elrekvirált harangok helyett, Németország példáját követve, mi is vassíneket alkalmazhatunk a tornyokban az óraiütéshez. Elegendő e célra 1 1/2 méter hosszú közönséges vasúti sín, a melyet drótkötéllel két végénél fogva a harangállvány gerendájára felakasztunk. Ha valahol mind a két harangot elhitték, ott két elütő, különböző hangú sint kell választani és felakasztani.”¹²²

A szakrális célokra használt templomi harangok helyére közönséges vasúti sínek, vagy körlemezek felakasztása nem járhatott sikerrel. A harangok az egyházközségek jelentős vallási tárgyai voltak, a templom pedig a maga szakralitásával a háború okozta kény-

könyve. 150. szám. Klein, Ludvig és Szelényi Könyvnyomda R.-T. Miskolcz 1918: VIII–XVIII.

¹²¹ Harang helyett vaslemez. *Sárospataki Református Lapok*. XIII. évfolyam, 26–27. szám. 1917. július 1–8. 206.

¹²² Mivel pótoljuk a harangot? *Sárospataki Református Lapok*. XII. évfolyam, 40–41. szám, 1917. október 7–14. 291.

szerhelyzet ellenére sem volt képes befogadni egy profán fém-darabot. Ebből következően nincs arra vonatkozó adatunk, hogy abaúji gyülekezetek rekvirált harangjaikat a javasolt módokon pótolták volna. A harangok pótlása ettől függetlenül lényegi kérdéssé válik 1918-tól a gyülekezetek számára, melyre eltérő stratégiák mentén próbáltak megoldást találni.

A legáltalánosabb stratégia a rekvirált harangokért kapott állami kárpótlás takarékpénztárba történő helyezése volt. Ebből jellemzően létrehoztak egy harang-alapot, melyet addig kamatoztattak, míg az összeg nem tette lehetővé új harang beszerzését – ahogyan azt a telkibányai gyülekezet esetében láthattuk. A gyülekezetek felélték anyagi készleteiket a világháború alatt, és az ehhez társuló infláció sem a harangok gördülékeny pótlását tette lehetővé. Mivel állami támogatásra egyáltalán nem, egyházkerületi pénzösszeg kiutalására pedig csak csekély mértékben számíthattak, egyéb forrásokat kellett találniuk a megfelelő összeg elérése érdekében. A létrehozott harang-alapot lokális szinten a gyülekezeti tagok adakozásaival egészítették ki.

Amennyiben a gyülekezetnek voltak Amerikába kivándorolt tagjai, hozzájuk küldtek ki egy adománygyűjtő ívet, ami meggyorsította a megfelelő összeg összegyűjtését. Ezt a stratégiát alkalmazták az alsó- és felsőcécei gyülekezetek is. 1921. december 10-én tartott presbiteri gyűlésükön a lelkész jelentette,

„hogy egy segélygyűjtő ívet küldvén ki Amerikába, egyházunknak egy ott élő tagjához, Sztanai Pálhoz, az visszaérkezett. Rajta 127 dollár 55 cent adomány jegyeztetett, melyből bizonyára a költségek levonása után 123 dollár és 70 cent küldetett el a budapesti Lloyd bankba, melyet az értékesítvén, 117,515 koronát küldött el kezébe, a mely most egyházunknak rendelkezésére áll.”¹²³

¹²³ Forrás: Presbiteri jegyzőkönyv 1869-től, Felső- és Alsócéce.

Az új harangok beszerzését az anyagi nehézségek mellett számos egyéb tényező is tovább árnyalta. Tekintve, hogy a háború után 1921-ig hadigazdálkodás volt érvényben, a rekvirált harangok bronzból készütekkel történő pótlása nem volt lehetséges.¹²⁴ Ennek kiaknázására tisztáninneri viszonylatban a Diósgyőri Vasgyár már 1917-ben megkezdte az acélharangok gyártását.¹²⁵ Amint 1921-től újra lehetséges volt a bronzharangok előállítása, a rekvirált harangok acélharangokkal történő pótlása alábbhagyott.¹²⁶

A háború után a harangok pótlása óriási konjunktúrát eredményezett a harangöntés terén, melybe jelentős külföldi tőke is bekapcsolódott. Ilyen volt a budapesti székhelyű Ecclesia Harangművek R.T.¹²⁷, mellyel leggyakrabban *Budapesti Harangművekként* találkozunk a szövegekben. Az I. világháborút követően négy nagy harangöntő üzem próbálta ellátni a harang nélkül maradt gyülekezeteket. Ezek voltak Szlezák László, Seltenhofer Frigyes és fiai, Walser Ferenc, Peternell és Kulhanek Vas- és Fémöntődéje – valamint ötödikként az 1920–1930 között működő, már említett Ecclesia Harangművek.¹²⁸

A Sárospataki Református Lapok 1921. július 24-én megjelent számában az Ecclesia Harangművek keretén belül megalakult *Harangvéleményező Szerről* és annak tevékenységéről tudósított:

„A Harangvéleményező díjtalanul ellenőrzi a harangrendeléseket úgy zenei szempontból, mint az ércanyag vegyítését és a harang díszítését illetőleg, szerződéseket felülbírá, kész harangokat vegyelemezget, továbbá a mai magas harangárakat leszorítani igyekszik a hozzácsatlakozott harangöntődékekben. (...) Újabban 220 koronás átlagos Kilónkénti árat ért el 110 egyház részére.”¹²⁹

¹²⁴ Patay 2009: 123.

¹²⁵ Patay 2009: 122.

¹²⁶ Patay 2009: 123.

¹²⁷ Patay 1958: 169.

¹²⁸ Patay 1977: 388.

¹²⁹ Harangakció. *Sárospataki Református Lapok*. 13. szám, 1921. július 24. 89.

A Harangvéleményező Szerv a gyülekezetek haranghoz jutásának megkönnyítésére létrejött intézmény volt, mely a gyülekezetek érdekeit képviselve, a harangok pótlásával kapcsolatos kihívásokat próbálta áthidalni – többek között a harangok árának leszorításával. A külföldi tőkéből fenntartott Ecclesia Harangművek a harangok pótlása tárgyában hirdetményeket közölt különböző orgánumokban, többek között a Sárospataki Református Lapokban is:

„Az »Ecclesia« R.-t. által a harangok beszerzésére vonatkozó, minden egyházhoz megküldött hirdetményt a presbyteriumok figyelmébe ajánlom. Miskolc, 1922. jan. 4. Dr. Révész Kálmán ref. püspök.”¹³⁰

A hirdetések hatásfokát növelendő, a Tiszáninneri Református Egyházkerület új püspöke, Révész Kálmán¹³¹ körlevelében is felhívta a presbitériumok figyelmét az Ecclesia Harangművek szolgáltatásaira. A felhívások eredményesnek bizonyultak, ugyanis a legtöbb rekvirált harang helyére Abaújban az Ecclesia Harangművek harangja került. A Sárospataki Református Lapok 1921-től folyamatosan beszámolt a gyülekezetek harang-alapítványainak létrejöttéről és adományozóiról, egyes harangok újraöntéséről, valamint az elkészült harangok szentelési ünnepségeiről.¹³²

A rekvirált harangok pótlása által kialakult konjunktúra végeztével, és a harangok nagy részének pótlásával az Ecclesia Harang-

¹³⁰ Püspöki körlevél IV. pontja. *Sárospataki Református Lapok*. 3. szám, 1922. január 15. 12.

¹³¹ Révész Kálmán (1860–1931.) 1898-tól az abaúji egyházmegye esperese, majd 1918 végétől, Dr. Tüdős István halála után a Tiszáninneri Református Egyházkerület püspöke. Zoványi 1977: 509.

¹³² A Sárospataki Református Lapok 1919–1920-ban nem jelenhetett meg a politikai rendszer miatt. *„Pár hét múlva két esztendeje lesz, hogy az uralomra jutott proletárdiktatúra kicsavarta szerkesztőségünk kezéből a tollat, 1919 március 23-án megtiltotta lapunk megjelenését.”* – Régi név – Új program. *Sárospataki Református Lapok*. XVI. évfolyam, 1. szám, 1921. február 25. 1.

művek, illetve az akkor 60 éves múltra visszatekintő Walser cég is megszűnt az 1930-as évekre. Csak Szlezák László és Seltenhofer Frigyes harangöntő műhelyei maradtak fent.¹³³

Várady József 1989-ben megjelent, *Tiszáninnen református templomai* című könyvében a Trianon utáni abaúji egyházmegye állapotaira tudunk következtetni, többek között a gyülekezetek harangjairól feltüntetett adatok alapján.¹³⁴ Amennyiben a jelenleg a gyülekezetek tulajdonában lévő harangok Walser Ferenc, Szlezák László, Seltenhofer Frigyes munkái, vagy az Ecclesia Harangműveknél és a Diósgyőri Vasgyárban készültek 1930 előtt, feltehetően az I. világháborús rekvirálások pótlásai. A XXI. századi abaúji egyházmegye gyülekezeteinél 61 olyan harangot találunk, amely megfelel a fenti kritériumoknak. Ezt a számot összevetve a 80 darab rekvirált haranggal, és a ténnyel, hogy harminc abaúji gyülekezet Trianon után határon túlra került, nagyjából teljesen lefedhetjük az Abaúji Református Egyházmegye rekvirált és pótolta harangjait.

ÖSSZEGZÉS

Az I. világháború számos hatással volt a Tiszáninneri Református Egyházkerületen belül az Abaúji Református Egyházmegye gyülekezeteire. A háború során felmerülő kényszerhelyzetek leginkább a lokális közösségek forrásai alapján tárhatóak fel, hiszen azok a magas-egyházi iratokkal szemben kevésbé stilizáltak.

A háború generálta nyersanyaghiány, és azon belül a különféle fémek hadvezetőség részéről felmerülő igénye makro- és mikro-szinten egyaránt kényszerhelyzeteket hívott életre. A katonai parancsnokságok számára különféle fémek beszolgáltatása, vagyis a rekvirálás mindkét szinten megjelenő probléma volt. A háború

¹³³ Patay 1958: 169.

¹³⁴ Várady 1989.

kitörésének évében még nem volt indokolt a rekvirálás, viszont 1915 tavaszán megkezdődött annak állami és egyházi részről való megszervezése. Ezt a folyamatot a tiszáninneni egyházkerület mindenkori püspöke és a vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakran bizalmas levelezéseiből tudjuk makro-szinten rekonstruálni. A rekvirálások egyházi szinten a harangokat vették igénybe. 1915 végére elkészült az egyházkerület harangjairól egy kimutatás, melyet harangjegyzéknek neveztek. A harangjegyzék alapján minősült egy harang rekvirálhatónak vagy megtartandónak. A megtartásra ítélt harangok történelmi vagy művészi értékük által kerülhették el a beolvasztást. 1915 és 1916 harangrekvirálási akciói a hazafias propaganda jegyében teltek, és a gyülekezetek gyakran térítés nélkül áldozták fel harangjukat a nemes cél érdekében a *haza oltárán*. 1917-től ez a tendencia megváltozott, és szervezett hadianyag-utánpótlássá alakult a harangok rekvirálása. A fokozódó nyersanyaghiányt jelzi az is, hogy 1917-ben a harangok mellett az épületek réz elemei, az orgonák, illetve még az iskolai csengők is rekvirálásra kerültek. A folyamat 1917 decemberében ért véget, amikor leállították a további rekvirálásokat. 1918-tól új kihívásként jelent meg a rekvirált harangok pótlása, mely az 1921-ig érvényben lévő hadi gazdálkodás miatt csak lassan indulhatott meg.

Az Abaúji Református Egyházmegyéből 80 darab harangot rekviráltak az I. világháború során. A rekvirálási akciók feszültségekkel és konfliktusokkal jártak egyrészt a hadvezetőség és a gyülekezetek között, másrészt lokális szinten a gyülekezet tagjai között is. Az abaúji gyülekezetek presbiteri jegyzőkönyvei alapján kirajzolódik, milyen stratégiákat alkalmaztak a gyülekezetek harangjaik megtartása érdekében, majd később milyen módszerekkel kívánták pótolni azokat. A harangok pótlása összetett kihívás volt, elsősorban gazdasági szempontból, így a gyülekezetek gyakran az 1930-as évekig harang nélkül maradtak.

Az I. világháborús harangrekvirálások az ország korabeli harangállományának 50–60%-át érintették¹³⁵, gyakorlatilag minden református gyülekezetből kerültek harangok beolvasztásra. Bár az I. világháború végzetes volt a Tiszaninnen Református Egyházkerület, és az Abaúji Református Egyházmegye harangjaira nézve, az 1930-as évekre regenerálódott harangállományt a II. világháború már kevésbé érintette.

IRODALOM

BARABÁS László

- 1997 Eklézsiakövetés a székely protestáns „szentföldön” (Siklód). In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* 386–404. Veszprém–Debrecen

BARLA Jenő

- 1909 Az eklézsiakövetés a régebbi kálvinizmusban. *Protestáns szemle.*, XXI. 6. 368–378. Budapest: Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomda

BARTHA Elek

- 2006 *Vallási terek szellemi öröksége.* Debrecen: Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda

BÍRÓ Sándor – SZILÁGYI István (szerk.)

- 1995 *A Magyar Református Egyház története.* Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Theológiai Akadémiája

B. KOVÁCS István

- 1986 Erkölcs és fegyelmezés a felsővályi egyházban a jobbágyfel-szabadítás előtt. *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve.* 24. 99–112. Miskolc

CSÁKY Károly

- 2008 A Perőcsényi Református Egyházközség presbiteri jegyző-könyveinek néprajzi vonatkozásai. *Ethnica.* X. 12–17. Debrecen

¹³⁵ Patay 1977: 39.

CSÍKI Tamás

- 2018 Isten nevében (?) Az első világháború protestáns értelmezései. *Egyháztörténeti Szemle*. XIX/1. 66–78.

DIENES Dénes

- 1998 *Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből*. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei

ILLYÉS Endre

- 1931 *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára*. Szeged: Hírlapkiadó és Nyomdavállalat R.-T.
1941 *Egyházfegyelem a magyar református egyházban*. Debrecen

JÁVOR Kata

- 1971 Egy 19. századi presbiteri jegyzőkönyv tanulságai. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom*. V–VI. 71–101. Budapest: Akadémiai Kiadó

KISS Réka

- 2009 *Egyház és társadalom a korai újkorban a Külkülli Református Egyház-megye iratainak tükrében (17–18. sz.)*. (Doktori disszertáció.) Budapest: ELTE BTK Néprajztudományi Doktori Iskola

KÓSA László

- 1979 Erkölcsi kihágások és büntetésük Gyulán a XIX. század első felében. *Békési Élet*. 1979/I. XIV. 118–125. Gyoma: Kner Nyomda
1993 *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen: Societas et Ecclesia

KOZMA Zsolt

- 2005 *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*. Kolozsvár: A Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdája

MOLNÁR Ambrus

- 1996 A református egyház és a partikuláris iskola tisztségviselői és azok javadalmazása a 18–19. században Hajdúszoboszlón. In: *Ökumenikus tanulmányok*. 167–189. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék; Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa; Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója

NAGY Géza

- 1985 Adatok Karcsa lakóinak erkölcsi és társadalmi életéhez a Karcscsai Református Egyház jegyzőkönyvei alapján. *Vallási Néprajz*, II. 54–106. Budapest: ELTE Folklóre Tanszék

NAGY Ödön

- 1994 A református egyházfegyelem a múltban és a 20. században. *Confessio*, 1994/2. 18. 94–98.

NÉMETH Tamás

- 2001 Az egyházfegyelem, mint etikai kérdés a Magyarországi Református Egyház különböző szintjein. *Théma*, 107–112.

PATAY Pál

- 1958 Nógrád megye harangjai. *Művészettörténeti Szemle*, 149–177.
1977 *Régi harangok*. Budapest: Corvina Kiadó
1997–1998 Szatmári harangok. *Jósa András Múzeum Évkönyve*, XXXIX–XL, 361–412. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum
1999 Beregi harangok. *Jósa András Múzeum Évkönyve*, XLI, 415–445. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum
2009 Zempléni harangok. *Officina Musei*, 18. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum

PÉTERFYL László

- 1974 Fegyelmezés a küüllői egyházmegyében a XVIII. sz. folyamán a vizitációs jegyzőkönyvek tanúsága szerint. *Református Szemle*, 109–118.

POCSAINÉ EPERJESI Eszter

- 2007 *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vonatkozásai: 16–17. század, Tiszáninnen egyházvidék*. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei

SZÁSZFALVI Márta

- 2007 A református egyházfegyelem a sárándi konzisztóriumii jegyzőkönyvek alapján. *Ethnica*, IX./2. 38–50.

VÁRADY József

- 1989 *Tiszáninnen református templomai*. Debrecen: Alföldi Nyomda

ZOVÁNYI Jenő

- 1977 *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya

FELDOLGOZÁSOK

Kész Réka

Kész Barna

Nagy Gergő

Sándor Vivien

Kutasi Imre

Belényessy Károly csapattársaival.

(A fénykép magántulajdon, a Belényessy család házi archívumában található, gyűjtötte Juhász Eszter, Nyírvasvári, 2018.)

Sárga József első világháborús emlékei

Kárpátalja lakossága a 20. században több rendszerváltást is átélt.¹ Az idősebbek akár öt állam polgárai is lehettek úgy, hogy közben ki sem mozdultak otthonukból. E drámai fordulatok sorát az 1914–1918. évi első világháború indította el. A „nagy háborúval” foglalkozó szakirodalom egy része még a két világháború között íródott. A második világháború utáni kutatók közül többek között Galántai József,² Papp Tibor, Pollmann Ferenc³ és Balla Tibor foglalkozott ezzel a témával. E kiadványokban már nemcsak a harci cselekmények menetéről olvashatunk. A Pollmann–Hajdu szerzőpáros például említést tesz a „boldog békeidők” katonai életének „szépségeiről”,⁴ a háború barbarizálódásáról,⁵ a gáztámadásokról,⁶ az olasz front óriási áldozatairól,⁷ az 1915-ös tífuszjárványról, a hadifoglyok, sebesültek, mentális betegek helyzetéről,⁸ vagy éppen a nők szerepének erősödéséről a hátszágban.⁹ A kutatás során kiemelten fontos volt áttanulmányozni az első világháborúval foglalkozó magyar és külföldi képes történelmi kiadványokat.¹⁰

¹ A tanulmányt lektorálta Bihari Nagy Éva.

² Galántai 1988.

³ Pollmann–Hajdu 2014.

⁴ „...A 2-3 éves katonai szolgálat a parasztfiatal számára nem nehezebb az otthoni munkánál, a kaszárnya kényelmesebb a kunyhónál, az élelmezés bőséges, a bajtársak vidámak, az őrmester nem durvább a csendőrnél, a szép lovasrohamokkal végződő hadgyakorlatokon alig esik baja valakinek.” (Pollmann–Hajdu 2014: 9.)

⁵ Pollmann–Hajdu 2014: 150–154.

⁶ Pollmann–Hajdu 2014: 154–158.

⁷ Pollmann–Hajdu 2014: 165.

⁸ Pollmann–Hajdu 2014: 177.

⁹ Pollmann–Hajdu 2014: 256.

¹⁰ Gondos 1977; Taylor 1988.

Hasonlóan kiemelten kezeltem azokat a tanulmányokat, amelyekben a nyugati hadszíntérhez képest sokkal kevésbé ismert, ám a magyar katonákhoz kapcsolódó keleti, olasz és Balkán-frontról van szó.¹¹ Külön is említésre méltó ebből a szempontból a Romsics Ignác szerkesztette *Magyarország az első világháborúban* c. kötet, mely tizenkét tanulmányt tartalmaz a hozzájuk kapcsolódó gazdag fotóanyaggal, térképvázlatokkal és korabeli forrásszövegekkel együtt.¹² Végül, de nem utolsó sorban pedig, a kárpátaljai Suslik Ádám dolgozatait nevezném meg a felhasznált források között, amelyekben a mai Kárpátalja területén szerveződött magyar katonai alakulatokról közöl a kutatási témához kapcsolódó hasznos háttérinformációkat.

Az első világháborúban résztvevő Osztrák-Magyar Monarchia hármas tagolódású hadereje egyrészt a közös (császári és királyi, K.u.K.) hadseregből, másrészt Ausztria és a Magyar Királyság „nemzeti” seregeiből (Landwehr és Honvédség), harmadrészt pedig a népfelkelő csapatokból állt. A közös hadsereg és a Honvédség hadkiegészítő területei 1912-től megegyeztek. Minden 5 besorozott magyar fiú közül négy a K.u.K. hadseregbe került, egy pedig a magyar vezényleti nyelvű Honvédségbe. Az első világháború kitörésekor a szolgálati idő mindkét seregben két év volt. Vidékünk területe a VI. számú, Kassai hadtesthez, vagyis hadkiegészítő kerülethez tartozott, ugyanakkor a 3. számú hadtestparancsnokság nevet kapta.¹³ A jelenlegi Kárpátalja területén különféle katonai alakulatok állomásoztak részben helyi feltöltésű állománnyal (ugyanakkor a kárpátaljai fiúk egy része más vidékeken szolgált): 1905-ben többek között a 66. közös gyalogezred 2, 3, 4.

¹¹ Németh 2014; Ungváry 2014.

¹² Romsics a politikai és hadtörténeti jellegű információ mellett kiemelten, „alulnézetből”, a katonák szemszögéből nézve foglalkozik a háborús mindennapokkal, a hadifogságba esett vagy a háterszágban dolgozó kisemberek sorával is. (Romsics 2010: 119–167.)

¹³ Romsics 2010: 28.

zászlóalja, a 11. honvéd gyalogezred 3. zászlóalja (Ungvár), a 11. honvéd gyalogezred 1, 2. zászlóalja, a 65. közös gyalogezred 2. zászlóalja (Munkács), a 85. közös gyalogezred 2. zászlóalja, a 12. honvéd gyalogezred 2. zászlóalja (Máramarossziget); egy 1913-as térkép szerint pedig a 11. honvéd gyalogezred 3. zászlóalja (Ungvár), a 11. honvéd gyalogezred 1, 2. zászlóalja (Munkács), a 12. honvéd gyalogezred 2. zászlóalja (Máramarossziget).¹⁴ A közös és honvédcsoportok kárpátaljai diszlokációjával Suslik Ádám is foglalkozik, aki többek között megemlíti a 35. és 34. honvéd és közös gyalogos zászlóaljat (Munkács), 36. honvéd és közös gyalogos zászlóaljat (Ungvár), tűzérosztályt (Szobránc), 33. honvéd és közös gyalogos zászlóaljat (Máramaros), a beregi 35. honvéd-zászlóaljat, a beregi 35. népfőlkelő ezredet, az ungvári 66. Toscanai gyalogezredet, a magyar királyi munkácsi 11. honvéd gyalogezredet és másokat. E csapatok katonái, például a császári és királyi 34. magyar gyalogezred 1, 2 és 3. zászlóalja részt vett az 1915-ös kárpáti csatában, az orosz túlerővel vívott galíciai harcokban, például Limanowánál, majd az olasz harctérre vezényelték őket.¹⁵ Az ungvári 66. gyalogezred¹⁶ zászlóaljai 1917. október 24-27-én Karl Scotti osztrák-magyar altábornagy csoportjában (császári és királyi XV. hadtest), az 1. közös gyaloghadosztály kötelékében harcolva részt vettek a győzedelmes Caporettoi áttörésben. A Viktor Budiner ezredes vezette 7. hegyi dandárhoz tartozó 66/2. zászlóalj például elérte a Kolovrat gerincvonalát, a 808 m magas Globočak főtámpont ellen támadt.¹⁷ A 66. gyalogezred XX. menet-

¹⁴ Romsics 2010: 29.

¹⁵ Suslik 2012: 14; 2016: 24–32.

¹⁶ Az ungvári 66. gyalogezred kiegészítési területe Ung és Zemplén vármegyék voltak, a legénység szlovákokból (46%), magyarokból (25%), ruszinokból (22%) állt. Lásd: kituntetes.webnode.hu/sapkajelvenyek/gyalogezredek/k-u-k-gyalogezredek/csaszari-es-kiralyi-66-gyalogezred/ (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

¹⁷ Balla 2015. mult-kor.hu/20050530_magyar_csapatok_a_caporettoiattoresben (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

századát pedig a nagyváradi honvédek soraiba osztották be, hogy azok óriási veszteségeit pótolják.¹⁸ A 66-osok történetéről az ezred tábori újságjából is olvashatunk, melynek 1918. június 1-i száma többek között közli, hogy a 15. hadosztályhoz tartozó alakulatot a román frontról Ukrajnába vezényelték rendfenntartásra.¹⁹

Annak kiderítése, hogy a kárpátaljai magyar katonák konkrétan mely hadszíntereken harcoltak, a jövő történész kutatóinak feladata. A Kárpátalját érintő katonai alakulatok rövid ismertetését viszont azért láttam célszerűnek, hiszen a kutatásom kiindulópontja az első világháborúból hazaküldött fotó és üzenet, amely szerint a salánki²⁰ származású Sárga József részt vett a háború eseményeiben.

Írásomban elsősorban tehát nem a történelmi eseményekre fókuszálok, hanem az etnológia szemszögéből próbálok a nagy háború századik évfordulójának apropóján fényt deríteni az első világháborúban részt vevő Sárga József életútjának még felidézhető elemeire. A kutatásom célja a sajátos rendszerben felépülő, olykor emlékfoszlányokból összeálló családi narratívák feldolgozásával a családi emlékezetben gyakran heroizált alakban megjelenő Sárga József emlékezetének feltárása. Mivel a katonaság időszaka csupán az egyéni életút egy részét képezte, megpróbálok felkutatni és a talált, a szó szerint mozaik darabként felgyűjtött emlékek és források alapján dokumentálni a fent említett Sárga József mindennapjairól a hozzátartozók emlékezetében a 21. században élő képet.

¹⁸ Rózsafi 2016. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/11/30/_akarjatok_gyozni (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

¹⁹ Dobos 1918. http://epa.oszk.hu/02600/02645/00009/pdf/EPA02645_66_tabori_ujzag_1918_06.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

²⁰ Salánk Kárpátalja Nagyszőlősi járásának északnyugati részén, a magyar nyelvterület határán található, háromezer fős magyarlakta település. (Botlik–Dupka 1993: 167.)

Tanulmányomban a szakirodalom és a Sárga család kéziratos anyagainak feldolgozása mellett az oral history²¹ módszerét alkalmaztam. A kutatás során a Sárga testvérpár még élő, legközelebbi hozzátartozóival készítettem több alkalommal interjút: Kalanics Éva (született: 1978), Kalanics Béla (született: 1972), Kalanics Olga (született: 1956), Sárga László (született: 1949), Sárga György (született: 1937), Sárga Etelka (született: 1960), Brekócki Magdolna (született: 1951). „A jelen horizontjából feltáruló múlt elbeszélése”,²² a testvérpár alakjának értelmezése, megítélése több generációs távlatból történik, mely által a családi tudatban róluk alkotott kép jelentősen deformálódott: információk veszttek el és értelmeződtek át. Ennek tudatában (és mint ahogyan Károly Anna is megállapítja a módszer kapcsán, hogy a visszaemlékezésekben a mítosz és a valóság, a tények és a fantázia szüleményei, a múlt és a jelen állandóan keveredik) a nyert adatok önmagukban még nem tekinthetők teljes mértékben hitelesnek.²³ Az objektivitás érdekében tehát a kapott adatokat, ahol lehetőség adódik, összevetem más adatokkal (anyakönyvi kivonatok, házassági kimutatások, halotti bizonyítvány, stb.).²⁴ A dolgozatban előfordul, hogy egyes esetekben csak a visszaemlékezésekre hagyatkozó, a kutatás szempontjából fontosnak tűnő, ám más forrásból alá nem támasztott magyarázatok kerülnek közlésre. Ezen adattípusok esetében feltüntettem az adatközlő személyét, illetve az adott emlék szubjektív tényét, amely viszont nem von le a narratívákban megjelenő értelmezések jelentőségéből, hiszen az emlékezetben jelenleg élő történetek a család számára identitáserősítő értéket hordoznak. A

²¹ Lásd: Károly 2007. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf> (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

²² Gyáni 2000: 229.

²³ Károly 2007. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf> (Letöltés ideje: 2018. 04. 06.)

²⁴ Mint ahogyan az összevetést K Horváth Zsolt és Gyáni Gábor is javasolja hasonló jellegű kutatások esetében (K Horváth 1998; Gyáni 2000: 11.).

hozzátartozók által adott magyarázatok tehát olyan egyéni valóságként idéződnek fel, mely a tárgyi emlékek mellett a családi szellemi hagyaték részét képezik.

Az interjúk mellett megvizsgáltam a leszármazottak fotóanyagát, melyeket szintén forrás értékű dokumentumként emeltem be kutatásomba. Mindezek nem csupán a család mikrotörténetébe engednek betekintést, hanem megkockáztatom, hogy a kárpátaljai magyarság szubjektív, rejtett történelméből is reprezentálnak egy-egy szeletet, az egyéni narratívák szűrői alapján. Az első világháborús fotók felkutatása már nem könnyű feladat. Nemcsak a nagy időtávlat teszi nehezzé a kutató munkáját, de Kárpátalján még az is bonyolítja a helyzetet, hogy a magyar nemzetiségű lakosság mindkét háborúban azon az oldalon harcolt, amely a vidék történelmét évtizedekig terror alatt tartó szovjet rezsim ellensége volt. Az első világháborúban az oroszok ellen is, a másodikban a kommunista szovjetek ellen, akiket a helyi kollektív tudat az oroszokkal azonosított. A háborús eseményekről tehát sok esetben még beszélni sem mertek. A tárgyi bizonyítékok közé tartozó fotókat megsemmisítették, jobb esetben a fiókok mélyébe rejtették el. Éppen ezért minden emlékmorzsanak különleges értéket tulajdonítottam. A Sárga család fotóanyaga ezen a téren tehát szerencsésnek mondható, hiszen, a fényképészet laikus műveléséhez a családon belül többeknek is érzéke volt. Ennek következtében a jelenleg felkutatott épen maradt fotóanyag jelentős része Sárga Mária (szül. 1925) által készült képekből áll. A cikkben bemutatott fotók több leszármazottól (és azok szűkebb családjától) kerültek felgyűjtésre. Ezáltal az egyes emlékek felidézése közben a fotóinterjú módszerét²⁵ is segítségül hívtam: először a saját tulajdonukban lévő képekről hallgattam meg reflexióikat, történeteiket, később viszont a többi leszármazottól regisztrált képekről

²⁵ Sztompka 2009: 83.

érdeklődtem: ismerős-e a fotó, tudják-e ki van rajta, felidéz-e bennük valamilyen emléket, stb.?

Az adatgyűjtés során tapasztaltam, hogy az adatközlők visszaemlékezésekben megjelenő tér- és időhasználat nem kronológiai szempontok alapján rendeződik. Gyakori a Sárga József életére vonatkozó események közötti csapongás: a később és korábban megtörtént időpontok egymással való felcserélése. Az idő- és téradatok szabad kezelésének oka valószínűleg az a magyarázó aspektus, amelyben bizonyos esemény későbbre halasztásával vagy előrehozásával számukra logikusabbnak, értelmezhetőbbnek látszik a történetszál. Ez nem csupán egyéni, de kollektív, családi szinten is jelentkezik. Másrészt bizonyos írott források hiányában nem áll módomban minden esetben konkrét időrend felállítása. Mindennek tudatában a tanulmányom szerkezeti felépítése nem kronológiai struktúra alapján történik, hanem az életút során legmeghatározóbb eseménytömbök szerint tematizálódik. Ezen belül különítettem el az életútra, valamint az első világháborús részvételre vonatkozó két alpontot. A felosztás elsődleges célja az átláthatóság és az értelmezés megkönnyítése.

SÁRGA JÓZSEF ÉLETRAJZI ADATAI

Sárga József 1885-ben²⁶ született Salánkon, id. Sárga József (élt: 1834–1909) és Stéfán Erzsébet (élt: ?–?) gyermekeként. Ifj. Sárga József kapcsán a hozzátartozók egyöntetűen, mint későn nősült „*vénfű*” alakját idézik fel. A leszármazotti narratívákban meghatározó szerepet kap a nála jóval fiatalabb, Sárosorosziból származó Vilicsku Vilmával (élt: 1897–1982) 1913 körül kötött házassága. Az adatgyűjtés során mindkettejük alakja reflexióként jelent meg a másakra vonatkoztatva: Sárga József levelében feleségét szólítja

²⁶ Lányának, Sárga Juliannának a születési kivonatában feltüntetett adatok alapján.

meg, később Vilicsku Vilma (3. ábra) történetekben éltette tovább elhunyt férje személyét. A leszármazottak narratívájában és a fotódokumentumokon is több alkalommal jelennek meg együttesen (1, 2, 4. ábra).

1. ábra: Sárga József és Sárga Józsefné Vilicsku Vilma az 1960-as években Salánkon, a családi házuk udvarában.

A kettejük házasságáról szóban fennmaradt emlékek jellegzetessége, hogy a szereplők pozitív/negatív vonásait felerősítő anekdotaként kerültek be a családi köztudatba. Ilyen például az egyik dédunoka által elmondott történet:

„Ugye amikor [ifj. Sárka József] elvette Vilicsku [Vilma] [déd]-nagyanyámat, akkor egy ideig még külön kellett aludnia az anyósával. Azért mert [V. Vilma] még nagyon fiatal volt, [déd] nagyapa meg jó pár évvel idősebb volt nála, tíz, tizennégy évre. Oszk egysezer az öreg [értsd: ifj. S. József] aztán bement baltával, hogy kettévágja az ágyat, hogy azt mondja, nem anyámnak nősültem!”²⁷

2. ábra: Sárka József és Sárka Józsefné Vilicsku Vilma portréja

Elsősorban Vilicsku Vilma volt az, aki Sárka Józsefről egy heroizált képet, egy idealizált tulajdonságokkal felruházott alak körvonalait örökölt tovább. A feleség a hozzátartozók emlékeiben az „átlagnál” műveltebb, írni, olvasni tudó nő alakját testesíti meg. Ennek egyik, a házaspár élettörténete szempontjából kulcsfontosságú dokumentuma az a családi Biblia, melyben

²⁷ Kalanics Béla, szül.: 1972.

emlékezetkönynyítő feljegyzésként²⁸ megörökítette többek között a nukleáris családot érintő főbb eseményeket: öt gyermekük neve mellett azok születésének, valamint házasságkötésének dátumát (5. ábra), férjének halálát, valamint két oldalas írásban szemtanúként emlékezik meg a falu férfiúinak 1944-es sztálini légerekbe való elhurcolásáról.

3. ábra: Sárka Józsefné Vilicsku Vilma unokájával, Kalanics Györggyel.
(Fotó: Sárka Mária, Salánk, 1960.)

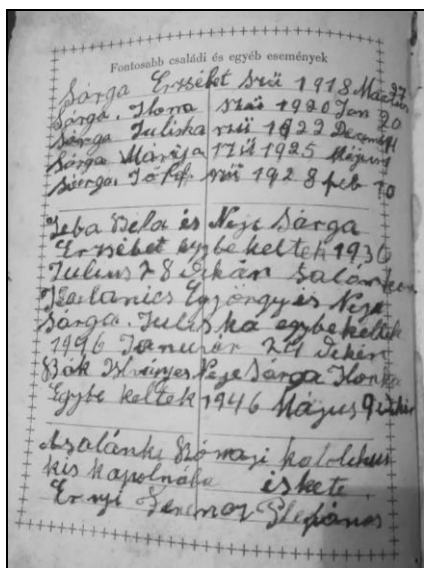

4. ábra: Sárka József és Sárka Józsefné Vilicsku Vilma fiatal házasokként. A férj ölében első gyermekük, Sárka Éva.

A házasság köré épülő narratívák alapján a vallás meghatározó szerepet töltött be a Sárka család életében. Mindezt tükrözi a többi tárgyi emlékhez viszonyítva nagy számban fennmaradt vallási vonatkozással bíró tárgyi attribútum is.

²⁸ Keszeg 2008: 140.

A római katolikus felekezetűek Salánk településén mindig is csekély számban voltak jelen. A központi statisztikai hivatal adatai szerint az 1880–1941-ig terjedő időszakban arányuk nem haladta meg a 3–4%-ot.²⁹ A kutatott Sárga család is ebbe a katolikus felekezeti kisebbségbe tartozott, amely a családi vallásgyakorlat tereinek változatosságát eredményezte. A leszármazottak megemlékezésnek a faluban egy római katolikus kápolnáról, amelyet az 1950-es években leromboltak.

5. ábra: A Biblia hátoldalára lejegyzett legfontosabb családi események.

A narratívák szerint a Sárga család vallásossága egyrészt itt teljesedett ki, másrészt pedig, mint ahogyan a hét vallásos rendjének centrumában a szentmise áll,³⁰ a család minden ünnep- és vasárnapon felkereste a Sárosorosziiban működő római katolikus templomot. A 19–20. századi, római katolikus vallásgyakorlás lehetőségeinek és módjainak feltárása Salánk településén további kutatást igényel. Az elmondások alapján viszont kivehető, hogy a falu római katolikus lakosainak a

templomi tér adta szakralitás megélése a környező településekkel

²⁹ Kepecs 2000: 121. Pilipkó Erzsébet 2007-es közlése alapján a faluban napjainkig dominál (55–45%-os megoszlásban) a református valamint a görög katolikus felekezetűek száma. Pilipkó 2007: 14.

³⁰ Bartha 2006: 52.

való kapcsolat révén vált lehetővé. Az ilyen jellegű vallási célú migráció egyik fő célpontja volt Sárosoroszi, ahol az 1880–1941-es évek közötti időszakban a többi felekezethez képest jelentős, 32–44%-ra volt tehető a római katolikus felekezetűek aránya.³¹ A fent említetteket összehasonlítva a hozzátartozók 2019-es szakrális tér-használatával kiderül, hogy bár identitásukban még őrzik a római katolikusságot, a leszármazottak jelenleg már a salánki görög katolikus templom terét veszik igénybe.

„Minden vasárnap szekérrel mentek oda (Orosziba) templomba. Most már kevés a rokon ott. Még mi is jártunk, de most már nem...”³²

A Sárosorosziban működő római katolikus templom, mint a salánki római katolikusok vonzáskörzete egyben hatással lehetett barátság, házasság, komaság kialakítására is. Ez figyelhető meg Sárga József esetében párvalasztásakor. A családi történet szerint már a házasság jóváhagyásának egyik próbatétele is a hiten alapult: pozitív elbírálásában a leendő apóst nagyban befolyásolta S. József mély vallásossága:

„Amikor a cimboráját elment meglátogatni, ott meglátta annak a bugát, [déd]nagymamát, Vilmát, megtetszett neki. És ugye az nem akart hozzámenni, mert nagyon nagy volt a korkülönbség. De viszont az apja meg hozzáadta végül, mert iszonyatos vihar volt akkor Orosziba és akkor az én Sárga [József] [déd]nagyapám kiment a viharba letérdelni imádkozni, hogy muljon el a vihar. És mivel a Vilicske családba is nagyon római katolikusok voltak, ezzel meggyőzte, hogy hozzáadja a lányát.”³³

³¹ Kepecs 2000: 151.

³² Sárga György, szül.: 1937.

³³ Kalanics Éva, szül.: 1978.

Sárga József mindennapi, hétköznapi tevékenységéről csupán emléktöredékek maradtak fenn, elsősorban fölműveléssel foglalkozott.

Mintha csak kompenzálná a születési adatok hiányosságait, a bekövetkezett halál körülményeiről több forrás is beszámol. Felesége a Bibliában mindezt „*Sárga József meghalt 1963 május 3 án 5 kor*” datálással jegyezte fel. Unokájuk, Sárga László (szül: 1949) személyesen emlékszik vissza a halálhírrre:

„Nagyapám meghalt 1963 május 3-án. Pénteki napon. Vót egy Rózszi tehenünk, én meg elmentem az erdőre legeltetni. Jöttem haza fele, és Malvin néni, aki a legszélső házba lakott az erdőnél, az mondta, hogy Lacikám, meghalt nagyapád! Ó akkor már nagyon beteg volt. És emlékszek rá, hogy most is megvan nekünk a kut. És az előtt nap (dédnagyapa) kiment, mert beomlott teljesen az a kut. És az volt az utolsó, hogy kiment megnézni a kutat és akkor csak megcsóválta a fejét. Másnap meg is halt, pénteken. Vasárnap temettük el, 1963. május 5-én. Nagymamám sokáig túlélté...”³⁴

Végül pedig a családtagokkal folytatott beszélgetések margójára említeném meg, hogy a felmenőkről készített interjúkban a déd/nagyszülőkről szóló emlékek sajátos módon kapcsolódnak össze egyes fiatalabb hozzátartozók említésével. A narratívák egy része ugyanis az elhunyt családtagok bizonyos jellemzőit kiterjeszti a jelenre is: ezáltal több leszármazott is az ősök egyes tulajdonságaival felruházott utódként jelenik meg. Példa erre a Sárga József vadászó, természet iránt rajongó, erdőjáró, gyűjtögető „szenvédélyét” öröklő dédunoka, Kalanics Béla (szül.: 1972). Vilicsku Vilma háziasszonyi kompetenciái is több leszármazott képességében megmutatkoznak. Egyben egyik adatközlőm emlékezetében pedig összehasonlításaként, egyfajta motivációként élnek nagymamája, Vilicsku Vilma képességei:

³⁴ Sárga László, szül.: 1949.

„Rengeteg tortát süttött... amikor kicsik voltunk. Kék volt, meg... pirosat, meg Isten tudja milyeneket. A mai napig nem tudom, hogy csinálta, hogy az olyan színű legyen. Én imádok, most is, látod, sütni, főzni, de akkor még... Hogy miből tudhatta, na nem tudom... Mondtam is, én mamámra emlékszem a tortái miatt, de rám miről fogtok?”³⁵

A felmenők és leszármazottak közötti hasonlóságok nem csupán belső tulajdonságokban, hanem külső jegyekben is jelentkezhetnek. Mindezeket a családban is számon tartják, mint például:

„Vilma mama karakán volt. Pici asszony, de nagyon ügyes, anyu mindig monda, hogy ő ütött rá a legjobban...”³⁶

Külső egyezés mutatkozik az ükunoka, Kalanics Attila (szül. 2000) esetében, akit alkatilag Sárka József „*kiköpött*” másaként említenek: Ő „*is olyan magas, jó kiállású, 46-os lába van*”³⁷. A fotók alapján még arcvonásokban is jelentős egyezést látnak. A külső és belső tulajdonságok utódokra való átruházása az ősök emlékezetének egyik olyan sajátos módja, melyben bizonyos felmenőket nem csupán egy adott kor képviselőiként tartják számon, hanem tulajdonságait a jelenre vonatkoztatva aktív módon örökítik tovább.

SÁRKA JÓZSEFHEZ FÜZŐDŐ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS EMLÉKEK

Tanulmányom második részében a Sárka József életében a fronton töltött idő és otthon viszonyát értelmezem a meglévő forrásanyag alapján. A Sárka család (és a jelenlegi leszármazottak) legkorábbi, háborúval kapcsolatban fellelt emlékének egy örök

³⁵ Sárka Etelka, szül.: 1960.

³⁶ Sárka Etelka, szül.: 1960.

³⁷ Kalanics Éva, szül.: 1978.

igazságként számon tartott szentencia tekinthető, mely szerint: „Minden generációnak át kell élni egy háborút.”³⁸ Adatközlőm visszaemlékezése szerint:

*„Juliska mama mesélte, hogy amikor [déd]nagyapa [Sárga József] kicsi volt, az idősektől mindig hallotta, hogy ne tudjátok meg, milyen szörnyű a háború, ezért nem is szerette, így tanították. Volt egy nagyapja, vagy valami rokon, akire azt mondták, harcolt a negyvennyócas forradalomban, sérült volt az arca, nem volt füle meg orra, mutatták neki, hogy ezt teszi a háború...”*³⁹

A tanítás meghatározónak bizonyult a Sárga József későbbi, háborúról alkotott negatív képére. Mindezek ellenére, a családi jövődőlés beigazolódásaként (hozzátartozói értelmezés szerint „Isten akaratából”) a Sárga család az elmúlt század mindkét háborújából⁴⁰ kivette részét és meghozta áldozatait.

Az első világháborúba vonulás körülményeinek adatai a családi tudatból szinte teljesen hiányoznak. Biztosan elmondható, hogy Sárga József (fivérével, Sárga Györggyel együtt) egyaránt besorozásra került.

A leszármazotti egyéni és köztudatban élő háborús emlékeknek elsősorban frontról küldött fotók és azok hátoldalára írt üzenetek adnak (ha csekély mértékben is) valós, konkretizálható keretet. Ezt tekintem tehát a frontinformációk fő kiindulópontjául. A család és a szolgálatot teljesítő testvérpár közötti üzenetváltás megmaradt anyaga nem teljes. A fivérek részéről épen maradt három fotó, amelyek közül kettő hátoldalán kézzel írott üzenet található, a továbbiakban ezeket bővebben ismertetem. A család részéről bár

³⁸ Kalanics Éva, szül.: 1978.

³⁹ Kalanics Éva, szül.: 1978.

⁴⁰ A szovjet katonai parancsnokság 1944. november 13-ai parancsa következtében több mint 40 ezer kárpátaljai magyarral és svábbal együtt Sárga Józsefet is lagerszolgálatra kötelezték, ahonnan a narratívák alapján emberi csontvázként tért haza.

nem maradt fenn írott vagy képi üzenet, mégis az egyik levél utal két otthonról érkezett „lapra”: „...én még csak két lapot kaptam tőled...”.

A háború profán terében megjelennek megkülönböztetett státusszal és tartalommal felruházott színterek. Ilyen a fronton való szolgálat alatt az otthonnal való kapcsolat, amely erőt, motivációt adhat az elcsigázott katonának. A fizikai térben eltávolodó katona számára tehát jelentősen felértékelődik az otthon, a család szerepe. Mindez olyan különleges státusszal bíró egységként jelenik meg, amely vágyakozás vagy aggodalom tárgya lehet, tükrözhet idealizált képet, és fenntarthatja a folyamatos hiány érzését. Marc Augé francia etnológus és antropológus a helyek – nem helyek⁴¹ fogalom pár kapcsán fejti ki, hogy csupán az egyéni és közösségi vonatkozású tartalommal megtöltött helyek alkalmasak érzelmi kötődések kialakítására, rendelkeznek identitásformáló hatással. Ezen terek lenyomatait a fizikai távolságtól függetlenül magunkkal hordozzuk, ami tapasztalható a frontról hazagondoló, vagy levelét megíró katona esetében is, melynek otthona, családja folyamatos reflexió központjává válik. Marc Augé okfejtését követve Mag Vince⁴² ugyanazon személy gyakorlatán belül elkülöníti az aktivitási (amely fizikai értelemben is használatban van) valamint észlelési teret. A hadba vonuló katona esetében mindenképp megnövekedik az aktivitási, ezzel együtt az észlelési tér mértéke. Mindez egyben nem csupán saját térstruktúrájában eredményez változást: az otthonnal felvett kapcsolat és hazajuttatott információk révén (ha minimális mértékben is) a hozzátartozók észlelési tere is bővül.

A feldolgozott forrásanyag háborús vonatkozás szempontjából legértékesebb része a két testvér már említett, a frontról küldött

⁴¹ Augé 2012.

⁴² Mag 2014: 73.

két üzenete. Ezen fotók, amelyek egyben írásos üzenetet tartalmaztak tulajdonképpen életjelként szolgáltak.

Dimény Haszmann Orsolya szerint az írni-olvasni tudás a nép körében a 19. század utolsó harmadától kezdve terjedt el a kötelező iskolai oktatás bevezetésével.⁴³ Egy másik írás arról számol be, hogy a korábbi időszakokhoz képest az első világháború nagy váltást jelentett a levelezésben, hiszen ekkor kezdett el a levélírás tömegessé válni. Ettől kezdve már nem csupán a felső középréteg, hanem olyan társadalmi csoportok is levelezni kezdtek, akik eddig nem vagy csak alig ragadtak írószerszámmat,⁴⁴ hiszen a frontról hazaküldött levelek lehetővé tették, hogy a családtagok a fizikai távolság ellenére is kapcsolatban maradjanak. Ahogyan Keszeg Vilmos is kifejti, a levélírás előnye, hogy a levél írója (esetünkben az otthonától távol, idegenbe vezényelt katona) adott tartózkodási helyén túl, kitágítva környezetét, kapcsolatot teremthet azokkal a személyekkel, akiknek hiánya frusztrációt okoz számára. Mindez pszichológiai értelemben megerősítő, motiváló, feszültség levezető, identitásképző hatással bír.⁴⁵

Az írás rutinjának hiánya, a gyakorlatlanság, a bizonytalan vonalvezetés észlelhető a Sárga testvérpár otthonra címzett két levélének írott oldalán is. Sárga József üzenetében (6. ábra) nem használ írásjeleket, a mondatok többnyire összerosódnak. A szavak sem minden esetben válnak el egymástól. Az alábbiakban betűhíven közlöm az eredeti kézirat tagolását:

*„Sárga József Feladó
Int 25 Gy arme ausbihdins Suppe
K u K etappenpost 275
Ket 1917 Noember hó 26*

⁴³ Dimény 2007: 728.

⁴⁴ Takács 2014. https://honvedelem.hu/cikk/46287_czzel_a_szoval_ajkamon_halnek_meg_szeretlek_orokke (Letöltés: 2018. 04. 14.)

⁴⁵ Keszeg 1996: 66.

*Szeretet kedves Feleségem
 Tudatlak én nékem íg
 en Jógéségem van amit
 kívánok Tinéktekís
 Szereret kedves feleségem
 azzal vagyok akiahát
 amnál van én még
 csak két lapot ka
 ptam tüled én nem
 tudom mi van véled
 ezel mármost Tisztelek
 csókolak édesanyámat(1-?)
 ésakislányomat(1-?) isten
 maragyon veletek
 vélemis válazt
No.25 it 32 árme
 ön.....Suppetii
 K u k etappenpost 275
 Sárga József feladó*

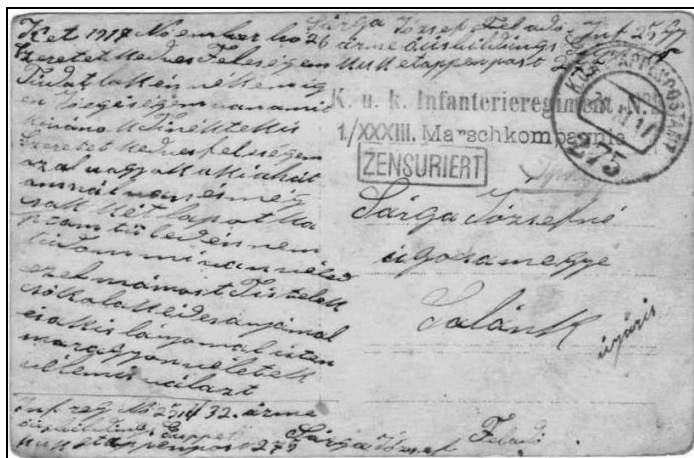
Nyomtatott szöveg: *K. u. k. Infanterieregiment No.
 1./XXXIII. Marschompania
 Zensuriert*

Címzett helyén: *Sárga Józsefné
 ugocsamegye
 Salánk
 úgoris*

A pecséten: „K.U.K ETAPPENPOSTAN? 25. XI. 17. 275”

A fotók hátoldalán megfogalmazott üzenetek olyan források,
 amelyben a Sárga fivérek *saját összeállításban* írják le gondolataikat.
 Azért hangsúlyos a saját összeállítás kifejezés az önálló megfogal-

mazás helyett, hiszen Sárga József levelének esetében⁴⁶ az üzenet szövegében gyakori a formulák, általánosító szókapcsolatok használata, amelyben szinte elvesznek az egyéni élmények, a saját mondandó kifejtése. Keszeg Vilmos és Kokó Juliána szerint⁴⁷ ezen jóegészségjelző és -kívánó sztereotip fordulatok a levélműfaj elengedhetetlen kellékei. A levélírók ragaszkodnak ezekhez a kli-sékhez, függetlenül tényleges egészségi állapotuktól, mint ahogyan Sárga József is teszi: „Szeretettel kedves Feleségem Tudatlak én nekem igen Jóegészségem van amit kívánok Tinéktek is”. Bár a címzett mindkét levél esetében az édesanya (aki szintén Sárga Józsefné, az első meg-szólított a feleség. A frontra került férfiak és az otthon maradt csa-ládtagok Keszeg Vilmos szerint ismerték a levélírás mintáit.

6. ábra: Sárga József első világháborús szolgálat alatt hazaküldött üzenetének írott oldala (1917. november 26.).

⁴⁶ Mint ahogyan további, első világháborús levelezésekben is tapasztaljuk, amelyek például a „Kedves Feleségem”, „Kedves szeretett férjem”... c. kötet is tartalmaz. Bereczki–Bíró–Batári 2015.

⁴⁷ Keszeg 1996: 48; Kokó 1999: 240–265.

Beszámol arról, hogy a 19. századi iskolák 4–5(6). osztályos olvasókönyvében szerepeltek levélminták, majd a háború idején is elkészültek a fronttal kapcsolatos levelek tartalmi formái, melyet a haza küldött levelekben alkalmaznak.⁴⁸ Az általános formaságok ellenére mégis közbeékelődnek sorok, amelyek a levélíró egyéni hangját szóltatják meg. Ilyen az elkeseredett hangú és egyben megrovó kérés: „...én még csak két lapot kaptam tőled én nem tudom mi van veled...”, melyet a levél lezárásaként egy szóban nyomósít: „vála(s)zt”.

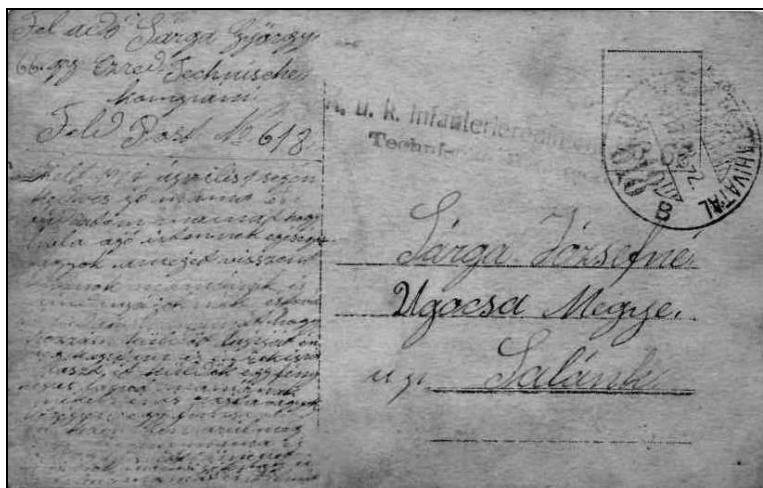
7. ábra: Sárga József első világháborús szolgálat alatt hazaküldött üzenetének fotó oldala (1917. november 26.).

A levél tartalmi vázlata a sematikus képletben felvázolva: megszólítás – híradás – katonatárs említése (helyzet szemléltetése) –

⁴⁸ Keszeg 2008: 228.

hír kérése – üdvözlét – isteni támogatás, egészség kérése a családtagokra (beleértve magát a levélírót is).

Bár az üzenet minimális közlésértékkel bír, nem is feltétlenül egyezik meg a valósággal (a háborúban való részvétel szörnyűségeiről egy szó sem esik benne – feltételezhetően mindehhez nagymértékben köze lehet a cenzúra tiltásának⁴⁹), teljesítette a híradás célját, hiszen a család számára hordozza a legfontosabb üzenetet: a levél írója él!

8. ábra: Sándor György első világháborús szolgálat alatt az otthoniak számára küldött „fényképes lapjának” írott oldala (1917. április 1.).

Az üzenet másik oldalán található fényképhez (7. ábra) viszonylag kevés adat társul. Ami bizonyos: a 66-os gyalogezred

⁴⁹ Mint ahogyan Keszeg Vilmos kifejti: a háború idején fellendült levelezés ellenőrzését állami intézkedések írták elő. Emiatt van tele általános, sztereoótip motívumokkal és szövegformulákkal a frontról hazaküldött levelek tartalma. Keszeg 2008: 143.

katonái között látható Sárga József katonacimborájával, akinek kilétét nem részletezi, csupán egy mondatban utal: „...*ažal vagyok, ki a hátamnál van...*”.

A második fotót és annak hátoldalán lévő levelet (8–9. ábra) Sárga József fivére, Sárga György küldte. Az írás nagy része sajnos elmosódott. Azonban a fozslányokban kivehető információk alapján pontosan tudjuk a feladó adatait, valamint a keltezést.

„*Fel adó Sárga György
66. gy. ezred Teckniehe
kompiani?
Feld Post No. 618
Kelt 1917 április 1sején*”

Értelmezhető továbbá a címzett: „*Sárga Józsefné Ugocsa Megye, up* (utolsó posta) *Salánk*”. Azonban a megszólításban szereplő személyek közül csak a „*Kedves jó mama*” olvasható egyértelműen.

A levél szövege szintén csupán fozslányokban értelmezhető. A másik levélhez hasonlóan tartalmazza a megszólítás és a híradás formaiságát: „*Hála a jó istennek egészséges vagyok amit viszont kívánok magának és minnyájoknak...*”.

A levél hiányos információi ellenére is értékes számunkra, hiszen a hátoldalán átható fotóhoz a család emlékezetében egy történet is kapcsolódik. A magyarázat szerint mindkét testvér szerepel a fotón, azonban csupán Sárga József kiléte ismert (középen). A fotó tárgyi anyagának értelmezésében kiindulópont lehet az egyik leszármazott magyarázata:

„*Nekem így mesélte nagymama, hogy a szereplők kezében és a képen egy-egy otthonról hozott tárgy van, erősítve a hazajutást, ilyen a pohár [déd]nagyapa*

[Sárga József] *kezében és szőttes. A pohárban, úgy mondták, egy adag jó kis salánki szíhvalekvár van, mer azt nagyon szerette, otthonról küldték...*⁵⁰

A fotó köré épült családi elbeszélésben megjelenik egy olyan értelmezés, amely szerint a képen található tárgyak egyrészt a hazajutást segítő analógiás eszközként funkcionálnak, másrészt az otthon szimbolizálva, hiánymetaforaként kapnak szerepet.

9. ábra: Sárga György első világháborús szolgálat alatt az otthoniak számára küldött „fényképes lapjának” fotó oldala (1917. április 1.).

Végül pedig a Sárga család leszármazottainak emlékei alapján az olasz frontról hazatérő Sárga József két darab szőlőtőkét vitt haza emlékül, amelyet a salánki hegyen el is ültetett. Ezt idézi fel az alábbi narratíva:

⁵⁰ Kalanics Éva, szül.: 1978.

„Nagymama [Kalanics Júlia] mindig mesélte, hogy a begyen lévő szőlős föld két tőkéjét Olaszországból hozták, mert megízlett nekik. Amikor ott voltak, nem volt vizük, ételük, ott hasaltak egy ottani szőlősföldben. Már nagyon ki voltak éhezve, énekelték ott a hazafias dalokat, ették a szőlőt... Itt fogunk megdöglölni, mondták, de legalább vígan halunk meg. Nincs borunk, eszünk szőlőt. Így mesélte mindig mama. Onnan vágtak venyigét, azt hozták haza. Kis-koromba ezt mindig mesélte ezt mama, hogy ez Olaszból van, ez a szőlőtő, én meg leintettem, hogy persze, Olaszországból, hol jártak az én őseim Olaszországba?... Hosszúkas fehérszőlő, olasz rizlingnek mondták, mert Olaszországból volt, de szerintem annak semmi köze nem volt az olasz rizlinghez. Mama sem tudta megmondani, milyen fajta.”⁵¹

A szőlőföldet a kommunista rezsim alatt államosították, az adatközlő elmondása szerint a kolhozrendszerben kivágták.

A történetnek viszont lehet valóság alapja, hiszen az „olasz frontról” hazahozott növényre a településen konkrét példa is akad. Az első világháborúban szolgált Fazekas András Olaszországból egy fügebokor csemetét hozott haza, melynek gyümölcséből az idősebb lakosok többen is ettek (Józan Lajos, Zán Ida, Fazekas Amália). Fazekas Elek, salánki lakos, aki különösen szeretett kerteszkedni, a fűgét tovább szaporította, több család is innen kapott csemetét. Tudomásom szerint így 2018-ban Kész Ferenc (aki a beregszászi piacon is árusítja annak kitűnő gyümölcsét), Zsoldos Imre (aki egy-egy jó termő évben fügebort készít), valamint Zán Eleonóra kertjében is megtalálható.

Összegzésként elmondható, hogy Sárga József, első világháborúban részt vevő katona, a kárpátaljai Salánk településről származó lakos élete kapcsán szembesültem a már közhelynek számító 24. óra problémájával. A kutatás során tapasztaltam, hogy az Sárga József életéhez fűződő konkrét tárgyak megléte nem jelenti a hozzájuk kapcsolható konkrét emlékek, történetek fennmaradását. Ám több esetben is akadt példa arra, hogy ezen tárgyak, a fenn-

⁵¹ Kalanics Éva, szül.: 1978.

maradó történetek hiányában is presztízs jelleggel bírnak a leszámoltak számára, mely attribútumok birtoklásáért családon belül versengés folyik. Hasonló a helyzet a verbalitás szintjén megmaradó történettöredékekkel is: információk vesztek el, jelentek meg egymásnak gyakran ellentmondó változatokban. A megválaszolatlan kérdések, fehér foltok ellenére a kutatás létjogosultságát mégis alátámasztja a tény, hogy az első világháború óta eltelt időintervallum, a 20. század tragikus politikai eseményeinek sorozata, a generációváltások ellenére sem történt totális megsemmisítés sem a tárgyi sem a szellemi emlékek terén. A kutatás eredménye végül is egy többszörösen újrakonstruált és újraértelmezett kép feltérképezése, mely állomásainak az egyes írott, tárgyi források, forrásmaradványok adta adatok, valamint a szóban elhangzott, a családtagok között szétszórtan fellelt és egyénileg megszűrt emlékek, amelyek valamilyen formában hozzájárultak a családtagok lokális és egyéni identitásképzéséhez.

FORRÁSOK

BALLA Tibor

- 2015 Magyar csapatok a caporettói áttörésben. *Múlt-kor*. 2005/3. multkor.hu/20050530_magyar_csapatok_a_caporettoiattoresben (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

DOBOS Gyula

- 1918 *66-os Tábori Újság*. 1918/2. 6. Kiadja a cs. és kir. 66. gyalogezred. http://epa.oszk.hu/02600/02645/00009/pdf/EPA02645_66_tabo_ri_ujsag_1918_06.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

K. HORVÁTH Zsolt

- 1998 A történeti tanúságtételről. *BUKSZ*. 10. 4. (tél). <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00012/02khorv.htm> (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

KOVÁCS Ferenc

- é. n. *Kitiüntetések és jelvények*: Császári és királyi 66. gyalogezred címszó. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/11/30/_akarjatok_gyozni. (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

RÓZSAFI János

- 2016 „Akarjatok győzni!”. Egy honvéd gyalogdandár a 6. isonzói csata második felében a Karsztón. *A Nagy Háború írásban és képekben* weboldal. http://nagyhaboru.blog.hu/2016/11/30/_akarjatok_gyozni. (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

TAKÁCS Vivien

- 2014 „... ezzel a szóval ajkamon halnék meg: szeretlek örökké”. *HONVEDELEM.HU*. <https://honvedelem.hu/hatter/ezzel-a-szoval-ajkamon-halnek-meg-szeretlek-orokke/> (Letöltés ideje: 2019. 10. 31.)

IRODALOM

AUGÉ, MARC

- 2012 *Nem helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába* (fordította: Fáber Ágoston). Budapest: Múcsarnok Nonprofit KFT

BARTHA Elek

- 2006 *Vallási terek szellemi öröksége. Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége*. I. Debrecen: Bölcsész Konzorcium

BERECZKI Ibolya – BÍRÓ Friderika – NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna

- 2015 „Kedves feleségem”, „Kedves szeretett férjem” *Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból, 1914–1916*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

BOTLIK József – DUPKA György

- 1993 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Kárpátaljai Magyar Könyvek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó

DIMÉNY HASZMANN Orsolya

- 2007 Írott emlékek az első világháborúból. In Barti Levente – Boér Hunor – Vargha Mihály, etc. (szerk.): *Acta Siculica, A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. 727–738. Sepsiszentgyörgy: Székely

- Nemzeti Múzeum. http://www.sznm.ro/acta2008/2007/727_738_dimeny-haszmann.pdf (Letöltés ideje: 2018. 04. 17.)
- GALÁNTAI József:
 1988 *Az első világháború* (második kiadás). Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- GONDOS Ernő:
 1977 *Az első világháború és előzményei 1870–1918*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó
- GYÁNI Gábor
 2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó
- MAG Vince
 2014 A mentális tér sajátosságai, kihívásai és problémái (Kortárs térelméletek jellemzői). *Erdélyi Múzeum*. LXXVI. 2014/ 3. sz. 72–77. https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29466/EME_EM2014-3_008_MagVincze_MentalisTer.pdf?sequence=1 (Letöltés ideje: 2019. 10. 31.)
- KÁROLY Anna
 2007 Az oral history mint kutatási módszer. *Magiszter*. 2007/2. 59–68. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/7.pdf> (Letöltés ideje: 2019. 09. 10.)
- KEPECS József
 2000 *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1980–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- KESZEG Vilmos
 1996 *Kelt Levelem... Egy mezősgéi parasztság levelezése*. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület
 2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. Kolozsvár: KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék
- KOKÓ Juliána
 1999 Egy vargasi család levelezése az első világháborúban. In Keszeg Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. 240–265. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_07/pages/019_Koko_Julianna.htm) (Letöltés ideje: 2018. 04. 08.)

NÉMETH István

- 2014 Az elfeledett háború. Fájdalmas emlékezés Közép- és kelet-Európában. *Rubicon*. XXIV. 4–5. 258–259.

PILIPKÓ Erzsébet

- 2007 *Identitás és hit I. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Ungvár–Budapest: Kárpátaljai Magyar Könyvek, Intermix Kiadó

POLLMANN Ferenc – HAJDU Tibor

- 2014 *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest: Osiris

ROMSICS Ignác

- 2010 *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Kossuth Kiadó–Hadtörténeti Intézet és Múzeum

SUSLIK Ádám

- 2012 *A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet

- 2016 *A hadművelési területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között* (PhD doktori disszertáció). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola

SZTOMPKA, Piotr

- 2009 *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék

TAYLOR, A. J. P.

- 1988 *Az első világháború képes krónikája*. Budapest: Akadémiai Kiadó

UNGVÁRY Krisztián

- 2014 Isonzó–Doberdó–Caporetto. Magyarok az első világháborúban. *Rubicon*. XXV/9. 274. 4–23.

Kárpátaljai magyar katonabeszámolók

A mai Kárpátalja (és vele együtt az itt élő magyar lakosság) huszadik századi története bővelkedik a tragikus sorsfordulókban.¹ A Magyar Királyság északkeleti peremvidéke az első világháborút lezáró trianoni békekötés értelmében Csehszlovákia részévé vált, majd az anyaországhoz való rövid ideig tartó visszatérés után Szovjetunió legnyugatibb régiója lett. A szovjet uralom alatti események, a politikai tisztogatások, az erőszakos kolhozosítás és kuláktalanítás, az államosítás, az egyházak jogainak csökkentése, az emberek tömeges deportálása és munkatáborokba való elhurcolása² rányomta bélyegét a kárpátaljai magyarságra.³ A magyar férfiak az elhurcolásokat követően sem érezhették magukat biztonságban. A katonaköteles magyar fiatalokat, mint politikailag megbízhatatlan elemeket, évekig nem sorozták be a szovjet hadseregbe, ehelyett a Donyec-medence (Donbasz)⁴ szénbányáiba vitték dolgozni.

A donbaszi munkaszolgálat 1947-ben veszi kezdetét, és első sorban azok ellen irányul, akik 1944-ben fiatal koruk miatt még elkerülték a deportálást. Sokan közülük a kényszermunka leteltével

¹ A tanulmányt lektorálta Csíki Tamás.

² A lakosság kollektív bűnösség alapján történő felelősségre vonását tiltó hágai egyezményt figyelmen kívül hagyva a 4. ukrán front csapatai megkezdtek a vidék 18–50 év közötti, magyar és német nemzetiségű férfilakosságának összegyűjtését. A kezdetben háromnaposnak beállított munka helyett az embereket sztálini munkatáborokba hurcolták. A fogvatartás embertelen körülményeit csak kevesen éltek túl. Botlik–Dupka 1991: 55.

³ Dupka 1993: 59.

⁴ Donbasz – Donyeckijbaszejn. A Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés fordítás nélkül került át a kárpátaljai magyar szóhasználatba.

sem tértek haza, hanem Kelet-Ukrajna városaiban alapítottak családot.⁵ A szovjet hatalom sajátos nemzetiségpolitikájának ez a fajta bizalmatlansági jellege 1952-ben szűnik meg, amikor Donbasz helyett katonai szolgálatra viszik a magyar fiatalokat is. 1952-ben négy korosztályt – az 1930–1933-ban születetteket – soroznak be katonának. A Szovjetunió nemzetiségeibe azt igyekeztek belesulykolni, hogy az etnikai különbségek hamarosan eltűnnek, és valamennyien beolvadnak a szovjet népbe, mint kommunizmust építő emberek új típusú közösségébe.

A szovjet nemzetiségpolitika a terület magyarságán kívül a magát ruszinnak való etnikumot is sújtotta, ugyanis a nagymértékű oroszosítás következtében nem ismerték el a ruszin nemzetiséget, 1949-ben pedig betiltották (illetve ahol lehet, erőszakkal az ortodox/pravoszláv egyházba olvasztották) a közösséget tömörítő görög katolikus egyházat is.⁶

A félelemmel teli sztálini érárt a hruscsovi, majd a brezsnyevi korszak ellenmondásokkal teli évei követték, de a kárpátaljaiak csak a gorbacsovi enyhülést és a rendszerváltást követően lélegezhettek fel, amikor magyarországi rendszerváltozás újra lehetőséget biztosított a szétszakított nemzetrészek egymásra találására. A szovjet birodalom széthullását követően a területet 1991-ben „megörökölte” az egykori USZSZK határain belül függetlenné vált Ukrajna.⁷

Dolgozatomban néhány meghatározott kárpátaljai magyar katonasors bemutatásával szeretnék rávilágítani a szovjet hadseregben kötelezően eltöltött időszakra, valamint e közeg jellemváltoz-

⁵ Brenzovics 2009: 95–101.

⁶ Botlik 1997: 74.

⁷ A rendszerváltás utáni kárpátaljai helyzetről bővebben lásd: Herendi 2015. Forrás: http://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/2015hatarhatas/hatar_15.pdf (Letöltés ideje: 2019. 09. 20.); Orosz 2012. Forrás: http://epa.oszk.hu/00400/00462/00063/pdf/EPA00462_kisebbségkutatas_2012_2_310-334.pdf (Letöltés ideje: 2019. 09. 20.)

tató hatásaira, figyelmet fordítva az esetleges történelmileg jelentős eseménynek tekinthető történések lecsapódására az azt átélő kárpátjai magyar nemzetiségű szovjet katona szemléletében. Fókuszálva a katonasághoz (mint egyfajta válságos időszakhoz) való hozzáállásra, valamint az általa kiváltott túlélési stratégiák összehasonlítására. Kutatásom céljából tekintem néhány katonai életút bemutatásán keresztül kísérletet tenni a kisebbségi/mindennapi létre hatással lévő tényezők feltárására, melyek a felső hatalom által kívülről érkezve visszautasíthatatlanul változtathatták meg az addig megszokott életmódot. A vizsgált folyamatok és tényezők időbeli kiterjedése nem meghatározott, de körülbelül 1950-es évektől a rendszerváltásig terjedhet. Ám szerintem jelen esetben a nagymértékű időbeli kiterjedtség nem feltétlenül akadályozza az egyes emlékezések között fennálló összefüggések felállításának lehetőségét, hiszen az esetlegesen vizsgálni kívánt jelenségek sem határozhatók meg egyetlen időintervallumban. Sőt, a vizsgálni kívánt probléma – bizonyos átalakulással, más környezetben – napjainkban is fellelhető.

Abban az esetben, ha eltekintünk a múlt megismeréséről, mint kitűzött célról, az önéletrajzi beszámolókat felhasználva talán képet kaphatunk azokról a társadalmi individuális folyamatokról, amelyek kialakítják és módosíthatják az egyén emlékezetét, valamint közvetett módon annak szóbeli közlését is. Az interjúalanyok élettörténetei kettős konstrukciónak tekinthetők, hiszen az aktuálisan megélt események és a jelenben történő visszaemlékezés lényegesen elkülönül egymástól. Smaranda Vultur szerint⁸ az elbeszélt élettörténet leginkább a jelen körülményeire adott válaszreakciók által meghatározott, a múltban játszódó képek emlékeire való reflexió, mely alakulhat akár a befogadó féltől is.

⁸ Vultur 2007: 119–127.

„A kutató ni. szükségszerűen és kikerülhetetlenül hatást gyakorol a vele szemben álló szubjektumra, mely hatás explicit vagy implicit módon visszautérőződik magában az élettörténetben.”⁹

A múlt egy utólagos elbeszélési gyakorlat révén (mint például a család, katonatársak, vagy akár velem, mint kutatóval folytatott diskurzus révén) folyamatosan újrakonstruálódik, egy új értelmezési keretben kerül elhelyezésre.¹⁰ Az általam megkérdezettek a sorkatonaságra vonatkozó emlékei idealizálódási folyamaton mentek végig, mint ahogyan a velem folytatott beszélgetésekből tapasztalom: a negatívumok közlése mellett dominál a nosztalgizáló, anekdotázó elbeszélési attitűd.

Feltételezésem szerint a valóság több lépcsőfokon, több szűrről megy keresztül, mire eljut a kutatóhoz. Ezen lehetséges lépcsőfokok felismerésével és meghatározásával jobban megérthetjük az esetleges – tudatos, illetve tudattalan – torzítások, miértjét is. Ezáltal Keszeg Vilmos véleményével¹¹ egyetértve kijelenthetem, hogy az élettörténeti narratívák létjogosultsága nem csupán egyediségükben rejlik, hanem segíthetnek megérteni az egyes társadalmi folyamatokat, valamint rávilágíthatnak az adott társadalmi csoport gondolkodásmódjára. Jelen esetben pedig a szolgálati időszak bemutatásával részletesebb képet kaphatunk nem csupán az idegen környezetben alkalmazkodó magyar katona túlélési stratégiájáról, de bizonyos mértékben az azt meghatározó különböző jelenségekről is. Képet kaphatunk arról, hogy a nyelvi, nemzeti és morális tényezők milyen módon befolyásolhatják a seregben eltöltött időt, valamint a polgári életben is jelenlévő sztereotípiák hogyan jelenhetnek meg adott esetben egy szigorú szabályokkal és életvitellel rendelkező közösségben: a hadseregben.

⁹ Niedermüller 1988: 381.

¹⁰ A múlt elbeszéléséről lásd: Gyáni 2016: 51.

¹¹ Keszeg 2011: 104.

Felmerülhet a kérdés, hogy pontosan hogyan viszonyulhattak a hadkötelezettséghez a Szovjetunióban, és hogy milyen tényezők befolyásolhatták ebben mind az individuumot, mind pedig annak környezetét. Az adatközlők beszámolóik alatt folyamatosan utaltak az akkori „szovjet” és a jelenlegi „ukrán” besorozással kapcsolatos helyzet közötti különbségekre, mintegy összehasonlítva saját katonáskodásukat a jelennel. Egyöntetűen arról számoltak be, hogy a jelenlegi ukrainai „kibúvás-keresést” az ő idejükben el sem tudták volna képzelni. Megemlítik a korabeli társadalmi elvárásokat, mint késztető tényezőt, valamint azt, hogy ez szerintük mennyire nincs meg a mai fiatalságban. Hiszen az kapja meg az elismerést, aki valamilyen módon ki tudta játszani a katonaságot, és az tűnik fel negatív színben, aki bevonul. Ugyanakkor elvonatkoztatnak saját maguktól, amikor saját fiúk hadkötelezettségéről való véleményük kerül szóba, egyöntetűen elutasítva azt.

„Most, ahogy elnézem, 25 év elteltével, most pont az ellenkezőjét látom. Azt látom, hogy a fiatalok egyáltalán nem akarnak menni katonának, azon dolgoznak, hogy nem tudom, most milyen lehet a katonaság, fogalmam nincs. Nekem is van egy 20 éves fiam, de ahogy most hallom, én sem szívesen engedném katonának, csak abból az egyetlen okból kifolyólag nem engedném katonának, mert Ukrajnában katonának lenni szerintem nem megtiszteltetés, hanem butaság. Ez egy teljesen más világ, egy teljesen más felfogás, mert itt a körülmények, a hozzáállás, a magyarokhoz való hozzáállás, mind olyan irányba befolyásolja az én gondolataimat, hogy én nem engedném az én fiamat katonának, ma biztos, hogy nem.” (K. A.)

A kötelező katonasághoz való hozzáállást rendkívül sok tényező befolyásolhatta, melyeknek csupán része lehetett az egyén saját véleménye. Főleg a személy szűkebb környezeteként értelmezhető család és tágabb értelemben vett társadalom képezték a meghatározó erőt. Mint ahogy Keszeg Vilmos is írja: a katona bevonuláskor egy örökölt, a társadalmakban általában és folyamatosan meglévő intézménybe lépett be. Miközben az intézmény általános

funkcióval rendelkezett, társadalmanként és korszakonként más-más normákat, előírásokat és eszményeket érvényesített.¹² Ugyanakkor a mindenkori társadalmi elvárással szemben mintegy ellentétként lehetett jelen az egyén saját szubjektív értékrendszere – melyben a saját sorsát, illetve életét tekintette elsődlegesnek. Ezt a két egymással ellentétes, ugyanakkor mégis szoros összefüggésben álló tényező nemcsak a hadsereghez való hozzáállást határozza meg, de közvetett módon kihatással lehetett a szolgálat teljes egészére is.

A hagyományos társadalmakban a sorkatonaság egyfajta beavatási rítusként szerepelt, a férfivá avatás egyik régműltban gyökerező rítusa volt,¹³ melyre a gyermekkor utáni időszakban került sor, és amely gyakorlatilag szinte elválasztotta a gyerekkort a felnőttkortól. A szolgálatról hazatért személyek bizonyos fokú köztiszteletnek örvendtek. Ahogyan Victor Turner is kifejti a limináris helyzetben lévő személyekkel kapcsolatban: állapotuk egy olyan uniformizált helyzet megtestesítése, amely megszüntet minden rangot, tulajdont, társadalmi szerepet, hogy később új képességekkel, státusszal lépjenek be életük új szakaszába.¹⁴

„Abban az időben, amikor én voltam katona, még presztízs volt katonának menni, tehát a fiatalok úgy érezték, hogy aki nem katona, az nem is teljes jogú embernek számolódott abban az időben.” (K. A.)

A katonaévek megkezdésének fő szakaszaként tekinthetünk a bevonulás folyamatára, mely az újoncnak a szülői háztól a hadkiegészítő parancsnokságig tartó útjából, valamint az ezt követő elhelyezéséhez kapcsolódó eseményekből áll. Magát a hadkiegészítő parancsnoksághoz vezető utat az adatközlők többsége csak

¹² Keszeg 2008: 205–206.

¹³ Hasonlót tapasztalt Csonka-Takács Eszter is: Csonka-Takács 2008: 133–157.

¹⁴ Turner 2002: 108. A katonaságról, mint átmeneti időszakról lásd bővebben: Gennepe 2007: 125.

futólagosan érinti, viszont részletesen kitérnek az ezzel járó változások bemutatására.

Ez a kezdeti időszak jelenti a fordulópontot, melyben az egyén átértékelheti addigi életét. A bevonulás túlmutat a pusztá helyváltoztatáson, szinte már rítikus szintre emelkedik, ugyanis a fiatal férfi számára itt kezdődik meg az a hosszadalmas folyamat, melynek befejezése után teljes értékű felnőtté, a közösség megbecsült és elismert tagjává válik. Ez főleg a sorozással járó különféle szellemi és fizikai követelmények miatt alakulhatott ki, hiszen csak azt a személyt mentették fel a szolgálat alól, aki valamilyen testi vagy szellemi fogyatékosága miatt alkalmatlannak mutatkozott. A katonai szolgálatot nem teljesítő személyeket a társadalom megbélyegezhette, lenézhette, sőt akár ki is vethette magából. Ez ellentmondani látszik annak az előzetes feltételezésemnek, mely szerint a kárpátaljai magyar férfiak ellenségesen viszonyulhattak a szovjet hadseregbe történő kötelező besorozáshoz. A katonasághoz való viszony felülemelkedik az egyén személyes véleményén és akarátán, elérve egy magasabb, társadalmi szintet. Az egyén nemcsak az állam felé teljesíti kötelességét a bevonulással, hanem a közösség felé is, megpróbálva teljesíteni a társadalom elvárásait, megfelelve az aktuális normának. Hiszen csak így, megmutatva rátermettségét, válhat a közösség elismert, teljes jogú tagjává. Ennek, és a hivatalos „késztetésnek” eleget téve hajlandó vállalni a nehéznek tűnő feladatot, mellyel nem csupán az állam, de a közösség kiszolgálásán is túlmutatva saját jövőbeli helyzetét hivatott biztosítani.

Az adatközlőknek ugyanakkor nem volt választásuk a hadseregbe való bevonulást illetően, a saját testi épségüket háttérbe szorította a „kötelesség” vélt vagy való jelensége, melyet eszükbe sem jutott megkerülni.

„Szágyen volt, akit nem vittek, az úgy számolódott, hogy vagy beteg, vagy bolond, vagy valamilyen baja van. A Szovjetunió idejében kitüntetésnek

számolódott, ha valaki elment katonának, sőt mindenki akart menni, várta azt a pillanatot, amikor megkapja a behívót.” (K. A.)

Ahhoz, hogy a kötelességtudat és túlélési stratégiák kontextusában meghatározhassuk az újonc a hadsereggel való viszonyát, érdemes lehet megismerni azokat a körülményeket, melyek a kárpátaljai magyarokat ebben a szélsőséges és idegen (földrajzilag, kulturálisan, nemzetiségileg, nyelvileg) környezetben várták. Fontos lehet leszögezni azt, hogy a hadsereghez való hozzáállás nem csupán a beilleszkedés időszakára terjed ki, hanem a teljes szolgálati időre is kihatással van. Egyrészt közvetlen módon könnyítheti a beilleszkedés folyamatát és meghatározhatja túlélési stratégiáit, ha a sereget nem kényszerként értelmezi. Másrészt közvetett módon meghatározza a hadsereg – mint befogadó közeg – az egyénhez való viszonyát. Az egyén és közösség (katona és szolgálat) egymást meghatározva és befolyásolva egyfajta kettős rendszerként van jelen, hiszen az individuum hozzáállása nagyban függ a szolgálat körülményeitől és fordítva. Ennek a kettős viszonynak a minél teljesebb megértésére törekedve az egyén motívációinak figyelembe vételén kívül nélkülözhetetlen a befogadó közeg valamint annak körülményeinek ismertetése illetve vizsgálata is.

A szovjet hadsereg, mint befogadó közeg: kulturális, nyelvi, etnikailag összetett közösség, melybe az elenyésző kisebbséghez tartozó kárpátaljai magyar bekerült. A szolgálati időszak alatt rengeteg, eltérő nemzetiségű, kultúrájú egyén (katona) lett tagja egy olyan közös élettérnek, mely szinte a teljes szolgálati időt meghatározta, és amelybe a beilleszkedés létfontosságú lehetett az újonc számára. Felmerülhet a kérdés, hogy melyek lehettek azok az erők és tényezők, mely összetartották ezt a rendkívüli diverzitással rendelkező közösséget, kialakítva az egymás mellett élés előírásokon is túlmutató szabályait. Kétséggkívül nagy befolyásoló

erővel bír az *egyéni és konszenzusos hiten alapuló*¹⁵ sztereotipikus viszonyrendszer. A beszámolók alapján feltételezhető, hogy a legtöbb szolgálati helyszínen vegyes nemzetiségű katonák szolgáltak, és bár nagyrészüket orosz volt, szép számmal voltak egyéb nemzetekhez (köztük a magyarhoz) tartozók is. Hasonló lehetett a helyzet a kulturális összetettség terén. Az adatközlők megemlítik az ázsiai személyek oroszellenességét, ami természetesen kölcsönös volt az államalkotó nemzet részéről is. Ezen konfliktusok részben kedvezőtlen történelmi eseményeken, részben a másiktól alkotott vélt vagy valós előítéleteken alapulhattak. Például a magyar katonákat az ázsiai származásúak saját oldalukon állóknak tekintették, sőt gyakran meg is védték őket.

„Én ezekkel mindig jóban voltam, az ilyen ázsiai meg kaukázusi népekkel. Nem kötekedtek, mert magyar voltam” (G. I.)

A besorozott személyből újonc, avagy *duh*¹⁶ lesz, akinek a további sorsa sok mindentől függhet. Azon katonai közösségekben, ahol a fiatalok együtt voltak az idősebb katonákkal, kialakult egyfajta hierarchikus rendszer, melyben a fiatal katonák kiszolgálták az öregeket, azok pedig felügyelték őket. Minden öregkatonának volt egy ún. *csicskája*, aki helyette végezte el a kisebb munkákat. Az öregkatonák távozásakor helyüket az addigi fiatalok vették át, akik az újonnan érkezőket fogadták *csicskájuknak*. Ahogyan Victor Turner is kifejti, a feletteseknek, „avatóknak” való alárendeltség a limináris szakasz struktúrájának velejárója. Az egyenlő státusszal és jogokkal rendelkező avatandók egy többnyire differenciálatlan szövetség tagjaivá válnak: ők lesznek jelöltek, akiktől elvárt az engedelmesség, türelem és az alázat.¹⁷

¹⁵ Malota–Mitev 2013: 67.

¹⁶ Orosz szó, jelentése: lélek.

¹⁷ Turner 1997: 52–53.

„Ez lényegében az utánpótlás. Az utánpótlást a katonáknak kell kinevelni. Lényegében erről szól az első negyed év, hogy a te öreg katonádnak te teljesíted majdnem minden kívánságát, mindenféle akarátát, és be kell, hogy téged tanítson, mert addig nem mehet bázra. Addig nem engednek el egy öreg katonát, míg nincs helyette utánpótlás.” (K. A.)

A fiatal és az idős katonák közötti jellegzetes kapcsolat több adatközlő beszámolója alapján meghatározó részét alkotta a mindennapi életnek.

A visszaemlékezések alapján elmondható, hogy ez az időszak volt az egyik legemberpróbálóbb.

„Minden második reggel 6km-ert kellett lefutni, ez azt jelenti, hogy a katonai városkát, a körletet körbe kellett futnunk, derékig meztelenül, vagy alsóban, vagy pedig télen egy szál ingben, zubbonyban, viszont a kezünkben mindig adták, ha nem jegyvert, akkor egy ásót, hogy ne pusztá a kézzel szaladjunk. Az első napokban haltunk meg, alig bírtunk végigvánszorogni, de utána, hogy megszoktuk. Később már egyre jobban belelendültünk, és a vége felé már az újoncoktól szoktuk elvenni a nehezebb felszerelésüket, nem csak azért, mert megsajnáltuk őket, vagy, hogy segítsünk nekik, hanem hogy miattuk nehogyan lekéssünk a reggeliről. Mert hogyha lekéstük a reggelit, akkor nem kaptunk reggelit, ha nem futottuk le a 6 km-t harmincöt perc alatt.” (K. B.)

Kitartásra, fizikai és mentális erőre, leleményességre volt szükség, hogy az idősebbek részéről tapasztalható visszaélések mihamarabb megszűnjenek. Akadt, aki megtört, és a szolgálata végéig megalázták, de a többség fokozatosan feltalálta magát, és az újabb, fiatalabb utánpótlás megérkezésével, újabb fél év elteltével megszűntek célpontnak lenni, inkább ők kezdték el *csicskáztatni* a tőlük fiatalabbakat. Nem kis fokú jólneveltség, kulturáltság, erkölcsi szilárdság kellett ahhoz, hogy az idősebb katona ne veszítse el emberi mivoltát, és ne menjen bele a *gyedovscsina* törvénytelen, szabályzat-

ellenes viselkedésmódjába, még ha látszólag ezt várták is el tőle a vele egykorú „öreg” katonák.¹⁸

A helyzet nagymértékben megváltozhatott, amikor a kiképzőtáborokból a katonai alakulatokba helyezték át a gyakorlatilag még mindig csak féléves sorkatonákat. A kiképzőtáborokban nem voltak idősebb katonák, egy bizonyos idő eltöltése után átcsoportosították őket végleges szolgálati helyükre, ezért mentesültek azok szeszélyeitől. Azon adatközlőim elmondása alapján, akik a szolgálatot megelőzően valamilyen kiképzőtáborban töltötték a kezdeti időszakot, megállapítható, hogy számukra csak kisebb mértékben, vagy akár teljesen elmaradt a jelenség.¹⁹ Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a kiképzőtáborokban a tisztek és tiszthelyettesek, meg néhány továbbszolgáló katona („*instruktorok, kiképzők, hivatalnokok*”) kivételével mindenki egy korosztálybeli volt. Ők inkább a kemény, szigorú őrmestereket tekintették az életüket megnehezítő személyeknek, de a sikeres 3–6 hónapos kiképzés végére a tőlük való rettegés is bajtársi kapcsolattá, kölcsönös tiszteletté válhatott.

„Minden második reggel 6km-ert kellett lefutni, ez azt jelenti, hogy a katonai városkát, a körletet körbe kellett futnunk, derékig meztelenül, vagy alsóban, vagy pedig télen egy szál ingben, zubbonyban, viszont a kezünkben mindig adtak, ha nem fegyvert, akkor egy ásót, hogy ne pusztá kézzel szaladjunk. Az első napokban haltunk meg, alig bírtunk végigvászorogni, de utána, hogy megszoktuk. Később már egyre jobban belelendültünk, és a vége felé már az újoncoktól szoktuk elvenni a nehezebb felszerelésünket, nem csak azért, mert megsajnáltuk őket, vagy, hogy segítsünk nekik, hanem hogy miattuk nehogylékéssünk a reggeliről. Mert hogyha lekéstük a reggelit, akkor nem kaptunk reggelit, ha nem futottuk le a 6km-ert harmincöt perc alatt.” (K. B.)

¹⁸ Gazda 2014.

¹⁹ Szintén elmaradhatott olyan helyzetekben, amikor az öreg- és a fiatal katona nagyfokú együttműködésre volt kényszerülve, lásd: Gazda–Horváth–Huncík–Makai–Tóth 2019.

A megkérdezett személyek egyöntetűen fél évben határozták meg azt az időszakot, amíg az újonc teljesen alkalmazkodni tud az új, addigi polgári életétől jelentősen eltérő életkörülményekhez. Ez alatt a neve *szalabon*, ami főleg zöldfülűségére utal. Elmondásuk szerint ez az időszak nagyon nehéz, megpróbáltatásokkal teli. Ám, az idő múlásával egyre könnyebbé és könnyebbé válik, fél év után pedig szinte teljesen hozzászokik a körülményekhez. Bannikov a katonatársadalom következő lépcsőfokán lévőköt „*fácánoknak*” nevezi. Valójában még nekik sincsenek jogaik, esetleg a *dub* státuszú egyének szocializációjáért felelősek. Az első privilegizált réteg a sorkatonai közegben a *cserepa*. Aztán a *gyed*, szolgálatának utolsó fél évében lévő teljes értékű szubjektum, aki a hierarchia betartásáért felelős. A *dembely* a leszerelő katona – obsitos. Ők már a szabályzattól eltérő külső megjelenéssel is reprezentálják, hogy hamarosan leszerelnek.²⁰

Figyelembe véve a kutatásban érintett katonák származását – ez alapján kerültek kiválasztásra – olyan tényezők bemutatása is fontos lehet, amelyek alapjaiban meghatározhatják a személy, mint a nemzetiség, a nyelv kérdése. Ezek, az interjúk szerint sokkalta nagyobb hatással vannak magára a katonaságra, mint azt első olvasatra gondolni lehet. A nemzetiség, a nyelv túllép a minden napokban megszokott, az öntudat meghatározására szolgáló jelenség határain, belecsöppenve a „hadsereg” kontextusába, egy teljesen új értelmet és jelentést kaphat. Az új közeg összetétele egyáltalán nem mondható egységesnek, hiszen a SZU szinte minden területéről szolgálnak itt emberek, akiknek nemzeti identitása jelentősen különbözhet egymástól. Véleményem szerint e sokszereplős közösség „olvasztótégely” funkciója megkérdőjelezhető, és – bár tagjai bizonyos mértékig együttműködésre vannak készítetve/ítélve – a kialakuló rendszer nem feltétlenül eredményez homogén egységet.

²⁰ Банныков 2002: 31–32.

„Mi, mint magyar ajkúak, nekünk még nebezébb volt talán, mert annyira nem beszéltük az orosz... és ugye rögtön észrevették rajtunk, hogy nem az a nemzet vagyunk, és ugye nekünk talán még nebezébb volt.” (K. A.)

A hadvezetés gyakran kihasználta az újoncok bizalmát, esetleg orosz nyelvtudásának hiányát oly módon, hogy olyan önkéntes nyilatkozatokat íratnak alá velük, melyek valós tartalmáról esetleg fogalmuk sem volt. Az ezeket aláíró személyeket aztán a legveszélyesebb helyszínekre vezényelték.

„Így lettünk önkéntesek, hogy, mivel hogy vonattal vittek benniünket végig, alá kellett írni egy, nem tudom magyarul, hogy a francha van ez, egy technika-bezopasznosztyit.”²¹ És akkor mindenki írta aláfelé, gyorsan, gyorsan és majd kiderült, hogy mi azt írtuk alá, hogy Afganisztánba önkéntesen megyünk.” (G. I.)

A legnehezebben megtanulható dolgoknak a rend és fegyelem betartását, a szigorú előírások követését, a szegényes élelmezéshez, valamint a nehéz fizikai kiképzéshez való alkalmazkodást tartották. A helyzetet súlyosbították a szélsőséges, otthonitól eltérő időjárási, éghajlati, szociális, gazdasági körülmények, melyek jelentősen megnehezíthették az amúgy is nehezen boldoguló újoncok beilleszkedését. A nehéz életkörülmények szövetségesek keresésére kényszerítette a katonákat. Ezen barátságok leginkább olyan sortársak között jöttek létre, akik azonos, vagy közeli vidékekről származtak. Említést érdemel az adatközlők által tapasztalt orosz–ázsiai szembenállás. A nemzetek közötti konfliktus ennél a két népcsoportnál ütközött ki legjobban. A magyar katonák ebben a helyzetben szerencsésnek voltak mondhatók, hiszen az oroszok európaiságuk miatt pozitívan diszkriminálták őket, az ázsiai népek viszont ősi rokonságuk miatt, vagy egyszerűen azért, mert nem voltak oroszok.

²¹ Biztonsági előírások.

A fenti tényezők vizsgálatával egyrészt képet kaphatunk arról, hogy az említett személyekre milyen hatást gyakorol magyarságuk ebben a környezetben, valamint arra, hogy – a társadalom elvárásainak megfelelően – hogyan alkalmazkodhattak a kialakult helyzethez. Az interjúk alapján kijelenthető, hogy nem csupán a menekülés nehézségei és következményei, de a potenciális katona szűkebb és tágabb környezete, az általános társadalmi tudat, valamint a katonáskodás jelentette „presztízsz” egyfajta összetett motivációs hálót alkotva – mintegy felülírva az egyén túlélési ösztöneit – meghatározta az individuum hozzáállását a hadkötelezettséghez.

IRODALOM

БАНИКОВ, Константин

2002 *Антропология экстремальных групп. Доминантные отношения военнослужащих срочной службы Российской Армии*. Moszkva: Институт этнологии и антропологии РАН

BOTLIK József

1997 *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó

BOTLIK József – DUBKA György

1991 *Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991)*. Budapest–Szeged

BRENZOVICS László

2009 Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpáton túli területe 1945. június–1991. augusztus. In Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. 95–101. Pécs–Budapest: Dialóg Campus Kiadó

CSONKA-TAKÁCS Eszter

2008 A sorkatonasághoz kapcsolódó átmeneti rítusok Gyimesben. In Illyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 16. 133–157. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

- DUPKA György
 1993 *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpát-aljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest: Patent–Intermix Kiadó
- GAZDA Albert
 2014 *Pont 30 éve vittek el katonának. Szovjet katonának. Hogy milyen volt?*
 Forrás: <https://cink.hu/pont-30-eve-vittek-el-katonanak-szovjet-katonanak-hog-1598446735> (Utolsó megtekintés: 2020. 01. 15.)
- GAZDA Albert – HORVÁTH Viktor – HUNČÍK Péter – MAKAI József – TÓTH Tibor
 2019 *Katonakönyv*. Budapest: Csokonai Kiadó
- GYÁNI Gábor
 2016 *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest: Kalligram
- HERENDI György
 2015 Határesetek. In Sik Endre–Surányi Ráchel (szerk.): *Határhatások*. 357–375. Budapest: ELTE TáTK és Tárki ZRT. http://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/2015hatarhatas/hatar_15.pdf (Letöltés ideje: 2019. 09. 20.)
- KESZEG Vilmos
 2008 A katonaság és a történelem. In Illyés Sándor–Keszeg Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. 205–254. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
 2011 *A történetmondás Antropológiája*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék
- MALOTA Erzsébet – MITEV Ariel
 2013 *Kultúrák találkozása*. Budapest: Alinea Kiadó
- NIEDERMÜLLER Péter
 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*. 90. 3–4. 376–390.
- OROSZ Sándor
 2012 Az ukrain határforgalmi rendszer, különös tekintettel Kárpátaljára 1989-től napjainkig. In Cholnoky Győző (főszerk.): *Kisebbségkutatás*. 21. évf., 2012/ 2. sz. 310–334. Budapest: Oliton KFT. http://epa.oszk.hu/00400/00462/00063/pdf/EPA_00462_kisebbségkutatás_2012_2_310-334.pdf (Letöltés ideje: 2019. 09. 20.)

TURNER, Victor

- 1997 Liminalitás és communitas. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. 51–63. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium
- 2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. A Rochesteri Egyetemen (Rochester, New York) 1966-ban tartott Lewis Henry Morgan előadások*. Budapest: Osiris Kiadó

VAN GENNEP, Arnold

- 2007 *Átmeneti rítusok*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajzi Kulturális Antropológia Tanszék

VULTUR, Smaranda

- 2007 A szóbeli élettörténet tétjei. In: Jakab Albert, Keszeg Anna, Keszeg Vilmos (szerk.). *Emberek, életpályák, élettörténetek*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

Álmosd településszerkezeti változásai 1910 és 1920 között

A tanulmány célja, hogy bemutassam Álmosd nagyközség településszerkezeti helyzetét és változásait a háborút követően.¹ Kutatásom egy keresztmetszeti feltáró kutatás, amely a szükséges irodalmi és történeti felvezetést követően megközelítően az 1910–1920-as évek – kisebb kitekintésekkel 10 éves – időintervallum változásait próbálja vázolni. Vizsgálatom interdiszciplináris, történet-, néprajz- és földrajztudományos elemeket visel magán.

Munkám során a település történeti és néprajzi szakirodalmát használtam fel. Itt a Vajda Mária által készített művet, a település monografikus jellegű összefoglalását kell megemlítenem², amelyből kisebb kivonatos kiadvány is készült.³ Előadások, tanulmányok és még kiadatlan településtörténeti műveimet is felhasználtam.⁴ A helynevek többségét az előbbiekben elmondottakból és a még kiadatlan Álmosdi Helynév Kataszterből emeltem ki.⁵ Emellett a megjelölt időintervallumban fellelhető népszámlálási, statisztikai, levéltári forrásokat, történeti tanulmányokat és saját gyűjtéseket dolgoztam fel. A mélyebb vizsgálatoknál fontos kiinduló és elméleti alappal szolgált Keményfi Róbert elméleti összegző munkája.⁶

¹ A tanulmányt lektorálta Kavecsánszki Máté.

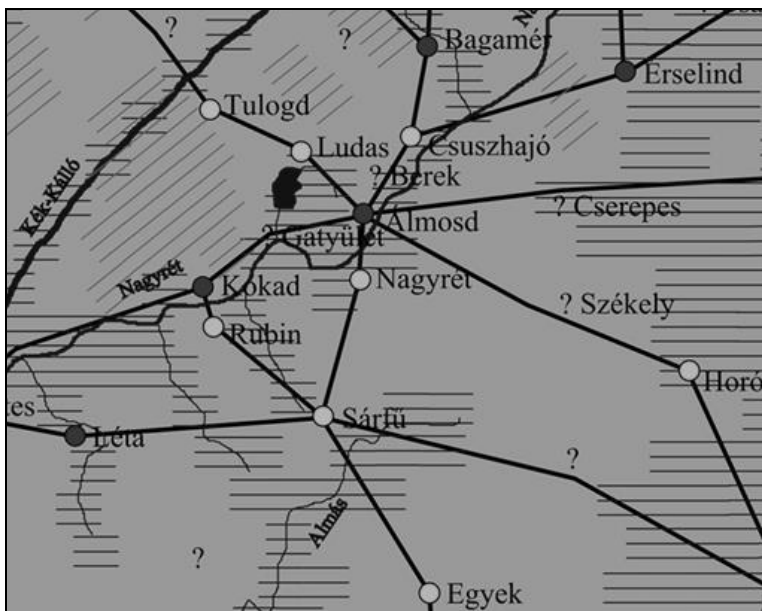
² Vajda 2002.

³ Köteles (szerk.) 2011.

⁴ Nagy 2018.

⁵ Álmosdi Helynév Kataszterből, későbbiekben: ÁHK.

⁶ Keményfi 2004.

1. ábra: *Álmosd környékének elpusztult települései.*
Készítette: Nagy Gergő

A település természeti környezetét tekintve a Dél-Nyírség és Érmellék találkozásánál fekszik. A településtől ÉNy-ra a homokos Dél-Nyírség, D, DK, K-i irányban pedig jó minőségű fekete földek találhatók. A település maga a Feketeföldi részen található. A település ÉNy, Ny-i terjeszkedését a 19. századig a Berek nevű határ-rész akadályozta. A Berek a Ludas-tó öntésterületének periferiájára esett, így annak jelentős része részlegesen víz borította terület volt. A D-i területről egy természetes lefolyási rét volt, az úgynevezett KISRÉT (Gyatyülep). A települési mag helyét K-ról és D-ről a Nagy-rét-ér (mai Bagaméri-ér) határolta. Az ismertetett területek közötti magashátakat (hordalékkúpokat) szállta meg az Árpád-kori lakos-

ság. Ennek taktikai jelentősége is volt, az ér melletti legnagyobb magaspart mellett természetes gázló lehetett, amelyből a későbbi Gát nevű átkelő alakult.

Ezeken a magaspartokon az emberi jelenlét a neolitikumtól folyamatosan megfigyelhető. Így régészeti nyomaik alapján jól rekonstruálhatók az egyes korszakok és kultúrák a település belső területén. Az Árpád-kor előtt késő avar népesség jelenléte azonosítható a falu központi részein, a Nagyrét-ér hordalékkúpjain hosszasan elterülve.⁷

A település első írásos említése 1261-ben történik, ekkor István ifjabb király, a későbbi V. István, Csire ispánt Álmosd föld birtokában megerősíti, mert annak iratai a tatár pusztítás alkalmával elpusztultak.⁸ A régészeti anyag viszont sokkal korábbi megüledést feltételez, a korai megüledésre utal a fentebb említett oklevél is, ugyanis a tatárjárást megelőzően már feltehetően léteznie kellett a településnek.⁹

A térségben található további Árpád-kori települések közül több falu elpusztult, amelyeknek többsége a környező települések határába, lakossága pedig népességébe olvadt, amelynek következtében a település lakosságának társadalma megváltozhatott. Ilyen települések voltak feltehetően: *Ludas*, *Tulogd*, *Nagyér*, *Sárfű*, *Csuszahajó* etc. (1. ábra).¹⁰

A község központjának a természetes rév melletti magasparton, az úgynevezett *Templomdombon* található Árpád-kori előzményekre visszavezethető mai református templom tekinthető. Erődítése feltehetően a XVI. századra, a néphagyomány Dobó

⁷ Nagy 2015; Nagy 2018.

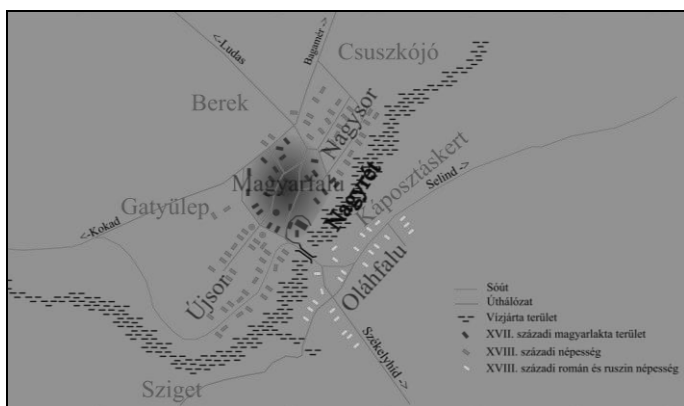
⁸ Bizonytalan oklevél, helyzete nem azonosítható. Közzétette: Szirmay 1810: 22. vö: Bunyitay 1883: 192; Jakó 1940: 36.; 200.; Györffy 1960: 593–594; Bárány 2004.

⁹ Nagy 2015; Nagy 2017a; Nagy 2017b.

¹⁰ Nagy 2017a; Nagy 2017b.

István birtoklása idejére teszi építését.¹¹ Az erődítést követően a környező lakosság is fontos védelmi szerepet tulajdoníthatott a településnek.

A Bocskai-féle szabadságharc győztes 1604. október 15-i csatáját követően a településre feltehetően magánföldesúri betelepítés révén hajdúkat telepíthettek.¹² A telepítés révén az erődített templom és a település magja, organikus szövete köré hozzávetőleges védelmi szereppel az épületeket a település arcvonalába építették, hogy falaikkal ezáltal védhetőségét növeljék (2. ábra).

2. ábra: Ámosd a XVII–XVIII. században. Készítette: Nagy Gergő

A térképeken jól azonosítható ez a körkörös elrendeződés. Erre a központi magra és halmazosodó településre épülnek rá a XVII–XVIII. században a település további részei: Nagy-, Kis- és Újsor, utóbbi már előbbiekhöz képest fiatalabb. A lakosság ekkor

¹¹ Vajda 2002: 176–177; Köteles (szerk.) 2011: 52; Nagy 2018.

¹² Vajda 2002: 21–26.

még teljes egészében magyar lehetett, többségében pedig reformátusok.¹³

A török pusztítás során a település lakosságának egy része feltehetően elpusztult, de teljesen lakossága nem veszett oda. Mocsarakban, láposokban és az É-ÉNy-i erdőségekben bújt meg. Mezői Károly feltételezése így kevésbé lehet helytálló.¹⁴ A XVIII. században a felszabadító háborúkban és az 1738–40 és 1742–43-as pestis járványban odaveszett lakosságot már nem lehetett a más megyékből és településekből beszivárgó egy-két családdal pótolni. A pusztulás leginkább a jobbágyságot terhelte, így a település legnagyobb földesurának gróf Teleki Istvánnak érdeke volt a munkaerő hiányának pótlása.¹⁵

Ennek következtében ruszin, román és magyar görög katolikusokat, római katolikusokat telepített a településre. A ruszinság Teleki kárpátaljai földbirtokairól, feltehetően a Verhovinai-havasok alatt található Iszka irtványfaluból érkezett, ennek urbárium a lakosság rendszeres álmosdi munkavállalására (az aratásra).¹⁶ A magyarság egy része feltehetően az asszimilálódó Bihar-megyei románság közül került ki. A magyarországi románság kutatásai nyomán rámutattak arra, hogy a területre a nyelvjárást tekintve a Fekete-Körös vidékén élő bihari nyelvjárást beszélő románságot telepítettek.¹⁷

A település „törzsgyökeres” magjától etnikailag szegregálva telepítették le a románokat az Éren vagy *Gáton* túli, úgynevezett Oláh utcába, később *Oláhfaluba*. További részletes vizsgálat és elemzés szükséges, hogy az etnikai keveredés igazolható vagy cáfolható legyen. Az biztos, hogy a XIX. században már református népességgel is számolni kell az *Oláhfaluban*, ugyanis erről tanús-

¹³ Vajda 2002: 27–49.

¹⁴ Mezősi 1943.

¹⁵ Vajda 2002: 38.

¹⁶ Vajda 2002: 38.

¹⁷ Vajda 2002: 38–46; Vö. Petrusán–Martyin–Kozma 2001.

kodnak az egyházközségben fellelhető iratok és adókönyvi összeírások.¹⁸

A zsidó és cigány etnikum is ekkor jelenik meg településünkön, leginkább gazdasági bevándorlók lehetnek.¹⁹ A zsidó lakosság a település *Nagy-* és *Kissort* (vagy utcákat) összekötő kis közbe települ. Ennek következtében egy újabb etnikai tömb különíthető el. Ennek a köznek vagy utcának a neve Jeruzsálem utca, a későbbiekben itt kap helyet a zsidó közösség imaháza. A településrészen alakul meg a piacrész is, itt összpontosul a kereskedelmi egységek jelentős része is (piac, szuster, sakter, boltok). Tehát vallási és gazdasági centrum alakul ki.

A cigányság pontos helyzetének rekonstruálására még nem nyílt mód. Az egyházi iratok és a néphagyományban megőrzött információk alapján a település Oláhfalú részén telepítették le őket.²⁰ A betelepülők az iratok és népi emlékezet szerint kovácsok, zenészek voltak. A későbbi betelepülők között már sármunkások voltak. A XVIII. században a cigányság letelepítésére rendeletek születtek. A legtöbb településen persze szegregálva, jelen helyzetben még nem lehet csak annyit kideríteni, hogy az Oláhfaluban telepednek meg. Mai napig jól elkülöníthető a törzsgyökös roma lakosság a Szabolcs-Szatmár megyéből, többségében Piricséről érkező népességtől.²¹

A XIX. század végére épül ki Gatyülep a Kokad felé vezető útból oldalán. Természetesen csirájában már az első katonai felmérésen is láthatók, hogy a település milyen irányba bővül a későbbiekben.²² Ennek oka a 1848-as törvényekben keresendő, ame-

¹⁸ Vajda 2002: 164.

¹⁹ Vajda 2002: 41–42.

²⁰ Vajda 2002. 42–44; Álmosdi Digitális Adattár, későbbiekben: ÁDA

²¹ ÁDA

²² I–II–III. Katonai felmérések összevetése.

lyeknek következtében 1867-et követően a zsellérség és jobbágy-ság megválthatta földjeit és házhelyeit földesurától.²³

Ez természetesen az 1910-es évekig már jelentősebben nem módosul. Az ezt követő változásokat már részletesebben szeret-ném közölni. Részletezve az etnikai/felekezeti térstruktúrákat. Ezek mellett a főbb demográfiai adatokkal szeretném számszerű-síteni ezen viszonyokat.

A reformkorban a településen megerősödnek a telekhiányból fakadó elégedetlenségek, amelyek a fentebb említett Gatyülep/ Gatyület (Kis-Gatyülep) kiépítését eredményezi. Ez azonban ko-rántsem elégíti ki a szegény parasztság telekigényét. A millennium időszakát megelőző részleges telekosztások sem csökkentették a lakosság házhelyigényét.

ÁLMOSD TÁRSADALMA 1910-1920-AS ÉVEKBEN

1890-ben a település népessége 1839 fő, 1900-ban 2046 fő, 1910-ben 2134 fő. A háborút követően a lakosság lélekszáma 1920-ban 2239 fő.²⁴ 1910²⁵ és 1920-as a felekezeti összetételt az alábbi táblázat és diagrammok tartalmazzák (3–5. ábra):

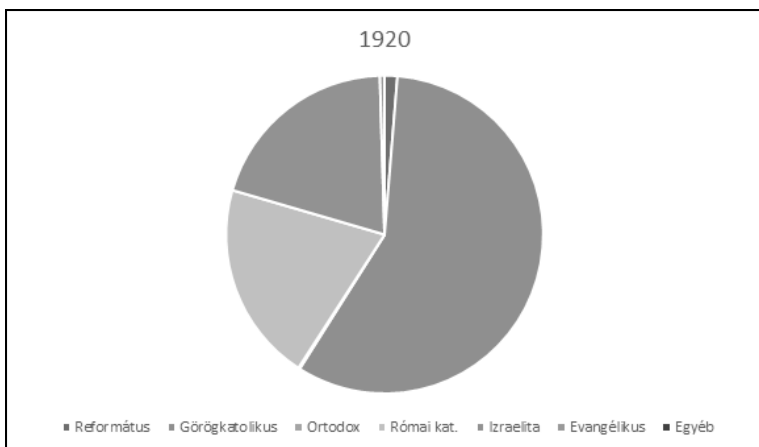
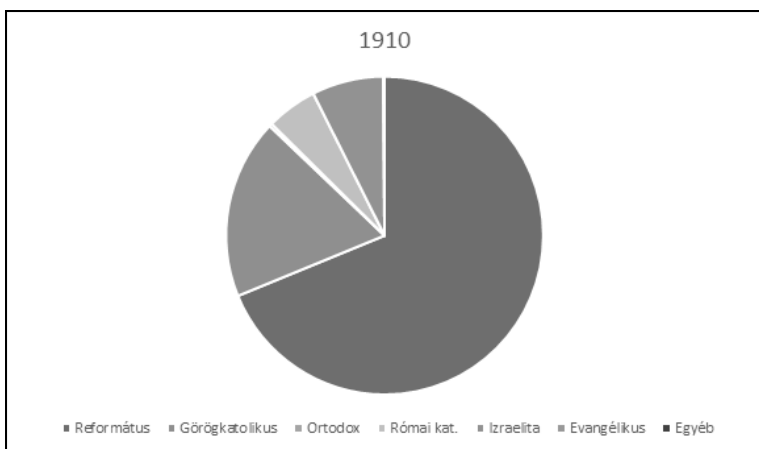
Év	Ref.	Gö-rög kat.	Orto-dox	Ró mai kat.	Izra-elita	Evan-gélikus	Egyéb	Ösz-szesen
1910	1434	381	6	108	152	3	52	2136
1920	1613	366	1	129	127	3	–	2239

3. ábra: *Felekezeti mutatók*. Készítette: Nagy Gergő

²³ Vajda 2002: 58–67.

²⁴ 1920. évi népszámlálás (1923) 118. és 282.

²⁵ 1910. évi népszámlálás (1912).

4–5. ábra: 1910-es és 1920-as felekezeti mutató diagramja. Készítette: Nagy Gergő

A diagram és táblázat elemzésekor szembeötlő, hogy az eltelt 10 év alatt a lakosság létszáma 103 fővel nő, a reformátusok létszáma 182 fővel nő, a görögkatolikusok 15 fővel csökkennek, az

ortodoxok 6-ról 1-re esnek vissza, a római katolikusok száma 21 fővel nő. Érdekes, hogy az evangélikusok megmaradnak 3 fővel, de az egyéb jelző alatt található 52 fő 1910-től 1920-ra eltűnik. Bár itt számolhatunk az összeírók hibájával is, ugyanis ebben az időben a településen már jelen vannak az egyéb vallás alatt a baptisták is.²⁶

Az első világháborúban a település lakosságának közel fele, 600 fő a frontra kerül, ebből 101-en vesztik életüket és 40 személy válik rokkanttá.²⁷ Bihar vármegye veszteséglistájában rögzített adatok között hősi halált halt: 26, megsebesül: 89.²⁸ Érdekes, hogy ez a veszteség kevésbé tükröződik a település lakosságlétszámán.

A frontot megjárt katonák, a rokkantak, a hadiárvák és az özvegyek nehéz helyzetbe kerültek. Az 1919-től megkezdődő telekosztások csaknem 1941-ig elhúzódnak. Elsőként természetesen a rokkantak, majd az özvegyek és árva kapnak házhelyet. Itt számtalan országos politikai tényező nehezítette a rászorulóknak földhözjuttatását, az alábbiakban párat felsorolva:

1918 októberének végén a Károlyi-kormány széleskörű földreformot hirdetett a frontokról hazakerülő parasztkatonák megnyugtására. A „földművelő nép földhöz jutatásáról” szóló, XVIII. néptörvényt azonban 1919. február 19-én fogadta el a kormány. Ebben az 500 holdon felüli világi és 200 holdon felüli egyházi birtokok kisajátítását tette lehetővé kártalanítás ellenében. A jogosultak között első helyen a hadirokkantak, hadiözvegyek, a katonai szolgálatot teljesítő szegényparasztnak és a nincstelenek voltak.²⁹

1918. tavaszán a fagyok a vetemény jelentős részét elvitte, így a lakosság jelentős része kenyér nélkül maradt. Székelyhídi Béla re-

²⁶ Vajda 2002; Köteles (szerk.) 2011: 57.

²⁷ Székelyhídi B. kézirat: TITREL I. 8. c. 1. Vö. Vajda 2002: 67; Köteles (szerk.) 2011: 26.

²⁸ Ilyés 2018a; Ilyés 2018b.

²⁹ Sipos é.n.

formátus lelkész vezetésével a bihardiószei Weisz-malomból a katonai lisztkészletből vételeznek 1800 mázsát november első napjaiban, majd ezt kiosztják havonta kétszer jegyre a rászorultaknak.³⁰

1918 novemberében a település vezetőségének távoznia kellett a felgyülemlett elégedetlenség miatt, ebben többek között a telekínség is közrejátszott, de nem volt másodlagos a búzahiány sem.³¹

A kormány 1919. február 23-án kezdett a végrehajtásba. Az Országos Birtokrendező Tanács vezetése alatt erre a célra felkészített földmérnök, jogász és gazdatiszt kezdte meg országszerte a földosztást. Ez a földosztás igen gyorsan lezajlott.³²

1919. márciustól a településen a Tanácsköztársaság időszaka lett, április 7-én feltehetően megalakult a Községi Tanács. De a földosztások elmaradtak.³³

1919. április 24-én azonban a földosztások nehézségekbe ütköztek a települést megszálló román csapatok miatt.³⁴

1920. évi XXIX. törvényt szeptember 24-én fogadták el. Ezzel kevesen foglalkoztak, ez a törvény járult hozzá a falusi nincstelenek és szegények társadalmi és gazdasági helyzetének némi javulásához. Ennek következtében 600 négyszögöles építési telket kaptak, ahová felépíthették szoba, konyhás házukat. A törvénnyel és a telekosztásokkal a háborús és forradalmi időszakban öntudatára ébredő parasztságot elcsendesíthették.³⁵

³⁰ Vajda 2002: 67.

³¹ Vajda 2002: 67.

³² Sipos é.n.; Sipos 2009: 200–219.

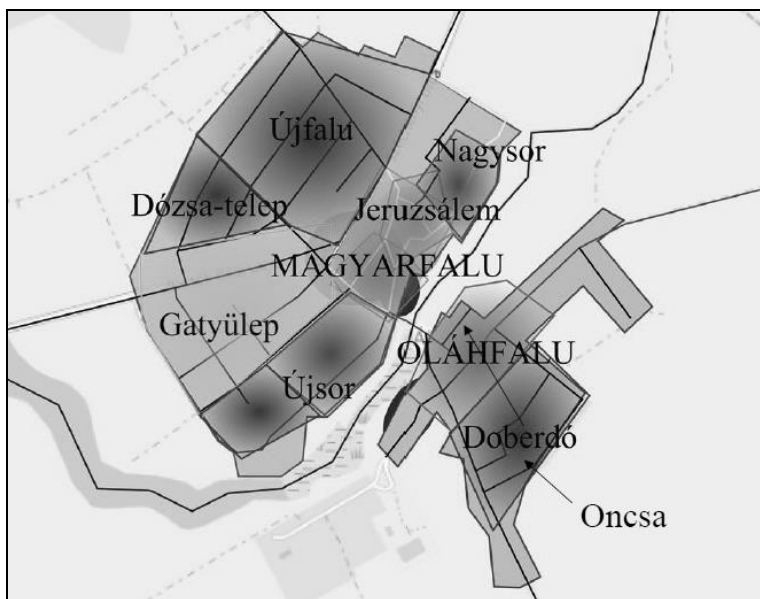
³³ Farkas 1965: 81, 84–85.

³⁴ Vajda 2002: 67.

³⁵ Sipos é.n.

TELEPÜLÉSSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK AZ 1910–1920-AS ÉVEKBEN

A település szerkezetét tekintve halmaztelepülés. Az újabb településrészek *Nagy- Kis- Újsor, Gatyülep* egy része már tervszerű telekformákat feltételez. A település központi része a telkek formáját tekintve is jól láthatóak organikusan fejlődött. Majd később a *Nagy-, Kis- és Újsor* már tervszerű betelepítésről tanúskodik.³⁶

5. ábra: *Településrészek*. Készítette: Nagy Gergő

A központi részen kevésbé, de a település többi részén jól megfigyelhetők az előkertes telkek.³⁷ A *Nagy-, Kis-, Újsor* és *Jeruzsá-*

³⁶ Vajda 2002: 164–165; ÁTAK 19.

³⁷ ÁTAK 19.

lem utcán azonban megfigyelhetők az utcafrontos vagy utcavonalas beépítésű, de az előbbi szabálytalan udvartól eltérően már szabályosabbak, négyzet vagy téglalap alakúak. Ezeken a településrészen fordulnak elő a régi nemesi kúriák, jó módú parasztagazdák megmaradt épületei. A település későbbi településrészei az előkertes telkek dominálnak.³⁸

Az etnikumok és felekezetek történeti térszerkezeti vizsgálatát közvetett elemző módszer segítségével rekonstruáltam.³⁹ Így kutatásomat levéltári, történeti és szóbeli gyűjtésekre alapoztam.⁴⁰

Egy álmosdi lakos ekképpen emlékezik a Doberdó-telepről: „*A Gáton túl, balra van a Káposztáskert előtt, a folyónál. Ide telepítették a háborúban a szegényeket.*”⁴¹ Itt még egy: „*A Doberdó a vérét vesztett álmosdi lakosok otthona.*”⁴² A település lakossága mentális-asszociatív térképzetet társít a településrészhez (a *Gatyülephez* csak kinézete miatt).⁴³

Álmosdon az *Oláhfalu* rész úgynevezett *Káposztáskert Gáthoz* eső részén és az *ivánkai Gatyülepen* mérnek ki a rászorulóknak részére telkeket. Az 1888-as kataszteri felmérés térképlapjait szemügyre véve az új településrészeket a fent említett területeken az alábbi kataszteri számok alatt alakították ki: *Káposztáskert* 535. sz. és *Gatyülep* 752. sz.⁴⁴ A 535-ös szám alatt 30 telket alakítanak ki, többségében feltehetően 300 öles telkek. A 752-es szám alatt 31 telket alakítottak ki, megközelítően 600 öles telkekkel. Az előbbi területileg 6h

³⁸ Vajda 2002: 164–165; ÁTAK 19; ÁDA.

³⁹ Keményfi 2004: 192–217.

⁴⁰ A szóbeli gyűjtésekre lásd: ÁHK és ÁDA.

⁴¹ Győri Jánosné (Mudra Erzsébet) álmosdi lakos 87 éves szóbeli közlése az ÁDA-ban.

⁴² Fehér György álmosdi lakos 74 éves szóbeli közlése az ÁDA-ban.

⁴³ Keményfi 2004: 174–186.

⁴⁴ HBmL. VI. 181. 1. a. és u.a. de már a telkek berajzolva rá a hungaricana.hu-n: <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2445181.1986796674%2C6009853.241930288%2C2448809.568866079%2C6011047.570497244> (Letöltés ideje: 2019. 04. 01.)

377N.öl, utóbbi pedig 111h 766N.öl. Az utóbbiról azonban tudni kell, hogy jelentősebben nagyobb terület, és sokkal csekélyebb hányadát foglalták el a kiosztott telkek, megközelítően 21h tehet ki.

A 535-ös számon kialakított *Doberdó*-teleprészen a korai ház-helyosztás dominált, itt kaphattak helyet a frontviselt katonák, rokkantak, hadiözvegyek és árvák. A 752-es kataszteri számon kialakított új Gatyüleben a további rászorultak földigényeit próbálják kielégíteni. Ez azonban a két háború közti időszakot teljes egészében kitölti.⁴⁵

ETNIKAI ÉS FELEKEZETI TÉRSZERKEZETEK

A település vizsgált időintervallum etnikai és felekezeti tereinek elemzésére számtalan lehetőség mutatkozik. Ezekből szeretnék pár általam vizsgált módszert ismertetni.

A mezoszint a közösség-szervező alkalmak helyszíne, amelynek folyamatai befolyásolják az egyének mikroszintű kifejeződését. A mikroszintű vizsgálatok alkalmával az egyén identitás kialakulását modellezhetjük a környezetében.⁴⁶

A fent vázoltakat további két, a Fredrich Barth által megfogalmazott hármas szint (mikro-, mezo-, makro-)⁴⁷ mellett további két értelmezési szinttel egészítettem ki a szerkezeti változások vizsgálata céljából, ezek a nano- és pikoszintek. Ezzel az értelmezési kerettel jobban elemezhető a falu társadalmi szerkezete, és ezáltal a településszerkezet is. Mert csak ezekkel a szintekkel vizsgálható a település lokális vallási és etnikai térelemei.

Álmosd aktivitásteréi, amely a településen belüli lakosság térbeli mozgását, térbeli tevékenységét takarja, amelyeket lehet makro-,

⁴⁵ ÁDA

⁴⁶ Barth 1996: 14; Keményfi 2004: 153.

⁴⁷ Barth 1996: 13.

mikro-, nano- vagy pikoszin ten is elemzni. A település közigazgatási határain belül (makro-) végezhetünk kutatást, egészen az udvar (nano-) vagy akár annak egy részében, egy épületben (pikoszin ten) is.

A tárgyalt időszakban hol húzódnak a mindennapi vagy ünnepi térhasználat általános térpályái. Ez olyan térelem, mely a mindennapi emberi élet konkrét cselekményei hozzák létre, mozgásával kiemelve azt környezetéből.⁴⁸

Keményfi Róbert szerint az ismétlődő, céltudatos, funkcionális helyváltoztatások viszonyát a néprajzi-antropológiai aktivitástér vizsgálja. A földrajzi szemléletmódban az ismertetett fogalom alatt annak térbefolyásoló, térrendező hatását értik.⁴⁹

Ilyen ismétlődő céltudatos tevékenységek közzé tartozik a település piaca, mely aktivitási térként egyben reakciós területként is funkcionál.⁵⁰ Hasonló helyszínek többek között a határban található földek, fonó alkalmak etc., ahová a település lakói eljárnak. Ezen aktivitási terek egyben szolgálhattak reakciós területként is, itt kapcsolatba léphetek a település más társadalmi rétegeivel (etnikumaival-felekezeteivel). A falu szempontjából ilyen terület volt a Piac tér (amely nem keverendő össze a mai Piacall), amely a település úgynevezett Jeruzsálem-teleprészén alakult ki. Ezek mellett itt lehetne megemlíteni a boltokat, kocsmákat etc.⁵¹

Az ismertetett térpályák lehetőséget biztosítanak egy közösség tagjainak mindennapjaiba betekinteni, ezáltal a lakosság egy-egy tagjának, csoportjának vagy akár etnikumának tagjai milyen területeit látogatják a településnek mikro-, nano- vagy pikoszin ten. A világháború alatt ilyen kiemelt helyek voltak a zsidó üzletek, ahol

⁴⁸ Cséfalvay 1986: 22; Keményfi 2004: 153–154.

⁴⁹ Keményfi 2004: 154.

⁵⁰ ÁTAK 19.

⁵¹ Vajda 2002: 165.

céltudatosan, funkciónak megfelelően keresték fel a számukra szükséges hiánycikkeket.

Az aktivitástereknél sokkalta stabilabbak az állandósult szakrális és etnikai térszerkezetek.⁵² A környezet kultúrára gyakorolt hatása, illetve a kultúra környezetformáló hatását nevezzük kulturális ökológiának⁵³, míg a kultúrát és környezetet kölcsönhatásában az ökológiai antropológia vizsgálja.⁵⁴

Bartha Elek ökológiai megközelítése alapján a vallási néprajzban a vallásrendszerek meghatározott természeti feltételek között jelennek meg, és át is formálják környezetüket.⁵⁵ Így a vallás által átformált táj a szakrális táj (tér), amely már nem csak ökológiai, hanem mentális szállal is rendelkezik.⁵⁶

A település földrajzi viszonyai (domborzat, vízrajz) jelentősen meghatározzák a vallásgyakorlás térszerkezetét. A vallásos élet a szakrális központ (templom, imaház) köré szerveződik.⁵⁷

A falu vizsgált időintervallumában a reformátusok és görög katolikusok rendelkeznek templommal, a zsidók egy imaházzal. Az ortodox és római katolikus hívek a görög katolikus templomot látogatják. Érdekességként elmondható, hogy a templomot római katolikusok szokás szerint fa szobrokkal is díszítették ebben az időben, amely a görögkatolikus szokásokban kevésbé ismert. A baptisták ekkor még nem rendelkeznek imaházzal, otthoni környezetben tartják istentiszteleteiket, majd 1900-ban egy telket vásárolnak, később erre épült imaházuk.⁵⁸

A református egyház térszerveződése a település központjában álló templomuk és parókiájuk köré szerveződik. A Magyarfalú val-

⁵² Bartha 1992: 75.

⁵³ Bohannon–Glazer (szerk.) 1997: 442–456; Keményfi 2004: 155.

⁵⁴ Borsos 2001: 9, 17; Keményfi 2004: 155.

⁵⁵ Bartha 1992.

⁵⁶ Bartha 1995: 11.

⁵⁷ Bartha 1992: 77–93.

⁵⁸ Vajda 2002; Köteles (szerk.) 2011.

lái élete ezen szakrális centrum köré szerveződött. A hívek jelentős része a Magyarfaluból való volt, ide sorolható a később kiépült Nagy- Kis- és Újsor és később a Kis-Gatyülep. Egyházi ünnepeik mind a templomi, mint a magán ezeken a területeken összpontosult.

A görögkatolikus egyház a település Oláhfalú részében épült ki, ide települt a XVIII. században a görögkatolikus ruszin, román és feltehetőleg magyar lakosság. Vallási ünnepeik a templomban és annak környezetében összpontosultak. A települési körmenetek azonban a település temetőit is megcélozva a Magyarfalurészen keresztül is átvezetett, de igaz volt ez a református népességre is, ugyanis több temető működött a településen, természetesen ekkor még felekezeti elkülönüléssel.

A zsidó közösség hétköznapi és ünnepei a Jeruzsálem-teleprészen (Piactéren) koncentráltak. Itt voltak üzleteik, műhelyeik és maga a közösség imaháza is.

A baptisták saját közösségeik körében szerveződtek, ünnepeltek. A szakrális terek így a magánházakba, a Kissor (Kis utca) sarkán lévő Jendrek-féle házba és az 1900-ban vásárolt Nagysor és Jeruzsálem utca sarkán lévő házhely köré összpontosult később.

A humán ökológia kutatásai alapján a ki- és bevándorlások, versengések és alkalmazkodási folyamatok elemzése kulcsot ad az etnikai viszonyok megértéséhez. Ennek természetesen térbeli le nyomatai is vannak. A versengés révén konfliktus alakul, amely szegregálódáshoz vezet, de ennek bomlása csökkenti az etnikai konfliktusokat, és elősegíti az alkalmazkodást.⁵⁹

Erre jó példa a fentebb ismertetett Doberdó- és Gatyülep-teleprész. Itt ugyanis a beköltöző vegyes felekezeti-etnikai közösségek oldódásnak indultak. Az álmosdi felekezeti anyakönyvek szerint az egyes közösségek közötti házasságkötések, közös összefogások (első világháborús emlékmű) egyre gyakoribbakká váltak.

⁵⁹ Olzak 1993: 159, 163–164; Keményfi 2004: 160.

Ezekkel a vegyes felekezeti településrészrel oldódásnak indult az addigi feszült – bár részben a településrészek más etnikai elemeket is tartalmazott – etnikai szegregálódás.

Ezek mellett beszélnünk kell a település ekkor létrehozott emlékhelyéről, az első világháborús emlékműről. Az emlékmű, mely tartalmazta az első világháborúban elesett áldozatok névsorát, az országban elsőként állított ilyen jellegű emlékmű. Eredetileg a református áldozatoknak kezdeményezték, Székelyhídi Béla álmódi református lelkész felekezettől függetlenül felrótta az áldozatok nevét az emlékműre, amelyet a református templom udvarán helyeztek el. A faragó művésztől csak annyit tudni, hogy olasz hadifogoly volt, és Nagyváradon faragta ki. A Trianont követő határzárlaton Krausz Sándor álmódi izraelita lakos segítségével került haza⁶⁰, amely még inkább segített a településen lakó etnikai-felekezeti elemek feszültségének elsimításában. Ez a térszervezés nemzeti emlékművek kategóriájába sorolható, mely szimbolikus és asszociatív elemeket is takar.⁶¹

ÖSSZEGZÉS

A fentebb közölt feltáró kutatásról összegzésképp elmondható, hogy jelentős eredmények hozhatók felszínre az ismertetett vizsgálati módszerek segítségével. További információk gyűjthetők még a tárgyalt időszak térszerveződéseinek rekonstruálására.

Mindenképp fontos volt ezen szempontok közlése, ugyanis kiderült, hogy az első világháborút követő szerkezeti változásoknak korábbi történeti és társadalmi okai is voltak. Mindenképp fontos minden lehetséges társadalomra utaló forrás felgyűjtése, hiszen

⁶⁰ TTREL I. 8. c. 1. vő. Vajda 2002: 71–72; Köteles (szerk.) 2011: 26.

⁶¹ Keményfi 2004: 164.

ezek fontosak az etnikai-felekezeti térszerveződések kutatása szempontjából.

FORRÁSOK

1888-AS KATASZTERI FELMÉRÉSEK

Levéltári: HBmL. VI. 181. 1. a.;

Internetes:

<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2445181.1986796674%2C6009853.241930288%2C2448809.568866079%2C6011047.570497244> (Letöltés ideje: 2019. 04. 01.)

<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/15584/?list=ezJm aWx0ZXJzIjogeyJEQVRBQkFTRSI6IFsiTUFQUyJdfSwgInF1ZXJ5IjogIlx1MDBlMWxtb3NkIn0> (Letöltés ideje: 2019. 04. 01.)

1910-ES NÉPSZÁMLÁLÁS

1910-es népszámlálás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NE DA_1910_01/?pg=653&layout=s&query=almosd (Letöltés ideje: 2019. 04. 01.)

1910-ES TÉRKÉP

https://mapire.eu/hu/map/magyarorszag_1910fok/?layers=osm%2C124&bbox=2433601.7061914033%2C6006425.996995292%2C246628.6676826994%2C6014069.699823809 (Letöltés ideje: 2019. 04. 01.)

1920-AS NÉPSZÁMLÁLÁS

1920-as népszámlálás. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NE DA_1920_01/?pg=327&layout=s&query=%C3%A1lmosd (Letöltés ideje: 2019. 03. 11.)

ÁDA

Álmosdi Digitális Adattár (összeállította: Nagy Gergő)

ÁHK

Álmosdi Helynév Kataszter (kiadatlan kézirat, összeállította: Nagy Gergő)

ÁTAK

Álmosd Településképi Arculati Kézikönyv 2017. http://www.almosd.hu/images/TAK_Almosd_2017_12_jh.pdf (Letöltés ideje: 2019. 03. 22.)

KATONAI FELMÉRÉSEK

I. kat.: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=osm%2C147&bbox=2439681.3156288345%2C6008742.038602429%2C2454194.7963744826%2C6012563.890016689>;

II. kat.: <https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=osm%2C5&bbox=2439681.3156288345%2C6008742.038602429%2C2454194.7963744826%2C6012563.890016689>;

III. kat.: 1:75000: <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=osm%2C43&bbox=2440449.068805377%2C6008463.715208878%2C2454962.549551025%2C6012285.566623137> és 1:25000: <https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000/?layers=osm%2C129&bbox=2439935.869799723%2C6008210.3089360725%2C2454449.350545371%2C6012032.160350332>;

IV. 1941-es kat.: <https://mapire.eu/hu/map/hungary1941/?layers=osm%2C29&bbox=2440430.398739297%2C6008245.197918575%2C2454943.879484945%2C6012067.049332835>.

SZÉKELYHÍDI BÉLA KÉZIRAT

TTREL. I. 8. c. 1.

IRODALOM

BÁRÁNY Attila

2004 Egy bihari család, az Álmosdi Csirék története. *Turul.* 77. 3–4. 99–115.

BARTH, Fredrich

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio.* 7. 1. 3–25.

BARTHA Elek

1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban.* Debrecen: Ethnica

1995 A szakrális tér néprajza. In Lőrincz Zoltán (szerk.): *A szakrális építészet ma hazánkban.* 11–24. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola

BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.)

1997 *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Budapest

BORSOS Balázs

- 2001 Populáció – ökoszisztéma – niche. Az ökológia helye és szerepe az ökológiai antropológiában. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom. XX. Ethnológiai Tanulmányok.* 9–36. Budapest

BUNYITAY Vincze

- 1883 *A váradai püspökség története alapítástól a jelenkorig. III. Egyházak. A püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyvárad

CSÉFALVY Zoltán

- 1989 A szociálgeográfia társadalomrajza. *Tér és Társadalom.* 3. 1. 66–75.

FARKAS Dezső

- 1965 *A két forradalom Bihar megyei történetéhez 1917–1919.* Budapest

GYÖRFFY György

- 1960 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I. A–Cs. Budapest

ILYÉS Imre Csaba

- 2018a *Bihar vármegye hősi halottak listája 1914–1919.* http://bocskai.konyvtar.hu/images/emedi/Bihar_varmegy_hh.pdf (Letöltés ideje: 2019. 04. 05.)

- 2018b *Bihar vármegye sebesültek.* 1. http://bocskai.konyvtar.hu/images/media/Bihar_varmegy_sebesultek.pdf (Letöltés ideje: 2019. 04. 05.)

JAKÓ Zsigmond

- 1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Budapest

KEMÉNYFI Róbert

- 2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

KÖTELES István (szerk.)

- 2011 *Álmosd.* Álmosd

MEZŐSI Károly

- 1943 *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején – 1692.* Budapest

NAGY Gergő

- 2015 Álmosd régészeti lelőhelyei és korszakai. *Bocskai István Múzeum Évkönyve.* II. Hajdúszoboszló

- 2017a Árpád- és középkori telepnyomok Álmosdon és annak köz-
igazgatási határain belül. *Új Nézőpont.* 5. 2. 47–61. <http://uj-nezopont.com/wp-content/uploads/2018/07/04-Nagy-Gergo%20C5%91.pdf> (Letöltés ideje: 2019. 03. 22.)

- 2017b Adatok a „Kis-Érmellék” elpusztult településeihez. *Bagaméri Krónika*. 21–23. 1–4. 9–13.
- 2018 *Almus Terra, avagy Álmosd földben rejlő története*. Álmosd
- OLZAK, Susane
- 1993 Etnikai konfliktusok elemzési lehetőségei. *Regio*. 4. 1. 159–182.
- PETRUSÁN György – MARTYIN Emília – KOZMA Mihály
- 2001 *A magyarországi románok*. Budapest
- SÍPOS József
- 2009 *A pártok és a földreform 1918–1919-ben*. Budapest
- é. n. *A földkérdés*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldlak/a_fold_kerdes/ (Letöltés ideje: 2019. 03. 11.)
- SZIRMAY Antal
- 1810 *Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmerete*. II. Buda.
- VAJDA Mária
- 2002 *Száz magyar falu könyvesháza*. Álmosd. Budapest

Megváltozott kisvilág

Az első világháború és a trianoni döntés hatásai

Vámospércs életére

Vámospércsen, noha Debrecen vonzáskörzetébe tartozott az első világháborút követően is, a határvonal meghúzása előre-bocsátott egy sajátos fejlődést.¹ Bár nem került olyan mostoha helyzetbe, mint a sárréti, bihari térségben lévő települések, de az elcsatolt nagyvárosok hatása megszűnt, csakis nyugati irányba indulhatott meg a mozgás: mobilitás, ingázás, kereskedelem, munkába járás stb. Amíg a határt szoros őrizet alá vonták, addig Vámospércs központi szerepe kevésbé volt látható, mint kitörési, fejlődési irány. Tanulmányomban ismertetem az első világháború után kialakult állapotot, elsősorban Vámospércsre fókuszálva, majd szemléltem azt a világot, amelyet az óriási történelmi pillanat produkált. A „kialakult világ” kutatáson, mélyinterjúkon alapszik, így nemcsak a szakirodalmak, hanem az adatközlők szavaival is kirajzolódik az az új gazdasági, társadalmi helyzet, amely több évtizedig volt jelen az akkori, még falu Vámospércsen.²

Vámospércs 2001 óta ismét város. Városi rangját, mezővárosi státuszát a 19. században, a kiegyezés utáni években veszítette el.³ A mezővárosi jogállás megszűnése után a település, amely így már, mint nagyközség vett részt a magyarországi közigazgatásban, központi szerepe indult el egy új fejlődési úton. Meghökkenő az,

¹ A tanulmányt lektorálta Keményfi Róbert.

² Köszönet illeti Korpa Tamást segítségért, és mert lehetőséget biztosított, hogy a *Katonadolog* című kiállításához gyűjtött forrásokhoz, adatokhoz hozzáférhettem, felhasználhattam.

³ Dankó 1995: 59.

hogy a Trianon előtti állapot kiépítette ezt a centralizált szerepet, azaz a fejlődéshez szükséges alapokban részesült Vámspércs, a Trianon utáni állapot még tovább erősítette a centrumi jelleget, sőt egy eleve elrendelt utat tűzött ki Vámspércs elé. Elsőként azt a világot mutatom be, amely az első világháború előtt volt fellelhető a település életében. Gazdag István, egykori levéltáros gondozásában, szerkesztésében megjelent monográfia és további szakirodalmak fejezeteiből fogok idézni, amely egzaktan ábrázolja, azt, hogy a 21. századi olvasatban nevezett „nyitott határ” merre orientálta az akkori nagyközség életét.

150 évvel korábban a 19. században is azok a települések, városok, területek fejlődtek leginkább, amelyek megfelelő infrastruktúrával rendelkeztek és virágzó gazdasággal. Ez Vámspércs példáján keresztül is igazolható, hogy a közút és legfőképp a vasút kiépítése nélkül centrumi szerepe nem alakulhatott volna ki. Vámspércsen keresztül futó vasútvonal a 105-ös vasútvonal, ez a 100-as fővonal (Záhony–Szolnok viszonylat) egyik mellékvonala, amely kelet felé irányul, határon átvélő, személy- és teherszállítás egyaránt jellemzik. A nemzetköziség a határ létesítésével nem szűnt meg, továbbra is el lehet jutni Debrecenből Nagyváradra, Szatmárnémetibe, Nagybányára, Vámspércsen keresztül, de mára a 21. században másfajta gazdasági, kereskedelmi jelentősége van, amely már nem a vásárolás, mint kereskedelmi tevékenység mozgatórugója, hanem a nyersanyagok import, export mozgása. A 19. században az kölcsönözte leginkább a centrum jelleget, hogy a vasútvonal kiépítése egyfajta gyűjtő funkciót töltött be, azaz Vámspércsről átszállás és egyéb nehézség nélkül el lehetett jutni Debrecenbe, következésképpen a vasút nélküli települések lakói kénytelenek voltak Vámspércsre utazni emiatt.⁴ Az a tranzit jelleg, ami a 21. századi Vámspércsre jellemző, az már a 19. században is tetten érhető volt.

⁴ Dankó 1995: 60.

„És az egésznek van egy furcsa tranzit karaktere, hogy Debrecen közelségében, de mégis az országhatárhoz közel, de még sincsenek olyan jól kimunkált kapcsolatok, akár kereskedelmi kapcsolatok. Ez most meg fog változni a főút felújítással és a nagy határátkelővel.”⁵

A vasút által nemcsak a gazdasági szálak erősödtek, de a nagyközség beltürelétén, továbbá társadalmában is hozott változást. Tény, hogy Vámospércsen a vasútállomás, nem a város központjában található (mint ahogy sok esetben, más települések esetében sem), így a központ és a vasútállomás között egyfajta főtengety alakult ki, itt épült be leghamarabb Vámospércs.⁶ Ez a mai napig az építészeten tetten érhető, illetve az építészet, a megmaradt lakóházak amolyan primer forrásként szolgálnak, hogy melyek azok a „közlekedési tengelyek”, amelyek meghatározták a település infrastruktúráját, továbbá időrendiséget is kölcsönöz, mert ezeket a tengelyeket a történelmi események is formálták: nyitott határ, zárt határ. A vasút és a közút nemcsak infrastrukturálisan és térszerkezetiileg változtatta meg a települést, hanem társadalmilag is. A 19. század második felében nagyobb számban költöztek Vámospércsre, így nemcsak új lakosokat, de egy kialakuló értelmiségi réteget is adott ez a népességmozgás. Gyógyszerészek, orvosok, tanítók, tisztségviselők is lakhelyükké választották az akkor még községet, sőt az agrárértelmiségi csoport is ekkor telepedett le, így a kertészek is.⁷ A már többször említett kereskedelmi és gazdasági tényező a 19. században a piac volt. Az említett század 70-es éveiben nagyobb hangsúlyt kapott a heti egyszeri vásártartás, vagyis a piacozás. Vámospércs az egykori hajdúvárosi kiváltságából örökölte ezt a joggyakorlatot. A heti egy és az évi négy országos vásárhagyomány nagyban segítette Vámospércset a polgári fejlődés út-

⁵ Interjúrészlet, 2019. január.

⁶ Dankó 1995: 60.

⁷ Dankó 1995: 64.

ján. Természetesen ebben a mozzanatban is kirajzolódott az, hogy Vámspércs Debrecen vonzáskörzetében tartozott, mivel fő vásárhelye továbbra is Debrecen maradt.⁸ Ezen felül Vámspércs vasútvonala további vásártartó helyekkel kötötte össze Debrecent, mint például Nagykároly, vagy a szomszédos Érmihályfalva.⁹ Így alakult ki a közlekedési és áru fuvarozási tengely, amely kezdetleges központtá emelte a községet.

„KÖZPONTI FEKVÉSBŐL PERIFÉRIAHELYZETBE”¹⁰

A keleti térség és az itt elhelyezkedő vármegyék mind gazdaságilag és infrastruktúra szempontjából, mind társadalmilag megcsínylettek az 1920-as döntést. Az addigi megszokott fejlődési ütemet, egy kényszerfejlődés váltotta fel, továbbá az, hogy a központi városokat Romániához csatolták. Bár Vámspércs esetében ekkora veszteség nem állt fenn, ugyanis Debrecenhez tartozott, ugyanakkor a környező kisebb települések, amelyek Nagyvárad vonzáskörzetét alkották új, akkor még kialakuló kisebb centrumokra lettek utalva. A trianoni döntéssel és határral Vámspércs a tranzit szerepét hosszú időre elveszítette.

„A trianoni békeparancs Vámspércs helyzetét azgal is nehezítette, hogy a kitolt román határ miatt elvesztette a tranzit lehetőséget, sőt 1922 februárjában a románok a magyar-román határkiegészítő bizottságban maguknak követelték a Vámspércssel szomszédos Nyírúbrányt is!”¹¹

Így egészen az 1990-es évekig, amikor is a határok ismét megnyíltak, Vámspércs fejlődése lassú és sajátos utat járt be. A

⁸ Dankó 1995: 60.

⁹ Dankó 1995: 60.

¹⁰ Balcsók–Baranyi–Dancs 2002: 11.

¹¹ Gazdag 1995: 77.

központi szerepét bár elveszítette, ugyanakkor az így létrejövő földrajzi fekvése jelentette a későbbi várossá váló fejlődés lehetőségét. A nagyközség abból a szempontból volt szerencsés, hogy Debrecen volt az az egyetlen magyarországi város, amelynek magasszinten volt szükséges kiszolgáltatnia és ellátnia a Csonka-Biharban, Csonka-Szatmárban maradt falvakat. Következésképp Mátészalka és Berettyóújfalu predesztinált és kényszer központtá alakulása szintén a trianoni döntéssel igazolható. Az első világháború és a trianoni döntés következtében – Magyarország jelentős hányadát elvesztette – egy új térszerkezet alakult ki, amely a települések viszonyát, további fejlődését gyökeresen megváltoztatta. A Tiszántúlon – nemcsak Hajdú-Bihar megye viszonylatában – Debrecen maradt az igazi nagyváros. Mivel Nagyvárad, Szatmárnémeti és a valamivel távolabb eső Arad is Romániához került, így igazi kihívója nem akadt Debrecennek. A versenyt a csonka megyékben található városok sem tudták felvenni Debrecennel, mint Berettyóújfalu (egykori nagyváradi vonzástér) és Mátészalka (egykori szatmárnémeti vonzástér), valamint a határszélre szorult Gyula sem. Az első világháborút követő években a stagnáló gazdaság nem tudott lehetőséget biztosítani az infrastruktúra fejlesztésére, így a városok növekedése is megakadt a következő évtizedekben.¹² Így a gyenge infrastruktúra, a közút és immáron a vasút nem élénkítette a kelet felé, vagy a kelet felől érkező kereskedelmi szálakat, áru- és nyersanyagcserét. Az addig még közutat is pótló vasút is az infrastruktúra „betege lett”, ugyanis a megcsonkult fővonalak hatása a mellékvonalakon is érezhető volt. A trianoni határral, így még az első világháború előtt kiépült vasúti fővonalakat megcsonkították, azaz az egykori körgyűrűt elcsatolták, így lehetetlenné tették, hogy újabb vasúti vonalak épüljenek ki. Elsődleges célja ennek a vasúti csonkításnak az újbóli fegyverkezés megakadályozása volt, ugyanakkor hosszú

¹² Süli-Zakar 1998: 27–28.

távú és beláthatatlan egyéb – társadalmi – következményeit is figyelmen kívül hagyták. A nyersanyagszállítás, a kereskedelem és a gazdaság erős megcsappanásán és stagnálásán túlmutatva a személyszállítás is lehetetlenné vált ezeken a vasútvonalakon. Az egyik vasúti fővonal kettészelése a magyarázat arra, hogy Csonka-Szatmár és Csonka-Bihar miért nem tudott fejlődésnek indulni az első világháborút követően. Ugyanis a Gyula–Nagyvárad–Sztarmárnémeti–Beregszász–Sátoraljaújhely–Kassa körgyűrűből a fele maradt Magyarországon, a másik felén pedig további három ország osztozik.¹³

A DIKTÁLT VÁLTOZÁS: KÖZIGAZGATÁS AZ ÚJ HAJDÚ ÉS BIHARI TÉRSÉGBEN

A keleti térség hátrányos helyzetbe került. A központok elvesztése a gazdaságon és kereskedelmen is túlmutat, a társadalomnak és a népesség mobilitásának egy teljesen új körülményhez kellett igazodni. Ez a hátrányos helyzet egyértelműen a trianoni határokra vezethető vissza, ugyanis a kelet felé való mozgást – legyen az közúti, vasúti, vagy *természetes közlekedési folyosó* – megakadályozta. Közigazgatásilag is a legjelentősebb probléma a vonzásközpont elvesztése volt, amely mélyen sújtotta Csonka-Bihart, ugyanis Berettyóújfaluhoz Nagyvárad meglehetősen közelebb van, mint a versenytárs nélkül, de Magyarországon maradt Debrecen.¹⁴ A közigazgatási fejlődés igazi akadályát az jelentette, hogy város nem maradt a magyarországi területen.

„Az igazi problémát az jelentette, hogy a leválasztott megyerészen nem volt város. Az elcsatolt területekhez került a vármegye székhelye, Nagyvárad is, így a

¹³ Balcsók–Baranyi–Dancs 2002: 12.

¹⁴ Balcsók–Baranyi–Dancs 2002: 12.

korábbi megyének közel egyharmad részén szervezték meg Csonka-Bihar vármegyét, központja Berettyóújfalva lett.”¹⁵

Városhiányos terület¹⁶ az, ahol két város között több, mint 25 km a távolság. Mivel Vámspércs 2001-ben kapta vissza ismét városi rangját, így az „itt maradt” terület erősen városhiányos terület volt. Vámspércs és Debrecen között 20 km a távolság, így a Vámspércstől még távolabb fekvő községek, akár a délre, vagy északra fekvő falvak halmozottan városhiányos területen helyezkedtek el. A centrumi törekvés nemcsak önös érdek volt egy település szempontjából az 1990-es években, hanem egyfajta felzárkózási szándék Magyarország többi régiójához, térségéhez. Ugyanakkor a föllendülés közel 70 évet váratott magára Kelet-Magyarországon. Az infrastrukturális terjeszkedés csakis nyugati irányba indulhatott el, az északi és déli irányba található falvak egyetlen mozgásiránya csakis Debrecen felé volt lehetséges. Később, amikor már a határok is megnyíltak, ezt az úgynevezett fejlődési örökséget használta ki Vámspércs, azaz azt, hogy a környező települések és immáron az Érmihályfalva felől érkező tömeg – legyen az embertömeg, vagy árutömeg – a városon keresztül kapcsolódhat be Magyarország többi régiójának a vérkeringésébe.

A HÁTRÁNYOS HELYZET FELSZÁMOLÁSÁRA TETT KÍSÉRLETEK

A hátrányos helyzet felszámolására tett próbálkozásokra leginkább a rendszerváltás után volt lehetőség, így Vámspércs önkormányzati társuláshoz csatlakozott. Fülöp, Nyíracsaád, Nyíradony, Nyírábrány, Nyírmártonfalva, Vámspércs és Hajdúsámson egy természetföldrajzi alapú egységet alkot és ennek nyomán jött létre

¹⁵ Bújdosó 2009: 39.

¹⁶ Szabó 1996: 7–57.

a Dél-Nyírség Ligetalja Települési Önkormányzatainak Egyesülete. Elsődleges célja a hátrányos helyzet felszámolása volt, következőképp felismerték, hogy a fejlődés csakis a kölcsönös segítséggel és összefogásban valósulhat meg.¹⁷ A szervező erő továbbra is Debrecen maradt¹⁸, ugyanakkor a megyeszékhelyre rótt órási terhet enyhítette az, hogy kistérségi mikrocentrumok alakultak: először Létavértes (ide tartozott és tartozik Álmosd, Bagamér, Hosszúpályi, Hajdúbagos, Kokad, Mikepércs, Monostorpályi, Sáránd és Újléta)¹⁹, majd Vámopércs. Újléta mára inkább már Vámspércs kistérségéhez sorolható többek között azért is, mert a két település között az új útburkolat által már könnyebben és gyorsabban megközelíthető Debrecen és továbbá a tömegközlekedés is Vámspércs útirányon át viszi utasait a megyeszékhelyre.

A közút felújítására máshol is találunk példát, így mint Nyíracsa, Nyírmártonfalva és a jelenleg is zajló 48-as főút munkálatai. Egyértelmű az, hogy a térség, csakis így tud haladni a fejlődés útján, ha a közúti infrastruktúra úgynevezett tárgyi feltételei adottak.

„Kezdődött azszal, hogy megcsinálták a települések közötti műutat, mert Vámspércs, Martonfalva között földút volt pl. (...) Gyakorlatilag onnantól kezdve központtá vált, mert ugye (...) nem kellett várni a kisvasutat, Zsuzsi vonatot, hogy bevigye őket Debrecenben, mert Nyíracsa, Nyírmártonfalva, Gút kisvasúttal járt be Debrecenbe. Onnantól kezdve, amikor lett aszfaltos út, onnan kezdve Debrecen elérhetőbb lett nekik, tudták ők is jobban fejlődni.”²⁰

Mivel a vasút a 21. századra már nem meghatározó ebben a térségben, így a mobilitás, mind a kereskedelemben, mind a napi ingázásban a közútra tevődött át. Egy vonzáskörzet, legyen az kistérségi mikrocentrum, kialakulásában mérvadó szerepet játszik a

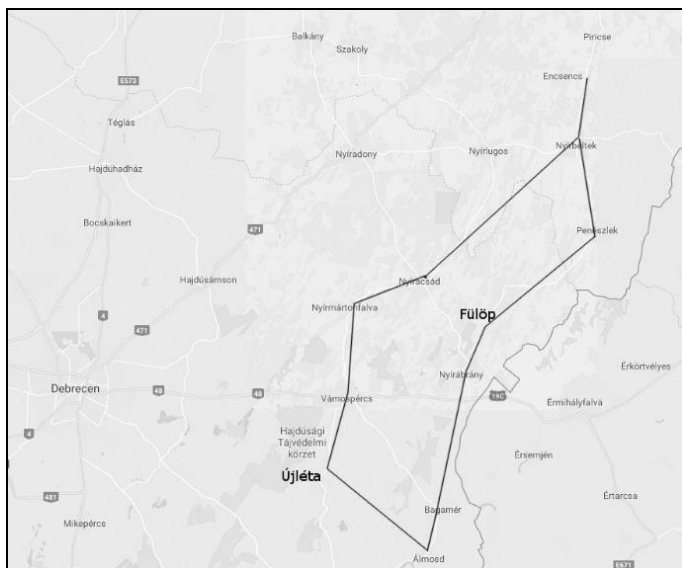
¹⁷ Baranyi–Dancs 2001: 12.

¹⁸ Baranyi–Dancs 2001: 13.

¹⁹ Baranyi–Dancs 2001: 13.

²⁰ Interjúrésztlet, 2018. november.

települések közötti kapcsolat és dinamika. Azaz a települések, községek, nagyközségek között milyen intenzitású ez a reláció, illetve, hogy mi a reláció főprofilja – ingázás, gazdasági, kulturális, stb. Ez adja valójában a vonzásközpont kialakulását.²¹

1. ábra: *Vámospércs községi hatóköre.*

Saját szerkesztés, a szerkesztett térkép forrása:

<https://www.google.com/maps/place/Magyarorsz%C3%A1g/@47.5663678,21.971276,11.5z/data=!4m5!3m4!1s0x4741837bdf37e4c3:0xc4290c1e1010!8m2!3d47.162494!4d19.5033041>

Ez az esettanulmány/példa megfelelően árnyalja és prezentálja mindazt, hogy egy település életét a politikai, történelmi döntések és az ebből fakadó földrajzi attribútumok hogyan határozzák meg a későbbiekben. Vámospércs esete azért egyedi, mert a trianoni

²¹ Bújdosó 2009: 44.

döntés előtt is egyfajta centrumi, tranzit jelleget képviselt. Az hogy akkor hogyan fejlődött volna tovább a város, ha az eredeti határok megmaradnak, erre a kérdésre soha nem kapunk választ, csak feltevések szintjén, vagy, kutatásokból fakadó eredményekből lehet rá következtetni. Ugyanakkor az új országhatár egy új fejlődési struktúrát kínált és nyújtott az akkori községnek. Bár ehhez hosszú éveknek kellett eltelnie, mire ez a fejlődési ütem olyanná vált, hogy valóban egy kistérségi mikrocentrum jöjjön létre Hajdú-Bihar megye keleti csücskében.

Az északkeleti régió egyik igazi fejlődési stratégiája az, ha az egykori nagyközségek, vagy kisebb városok a mikrotérség centrumává válnak. Ez nemcsak a régióközpontokról, hanem a megyeszékhelyekről is leveszi azt az ellátási terhet, amit egy majdnem 100 éves döntés rótt rájuk. Ugyanakkor minden mikrocentrum más és más fejlődési utat járt be az eltérő földrajzi, közigazgatási és infrastrukturális tényezőknek köszönhetően. Következésképp az efajta rurális tér és határmenti vidék térszerkezete, annak kultúrája kutatásra érdemes terület és újabb lehetőséget biztosít interdiszciplinális vizsgálatokra.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS TRIANON EMLÉKEINEK UTÓÉLETE: KIÁLLÍTÁS, EMLÉKHELYEK ÉS A „KOCKA”

2018. december 13-án nyílt kiállítás a Művelődési Házban Katonadolog – vámospércsiek az első világháborúban 1914–1918 címmel.²² Nemcsak kiállítással lett gazdagabb a város, hanem emlékhellyel is, azaz Telegdy Károly síremlékével.²³

²² A kiállításról szóló plakát megtekinthető Vámospércs honlapján: <http://www.vamospercs.hu/index.php/hirek/418-katonadolog>

²³ Korpa Tamás: Katonadolog – évszázados távlatból: <https://haon.hu/haon-kultura/katonadolog-evszazados-tavlatbol-3176674/>

2. ábra: Emlékmű park a Városháza mellett.

Ez a kiállítás hiánypótló volt Vámspércs kultúrájában, történetében is identitásában is, mivel a Városháza melletti emlékművön és parkon kívül nem igazán található történelmi események emlékeztetével átszőtt tér.²⁴

A kiállítás nemcsak a makrotörténelmi eseményekre koncentrált, hanem a személyes érintettségekre is, azaz a csatatéren elesettek leveleiből, fotóikból, kitüntetéseiből, fegyverekből nyílt a kiál-

²⁴ <https://dehir.hu/kultura/a-vamospercsick-elso-vilaghaborus-szerepvallalasarol-nyilik-kiallitas/2018/12/07/>

lítás²⁵, továbbá a 162 vámspércsi hősi halott első világháborúval kapcsolatos adatairól is tájékozódhattak a látogatók.²⁶

Vámspércs városa is bepótolta azt az elmaradást, amely által a háborús hősök méltó emlékhelyben részesültek.²⁷

3. ábra: Az I. és a II. világháború vámspércsi áldozatainak névsora.

²⁵ Korpa Tamás: Nevesek és névtelenek a Nagy Háborúban: <https://haon.hu/haon-kultura/nevesek-es-nevtelenek-a-nagy-haboruban-3173035/>

²⁶ Korpa–Somogyi 2018: 4–12.

²⁷ Korpa Tamás: Vámspércsen alussza örök álmát Telegdy Károly: <https://haon.hu/kozelet/helyi-kozelet/vamospercsen-alussza-orok-almat-telegdy-karoly-3643026/>

A rehabilitált hősök emlékezete:

*Telegdy Károly, Kolozs József, Lencz Géza, Kovács József, Szutor Lukács,
id. vitész Hunyadi Péter*

Telegdy Károly református tanító az első világháborúban hunyt el, a Vámospércsi Köztemetőben található végső nyughelye. Telegdy azért is tartozik a rehabilitált hősi halottak közé, mert sírhelye eddig egy lezárt temető része volt, viszont a feltárt történelmi események és a feltárt életutak kapcsán a köztemetőben egy mellszoborral kiegészülve kapta meg végső nyughelyét. Emlék helyét a 2019-es Mindenszentek és halottak napján avatták fel.

Kolozs József, lelkipásztor 1879-ben Vámospércsen született, és a 20. század második felében Vámospércsen is hunyt el. Harcolt az első világ háborúban, ám hamar hadifogságba esett, ahonnan csak a háború utolsó évében tért haza. A Békehírnök lapban publikált Gondolataim a tábori őrsegen címmel tábori élményeiről, a hadifogság időszakáról, és azon lelki állapotairól, amelyet a halálfélelem, a veszély és a megpróbáltatás szőtt át.²⁸

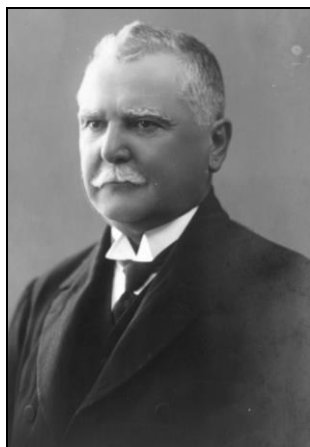

4. ábra: Kolozs József
Korpa Tamás gyűjtése.

²⁸ Korpa–Somogyi 2018: 13.

Lencz Géza 1870-ben született Vámspércsen, a Református Teológiai Akadémia Dogmatikai Tan-
szék és a Debreceni Tudomány-
egyetem Református Hittudományi
Karának professzora. Az 1925/26-
os tanévben rektorrá, az 1927/28-as
tanévben a Hittudományi Kar dé-
kánjává választották.

Munkássága és kutatásai azért
kiemelkedőek és lényegesek helytör-
téneti szempontból, mert a Bocskai-
féle szabadságharcra és Bocskai
személyével is foglalkozott, továbbá
az első világháborúról is publikált.
Kijelenthető, hogy mára egyértel-
műen a hajdú identitás határozza meg Vámspércs szellemiségét és
kultúráját, így Lencz Géza munkásságának és életútjának, valamint
kutatásinak és műveinek ismerete elengedhetetlen, továbbá a város
szülötte.²⁹

5. ábra: *Lencz Géza*.
Korpa Tamás gyűjtése.

Kovács József 1888-ban született Vámspércsen és az első világ-
háborúban hunyt el 1916-ban. Harcolt a gorlicei áttörésnél, majd
orosz hadifogságba esett. Feleségével számos levelet váltott a fog-
ság ideje alatt. Halálát követően a baptista gyülekezet emlékezett
meg róla, hite a viszontagságos időkben sem hagyta el.

Szutor Lukács 1879-ben Vámspércsen született és a bajtársai-
val együtt ő is a 39. császári és királyi gyalogezredben, valamint a
magyar királyi harmadik honvéd gyalogezredben szolgált. 1916-
ban a Doberdói fennsíkon esett el.³⁰

²⁹ Korpa–Somogyi 2018: 15.

³⁰ Részlet a *Katonadolog* című kiállításból.

6. ábra: Kovács József.
Korpa Tamás gyűjtése.

7. ábra: Szűtor Lukács.
Forrás: A *Katonadolog* című kiállítás anyaga.

Id. vitéz Hunyadi Péter 1891-ben látta meg a napvilágot Vámospércsen. Az első világháború alatt többször megsebesült, de túlélte a viszontagságos frontot. Több kitüntetésben részesült a Császári és Királyi hadseregben, azaz a *Kaiserlich und Königlich*-ben. A kitüntetések az alábbiak voltak: sebesülési érem; Károly-csapatkereszt (olyan frontharcosok részesülhettek benne, akik legalább 12 heti frontszolgálatot teljesítettek, IV. Károly adományozta); Bronz Vitézségi Emlékérem (Ferenc József adományozta); Ezüst Vitézségi Emlékérem (Ferenc József adományozta); Ezüst Vitézségi Emlékérem ismétlőpánttal (IV. Károly adományozta); Háborús emlékérem kardokkal, sisakkal (a kardos és sisakos emlékéremre azok voltak jogosultak, akik az első világháborúban 1918. október 30-ig bezáróan tényleges katonai szolgálatot teljesítettek,

akár a harctéren, akár a háterszámban szolgáltak); Nemzetvédelmi kereszt.³¹

Vámospércs hősi halottai

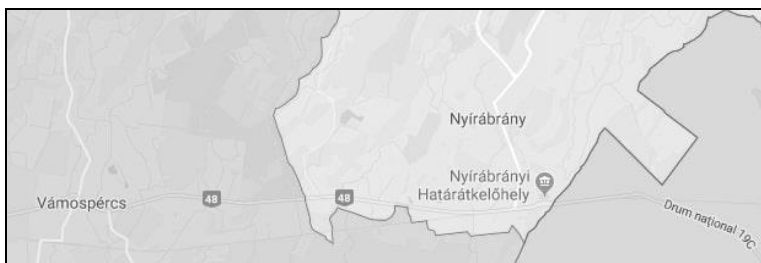
Rozalex Beatrix gyűjtése nyomán a 162 elesett vámospércsi katonák nevei és szolgált gyalogezredeik továbbá a háború éve alatt a gyalogezredben történt események elérhetőek. Megtudhatjuk azt is, hogy ki mikor, hol és milyen körülmények között hunyt el, hol esett fogságba, vagy hol található végső nyughelye. Ez a lista sokkal bővebb, mivel azok a nevek is megtalálhatóak rajta, ami a központban található emlékművön nem és a monográfia sem tér ki teljes részletességgel az első világháború okozta elsősorban emberi veszteségre.³²

A különleges határvonal, a „Kocka”

Erre az érdekességre egy adatközlőm hívta fel a figyelmem, majd tovább kutattam. Egy másik adatközlőmtől megtudtam, hogy az a név, helynév, hogy „Kocka” azt ismeri, de eddig nem tudta az indokot és a magyarázatot rá. A szóban forgó első adatközlő elmondta, hogy nézzem meg jól a térképet, mert Nyírábránynál különlegesen rajzolták meg a határvonalat. Erre azért volt szükség, hogy az a területe Magyarország közigazgatási területén maradjon, mivel az egy birtok volt egykoron. Utána jártam, megnéztem, ugyanakkor erről már cikkeztek korábban a sajtóban.

³¹ Részlet a *Katonadolog* című kiállításból.

³² Korpa–Somogyi 2018: 4–12.

8. ábra: „Kocka”, a különleges határvonal.

Forrás: <https://haon.hu/nyirabrany-hirei/a-nyirabranyiak-elfeledett-kincse-olyan-mintha-nem-is-letezne-a-maganyos-uevegpince-2245147/>

(A letöltés ideje: 2019. 11. 27.)

A köztudatban élő „Kocka” elnevezését a határvonal formájáról kapta. Ez egy szőlőbirtok, amelyen üveghordók találhatóak.³³ Vámospércs és környékén szép számmal fellelhetők üveghordók, vannak, amelyeket sikerült restaurálni is. Vámospércs története című monográfiában is több ízben tettek említést a szerzők a múlt századok virágzó szőlőkultúrájáról, amelyet az 1920-as trianoni döntés fizikailag is kettészelt. Érdekes, hogy ez a területe és maga az üveghordók jelentősége a köztudatban halványan vagy alig van jelen.

A kiállítás, a sajtóközlemények és a megemlékezési események rehabilitálták az első világháború elfeledett emlékeit, ugyanis a Városháza melletti emlékművön kívül más attribútum nem igazán segítette elő az emlékezés folyamatát, annak folytonosságát. Továbbá a gyűjtések során nem közismert egykori vámospércsi személyekre, hősi halottakra derült fény, akikkel méltón büszkélked-

³³ Forrás: <https://haon.hu/nyirabrany-hirei/a-nyirabranyiak-elfeledett-kincse-olyan-mintha-nem-is-letezne-a-maganyos-uevegpince-2245147/> (A letöltés ideje: 2019. 11. 27.)

het a város. A formálódó, a város identitását, imázsát meghatározó hajdú identitás csak úgy épülhet fel, ha minden hiányzó történelmi emlék rekonstrukción esik át. Jelenleg Vámospercs kultúrájáért felelős szakemberek azon dolgoznak, hogy az identitás szikla szilárd múltismeretre épüljön, így született a Katonadolog című kiállítás is. Fel kell arra hívni a lakosok figyelmét, hogy a mikro-történelmi és családi eseményekből, emlékekből adódik össze a kulturális egész, kulturális milió, amire a városnak szüksége van, hiszen az a fejlődési és történelmi út, amit bejár, ezen apró momentumok nélkül nem jöhetett volna létre.

FORRÁSOK

INTERNETES FORRÁSOK

A vámospercsiek első világháborús szerepvállalásáról nyílik kiállítás: <https://dehir.hu/kultura/a-vamospercsiek-elso-vilaghaborus-szerepvallalasarol-nyilik-kiallitas/2018/12/07/> (Letöltés ideje: 2018. 12. 07.)
A nyírábrányiak elfeledett kincse: olyan, mintha nem is létezne a magányos üvegpince: <https://haon.hu/nyirabrany-hirei/a-nyirabranyiak-elfeledett-kincse-olyan-mintha-nem-is-letezne-a-maganyos-uevegpince-2245147/> (Letöltés ideje: 2019. 03. 20.)

IRODALOM

BALCSÓK István – DR. BARANYI Béla – DANCS László

2002 Hajdú-Bihar megye. Bihari térség. In Dr. Kasza Sándor (szerk.): *Magyarország kisértői*. 8/1. Budapest: Ceba Kiadó

DR. BARANYI Béla – DANCS László

2001 *Hajdú-Bihar megye. Debrecen és térsége*. 8/2. Budapest: Ceba Kiadó

BÚJDOSÓ Zoltán

2009 A megyehatár hatása a városok vonzáskörzetére Hajdú-Bihar megye példáján. In Süli-Zakar István (szerk.): *Studia Geographica*. 24. Debrecen: Debreceni Egyetem Kiadó

DANKÓ Imre

- 1995 Vámospércs a dualizmus korában (1849–1914). In Gazdag István (szerk.): *Vámospércs története*. 53–71. Vámospércs: Vámospércs Nagyközség Önkormányzata

GAZDAG István

- 1995 Vámospércs története 1914–1944 között. In Gazdag István (szerk.): *Vámospércs története*. 73–94. Vámospércs: Vámospércs Nagyközség Önkormányzata

K[orpa] T[amás]

- é. n. *Katonadolog – évszázados távlatból*. <https://haon.hu/haon-kultura/katonadolog-evszazados-tavlatbol-3176674/>
- é. n. *Nevesek és névtelenek a Nagy Háborúban*. <https://haon.hu/haon-kultura/nevesek-es-nevtelenek-a-nagy-haboruban-3173035/>

KORPA Tamás

- 2019 *Vámospércsen alussza örök álmát Telegdy Károly*. <https://haon.hu/kozelet/helyi-kozelet/vamospercsen-alussza-orok-almat-telegdy-karoly-3643026/> (Letöltés ideje: 2019. 11. 27.)

KORPA Tamás – Somogyi László Gábor

- 2018 *Centenárium Emlékkönyv. Vámospércsiek az első világháborúban*. Vámospércs: Vámospércs Városi Önkormányzat – Pírcsike Vámospércsi Közművelődési Egyesület.

SÜLI-ZAKAR István (szerk.)

- 1998 Hajdú-Bihar megye kézikönyve. *Magyarország megyei kézikönyvei*. 8. Budapest: Ceba Kiadó

SZABÓ Gábor

- 1996 Város és vonzásterülete önkormányzati aspektusból. In Szabó Gábor (szerk.): *Város és vonzáskörzete*. 7–57. Budapest: Alapítvány a Magyarországi Önkormányzatokért

A hajdúnánási Hősök temetője restaurálása

BEVEZETÉS

Dolgozatomban a hajdúnánási Hősök temetője¹ 2017-ben végrehajtott restaurálását szeretném bemutatni.² A történeti előzmények rövid összefoglalása után ismertetem, hogy milyen munkafolyamatok zajlottak le a restaurálás során. Információimat a helyi médiumokból – nyomtatott sajtó és az interneten is fellelhető televízió felvételekből – nyertem. A pontosabb kép kialakítása érdekében interjúkat is készítettem Buczkó József néprajzkutatóval, a hajdúnánási Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény volt igazgatójával, a felújítás szakmai vezetőjével, és a temető fenntartásáért felelős helyi vállalkozás igazgatójával a pályázat egykori kezelőjével Gélák Pállal. Írásom következő részében az átadó ünnepséget mutatom be, majd pedig magát a parcellát fogom részletesebben elemezni. Tárgyalom a sírok elhelyezkedését, formáját a rájuk vésett sírfeliratok jellemzőit. A szemléletesebb kép kialakítása végett képekkel illusztráltam a dolgot, valamint saját készítésű vázlatrajzot készítettem a parcella sírjainak elhelyezkedéséről, a rajtuk feltüntetett információkat egy táblázatba rendeztem ezzel is törekedve a minél pontosabb kép kialakítására.

¹ A bemutatott terület a hajdúnánási temető egy parcellája, de korábban megkapta a Hősök temetője elnevezést, így tanulmányomban ezt használom, ugyanakkor itt szeretném jelezni, hogy több forrásban említik Hósi temetőként vagy Hósi parcellaként is.

² A tanulmányt lektorálta Kavcsánszki Máté.

A HŐSÖK TEMETŐJÉNEK LÉTREJÖTTE

1916-ban az Ipartestület levélben közölte a város vezetőségével, hogy jelöljön ki egy területet, ahová örök nyugalomra lehetne helyezni a hajdúnánási hősi halált halt katonákat. Hajdúnánás képviselő testülete az Új Felső temetőt³ választotta a hősi parcella helyszínéül, a Hősök Temetőjét Kijelölő Bizottság élén a polgármesterrel, Berencsy Jánossal pedig megállapította, hogy a temető déli, a bejáratú út melletti részen fogják kialakítani a hajdúnánási hősök örök nyughelyét. Buczkó szerint a temető legszebb részét választották ki erre a célra, ebből is látszik, hogyan viszonyult a város vezetősége hősi halottaihoz.⁴ Tehát már az első világháború alatt kialakításra került a hősi parcella, egy olyan időszakban, amikor a rekvirálások, a munkaerőhiány a tűzifa és az élelmiszerhiány általánosak voltak, valamint a város – a Belügyminisztérium rendeletét betartva – székely menekülteket is befogadott.⁵ Ilyen nehéz körülmények között is volt a település vezetőségének akarata és ereje a hősök emlékének tiszteletére.

Összesen 642 hajdúnánási katona halálát okozta az első világháborúban. Erre a számadatra az 1934-ben átadott Hősök Ligetében elültetett 642 darab emlékfából lehet következtetni. Igaz, a város főterén álló emlékművön csak 624 „Nagy Háború” során hősi halált halt katona neve van feltüntetve. Az eltérés abból adódhat, hogy egyesek évekkel az emlékmű átadása (1927) után haltak bele

³ A városnak története során összesen 6 temetője volt. Az első a református templom körül volt, az ezt követő pedig az Ady Endre körülről keletre egészen a Csepűs szőlő széléig húzódott. A 19. század elején Hajdúnánás két kegyeleti helyet nyitott meg, a Régi Alsó és a Régi Felső temetőt, amelyeket 1886-ban zártak be. Még ugyanebben az évben két temető került megnyitásra az Új Alsó és az Új Felső temető. (Ezen temetők elnevezését és írásmódját Draviczky használata szerint írom.) Draviczky 1990: 102. A témáról bővebben: Draviczky 1988.

⁴ Buczkó 2012: 61.

⁵ A témával kapcsolatosan lásd: Buczkó 2011; Püski 2015: 99–112.

háborús sérüléseikbe, de a köztudat őket is hősként tisztelte.⁶ A közel 700 áldozatból csak 42 első világháborús hős lett eltemetve a parcellába. A többi hajdúnánási katona (kivéve 4-et, akiket a Régi Felső temetőben helyeztek örök nyugalomra, erős családi kötődésük miatt)⁷ ismeretlen helyen nyugszik valahol egy tömegsírban. A hazai földben eltemetett katonák többsége a városban halt meg, valószínűleg az történhetett, hogy a fronton megsebesültek, engedélyt kaptak rá, hogy Hajdúnánásra hazajölessenek, és itthon lábadozzanak, ám a sérüléseikbe végül belehaltak. Egyes tehetősebb családok megtehették, hogy hazahozatják gyermekük holttestét (pl.: Daróczi Ambrusét), de már ezt is csak exhumálás után tudták megtenni, mivel haláluk után eltemették őket valamelyik front mentén létrejött katonai temetőbe.⁸ Tóth Zsolt azzal magyarázta az ehhez hasonló költséges cselekedeteket, hogy a családtagoknak szükségük volt a személyes gyász átélésére is. Fontos volt számukra a temetés, amely ha kimaradt volna a „gyászmunkából”, akkor a hozzátartók lelki világa örökre sérült maradt volna. Ha ez a gondolat még nem is tudatosult bennük, azt érezték, hogy szükségük van a temetésre és a hozzákötődő szokáscselekményekre, ezért hajlandóak voltak igen nagy összeget is fizetni a holttest hazaszállításáért.⁹ A 42 első világháborús hős között találhatunk olyanokat, akik 1919, 1920 vagy 1922-ben veszítették életüket, ezek a katonák a harcokban szerzett sebesüléseikbe haltak bele, évekkal a „Nagy Háború” után, de a város őket is hősi halottainak tekintette, ezért itt helyezte e személyeket is örök nyugalomra. A város e cseleke-

⁶ ifj. Buczkó 2018: 73.

⁷ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

⁸ Buczkó József készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

⁹ Tóth 2013: 373.

detén is látszik milyen kegyelettel bánt a hőseivel.¹⁰ A világháború lezajlása után a sírokat a hozzátartozók gondozták. Megkülönböztetett figyelemmel emlékeztek meg a családhoz tartozó hős születésnapjáról, névnapjáról, valamint természetesen halottak napján is kilátogattak hozzá és sírjára virágot helyeztek.

Az idő múlásával a még a parcella megnyitásakor ültetett cserjék, bokrok benőtték a koporsó formájú föld sírhantokat, melyek állapotán az időjárás viszonyosságai – főképp a heves esőzések – rontottak. Az 1924-es esztendőben nagy változást hozott a XIV. törvénycikk, amely minden év májusának utolsó vasárnapját a hősök emlékünnepévé nyilvánította. A korabeli lakosság kegyeletességét és tiszteletét szemlélteti, hogy minden év májusában közös munkával tették rendbe a sírokat. Az időjárási viszonylatok által kissé megrongálódott föld sírhantokat ilyenkor újraformázták, kialakították koporsó formájukat végül pedig *sárga homokkal*¹¹ felszórták,¹² az ehhez szükséges anyagiakat közadakozással gyűjtötték össze.

Már az első emlékünnep alkalmával is felvetődött a gondolat, miszerint a hősök számára egységes sírjeleket készítenek, amelyek méltóképpen jelzik, kik nyugszanak a parcellában, ugyanis eddig a temetéskor elhelyezett református stílusú oszlop formájú, valamint a katolikus hősök számára kereszt alakú fejfák voltak felállítva.¹³

¹⁰ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

¹¹ A sárga homoknak fontos szerepe volt a hajdúnánási temetőekben. A népi temetkezésben a sír fenekét és a száját is beszórták vele. Amíg háztól temettek a szobát, a pitvart, az udvart, az utcát, a járdát, és a kiskapu előtti részt is felhintették vele. Dankó 1980: 101.

¹² Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

¹³ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

1927-ben a város egy rendeletet adott ki kő sírjelek készítésére. A helyi hadirokkant (félkarú) temetőcsősz és kőfaragó Szabó Sándor által benyújtott tervezet került elfogadásra. Ennek a döntésnek több oka is volt (1) a város mindig is törekedett arra, hogy a munkák elvégzését lehetőség szerint helyi szakemberekre bízsa, ezzel is helyben tartva a tőkét, (2) valamint maga a pályázó is katona volt, ezért természetesen őt választották ki a feladatra.

„Aki ebből kifolyólag érthető módon máshogy is kötődött a feladathoz és máshogy is oldotta meg,— mint az első világháborút megjárt katona— mivel az egykori bajtársainak készítette a sírjeleket.”¹⁴

A sírkövek anyaga betonból készült a megrendelője maga a város volt finanszírozása a közadakozásból befolyt összegből történt. Még ebben az évben elkészültek a kő sírjelek 4 darab kivételével, amelyek 1928-ra lettek készen.¹⁵

A hősi parcellában nemcsak az első világháború hősi halottai nyugszanak, hanem a második világháborúban életüket vesztett hajdúánási katonák is (összesen 573 helyi áldozatot követelt ez a háború)¹⁶. Sőt olyanokat is találunk, akik már a második világhéget követően hunytak el az 1950–60–70-es években. Ők békeidőben haltak hősi halált terepgyakorlaton, határvillongások következtében. Érdekes, hogy e katonák sírjai is ugyanolyanok – néhány kivételtől eltekintve –, mint az első világháborúban hősi halált halt katonáké. A város Szabó Sándor kőfaragó elhunytá után is gondoskodott a parcella egységes megjelenéséről és ugyanolyan stílusban készítettett sírköveket minden esetben a saját költségén, a ké-

tube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

¹⁴ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

¹⁵ Buczkó 2012: 68–71.

¹⁶ Buczkó 2012: 147.

sőbb elhunytak számára is. Ezzel nekik is megadva ugyanazt a tiszteletet, amelyet a többi hősi halált halt hajdúnánási katonának is.¹⁷

A második világháború után – az új rendszer a szocializmus kibontakozásának eredményeképpen – a hősök emlékezete elfelejtődött Magyarországon. Az új politikai berendezkedés nem tekintette hősöknek az első világháborúban (és a másodikban) meghalt katonákat, mivel Oroszország (jogutóda, a Szovjetunió) ellen harcoltak. A szocializmus évtizedei alatt tehát a hatalom nem engedte, hogy tisztelet övezze a Hősök temetőjébe nyugvó hajdúnánási katonákat. Szerencsére a szocialista rendszerben nem érte atrocitás a sírokat, ám nem is tartották karban őket, Buczkó József véleménye szerint azért, mert az ország vezetősége tudta, mély érzelmek kötik a lakosságot az itt nyugvó családtagokhoz. Voltak évek, amikor már annyira benőtte a Hősök temetőjét a borostyán és a folyondár, hogy alig látszottak ki a sírjelek.¹⁸

A rendszerváltás után az új kormányzat már több figyelmet szentelt a hősök emlékezetének tisztelésére. Ez abban is kitűnik, hogy 1992-ben halottak napja előtt már a helyi gimnázium diákjai dolgoztak a sírok között.¹⁹ 1998-ban a kegyeleti emlékhely megnevezés – mely azt a helyet jelöli ahová háborúban és békeidőben alkotmányos kötelesség teljesítése közben elesett katonák földi maradványait helyezik el – megszületésével újabb változás következett be a Hősök temetője életében. Ennek eredményeképpen a hősökre való emlékezés újra megjelent a városban. Ma már a hő-

¹⁷ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dlD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

¹⁸ Draviczy 1988: 215; Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dlD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

¹⁹ Draviczy 1993: 61.

sők napján nemcsak a „Nagy Háborúban” elesettekre emlékezünk, hanem azokra is, akik a második világháborúban és az 1956-os forradalomban veszítették életüket.

1. ábra: A Hősök temetőjéről tájékoztató emlékoszlop.

A HAJDÚNÁNÁSI HŐSI PARCELLA RESTAURÁLÁSA

Az elmúlt években a „Nagy Háború” száz éves centenáriuma miatt több pályázat is kiírásra került az első világhégés emlékeinek restaurálása céljából.²⁰ Egy ilyen, az első világháborús hősi temetők, hadi sírok felújítására 2016-ban a Hadtörténeti Intézet és Múzeuma által kiírt pályázatra nyújtotta be Hajdúnánás önkormányzata is elképzelését. Ennek eredményeképpen a város anyagi támogatást nyert a parcella felújítására.²¹ A pályázat azon kritériuma miszerint a temető történetének feltártnak kell lennie, már 2012-ben Buczkó József muzeológus, néprajzkutató, a helyi Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény volt igazgatója munkája révén teljesült.²² Ám az elődeink előrelátó cselekedetének – a fejfák kő sírjelekre történő kicserélésének (1927–1928) – is köszönhetjük a Hősök temetőjének restaurálását, mivel a fa sírjelek nagy valószínűséggel nem vészelték volna át az elmúlt száz esztendőit. Valamint az ilyen kevésbé időtálló fejfával ellátott temetőkkel a szocialista hatalom könnyebben el tudott bánni. Az országban ilyen szomorú sorsra jutott a legtöbb első világháborús hősi temető.²³ A pályázat feltételként szabta meg, hogy a temetőt eredeti állapotába kell visszaállítani, tehát úgy kell kinéznie, mint az egykoron volt.²⁴ A legtöbb közülük koporsó alakú földsírhant volt, kivételt képeznek tehetősebb családok betonkerettel körbevett és teljes mértékben betonnal borított sírhantjai, melyek beton elemeit 1927–28-ban készítették el, ezzel időtállóvá téve szeretteik nyughelyét. A pályázat kiírói megszabták a parcellának elkerítettnek kell lennie, ezzel távol tartva az illetéktelen személyeket és kóbor állatokat. A tervezetben kezdetben az szerepelt, hogy a temető

²⁰ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

²¹ Buczkó 2017a: 9.

²² Buczkó 2012.

²³ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

²⁴ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

három oldalát – nyugati kivételével, melyet a Csorvássy Lajos egykori hajdúnánási művészkovács által készített, a Régi Felső temetőből összegyűjtött temetői sírrácsokkal – sövénnel fogják körbekeríteni.²⁵ A gyakorlatban nem ez valósult meg a parcella keleti oldalát nem zárták le, mivel ha a manapság szolgálatban lévő hajdúnánási katonák közül valaki hősi halált halna, ide helyeznék el örök nyugalomra.

„Ezzel követve elődeink nemes tettét és felfogását, mivel ők is temettek ide a második világháború után, békeidőben elhunyt katonákat.”²⁶

Már a temető létesítésénél felvetődött az ötlet, tájékoztatni kellene a lakosságot azokról a hősokról, akiket itt helyeztek örök nyugalomra, de ez akkoriban a nehéz anyagi helyzet miatt nem jöhetett létre. A felújítás kapcsán újra tervbe vették a kivitelezők valamilyen emlék állítását a területen. Kezdetben még egy monumentális emlékművet terveztek, de ennek megvalósulása sajnos nem jöhetett létre, mivel egy ilyen alkotás elkészítése már meghaladta volna pályázat által nyújtott keretösszeget.²⁷ Ám, hogy a temetőbe látogatók mégis informáltak legyenek Buczkó József egy emlékoszlopot tervezett a parcella délnyugati sarkára, amelyen a következő felirat állt volna:

HŐSI PARCELLA LÉTREHOZTÁK 1916-BAN ITT NYUGSZANAK A NAGY HÁBORÚBAN ELESETT ÉS HAZAHOZOTT, A HARCTÉRI SÉRÜLÉSEIK MIATT ITTHON MEGHALT HŐSEINK, VALAMINT A KÉSŐBBI BÉKEIDŐK ÉS A

²⁵ Buczkó 2017b.

²⁶ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3). Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

²⁷ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

II. VILÁGHÁBORÚ ITT ELTEMETETT KATONA HŐSEI, ÁLDOZATAI ÖSSZESEN 63 FŐ. A CENTENÁRIUM JEGYÉBEN FELÚJÍTOTTA HAJDÚNÁNÁS VÁROSA, 2017-BEN.²⁸

Az előbbieik közül minden tervezet megvalósult, kivéve az oszlopra felvésett szöveg változott meg, mivel a Hadügyminisztérium nézete szerint csak a legszükségesebb információkat kell tartalmaznia az oszlopnak. Közös megegyezés eredményeként született meg a végleges szöveg:

HŐSÖK TEMETŐJE MEGNYITOTTÁK 1916 ŐSZÉN. AZ ITT NYUGVÓK A KÉT VILÁGHÁBORÚ ÉS A BÉKEIDŐK ÁLDOZATA. ÖRÖK BÉKE LENGJEN PORAIK FELETT. A FELÚJÍTÁS A HONVÉDELMI MINISZTERIUM ÉS HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM VALAMINT HAJDÚNÁNÁS VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT ANYAGI TÁMOGATÁSÁVAL VALÓSULT MEG. A NAGY HÁBORÚ CENTENÁRIUMÁN ÁLLÍTATTA HAJDÚNÁNÁS VÁROS ÖNKORMÁNYZATA 2017-BEN. (1. ábra)

Az emlékoszlop felállítását Hajdúnánás Önkormányzata saját költségből finanszírozta. A temető restaurálása során számtalan feladat állt a kivitelezők előtt. Először is meg kellett tisztítani a temetőt a túlburjánzott növényektől, ezeket az előmunkálatokat a Hajdúnánási Építő és Szolgáltató Kft. végezte.²⁹ Majd a megdőlt sírjeleket (2. ábra) ki kellett egyenesíteni, meg kellett tisztítani őket az évek alatt rájuk rakódott szennyeződésektől, valamint a rajtuk található feliratokat újra kellett írni, mivel egyesek már elég nehezen voltak olvashatóak (3. ábra). A különböző repedéseket sérülé-

²⁸ Buczkó 2017b.

²⁹ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

seket ki kellett javítani, a megsüppedt sírkereteket pedig alájuk való betonozással újra egyenesbe kellett hozni.³⁰

2. ábra: *Magi Antal (1. sor, balról a 2. sír) megborult sírjele.*

Fotó: Buczkó József.

Fontos feladat volt még a temető „katonás jellegének” helyreállítása. A sírok már nem teljesen szabályosan és egyvonalban helyezkedtek el egymástól, egyesek között akár egy méter eltérés is előfordult.³¹ A temető köré a sövény telepítését és a sírok közötti zöld terület kialakítását egy helyi szövetkezet készítette el. A Régi Felső

³⁰ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Felújították a hósi parcellában található sírokat a temetőben 2017. 12. 22. (https://www.youtube.com/watch?v=BFFcMQxy-Fk&index=5&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX)

³¹ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

temető elhagyatott részeiből összegyűjtött 30 méteres sírkerítéssel is sok munka adódott. A kerítést először kiszerezték eredeti helyéről, majd homokfúvással *rozsdátlanították*³², végül pedig lefestették.³³ A továbbiakban alapot készítettek a 30 méter hosszú iparművészeti szempontból is jelentős kerítésnek,³⁴ ezzel megtörtént – Buczkó József elképzelésének megfelelően – a temető lezárása.

3. ábra: *Varga János sírjele a restaurálás előtt.*
Fotó: Buczkó József.

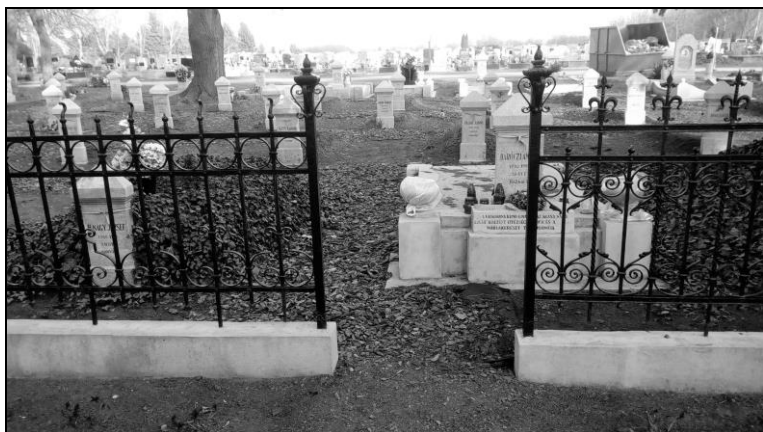
³² Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

³³ Buczkó 2017c.

³⁴ Buczkó 2017c.

4. ábra: A Hősök temetője egyik "bejárata".

5. ábra: A Hősök temetője másik "bejárata".

A pályázatkezelési feladatokat Kónyáné Veres Mária és Gélák Pál végezték. Utóbbi ekkor Hajdúnánás város önkormányzatának munkatársa volt. A pályázatkezelési csoport vezetőjeként munkálkodott a restaurálás megvalósításán. Az önkormányzat Buczkó Józsefet kérte fel a munkálatok szakmai vezetésével. Ő adta a „történelmi alátámasztást”, folyamatosan felügyelte a restaurálás folyamatát, amely elvégzését a megjelent kötetében közölt információk, szakmai tudása és tapasztalata szerint végezték el. A hadisírok hiteles megjelenítésére törekedett az Ő tervezete alapján készült el a temető nyugati oldalán található kerítés, az emlékoszlop, amely tájékoztat az itt nyugvó katonákról, valamint az Ő elképzelései alapján kerültek a helyükre a Hősök temetője „bejáratai” (4–5. ábra). Ő volt a munkálatok „szakmai lelke”, ahogy Gélák Pál fogalmazott, aki többször kiemelte a muzeológus, néprajzkutató eredményeit és erőnyeit, fontosságát, nélkülözhetetlenségét.³⁵

A 2017. augusztus 28-án elkezdődött³⁶ a restaurálási folyamat. A felújítás befejezése után a helyi Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény egy előadást is tervezett a temető történetéről, amelyet Buczkó József néprajzkutató tartott 2017. november 27-én a könyvtár épületében.³⁷

AZ ÁTADÓÜNNEPSÉG

2017. december 13-án került sor a Hősök temetőjének átadására. A Honvédelmi Minisztérium alkalmasnak találta a hajdúnánási

³⁵ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

³⁶ Buczkó 2017c.

³⁷ Hajdúnánási Televízió: Előadás a hajdúnánási Hősi temető történetéről 2017. 11. 27. (https://www.youtube.com/watch?v=2RaM30r5p_c&list=PLNmaxK_dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3&t=0s).

hősi parcellát arra, hogy olyan centenáriumi átadóünnepségnek adjon helyet, amelyen lehetséges a miniszteri szintű megjelenés. Azért érthette Hajdúnánást ez a megtiszteltetés, mivel elődeink már akkoriban gondoskodtak róla, hogy a város hősi halottait egy parcellába temessék el, valamint a kő sírjelek létrehozásával sikerült annyira időtállóvá tenni a temetőt, hogy az elmúlt száz esztendő is átvészelve.³⁸

Az ünnepségre meghívásra kerültek azok is, akik még számon tartják az ott eltemetett elődeiket. E személyek felkeresése a helyi újságban történt meg, Buczkó József szeptemberben megjelent cikkében felhívta a hajdúnánásiak figyelmét az itt nyugvó hősök leszármazottainak jelentkezését várva.³⁹ Az átadóünnepség Szólláth Tibor polgármester beszédével kezdődött. Megköszönte a restaurálás megvalósulását a Honvédelmi Minisztériumnak és kollegáinak, külön kiemelte Buczkó József áldozatos munkáját, aki nagyon sokat dogozott azért, hogy az átadásra méltóképpen nézhessen ki a Hősi Parcella.⁴⁰ Tiba István a térség országgyűlési képviselője beszédében hangsúlyozta:

„a katonák hősök voltak, mert a hazánkért harcoltak és haltak meg, nekik köszönhetjük, hogy a magyar név nem a gyávaság, a megfutamodás, hanem a soha fel nem adás, a hősiesség szinonimája lett.”

Az ünnepség színvonalát emelte Miske László a Debreceni Csokonai Színház színművésze, aki tolmácsolta a hajdúnánási születésű költő Vihar Béla: *Egy katona megy a hóba* című nagysikerű versét. Ünnepi avatóbeszédet Dr. Földváry Gábor a Honvédelmi

³⁸ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

³⁹ Buczkó 2017a: 9.

⁴⁰ Az átadó ünnepségről készült riport a helyi televízióban: Hajdúnánási Televízió: Felújították a hősi parcellában található sírokat a temetőben 2017. 12. 22. (https://www.youtube.com/watch?v=BFFcMQxy-Fk&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=6&t=189s)

Minisztérium jogi és igazgatási ügyekért felelős helyettes államtitkára mondott, aki a mai társadalom feladatát abban látta, hogy „[...] ne felejtsünk, hogy életünkben váljunk méltóvá arra, amire ők halálukban lettek méltóak.”⁴¹

6. ábra: Febér rózsza elhelyezése a bősök sírjaira.
Fotó: Fűz László.

⁴¹ Tisztelegtek a „nagy háború” áldozatai előtt (<http://www.haon.hu/tisztelegtek-a-nagy-haboru-aldozatai-elott/3710607>)

„Kevés az anyagi áldozat, az anyagi forrás, ha nincs helyi szándék, akarat és elkötelezettség. Köszönjük a Honvédelmi Minisztérium nevében, hogy meghallották a felhívást és felhasználták azt a forrást, amelyet a kormány az emlékezésre, az elhunytak emlékének ápolására fordított.”⁴²

Ezt követően Hajdúnánás három történelmi felekezete megáldotta és újra felszentelte a hősök sírjait. Majd a rendezvény résztvevői egy-egy szál fehér rózsát helyeztek el a hősi halált halt hajdúnánási katonák sírjaira (6. ábra), ezzel is tisztelegve emlékük előtt.⁴³

7. ábra: Tisztelegés a hősök emléke előtt az első világháborús ágyú lövésével.

Fotó: Fűz László.

⁴² A mi feladatunk, hogy ne felejtsünk (https://honvedelem.hu/cikk/66645_a_mi_feladatunk_hogy_ne_felejtsunk)

⁴³ HNU 2018: 1.

A város kérésére a Honvédelmi Minisztérium engedélyezte⁴⁴ a Jásdi Balázs vezette Magyar Tartalékosok Szövetsége Hagymányőrző Tagozatának tagjainak, hogy egy első világháborús ágyú lövéseivel tisztelegjenek (7. ábra) a hősi halált halt katonák emléke előtt.⁴⁵ A nem mindennapi átadóünnepséget a magyar takarodó zárta.

A HŐSÖK TEMETŐJE A RESTAURÁLÁS UTÁN

Gélák Pál szerint a restaurálás egy összetett munkafolyamat, volt, amely annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló összeget tekintve egy kis beruházás volt, mégis rendelkezett minden olyan tulajdonsággal, amelyek a nagyobb projekteket jellemzi, köszönhetően annak, hogy kiemelt országos és városi jelentősége volt. Véleménye szerint sikerült a felújítással az emberekhez közelebb hozni az első világháború emlékét, amely mára már a „halott múlthoz” tartozik, mivel az eseményeket megélt élménygeneráció már nem él. Úgy látja elérte a restaurálás a Buczkó József által is megfogalmazott célját,⁴⁶ felébresztette az emberekben a tisztelet érzését.⁴⁷ Megfigyelése szerint észrevehető, hogy a projekt befejeztével többen látogatják a sírokat, fokozottabban tisztelik elődeik emlékét. *„Visszakapja a temető azt a tiszteletet az egyénektől, amelyeket a közösség megadott számára.”* Tudomása van olyan személyekről, akik már nem Hajdúnánáson élnek, de amikor lehetőségük adódik, a város-

⁴⁴ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

⁴⁵ Hajdúnánáson emlékeztek a magyar katonákra https://www.orientpress.hu/cikk/2017-12-14_hajdunanason-emlekeztek-a-magyar-katonakra

⁴⁶ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

⁴⁷ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

ba utaznak és megemlékeznek hősi halált halt rokonukról.⁴⁸ Buczkó József felhívására 6–8 hősi halott leszármazottai jelentkeztek így ők vehettek részt az ünnepségen (összesen 18 személy többen, egy hősi hajdúnánási leszármazottai). Előzetes elgondolásai alapján úgy gondolta többen számon tartják az itt nyugvó elődeiket, de tisztában van vele, hogy 100 év telt el, így már a 3–4. generációról beszélhetünk. Elképzelhetőnek tartja, hogy a Halottak Napja körül elhelyezett virágok és mécsesek egy része nem a hozzátartozók helyezték el, hanem azok, akiknek fontos a hősök tisztelete.⁴⁹

A megszőpült hősi parcellát napjainkban is folyamatosan karbantartja az előmunkálatokat végző helyi vállalat. Nem hagyják, hogy az igencsak sérülékeny koporsó alakú sírhantokat az eső elmossa. Ha valamilyen problémát észlelnek, a dolgozók azonnal intézkednek, ugyanígy cselekednek abban az esetben is, ha visszajelzés érkezik egy temetőbe látogatótól. A karbantartási munkálatok időszakos megnövekedésének idején (pl.: halottak napja körül, tavaszi munkálatok megkezdése idején) az önkormányzat segíti a temető fenntartását.⁵⁰

A parcelláról az alábbiak mondhatók el: összesen 63 sír található itt, ebből 42 első világháborús 10 második világháborús hőst rejt magában, míg a fennmaradó 11-ben békeidőben elhunyt katonára nyugszik (a legkorábbi 1937-ben a legkésőbbi pedig 1964-ben hunyt el). Az összes sír tájolása kelet-nyugat irányú. A temetőre – mint minden hősi temetőre – jellemző hogy a sírok katonai rendben helyezkednek el. Akármelyik irányból tekintünk a sírokra láthatjuk, hogy egy vonalban vannak, tehát „katonás fegyelem” uralkodik a hősi parcellán.

⁴⁸ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

⁴⁹ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszőpült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTP-WD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

⁵⁰ Gélák Pállal készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 21.

A szemlélő ezt már első ránézésre meg tudja állapítani, így világossá válik számára, kik alusszák örök álmukat e területen.⁵¹ Összesen 5 sorban nyugszanak a hősi halottak, az első kettőben 12 sírt, míg a többi sorban 13-at látunk. Az eloszlásukról elmondható, hogy a második világháborús hősök a parcella északi oldalának első sírjai, valamint a temető keleti részén helyezkednek el, a békeidőben elhunyt hősökkel együtt, máshol elvéve találhatóak. Tehát a parcella nagy részén első világháborúban elhunyt hajdúnánási katonák nyugszanak. A temető létrejöttékor a koporsó alakú föld sírhantos temetkezés volt általános.⁵² A legtöbb sír még ma is így néz ki, sírköveik is

egységesek, néhány kivételtől eltekintve, valamint megfigyelhetőek eltérések a későbbi leginkább az 1950–60-as évek sírjelei és az első világháború készült sírkövek között. Ilyen különbség pl.: a sírjelek elhelyezkedése, amelyek nem az eddig megszokott a sír nyugati, hanem a keleti végére kerültek. (pl.: 8. ábra) Minimális eltérés figyelhető meg a Szabó Sándor sírkövei, és a későbbi oszlopos fej-

8. ábra: *Vitéz Pongor István és fia Pongor Antal sírja. Látható a sírkő a sír keleti végén helyezkedik el.*

⁵¹ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

⁵² Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

fák esztétikája között, amelyek abban különböznek a kőfaragó mester hagyományos hajdúnánási oszlopos fejfák formavilágát megjelenítő munkáitól, hogy a tetejük nem lekerekített. Ez azzal magyarázható, hogy a régi katonai rend nem tudott teljesen megmaradni, mert az a generáció már kihalt, amelyik az első világháborút felnőttként élte át.

Az utókor megpróbált ugyanolyan sírjeleket alkotni, amelyeket az első világháború ideje alatt készültek, de ez csak kisebb eltérésekkel sikerült, ám ezek a giccs fogalmát meg sem közelítik, ki-munkált formákról beszélhetünk.⁵³ A felvésett feliratok is a katonai rendszabályoknak megfelelően készültek el.

Általában kevés információt tüntettek fel: név, születési, halálozási évszám (két kivételtől eltekintve, nekik a szolgálati idejüket tüntették fel: Mikó Gyula 1914–1919, Szabó Mihály 1914–1919) rendfokozat, alakulat. Életkorukról elmondható, hogy fiatalemberként 18–25 évesként haltak hősi halált, a legtöbben rendfokozat nélkül, honvédként szolgáltak, legmagasabb rangja Daróczi Ambrusnak volt. Ő hadnagyként vesztette életét.

Rangját a kitüntetéseinek köszönhetette, amelyek közül a legrangosabb az arany vitézségi érme volt. Ezt az elismerést a méltán ismert hőstette miatt kapta meg. 1916-ban az olasz előrenyomulást tartóztatta fel 15 főből álló csapatával. A jelentős túlerő ellenére megtisztították az ellenséges állás egy jelentős részét. E kis csapat hősiei küzdelmének köszönhetően a körülbelül 500 főből álló olasz alakulatból 136 fogságba esett, 150–200 ellenség megsérül, vagy életét vesztette. Sőt a Daróczi vezette csapat még 266 puskát is zsákmányolni tudott.⁵⁴

Néhány esetben a rendfokozat helyett a hős alakulatát tüntették fel pl.: gyalogos, huszár, hidász. Ezeket az információkat a hozzátartozók a behívóból tudták, másrészt több írott forrás is

⁵³ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

⁵⁴ Buczkó 2012: 50–51; Kiss 2015: 89.

közölte pl.: a hivatalban és az egyházban is megtalálhatók voltak ezek. Az első világháborús sírjeleken – egy kivétellel – csak a leg-szükségesebb információkat tüntették fel.

A későbbi sírokon leginkább a második világháborúban és az azt követő békeidőkben hősi halát katonák sírjelein jelent meg sírfelirat a kezdetekben egyszerűbbek (pl.: Béke Poraira, Emléked őrizzük). A második világháborús hősi halottak és az azt követő békés időszak hőseinek sírjeleré pedig feltüntették halálának helyszínét is (9. ábra). A fényképek megjelenéséről is ugyanez mondható el. A legtöbb sír, mint már említettem koporsó alakú földsírhantos volt, ám voltak olyanok, amelyeket egy beton kerettel vettek körbe, sőt olyanokat is találhatunk, amelyek egészét betonnal fedték be. Ezek a tendenciák a két világháború közötti békeidőkben eltemetett

9. ábra: Szabó László sírjele. Látható, hogy ekkor már megjelent a fénykép használat, feltüntették halálának a helyszínét és sírfeliratot is véstettek fel szülei.

hősök sírjánál jelent meg két kivétellel. Érdekes, hogy az egyik síron két síremléket is elhelyeztek a Vitéz Pongor Istvánét és a Pongor Antalét. Előbbi egy első világháborús, míg utóbbi egy második világháborús hő. Családi szálak is fűzik őket egymáshoz apáról és fiáról van szó.⁵⁵ Két szokatlan síremlék is található a temetőben a Lukács Borbála és egy sírjel nélküli koporsó alakú sírhalom. Utóbbiban két kislány nyugszik, nevüket nem tudjuk. Ők is

⁵⁵ Buczkó Józseffel készített interjú: saját gyűjtés, 2019. 03. 28.

a hősi halottainak tekintette a város, mivel elmondások alapján egy kisebb aknát találtak, ezzel játszani kezdtek, – egy szekér lőcséhez ütögették – a bekövetkezett robbanásban mind a hárman életüket veszítették. Ez a történet is Hajdúnánás kegyeletességét bizonyítja hősi halottai felé.⁵⁶

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban bemutattam a Hősök temetője restaurálásának folyamatát. Mint láthattuk egy összetett munkafolyamat valósult meg Hajdúnánáson. Ennek eredményeképpen a megújult hősi parcella, újra abban a pompájában látható a Városi Köztemetőben, mint eredeti állapotában. A restaurálás eredményeként napjainkban a Hősök temetője a különböző fegyveres harcokban elesett hajdúnánási katonák örök nyughelyén túl, egyben emlékhely is, ahol az utókor méltó módon le tudja róni tiszteletét a haza védelme érdekében elesett hősök előtt. A dolgozatban nem vizsgáltam a felújítás esetleges hatását a helyi emlékezetben. E kérdés vizsgálata egy másik kutatás témája lehetne.

⁵⁶ Buczkó Józseffel készített interjú: Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben 2017. 11. 01. (https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTPWD1ouBzKYbdZOQX&index=3)

51. Bandzsik Gyula 1914-1944	52. Eszenyi László 1922-1944	53. Lukács Borbála 1935-1944	54. Mónus Sándor 1930-1949	55. Szabó László 1929-1949	56. Kövér József 1929-1950	57. Nagy Márton 1930-1951
38. Réthi Dávid 1928-1945	39.	40. K. Nagy Gábor 1875-1922	41. Szabó Mihály 1914-1919	42. Varga Miklós 1877-1919	43. Csohány József 1870-1919	44. Szabó Gábor 1888-1918
25. Tacsi Miklós 1924-1945	26. Kovács Miklós 1900-1922	27. Kató Gábor 1891-1920	28. Takács Miklós 1873-1915	29. Simon András 1886-1919	30. Vitéz Balázs 1889-1919	31. Bögge Miklós 1880-1918
13. Tóth Gábor 1924-1945	14. Varga János 1893-1915	15. Debreczeni László 1876-1919	16. Busi Imre 1899-1918	17. Molnár Mátyás 1898-1918	18. Kiss Gábor 1896-1918	
1. Nyakó Mátyás 1920-1944	2. Varga Miklós 1900-1920	3. Mikó Gyula 1914-1919	4. Magi Antal 1894-1918	5. Fodor László 1900-1918	6. B Nagy József 1869-1918	

A Hősök temetője vázlatrajza I.

Jelmagyarázat: a parcella bejáratától láthatjuk ebben az elrendezésben a sírokat, tehát kelet felé tekintve. Az első világháborúban elesettek: 2–6, 14–18, 26–31, 40–44; a második világháború áldozatai: 1, 13, 25, 38–39, 51–53; míg a fekete színűek a békeidőkben életüket vesztett hősi katonák sírait ábrázolják.

58. Tóth Sándor 1930-1952	59. Kónya Lajos 1931-1954	60. Szemes Gábor 1935-1956	61. Horváth Miklós 1935-1957	62. Farkas László 1942-1964	63. Másiits László 1896-1918
45. Dézsi Antal 1892-1918	46. Kanda Sándor 1868-1918	47. Majoros Sándor 1924-1947	48. Csiha Sándor 1922-1944	49. Török Imre 1895-1917	50. Tar Imre 1891-1917
32. Szolláth Imre 1891-1918	33. Kutron Mihály 1887-1917	34. Tóth Sándor 1877-1917	35. Barczag Imre 1879-1937	36. K. Nagy Miklós 1884-1917	37. Nyakas Imre 1882-1916.
19. Valkó János 1878-1918	20. Jóna László 1887-1917	21. Borsi Sándor 1894-1917	22. Vitér Pongor István 1881-1931 22.1 Pongor Antal 1922-1944	23. Kováts Gábor 1874-1916	24. Szente Lajos 1889-1916
7. Daroczi Ambrus 1892-1917	8. Horváth László 1895-1917	9. Papp Imre 1875-1916	10. Jámbor Miklós 1880-1928	11. Péter Miklós 1891-1916	12. Timári Gábor 1877-1916

A Hősök temetője vázlatrajza II.

Jelmagyarázat: a parcella bejáratától láthatjuk ebben az elrendezésben a sírokat, tehát kelet felé tekintve. Az első világháborúban elesettek: 7–12, 19–24, 32–34, 36–37, 45–46, 49–50, 63; a második világháború áldozatai: 22.1, 48; míg a fekete színűek a békeidőkben életüket vesztett hősi katonák sírjait ábrázolják.

Sorszám	Alakulat	Rendfokozat	Sír	Sírfelirat	Fénykép	Egyéb	Megjegyzés
1.	Nincs adat	Zászlós	Betonozott	Nincs	Van, ép állapotú		Ejtőernyős
2.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Beton kerettel ellátott	Nincs	Nincs		Sírháza egy korácsolt vas elem van szarva. Funkciója nem ismert, esetleg kocszondatörőként szolgált.
3.	3. H.Gy. E.	Őrvezető	Föld sírhant	Nincs	Nincs		Szolgálati idejét tüntették fel a sírfelén
4.	16. K. H.E	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs		Huszar
5.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
6.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
7.	39. Gy. E.	Hadnagy	Betonozott	A Vaskorona Rend Lovagja az Arany Nagy Erzsébet Kiszírt Vitézségi Erme és a Martakereszt tulajdonosa.	Nincs		
8.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
9.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
10.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
11.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
12.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
13.	Nincs adat	Tizedes	Beton kerettel ellátott	Nincs.	Van ép állapotú	Készítette H. Nánánás Város.	
14.	Nincs adat	Nincs adat	Föld sírhant, oszlop síremlék	Itt nyugszik Varga János Nánási illetőségű hősi halált halt katonája Elér 22 évet m h 1915 jan. 28 Erntéket állítanak bányász hű szívet Beké poraira!	Nincs		Sírhelye formája egyedi.
15.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
16.	39. Gy. E	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs		Gyalogos
17.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
18.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		

A sírokra felvért adatok I.

19.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
20.	39. Gy. E.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs		Gyalogos
21.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs		
22.	3. H.Gy. E.	Örmester	Betonozott	Nincs	Nincs		Sírpole a sírhant keleti végében található.
22.1.	Nincs adat	Zászlós	Betonozott	Emléked Örtizük	Nincs	1923 Elhunyt 1944	Egy sírra helyezve Vitéz Pongor Istvannal. Sírpole a sírhant keleti végében található.
23.	3. zászlóalj 7. munkásszázad	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs		Hadi munkás
24.	7. UT.Z.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs		Hidász
25.	Nincs adat	Örvezető	Betonozott	Nincs	Nincs	Készítette H. Nándor Város	
26.	16. H.E.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Van ép	Húzóár
27.	39. Gy. E.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	Gyalogos
28.	4. zászlóalj 2. munkásszázad	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	Hadi Munkás
29.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
30.	39. Gy. E.	Tüzdész	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
31.	3. M. Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
32.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
33.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
34.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
35.	6. H. Huszársz. E.	Örvezető	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
36.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	
37.	39. Gy. E.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	Gyalogos
38.	Nincs adat	Honvéd	Betonozott	Nincs	Nincs	Készítette H. Nándor Város	
39.	Nincs adat	-	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	Sírpole nélküli föld sírhant ker névelten kislány nyugszik itt.
40.	39. Gy. E.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	Gyalogos
41.	3. H.Gy. E.	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs	Nincs	Szorgalmi idejét

A sírokról fellestett adatok II.

42.	Népf. 3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs				rimeték föl a sírjelen.
43.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs				
44.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs				
45.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs				
46.	3. H.Gy. E.	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs				
47.	Nincs adat	Határudvasz örömszer	Beton keretl ellátott	Az elkölözött angali lelket emeld magadhoz! Nyitd fel emlék az örök élet vegylen költségét! A földön költségét! A földön személtessé! Ó Átyám adj enyhülést földalnimnak, reményt szívemnek Bolgog egyesülést a nagy napon drága gyermekemnek. Te általad az egkekben. Ámen.	Van ép	Megh. Sopronba	Sírléle formája és elhelyezkedése egyedi. A sírhant keleti végében található		
48.	Nincs adat	Kapr. Övezető	Föld sírhant	Nincs	Nincs				
49.	39. GY.E	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs			Gyalogos	
50.	3. H. GY.E	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs				Egy kereszt található a név felett
51.	Nincs adat	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs			szül. Székely Híd	
52.	13.GY. Ezred 3 zászlóalj Pancel törtézetkasz	Nincs adat	Föld sírhant	Nincs	Nincs			Van ép	
53.			Föld sírhant	Nincs	Nincs			Elt 9 évet.	Egy kereszt található a név felett.
54.	Nincs adat	Honvéd	Föld sírhant	Nincs	Nincs			Somogyudvarhelyen (halt hősi halalt)	
55.	Nincs adat	Honvéd	Betonozott	Nincs	Nincs			Hősi halált halt Székeszárdon	

A sírokra felvett adatok III.

					soha elnem felejtünk. Szülei			
	Nincs adat	Nincs adat	Betonozott	Itt Nyugszik Kövér József Míg étel szeretünk meghaltál soha elnem felejtünk. Szüleid	Van, nagy mértékben sérült	Hósi halált halt Budapesten.	Síreje a sírhant keleti végében található.	
56.	Nincs adat	Honvéd	Betonozott	Míg étel szeretünk meghaltál soha elnem felejtünk. Szüleid	Van, ép	Hósi halált halt Vácon.	A név felett fényképtől balra kereszt található a sírejlén. Síreje a sírhant keleti végében található.	
57.	Nincs adat	Honvéd	Beton kerettel ellátott.	Itt Nyugszik Tóth Sándor	Van, ép	Hósi halált halt Szigetváron	Síreje a sírhant keleti végében található.	
58.	Nincs adat	Honvéd	Beton kerettel ellátott.	Itt Nyugszik Kónya Lajos	Van, ép	Hósi halált halt Kecskeméten		
59.	G.K.V.	Honvéd	Föld sírhant	Itt Nyugszik Szemes Gábor Béke Poraira	Nincs	Hósi halált halt Tokodon 1965. II. 13.		
60.	Nincs adat	Nincs adat	Föld sírhant	Míg étel szeretünk meghaltál soha elnem felejtünk. Szüleid és Testvéreid	Van, sérült	Hósi halált halt B.Pesten.		
61.	Nincs adat.	Honvéd	Beton kerettel ellátott	Itt Nyugszik Farkas László Béke Poraira Az tudja csak mi az igazi fájdalom, kinek gyermekét Fedi sírhalom.	Van, ép	Hósi halált halt Kálcsán	Síreje formája és elhelyezkedése egyedi. A sírhant keleti végében található. Sírfelirat alatt egy szemantikus tank van ábrázolva.	
62.	Nincs adat	Őrvezető	Nincs	Nincs	Nincs		Síreje a sírhant keleti végében található.	
63.	39. GY. E	Tizedes	Betonozott	Nincs	Nincs			

A sírokról feldvett adatok IV.

FORRÁSOK

A MI FELADATUNK

A mi feladatunk, hogy ne felejsünk. https://honvedelem.hu/cikk/66645_a_mi_feladatunk_hogy_ne_felejsunk (Letöltés ideje: 2019. 03. 30.)

FEJÚJÍTOTTÁK

Hajdúnánási Televízió: Felújították a hősi parcellában található sírokat a temetőben; 2017. 12. 22. https://www.youtube.com/watch?v=BFFcMQxy-Fk&index=5&list=PLNmaxK__dldD6FZTPWD1ouBzKYbdZ OQX (Letöltés ideje: 2019. 03. 30.)

ELŐADÁS

Hajdúnánási Televízió: Előadás a hajdúnánási Hősi temető történetéről; 2017. 11. 27. <https://www.youtube.com/watch?v=2RaM30r5pc&list=PLNmaxKdldD6FZTPWD1ouBzKYbdZOQX&index=3&t=0s> (Letöltés ideje: 2019. 03. 30.)

HAJDÚNÁNÁSON

Hajdúnánáson emlékeztek a magyar katonákra. https://www.orientpress.hu/cikk/2017-12-14_hajdunanason-emlekeztek-a-magyar-katonakra (Letöltés ideje: 2019. 03. 30.)

MEGSZÉPÜLT HŐSÖK

Hajdúnánási Televízió: Megszépült a Hősök parcellája a Városi Köztemetőben; 2017. 11. 01. https://www.youtube.com/watch?v=5nuHYFLd9LI&list=PLNmaxK__dldD6FZTPWD1ouBzKybdZOQX&index=3 (Letöltés ideje: 2019. 03. 30.)

TISZTELEGTEK

Tisztelegtek a „nagy háború” áldozatai előtt. <http://www.haon.hu/tisztelegtek-a-nagy-haboru-aldozatai-elott/3710607> (Letöltés ideje: 2019. 03. 30.)

IRODALOM

BUCZKÓ József

- 2011 „Szállást adtunk bűséges, magyar véreinknek.” *Székelly menekültek Hajdúnánáson 1916–1918.* (Nánási Füzetek 19.) Hajdúnánás: Hajdúnánási Városi Önkormányzat
- 2012 „A hősök vére szenteli bazává a földet”. *A hajdúnánási hősi temető, Hősi emlékmű- és a hősök ligetének története.* (Nánási Füzetek 20.) Hajdúnánás: Hajdúnánási Városi Önkormányzat
- 2017a Megújul a Hősök Temetője. *Hajdúnánási Újság.* XXX. (XL.) 17. 934. 9.
- 2017b *A Hősi Temető tervezete 1.* (kézirat) Hajdúnánás: Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény
- 2017c *A Hősi Temető tervezete 2.* (kézirat) Hajdúnánás: Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény

DANKÓ Imre

- 1980 Temetés, temetőink, a temetők művészete. In Takács Béla (szerk.): *Hajdú-Bihar megye temetőművészete.* 79–107. Debrecen: Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága

DRAVICZKY Imre

- 1988 *Keresztény halottas szokások és temetők Hajdúnánáson.* (kézirat) Hajdúnánás: Móricz Pál Városi Könyvtár
- 1990 *Hajdúnánás földrajzi nevei.* 1. rész Határ. 2. rész Város. Hajdúnánás: Mode 3 H Kft.
- 1993 *Századunkban a gyilkos láng kétszer lobbant.* (Hajdúnánás népe és a nagy háborúk)(kézirat.) Hajdúnánás: Móricz Pál Városi Könyvtár

HNU

- 2018 Megújul a Hősök Temetője. *Hajdúnánási Újság.* XXXI (XLI) 1. 942. 1.

ifj. BUCZKÓ József

2018. Fejezetek Hajdúnánás román megszállásának idejéből. *Centenáriumi idő.* 67–112. (Nánási Füzetek 30.) Hajdúnánás: Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény

KISS Róbert

- 2015 Hajdúvirtus az Isonzónál. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Vidék és város. Az első világháború és a magyar vidék.* 83–97. Hajdúnánás: Régió Kommunikációs Kft.

PÜSKI Levente

- 2015 Hajdúnánás az első világháborúban. In Barta Róbert – Csiszár Imre (szerk.): *Vidék és város. Az első világháború és a magyar vidék.* 99–112. Hajdúnánás: Régió Kommunikációs Kft.

TÓTH Zsolt

- 2013 A „Nagy háború” hősi sírja. In Tóth Zsolt (szerk.): *Hőseink Nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról.* 366–382. Budapest: Zrínyi Kiadó

A hajdúnánási Hősök temetője.

**A Györfffy István Néprajzi Egyesület
Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára
sorozatának eddig megjelent kötetei**

1. Györfffy István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Debrecen, 1993.
2. P. Punykó Mária: Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993.
3. Wass György: Zselyk. Egy magyar falu Beszterce–Naszód megyében. Debrecen, 1994.
4. Virág Magdolna: Temetés a Tövisháton: haldoklóhoz, halotthoz és temetőhöz kapcsolódó szokások és hiedelmek három szilágysági faluban. Debrecen, 1994.
5. Id. László Gyula – Tordai Vilma: Egy székely család története. Debrecen, 1995.
6. Keszeg Vilmos: Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése. Debrecen, 1996.
7. Kós Károly: Népi földművelés Kalotaszegen. Debrecen, 1999.
8. Deáky Zita (szerk.): Ünnepi kötet faragó József 80. születésnapjára. Budapest, 2002.
9. Deáky Zita (szerk.): Felső-magyarországi orvosi helyiratok: történeti-néprajzi források a 18–19. századból. Budapest, 2004.
10. Deáky Zita – Gazda Klára (szerk.): Temetkezési szokások az erdélyi románoknál, 1817. Budapest, 2006.
11. Deáky Zita (szerk.): Erdély orvosi szemmel a 18–19. században: történeti-néprajzi források. Budapest, 2008.
12. Augustini Ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről (1775–1776). Budapest–Gödöllő, 2009.
13. Lovas Kiss Antal: Kisüzemi gazdaságok társadalmi szerepének változása. Esettanulmány egy bihari településről. Debrecen, 2011.